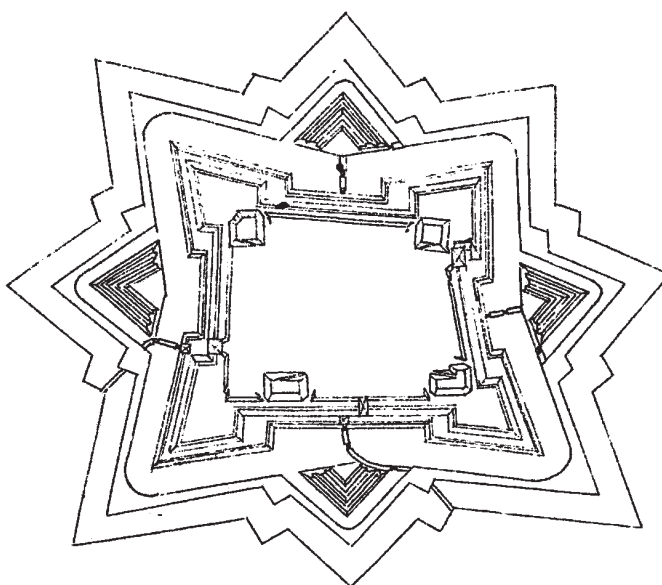

PODRAVINA

Časopis za multidisciplinarna istraživanja
Scientific Multidisciplinary Research Journal

Izlazi dva puta godišnje
A Semi-annual Issue

Uz 650 godina proglašenja Koprivnice
slobodnim kraljevskim gradom
(1356. - 2006.)

Broj 9	Volumen V.	svibanj 2006.	Cijena 100 kuna	ISSN 1333-5286	UDK 908 (497.5-3 Podravina)
No. 9	Vol. V	May 2006.	Price 100.-	ISSN 1333-5286	UDK 908 (497.5-3 Podravina)

Uredničko vijeće**Editorial board**

Dr. Zvonimir BARTOLIĆ (Čakovec), Dr. Miljenko BILEN (Zagreb), dr. Neven BUDAK (Zagreb), Tomislav ĐURIĆ (Varaždin), dr. Dragutin FELETAR (Koprivnica/Zagreb), Ernest FIŠER (Varaždin), dr. Ivan GOLUB (Zagreb), dr. sc. Andrej HOZJAN (Maribor), dr. Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ (Zagreb), dr. Juraj KOLARIĆ (Zagreb), dr. Milan KRUHEK (Zagreb), Željko KRUŠELJ (Koprivnica/Zagreb), mr. Julio KURUC (Koprivnica), dr. Mijo LONČARIĆ (Zagreb), dr. Lučka LORBER (Maribor), mr. Goran MARKULIN (Koprivnica), dr. Antun MIJATOVIĆ (Zagreb), dr. Géza PÁLFFY (Budimpešta), mr. Hrvoje PETRIĆ (Koprivnica/Zagreb), dr. Ljudevit PLAČKO (Križevci), Marijan ŠPOLJAR (Koprivnica), dr. Eckhard THOMALE (Karlsruhe), dr. Željko TOMIČIĆ (Zagreb), dr. Jaroslav VENCALEK (Ostrava), dr. Laszlo VANDOR (Zalaegerszeg), mr. Dinko VRGOČ (Koprivnica), mr. Đuro ZALAR (Koprivnica)

Uredništvo**Editorial Staff**

Dr. Dragutin FELETAR, dr. Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ,
Željko KRUŠELJ, dr. Lučka LORBER, mr. Hrvoje PETRIĆ

Odgovorni urednik**Editor-in-chief**

Dr. Dragutin FELETAR

Urednik**Editor**

Mr. Hrvoje PETRIĆ, e-mail: h.petric@inet.hr

Prijelom**Layout**

Hrvoje HERCEG

Lektura**Language editing**

Lidija MENGES

Tajnik uredništva**Staff secretary**

Petar FELETAR

Nakladnik**Publisher**

MERIDIJANI, 10430 Samobor, p.p. 132
tel. 01/33-62-367, faks 01/36-30-321
e-mail: meridijani@meridijani.com
www.meridijani.com

Za nakladnika**Journal director**

Petra SOMEK

Dodatna adresa uredništva**Additional mailing address**

Dr. Dragutin FELETAR, 48000 Koprivnica, Trg mladosti 8
tel. 048/626-780, 098/249-804

Sunakladnici (sponzori)**Co-publishers**

GRAD KOPRIVNICA
KOPRIVNIČKO-KRIŽEVAČKA ŽUPANIJA
»PODRAVSKA BANKA« KOPRIVNICA
»INA - NAFTAPLIN« ĐURĐEVAC - MOLVE
PODRAVKA KOPRIVNICA
IZVEDBENI PROJEKT »PODRAVSKO VIŠEGRANIČJE«
(MEĐUNARODNOG ISTRAŽIVAČKOG PROJEKTA »TRIPLEX CONFINIUM«
Časopis izlazi uz pripomoć Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa RH

Priprema**Prepress**

MERIDIJANI, Samobor

Na naslovnici**Front cover**

Detalj Klementova plana Koprivnice iz 1838. godine (Dr. sc. Mirela SLUKAN ALTIĆ)

Tisak**Print by**

BOGADI GRAFIKA, Koprivnica, 700 primjeraka

KAZALO / CONTENTS

Mr. sc. Hrvoje PETRIĆ

DIPLOMATIC IMPORTANCE AND CHARACTERISTICS OF A ROYAL CHARTER
THE KING LUDOVICUS I. ANJOU ISSUED TO THE TOWN OF KOPRIVNICA
GRANTING THE PRIVILEGES OF A FREE ROYAL BOROUGH

*PRILOG POZNAVANJU DIPLOMATIČKIH ZNAČAJKI ISPRAVE KOJOM
JE KRALJ LUDOVIK I. ANŽUVINAC KOPRIVNICI 4. STUDENOGA 1356.
PODIJELIO POVLASTICE SLOBODNOG I KRALJEVSKOG GRADA. str. 5*

Doc. dr. sc. Mirela SLUKAN ALTIĆ

POČECI PROSTORNOG PLANIRANJA U GRADU KOPRIVNICI

*BEGINNING OF TOWN-PLANNING AND BUILDING REGULATIONS
IN THE TOWN OF KOPRIVNICA str. 19*

Dr. sc. Mira KOLAR

KNJIŽEVNIK MIHOVIL PAVLEK MIŠKINA I POLITIKA

WRITER MIHOVIL PAVLEK MIŠKINA AND POLITICS str. 32

Dr. sc. Suzana LEČEK

DJELOVANJE SELJAČKE SLOGE U PODRAVINI (1925. - 1941.)

*WORK OF PEASANTS' CONCORD (SELJAČKA SLOGA)
IN PODRAVINA IN THE PERIOD 1925 TO 1941. str. 49*

Dr. sc. Zdravko DIZDAR

ODNOS USTAŠA PREMA HSS-u NA KOPRIVNIČKOM PODRUČJU
I U USTAŠKOM LOGORU DANICA KRAJ KOPRIVNICE (1941./42.)

*HOW USTASHE TREATED CROATIAN PEASANT PARTY IN KOPRIVNICA
AREA AND USTASHE CONCENTRATION CAMP »DANICA«,
NEARBY KOPRIVNICA (1941-1942) str. 86*

Dr. sc. Ivica ZVONAR

OSVRTI U TISKU U POVODU SMRTI MONS. DR. FRANA BARCA

*THE ECHO OF THE DEATH OF THE MONSIGNORE
DR. FRAN BARAC IN CONTEMPORARY PRESS. str. 119*

Dr. sc. Primož PAVLIN

POZNOBRONASTODOBNI JEZIČASTOROČAJNI SRP IZ VELIKEGA BUKOVCA

LATE BRONZE AGE SICKLE FROM VELIKI BUKOVEC. str. 131

Dr. sc. Zoltán HAJDÚ

PÉCS, A HISTORICALLY CHANGING MULTICULTURAL CITY

PEČUH, POVIJESNE PROMJENE MULTIKULTURNOG GRADA. str. 136

PRIKAZI NOVIH KNJIGA I ČASOPISA / *REVIEWS OF NEW BOOKS, MAGAZINES. . . str. 143*

IN MEMORIAM: DR. SC. ANTUN MIJATOVIĆ str. 161

UPUTE SURADNICIMA / *A WORD TO ARTICLES' CONTRIBUTORS str. 163*

U DEVETOM BROJU ČASOPISA PODRAVINA SURADUJU:

Autori članaka

1. Mr. sc. Hrvoje PETRIĆ, Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb
2. Doc. dr. sc. Mirela ALTIĆ SLUKAN, Institut društvenih znanosti »Ivo Pilar« Zagreb
3. Prof. dr. sc. Mira KOLAR, red. sveučilišni profesor povijesti u mirovini, Zagreb
4. Dr. sc. Suzana LEČEK, Hrvatski institut za povijest Zagreb
5. Dr. sc. Zdravko DIZDAR, Hrvatski institut za povijest Zagreb
6. Dr. sc. Primož PAVLIN, Inštitut za arheologiju ZRC SAZU Ljubljana
7. Dr. sc. Ivica ZVONAR, Odsjek za povijesne znanosti HAZU Zagreb
8. Dr. sc. Zoltán HAJDÚ, Centre for Regional Studies of Hungarian Scientific Academy, Pécs
9. Vladimir ŠADEK, Osnovna škola »Đuro Ester« Koprivnica
10. Prof. dr. sc. Dragutin FELETAR, Prirodoslovno-matematički fakultet Zagreb
11. Branka GRBAVAC, Odsjek za povijesne znanosti HAZU Zagreb
12. Denis DETLING, III. gimnazija Osijek
13. Goran HUTINEC, Odsjek za povijest, Filozofski fakultet Zagreb
14. Ivan PEKLIĆ, Gimnazija Ivana Zakmardija Dijankovečkog Križevci
15. Petar FELETAR, Izdavačka kuća Meridijani Samobor

Stručni recenzenti

16. Dr. sc. Zoltán HAJDÚ, Centre for Regional Studies of Hungarian Scientific Academy, Pécs
17. Prof. dr. sc. Isao KOSHIMURA, Zokei University, Tokio
18. Dr. sc. Géza PÁLFFY, History Institute, Academy of Science, Budapest
19. Doc. dr. Andrej HOZJAN, Oddelek za zgodovino, Pedagoška fakulteta Maribor
20. Prof. dr. sc. Dragutin FELETAR, Prirodoslovno-matematički fakultet Zagreb
21. Prof. dr. sc. Karl KASER, Institut für Geschichte, Universität Graz
22. Prof. dr. sc. Mira KOLAR, red. sveučilišni profesor povijesti u mirovini, Zagreb
23. Mr. sc. Hrvoje PETRIĆ, Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb
24. Dr. sc. Suzana LEČEK, Hrvatski institut za povijest Zagreb
25. Prof. PaedDr. Jaroslav VENCELEK, CSc.,
Zavod za socijalnu geografiju i regionalni razvoj Prirodoslovnog fakulteta Ostrava
26. Zlatko FILIPOVIĆ, d.i.a., Županijski zavod za prostorno planiranje Koprivnica
27. Doc. dr. sc. Lučka LORBER, Oddelek za geografiju, Pedagoška fakulteta Maribor
28. Mr. sc. Mladen MATICA, Županijski zavod za prostorno planiranje Koprivnica
29. Prof. dr. sc. Zoran STIPERSKI, Geografski odsjek, PMF Zagreb
30. Mr. sc. Jakša RAGUŽ, Hrvatski institut za povijest Zagreb
31. Mr. sc. Željko HOLJEVAC, Institut društvenih znanosti »Ivo Pilar« Zagreb
32. Željko KRUŠELJ, Podravski list Koprivnica
33. Dr. sc. Željko TOMIČIĆ, Institut za arheologiju Zagreb
34. Mr. sc. Tatjana TKALČEC, Institut za arheologiju Zagreb
35. Dr. sc. Zdravko DIZDAR, Hrvatski institut za povijest Zagreb

PODRAVINA se referira u sekundarnim časopisima

1. ABSTRACTS JOURNAL, All-russian institute of scientific and technical information, Moscow
2. HISTORICAL ABSTRACTS, ABC CLIO Library, Santa Barbara, California, USA
3. ELSEVIR, Bibliographic databases, Amsterdam-Norwich
4. THE HISTORY JOURNALS GUIDE, Deutschland

U Popisu znanstvenih časopisa Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa »Podravina« je klasificirana oznakom a₂ te se uzima u obzir pri izboru u znanstvena zvanja autora (*Narodne novine 84 od 11. srpnja 2005.*)

DIPLOMATIC IMPORTANCE AND CHARACTERISTICS OF A ROYAL CHARTER THE KING LUDOVICUS I. ANJOU ISSUED TO THE TOWN OF KOPRIVNICA GRANTING THE PRIVILEGES OF A FREE ROYAL BOROUGH

PRIOLOG POZNAVANJU DIPLOMATIČKIH ZNAČAJKI ISPRAVE KOJOM JE KRALJ LUDOVİK I. ANŽUVINAC KOPRIVNICI

4. STUDENOĖA 1356. PODIJELIO POVLASTICE SLOBODNOĖ I KRALJEVSKOĖ GRADA

Hrvoje Petrić

Institute of Croatian history
Liberal Arts Studies
University of Zagreb
Ivana Lučića 3, HR - 10000 Zagreb
Republic of Croatia
h.petric@inet.hr

Received: 14th March 2006

Accepted: 20th April 2006

the paper has two positive reviews

UDK/UDC 94 (497.5-3)

Review paper

Reviews

Hrvoje Petrić

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofski fakultet
Sveučilište u Zagrebu
Ivana Lučića 3, HR - 10000 Zagreb
Republika Hrvatska
h.petric@inet.hr

Primljeno: 14. 3. 2006.

Prihvaćeno: 20. 4. 2006.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

UDK/UDC 94 (497.5-3)

Pregledni rad

Reviews

SUMMARY

Based on the current knowledge in historiography and available sources, the author provides a contribution to studies of diplomatic importance and characteristics of a royal charter, the king Ludovicus I. Anjou granted the town of Koprivnica the privileges of a free, royal borough. In his introduction, the author speaks of the charter itself which the king Ludovicus I. Anjou issued, and basic information on the origins of the medieval civic settlement of Koprivnica, with a summary of other, former privileges - granted in 1338 and 1353. It's followed by

SAŽETAK

Na temelju sadašnjeg stupnja spoznaja historiografije i dostupnosti izvora autor daje prilog poznavanju diplomatskih značajki isprave kojom je kralj Ludovik I. Anžuvina Koprivnici podijelio povlastice slobodnog i kraljevskog grada. Uvodno autor govori o samoj ispravi hrvatsko-ugarskoga kralja Ludovika I. Anžuvina te daje najosnovnije podatke o nastanku srednjovjekovnoga gradskog naselja Koprivnice, uz osvrt na ranije privilegije - iz 1338. i 1353. godine. Slijedi raščlanjivanje na dijelove hrvatskog prijevoda teksta

analysis of the Croatian translation of this charter issued by the Croato-Hungarian king Ludovicus I. Anjou on 4 November 1356. The author also analyzes internal and external characteristics of the charter, as well as establishing its authenticity.

Key words: Koprivnica, auxiliary historic sciences, medieval times, urban history

THE ROYAL CHARTER BY THE CROATO-HUNGARIAN KING LUDOVICUS I. ANJOU

The charter Croato-Hungarian king Ludovicus I. Anjou granted to the town of Koprivnica the privileges of a free royal borough on 4 November, 1356 is one of the most important documents of Koprivnica's history. The privileges of a free royal borough would later prove essential to Koprivnica and its further growth and development.

Most probably, Koprivnica area had been an ancient Croatian (Slav) building site, which later developed into a small settlement.¹ In Hungary, certain scheme in formation of settlements found could be probably applied to Croatian regions of the kingdom. It shows how small settlements were built with small, rural, square-shaped houses. As we cannot establish a link between Koprivnica's towns of ancient and later periods, it's possible that Koprivnica developed from a form of rural, village settlements, organized in a way we don't know about. We still have no sufficient data or knowledge on building sites and their functions in today's northern Croatia. It's possible, that Koprivnica had its origins in an older building site, however, only further archeological excavations in today's downtown Koprivnica could prove this theory. It's likely to assume that the nucleus of

povlastice hrvatsko-ugarskoga kralja Ludovika I. Anžuvinca od 4. studenoga 1356. godine. Autor daje prilog i analizi unutarnjih te vanjskih karakteristika ove isprave i uz to potvrđuje autentičnost isprave.

Ključne riječi: Koprivnica, pomoćne povijesne znanosti, srednji vijek, urbana povijest

ISPRAVA HRVATSKO-UGARSKOGA KRALJA LUDOVICA I. ANŽUVINCA

Isprava kojom je hrvatsko-ugarski kralj Ludovik I. Anžvinac podijelio Koprivnici povlastice slobodnog i kraljevskog grada 4. studenoga 1356. godine spada među najvažnije isprave iz koprivničke povijesti. Privilegij slobodnog i kraljevskog grada pokazat će se važnim za Koprivnicu i njezin kasniji razvoj.

Najvjerojatnije se na području Koprivnice nalazilo starohrvatsko slavensko gradište iz kojeg je nastalo manje naselje.¹ Na mađarskom su prostoru otkriveni obrasci koji se vjerojatno mogu primijeniti i na hrvatski prostor. Riječ je o organizaciji malih naselja s malim seoskim kućama četvrtastog oblika. Kako na koprivničkom području nemamo vezu antičkih i kasnijih gradova, moguće je da se Koprivnica razvila iz nama nedovoljno poznate organizacije seoskih naselja. Još nisu dovoljno poznate funkcije gradišta na prostoru današnje sjeverne Hrvatske, a vjerojatno je da je Koprivnica imala ishodište u starijem gradištu, no potvrdu o tome bi nam mogla dati jedino arheološka istraživanja današnje užje Koprivnice. Moguće je pretpostaviti da su jezgri kasnijega gradskog nase-

¹ M. Planić-Lončarić, Organization of spatial Koprivnica until 19th century (Organizacija prostora grada Koprivnice do 19. stoljeća) Institut za povijest umjetnosti, vol. 8, Zagreb 1984, p. 8.

¹ M. Planić-Lončarić, Organizacija prostora grada Koprivnice do 19. stoljeća, Radovi Instituta za povijest umjetnosti, sv. 8, Zagreb 1984., str. 8.

future urban settlement of Koprivnica was most probably made of autochthonous, native settlement and a newcomer (hospit) colony.²

Koprivnica owed its establishment and further growth of regional functions to attractive transit location, where economic and political influences were intersecting. As for its natural and geographic situation, another author, dr. Dragutin Feletar finds that »Koprivnica is situated at the most convenient location, on a drained terrace where tertiary hill slopes of Bilogora on the south, and swamp terrain of alluvial lowlands of Drava on the north meet and join«. The same authors believes that »in medieval economy and traffic, Koprivnica fully used its favorable geographic location and developed a number of functions for its greater area (mainly crafts, trades, administration). It developed into an important trading center during the 13th and 14th century, and later on into a free royal town«.³

Another author, Igor Karaman finds, that »probably the rise of Koprivnica settlement during the 14th century was due to growth of trading and traffic alongside Podravina; main transit artery and beneficial influence of the town of Varaždin rise; here Koprivnica even had an advantage of its location toward transversal exit to south (via Križevci and onward to Zagreb)«.⁴

Citizens of free royal towns primarily had a privilege to choose their own magistrates and

lja u Koprivnici najvjerojatnije činili starosjelačko naselje i naseobina kolonista (hospita).²

Koprivnica je svoj postanak te razvoj i jačanje regionalnih funkcija temeljila na gospodarski i politički atraktivnom prometnom položaju. U prirodno-geografskom pogledu, prema mišljenju Dragutina Feletara, »Koprivnica se nalazi na najpogodnijoj lokaciji: to je odcjedita terasa na kontaktu tercijarnih pobrda Bilogore s južne strane i močvarnih terena aluvijalne ravni Drave sa sjeverne strane«. On smatra da »u uvjetima srednjovjekovne ekonomije i prometa Koprivnica obilato koristi prednosti svojeg položaja i razvija niz funkcija za širu okolicu (prije svega obrt, trgovinu, upravu) pa se u 13. i 14. stoljeću razvija u važno trgovište, a zatim u slobodni kraljevski grad«.³

Prema riječima Igora Karamana, »vjerojatno je uspon koprivničke varoši tokom 14. stoljeća odraz jačanja trgovinskog prometa uzduž podravske magistrale pod utjecajem napredovanja grada Varaždina, pri čemu je Koprivnica imala prednost lokacije na transverzalnom odvoju prema jugu (preko Križevaca na Zagreb)«.⁴

Građani slobodnih kraljevskih gradova su prije svega imali pravo na izbor vlastitog suca

² H. Petrić, Contributions to awareness of mobility of Koprivnica population until the early 17th century (Prilog poznavanju mobilnosti stanovništva Koprivnice do početka 17. stoljeća), Podravina, vol. 2, no. 3, Koprivnica 2003., pp. 143-144.

³ D. Feletar, Importance of geographic location and demographic characteristics for a town's growth-present and future (Značenje geografskog položaja i demografskih osobina za razvoj Koprivnice u prošlosti i sadašnjosti), Koprivnica - grad i spomenici, Zagreb 1986., pp. 11-12.

⁴ I. Karaman, Elementary socio-economic determinants of historic development of Koprivnica and its area (Osnovne socijalno-ekonomske determinante povijesnog razvoja grada Koprivnice i njegove regije), Koprivnica - grad i spomenici, Zagreb 1986., p. 18.

² H. Petrić, Prilog poznavanju mobilnosti stanovništva Koprivnice do početka 17. stoljeća, Podravina, vol. 2, br. 3, Koprivnica 2003., str. 143-144.

³ D. Feletar, Značenje geografskog položaja i demografskih osobina za razvoj Koprivnice u prošlosti i sadašnjosti, Koprivnica - grad i spomenici, Zagreb 1986., str. 11-12.

⁴ I. Karaman, Osnovne socijalno-ekonomske determinante povijesnog razvoja grada Koprivnice i njegove regije, Koprivnica - grad i spomenici, Zagreb 1986., str. 18.

to trade freely.⁵ Koprivnica received its first privileges in 1338, followed by those in 1353.⁶ These privileges were confirmed by the king Ludovicus I. Anjou on 4 November 1356, which made Koprivnica, a free royal borough.⁷ In early 15th century, the town fell to private ownership.⁸ Nada Klaić states, that »in 1547, at latest, Koprivnica fell under the authority of Ferdinand I. Hapsburg. The written confirmation, issued the same year by Ferdinand, states that he received magistrates, jurors and other town representatives of Koprivnica, showing the document of privileges king Matija had issued in 1459; they asked the king to re-issue and re-confirm the town's privileges, which he gladly did. In such a way, Koprivnica was again under the protection and jurisdiction of a royal authority«.⁹

It's significant, that until 1630, the privileges of a free royal borough had been endangered; it's obvious in relatively frequent re-confirmations of kings from mid 16th and early 17th century (1547, 1571, 1590, 1609 and 1630).¹⁰ Re-confirmation of the charter of 4 November, 1356. »saved« Koprivnica from joining Croatia-Slavonian Military border that followed, so Koprivnica continued freely its economic, social and political life as a free royal town.

te pravo slobode trgovine.⁵ Koprivnica je prve privilegije gradskog naselja dobila 1338. godine, a povlastice slobodnog i hercegškog grada 1353. godine.⁶ Te je povlastice potvrdio kralj Ludovik I. Anžuvina 4. studenoga 1356. godine, čime je Koprivnica postala slobodni kraljevski grad.⁷ Početkom 15. stoljeća grad je došao u privatne ruke.⁸ Prema riječima Nade Klaić, »najkasnije 1547. g. Koprivnica dolazi pod vlast Ferdinanda I. Habsburškog. U potvrdnici koju izdaje spomenute godine Ferdinand priznaje da su k njemu došli predstavnici suca, prisežnika i ostalih građana našega grada Koprivnice, pokazali mu povlasticu kralja Matije iz 1459. g. i molili da je obnovi i potvrdi, što on, dakako, rado čini. Tako se Koprivnica ponovno vraća pod kraljevsku vlast«.⁹

Znakovito je bilo da su do 1630. privilegiji slobodnog kraljevskog grada bili ugroženi, što pokazuje njihovo relativno često potvrđivanje kod vladara od sredine 16. i početkom 17. stoljeća (1547., 1571., 1590., 1609. i 1630.).¹⁰ Potvrđivanje isprave od 4. studenoga 1356. »spasilo« je Koprivnicu od kasnijeg uključivanja u teritorij Hrvatsko-slavonske Vojne krajine te je ona i dalje nastavila svoj gospodarski, društveni i politički život prije svega kao slobodni i kraljevski grad.

CHARTER BY KING LUDOVICUS I.

⁵ N. Klaić, A view to development of medieval Slavonia (Pogled na razvitak srednjovjekovne Slavonije), Arheološka istraživanja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, Zagreb 1978., p. 225.

⁶ T. Smičiklas, Diplomatic codex of kingdoms Croatia, Dalmatia and Slavonia (Diplomatički zbornik kraljevina Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, dalje: DZ), vol. 10, Zagreb 1912, pp. 338-339; vol. 12, Zagreb 1914, pp. 149-150.

⁷ N. Klaić, Koprivnica in the Middle Ages (Koprivnica u srednjem vijeku), Koprivnica 1987., p. 71.

⁸ L. Brozović, Historic data on Koprivnica history (Građa za povijest Koprivnice), pp. 30-34; R. Horvat, Povijest Hrvatske, vol. 1, Zagreb 1924., p. 237.

⁹ N. Klaić, Koprivnica in the Middle Ages (Koprivnica u srednjem vijeku), Koprivnica 1987., p. 137.

¹⁰ Croatian State Archives, Town of Koprivnica (Hrvatski državni arhiv, Grad Koprivnica, dalje: HDA, GK), box. 1, no. 14; box. 2, nos. 2 and 3.

⁵ N. Klaić, Pogled na razvitak srednjovjekovne Slavonije, Arheološka istraživanja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, Zagreb 1978., str. 225.

⁶ T. Smičiklas, Diplomatički zbornik kraljevina Hrvatske, Dalmacije i Slavonije (dalje: DZ), knj. 10, Zagreb 1912., str. 338-339; knj. 12, Zagreb 1914., str. 149-150.

⁷ N. Klaić, Koprivnica u srednjem vijeku, Koprivnica 1987., str. 71.

⁸ L. Brozović, Građa za povijest Koprivnice, str. 30-34; R. Horvat, Povijest Hrvatske, knj. 1, Zagreb 1924., str. 237.

⁹ N. Klaić, Koprivnica u srednjem vijeku, Koprivnica 1987., str. 137.

¹⁰ Hrvatski državni arhiv, Grad Koprivnica, (dalje: HDA, GK), kut. 1, br. 14; kut. 2, br. 2 i 3.

ANJOU OF 4 NOVEMBER 1356 GIVING KOPRIVNICA THE PRIVILEGES OF A FREE ROYAL BOROUGH¹¹

I. Protocol¹²

Intitulatio: Ludovicus, by grace of God the king of Hungary, Dalmatia, Croatia, Rama, Serbia, Galicia, Lodomeria, Kumania and Bulgaria, the principal of Salerno and St. Angell Hill master.

Salutatio: To all believers in Christ, present and future, who are about to learn of this in future, greetings in eternal salvation of all.

II. Text (Corpus)

Arenga: The duty of a king is to care, by thought and deed, of subjects, showering them with his mercy, encouraging them to be the most faithful of all and the most loyal of all, blessed by benefaction and royal care and protection.

Promulgatio: With this document, we want to show our wish to decorate our loyal citizens and inhabitants of Koprivnica with royal freedoms and privileges, to help their loyalty and

ISPRAVA KRALJA LUDOVICA I. ANŽUVINCA KOJOM JE 4. STUDENOGA 1356. KOPRIVNICI DAO POVLASTICE SLOBODNOG I KRALJEVSKOG GRADA¹¹

I. Protokol¹²

Intitulatio: Ludovik milošću božjom kralj Ugarske, Dalmacije, Hrvatske, Rame, Srbije, Galicije, Lodomerije, Kumanije i Bugarske, princip Salerna i područja Brda Sv. Anđela gospodin.

Salutatio: Svim vjernicima Krista, sadašnjim i budućima, koji će ovo saznati, pozdrav u spasu svijju.

II. Tekst (Korpus)

Arenga: Dužnost je kraljeva da mišlju i brigom bdije nad pomoći i mirom podložnika i ove slijedi širom darežljivošću osobite milosti, da se što više pokažu od vjernijih vjerniji i odanijih od odanih, u koliko budu mogli biti usrećeni većim dobročinstvom darom kraljevske brige.

Promulgatio: Zato želimo sadržajem ove isprave da dođe do znanja da smo, htijući naše vjerne građane i stanovnike Koprivnice - s namjerom da se poveća njihova vjernost i broj

¹¹ E. Laszowski, Data on medieval Koprivnica (Podatci o Koprivnici u srednjem vijeku), Vjestnik Zemaljskog arhiva, year. 2, Zagreb 1900., pp. 174-176; DZ, vol. 12, Zagreb 1914, pp. 373-375.

¹² There are translations of this document from Latin to Croatian language the first by Emilije Laszowski, translation of a 1356 diploma by king Ludovicus I., Zbornik Muzeja grada Koprivnice, vol. 1, Koprivnica 1946., pp. 3-4; the same translation with Latin original was published again by L. Brozović in his work Historic data for Koprivnica history (Građa za povijest Koprivnice), Koprivnica 1978., pp. 24-27; the other translation was by Nada Klaić in Koprivnica in the Middle Ages (Koprivnica u srednjem vijeku), Koprivnica 1987., pp. 71-72, with pp. 72-74 remark #. 91 with original Latin text as per DZ, vol. 12, Zagreb 1914., pp. 373-375.

¹¹ E. Laszowski, Podatci o Koprivnici u srednjem vijeku, Vjestnik Zemaljskog arhiva, god. 2, Zagreb 1900., str. 174-176; DZ, knj. 12, Zagreb 1914., str. 373-375.

¹² Postoje dva prijevoda s latinskog na hrvatski jezik ove isprave. Prvi je Emilija Laszowskog, Prijevod diplome kralje Ludovika I. iz god. 1356., Zbornik Muzeja grada Koprivnice, sv. 1, Koprivnica 1946., str. 3-4; isti prijevod je s latinskim tekstom još jednom objavio L. Brozović u Građi za povijest Koprivnice, Koprivnica 1978., str. 24-27. Drugi prijevod je načinila Nada Klaić u »Koprivnica u srednjem vijeku«, Koprivnica 1987., str. 71-72, a na str. 72-74 u bilj. 91 donosi latinski tekst prema DZ, knj. 12, Zagreb 1914., str. 373-375.

their numbers increase, just like in our other royal towns

Naratio: Thus we allowed their loyal wish and humble plea to be granted the above listed privileges, the same our royal town of Gradec also has since its incorporation, so that:

From now on, the said town of Koprivnica shall be considered a free royal town and its citizens for eternity rejoice in the above listed freedoms and privileges, the way citizens of Gradec do.

Furthermore, on New Year's eve, not before, not after, the citizens are obliged to pay, through their representatives, the taxes of 40 marks, promptly and without complaint, in common currency and current value, by exchange rate of 1 mark per 5 pens.

Dispositio: As for population there and citizens of the said town, present and future, should have the following freedoms and privileges:

If any of the citizens should inflict injury, slander or shame on another citizen, if proven, the fine is 10 pens, paid to the party harm was done to, with a fine to the town of 100 denar. The one, who does not rectify his behavior even after the third offense, should lose his entire property to the town, and he himself be proclaimed notorious and be expelled from the town. Should someone slap another, or pulls his hair with malice, should suffer the same punishment. If someone dares to do the same offense to a magistrate or a juror, should pay the fine of 10 marks of common currency; if not paid, he should lose an arm; if someone inflicts a wound by knife, sword, javelin, dart, arrow, or in any other way, and the wounded is cured without losing a limb, the offender should pay the doctor's fees and a fine to the wounded of 10 marks, plus to the town a fine of 2 marks; should someone kill and flee, two thirds of his property should be given to the relatives of the deceased, and the last third to the town; if he should be caught, his punishment should be customary; the only exception is, if someone murders another in a game, without prejudice or malice, in this case he should pay a fine

(stanovnika) poput drugih kraljevskih gradova - ukrasiti kraljevskim slobodama i milostima.

Naratio: Zato smo im dopustili na njihovu odanu i poniznu molbu niže popisane slobode, koje također, među ostalima, uživa naš grad na brdu Gradecu još od vremena svoga osnutka i to tako:

Da se od sada unaprijed rečena Koprivnica smatra slobodnim i glavnim kraljevskim gradom, a njezini građani neka se za vječna vremena vesele niže otpisanim izborima slobode po običaju gradečkih građana.

I to tako, dakako, da su dužni na Novu godinu, a ne prije niti poslije, samo građani po svojim zastupnicima točno i bez ikakvog prigovora nama slati i plaćati u ime godišnjeg poreza četrdeset maraka, samo u uobičajenoj moneti i tekućoj vrijednosti, obračunavajući svaku marku s pet pensa.

Dispositio: A neka stanovnici i građani koji u rečenom gradu stanuju ili će se naseliti imaju ovakve uvjete i slobode:

Ako bilo koji građanin drugoga građanina povrijedi, izvrgne ruglu ili osramoti, pa mu se to dokaže, neka plati oštećenome 10 pensa, a u korist općine 100 denara. Onaj tko se nakon trećeg ukora ne popravi, neka mu općina zaplijeni čitav imetak, a on neka se ozloglašen sramotno istjera iz grada. Ako netko pljusne drugoga ili ga zlobno povuče za kosu, neka pretrpi istu kaznu. A ako bi se netko osudio to učiniti sucu ili bilo kome od njegovih prisjednika, neka u ime kazne plati 10 maraka uobičajene monete; ukoliko kazni nije zadovoljio, neka izgubi ruku. Ako pak netko rani drugoga nožem, mačem, sulicom ili strijelom ili na neki sličan način, a ranjenik bude bez gubitka udova izliječen, neka namiri oštećenikova liječnika, a oštećenome plati 10 maraka, a u korist općine 2 marke. Ubije li netko nekog čovjeka i pobjegne, neka dvije trećine njegovih stvari, pripadne rođacima ubijenoga, a trećina općini; bude li uhvaćen, neka bude kažnjen po običaju. Jedino, ako netko u igri, bez promišljene zlobe nekoga ubije, u tom slučaju neka ubojica plati

of 100 pens to the relatives of the deceased, and another 20 pens to the town; if he has no means to pay, his punishment should be decided by the citizens.

If a stranger, entering the town, commits the same crime out in a street, on a square, or breaks and enters a house, the town magistrate should trial him and sentenced to the same punishments.

If a town official, citizen or a foreigner is caught within the town limits in a robbery, the town magistrate should sentence him accordingly. Furthermore, if a foreigner wishes to pursue a lawsuit against a citizen, either in money matters or committed act of violence, he should bring them matter up with a town magistrate. No dispute should ever be resolved in a duel, but rather peacefully with witnesses and an oath, either for domestic or foreign participants. The sworn witnesses should give their testimony individually and be subjected to interrogation. The same should apply to taking witnesses of the same privileges and the same ranks and class; regardless of whom stole from whom, a foreigner from local people (a horse, an ox, and stolen properties), or vice-versa.

Furthermore, the citizens of the said town should be responsible to the town magistrate and no other court; if a magistrate is of suspicious character, and the plaintiff provides a legitimate reason for refusal of a magistrate, all elders of the town should be summoned and chaired by the same magistrate resolve the dispute. If still the magistrate ruling is under suspicion, and if such inconsiderate plaintiff objects with the king, the magistrate should appear before the king on behalf of all others. The same applies to any other matter, involving summons of citizens, or a magistrate before the king - citizens should not go, but the town magistrate only. If someone is summoned before the king before asking for justice from the town magistrate, the magistrate himself should only go, but the plaintiff should pay for the expenses for involving him in a pointless task and expenses, despising the authority of the free royal borough charter and without see-

100 pensa rođacima ubijenoga, a 20 pensa općini; ne bude li imao odakle platiti, neka se odluka prepusti građanima.

Isto tako ako bi neki stranac, ušavši u grad, na ulici, u kući ili trgu počinio nešto slično, neka mu sudi gradski sudac i neka bude osuđen na iste kazne.

Ako pak koji gradski činovnik, stanovnik ili stranac, uhvati unutar gradskih granica u krađi ili razbojstvu, neka ga kazni gradski sudac. Nadalje, ako neki stranac ushtjedne nekoga iz grada tužiti u novčanoj stvari ili zbog nanesenog nasilja, neka ga tuži gradskom sucu.

Neka se nijedna parnica ne presudi dvobojem, nego neka se završi svjedocima i prisegom, bilo da se vodi sa strancima ili među domaćima. A sami zaprisegnuti svjedoci neka svoje svjedočanstvo daju pojedinačno i neka pojedinačno budu ispitivani. Neka se također na isti način uzmu za svjedoke ljudi iste slobode i staleškog položaja kojem pripadaju i stranke, bez obzira na to nađe li stranac kod gradskog stanovnika konja, vola ili neke ukradene stvari ili obrnuto, to jest ako gradski stanovnik nađe (oteto) kod stranca.

Nadalje, građani rečena grada nisu dužni odgovarati ni jednom sudu, osim gradskom sucu; bude li sudac sumnjiv, te tužitelj navede zakoniti razlog za njegovo odbijanje, neka se sazovu svi stariji građani i pod predsjedanjem samoga suca stvar riješe. Ako se još uvijek bude sumnjalo o njihovoj presudi i ako ga bezobziran tužitelj pozove pred kralja, sam sudac treba u ime svih drugih ići pred kralja. Na isti način ako u bilo kojoj stvari tko pozove pred kralja gradskog suca i građane ili same građane, ne trebaju ići građani, nego samo gradski sudac. Ako tko pozove pred kralja nekog građanina ili građane, ne tražeći prije pravdu od gradskog suca, mora umjesto njega ili njih ići gradski sudac, a tužitelj će mu nadoknaditi troškove zato što ga je namučio uzaludnim poslovima i troškom, prezrevši vlast poznate

king appropriate justice from the magistrate first.

Citizens should have free will to appoint a town magistrate from anywhere, present him to the king and after a year, replace him with another. Let them choose a parish priest for their church in their own free will, the one whom they will find fit and useful. Naturally, if such an appointee should publicly be exposed as a liar, a cheat, who makes false testimony and is caught in the act, from that moment on he will no longer be eligible for an office as a magistrate, a juror or a counselor.

If a dying man is without a successor or inheritor, the he has a free will to bequest his belongings to whoever he wishes to. Real property, on the other hand, houses, a plot of land, vineyards, lands or farm utilities - taking advice from his fellow citizens - he should bequest to his wife, or to his relatives; however, in such a manner, that neither he himself, nor his wife or relatives, can take away, or dispose of, such property from the town magistrate authority. Furthermore, if someone dies without the last will and testament, leaving behind no wife, no sons or cousins, then two thirds of his property should be divided by men of good faith, chosen by the council of citizens, to the church and the poor of this town; the third part should be kept by the town itself.

We further decree that the town holds a festive square on Mondays once a week; on other, regular days the daily square should be held.

Corraboratio: We have issued this charter of privileges, secured by our authentic double hanging seal, to verify the above and affirm its permanence.

III. Eshatocol

Datatio: Given into the hands in Christ revered master Nikola, by God's mercy and apostle seat chosen and approved the archbishop, our chancellor's court, the one dear to our heart, on this

mu kraljevske povlastice i ne potraživši gradskog suca.

A građani neka imaju slobodnu mogućnost izabrati gradskog suca odakle god budu htjeli i nama ga predstaviti i nakon godine dana zamijeniti ga. Neka također izabiru župnika za svoju crkvu prema svojoj slobodnoj volji i to takvoga koji se njima bude činio korisnim. Daka-ko, bude li nekome javno dokazana potvora ili lažno svjedočenje ili je u tome uhvaćen, takav ne može od sada unaprijed biti ni sudac ni njegov prisjednik ili vijećnik.

Ako bi netko od građana umirao bez nasljednika, takav neka ima slobodnu mogućnost rasporediti svoje pokretnine kome god bude htio. Nekretnine pak; kuće, kućno mjesto, vinograde, zemlje i gospodarske zgrade, posavjetovavši se svojim sugrađanima, neka ostavi svojoj ženi ili kome od svojih rođaka, ali ipak tako da niti on sam, ni žena ili rođaci ne mogu to otuđiti, izuzeti ili otrgnuti od gradske sudačke vlasti. Nadalje, ako netko umre bez oporuke, a nema ni žene, ni sinova ni rođaka, neka dvije trećine njegove imovine razdijele muževi dostojne vjere, po vijeću građana za to određeni, siromasima i crkvi istoga grada, a treći dio neka se zadrži za korist grada.

Nadalje određujemo da se u samom gradu (jednom) tjedno održava svečani trg, i to u ponedjeljak, a osim toga neka se svaki dan održava dnevni trg.

Corraboratio: U spomen toga i vječnu stalnost izdali smo ovo naše povlasno pismo potkrijepljeno zaštitom vjerodostojnog visećega dvostrukog pečata.

III. Eshatokol

Datatio: Dano kroz ruke časnoga u Kristu gospodina Nikole, božjom i apostolske stolice milošću izabranoga i potvrđenoga nadbiskupa kaločkog, dvora našega kancelara, miloga i vjernoga našega, godine gospodnje tisuću tri

Anno Domini thirteen-hundred-fifty-six, a day before November, in our fifteenth kingdom.

Bishops' signatures (subscriptiones): While in Christ revered master Nikola of Ostrogon is the permanent, everlasting prefect of the said district, the following bishops were appointed for their diocese: Uglin splitski, Nikola jegarski, Demetrij varadinski, Nikola pečuški, (Erdely has a vacant position), Koloman đurski, Ivan vesprimski, Stjepan chosen and confirmed zagrabački, Toma čandski, Mihalj vacki, Petar bosanski; Franciscans Toma srijemski, Stjepan njitranski and Blaž kninski, all appointed bishops to lead the churches of God.

Landlords' signatures (subscriptiones): The following peers and nobility serves us: Nikola Kont, the governor and magistrate of Kumanci, Cikov master treasurer, Andrija the duke of Erdely, governor of Szolnok, governor Nikola the royal court magistrate, Nikola, viceroy of Mačva, master Leustahije governor of Somogy, stolnobiogradski and tolnanski who rules in our name as a viceroy in Slavonnia, Leuko of toast-masters and cup-bearers, Dioniz of stable-masters, Toma of door-masters and Šimun - governor of Bratislava, and many others who governed in our name throughout the kingdom and bore privileges.

INTERNAL CHARACTERISTICS OF THE CHARTER¹³

This document is divided into the protocol, the text itself and the *eshatocol* (the closing part of the document).¹⁴ The protocol contains *intitulatio* and *salutatio*. Intitulatio usually provides the name of the person, who wrote the

sto pedeset i šeste, dan prije nona studena, kraljevstva pak našega petnaestoga.

Potpisi biskupa (subscriptiones): Dok su časnici u Kristu gospoda Nikola ostrogonskom i istoga mjesta vječni župan, Uglin splitskom nadbiskupi, Nikola jegarskom, Demetrij varaždinskom, Nikola pečuškom, dok su erdeljska bila ispražnjena, Koloman đurskom, Ivan vesprimskom, Stjepan izabrani i potvrđeni zagrebačkom, Toma čandskom, Mihalj vackom, Petar bosanskom, franjevci Toma srijemskom, Stjepan njitranskom i Blaž kninskom crkvama biskupi crkvom božjom upravljali.

Potpisi velikaša (subscriptiones): Dok su velmožni muževi bili Nikola Kont palatin i sudac Kumanaca, Cikov meštar naših tavernika, Andrija vojvoda erdeljski, župan solnoški, župan Nikola sudac dvora našega, Nikola, ban mačvanski, meštar Leustahije župan šomodski (šimeški), stolnobiogradski i tolnanski te banočinu cijele Slavonije držao, Leuko stolnika i peharnika, Dioniz konjušnika, Toma vratara naših meštara i Šimun župan požunski, i drugi mnogi obnašali županstva kraljevstva i časti.

UNUTARNJE KARAKTERISTIKE ISPRAVE¹³

Ova isprava je podijeljena na protokol, tekst ili korpus te eshatokol.¹⁴ Protokol u njoj sadrži intitulaciju i saulataciju. Intitulacija obično sa-

¹³ On diplomacy (O diplomaciji usp. J. Nagy), Diplomatika, Hrvatska enciklopedija, vol. 5, Zagreb 194.5; J. Stipišić, Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi, Zagreb 1985.

¹⁴ F. Šanjek, Elementary Latin palography of medieval Croatia (Osnove latinske paleografije hrvatskog srednjovjekovlja), Zagreb 1996., p. 84.

¹³ O diplomaciji usp. J. Nagy, Diplomatika, Hrvatska enciklopedija, knj. 5, Zagreb 194.5; J. Stipišić, Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi, Zagreb 1985.

¹⁴ F. Šanjek, Osnove latinske paleografije hrvatskog srednjovjekovlja, Zagreb 1996., str. 84.

document.¹⁵ In this case, it's the king Ludovicus I. Anjou. He is the person who issues the document and, at the same time, is the author of a legal action. The king Ludovicus has the proper and full titulation, and his name followed by the full royal title. The titulation is followed by a salutation (*salutatio*).

The text itself, or the corpus, being the central part of the charter, starts off with *arenga*, which hold a morals sentence, explaining why it's moral and appropriate that the holder of the charter (the town of Koprivnica) be granted what the charter lists. *Promulgatio* (*promulgatio*) is a short formula, with expressions of the charter content. *Narratio* (*naratio*) states all immediate circumstances, leading the author of the charter to close the legal act and issue it in a form of a charter.¹⁶ In this document, the narration provides motives and circumstances, affecting the issuer of the charter. The king shows that Koprivnica was given a charter of privileges, similar to those of King Bela IV. gave to Gradec.¹⁷ His wish was to increase the population of Koprivnica and their fidelity, just like in other royal towns, which perhaps speaks of Koprivnica's smaller population than in other royal towns. It's important to point out, that the privileges were given after they Koprivnica citizens had requested them. Also, this charter was preceded by the addressee's request, the citizens of Koprivnica. The charter issuer also lists all the tributes and taxes the recipients are obliged to give to the king and the terms and conditions for that.

In legal terms, *dispositio* (*dispositio*) is the most important part of this document, as it provides either the moral, or the material substance of the deed to the beneficiary.¹⁸ This docu-

drži ime pisca isprave.¹⁵ U ovom slučaju je to kralj Ludovik I. Anžuvina. On je osoba koja izdaje ispravu i ujedno autor pravne radnje. Kralj Ludovik ima pravilnu i punu intitulaciju, a iza njegova imena slijedi cijeli kraljevski naslov. Nakon intitulacije slijedi formula pozdrava (*salutatio*).

Tekst ili korpus kao središnji dio isprave počinje arengom koja sadrži moralnu sentenciju koja objašnjava zašto je moralno i prikladno da se destinataru (gradu Koprivnici) dodijeli ono što se u ispravi iznosi. *Promulgatio* (*promulgatio*) je kratka formula s izrazima kojim se objavljuje sadržaj isprave. *Naratio* (*naratio*) navodi neposredne okolnosti koje su navele autora isprave da zaključi pravnu radnju i da je zapiše.¹⁶ U ovoj ispravi *naratio* iznosi motive i okolnosti koje su utjecale na odluku izdavatelja da se izda ova isprava. Kralj pokazuje da je stanovnicima Koprivnice privilegij dao po uzoru na onaj koji je kralj Bela IV. dao za Gradec.¹⁷ Njegova je želja da se ovim privilegijem poveća broj stanovnika i njihova vjernost, poput drugih kraljevskih gradova, što možda govori da je Koprivnica bila manje napućena od drugih kraljevskih gradova. Važno je istaknuti da je kralj ovaj privilegij dao na molbu koprivničkih građana, što ukazuje da je ovoj ispravi prethodila molba destinara ili adresata, odnosno u ovom slučaju građana Koprivnice. Izdavatelj isprave ističe i koja su podavanja Koprivničanci dužni davati kralju i pod kojim uvjetima.

Dispositio (*dispositio*) je, s obzirom na pravni čin, najvažniji dio isprave jer sadrži moralni ili materijalni objekt koji se daju destinataru.¹⁸ I u ovoj ispravi *dispositio* je zapravo jezgra dokumenta, a sadrži očitovanje završene

¹⁵ J. Stipišić, *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi*, p. 150.

¹⁶ J. Stipišić, *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi*, p. 152.

¹⁷ On privileges to Zagreb's Gradec (O privilegiju zagrebačkom Gradecu usp. Z. Tanodi), *Zagrebačka »zlatna bula«*, *Vjesnik Hrvatskog državnog arhiva*, year. 11, Zagreb 1945.

¹⁸ J. Stipišić, *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi*, p. 151.

¹⁵ J. Stipišić, *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi*, str. 150.

¹⁶ J. Stipišić, *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi*, str. 152.

¹⁷ O privilegiju zagrebačkom Gradecu usp. Z. Tanodi, *Zagrebačka »zlatna bula«*, *Vjesnik Hrvatskog državnog arhiva*, god. 11, Zagreb 1945.

¹⁸ J. Stipišić, *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi*, str. 151.

ment too is ruled this way, as the disposition here is the key of a completed legal act, influencing the future generations. Deeds or documents, allowing foreigners to come or settle down in a town, also contain the clauses which define the right to select a magistrate and hold a trial, free movement and resettlement, right to hold a trade fair, and general functions of a local town administration.¹⁹ Interestingly enough, Koprivnica had the right to select a magistrate ever since 1353, granted by the duke Stjepan,²⁰ his privilege re-confirmed by the king Ludovicus I.

The content and the spirit of the disposition of this document is the privileges Koprivnica had received from Croato-Hungarian king Ludovicus I. Anjou, thus becoming a free royal borough.

Corroboration is a formula that provides the means and ways the deed secures legal effects. The means here are the following: a statement, which the deed on legal act is indeed written, with appropriate seal, inscriptions and a hydrograph.²¹ In this case, the securing of legal act is affixing a double hanging seal.

Eshatocol, the closing part of the deed usually consisted of three parts: signature with inscriptions, date and appreciation.²² In the document, the closing part (eshatocol) is comprised of putting dates and signatures of all ecclesiastic and secular dignitaries. Dating (datatio) is a formula to describe the place and the time of closing a legal act, or issuing a deed on such a legal act. Although the dates are usually comprised of a chronology date, signifying a geographic day, month and year where a deed is

pravne radnju što se prenosi na buduće naraštaje. Isprave kojima se dopušta dolazak, odnosno doseljavanja građana u neki grad sadrže i pravo izbora suca i sudovanja, slobodnog seljenja, pravo održavanja sajмова te općenito o funkcioniranju gradske općine.¹⁹ Zanimljivo je da Koprivnica ima pravo izbora suca koje je gradu još 1353. u privilegiju dao herceg Stjepan,²⁰ a u ovoj je povlastici to pravo potvrdio kralj Ludovik I.

Sadržaj i smisao dispozicije ove isprave jesu povlastice koje je Koprivnica dobila od hrvatsko-ugarskoga kralja Ludovika I. Anžuvina, čime je postala slobodni i kraljevski grad.

Koroboracija je formula kojom autor najavljuje sredstva i način kojima pravnom činu osigurava pravni učinak. Sredstva koja se tu javljaju su izjava da je isprava o pravnom činu napisana, pečat, potpis, razni znakovi i hidrograf.²¹ U slučaju koprivničke isprave kao sredstvo osiguranja pravnog učinka javlja se dvostruki viseći pečat.

Eshatokol ili zaključni dio rasprave obično se sastoji od tri dijela: potpisa i znakova, datacije i apacijacije.²² U ovoj ispravi eshatokol čine datacija te potpisi crkvenih i svjetovnih velikodostojnika. Datacija je formula kojom se označava mjesto i vrijeme sklapanja pravnog čina, odnosno izdavanja isprave o njemu. Iako se formula datacije najčešće sastoji od vremen-skog datuma koji označava vrijeme i od zemljopisnog datuma koji označava mjesto redigi-

¹⁹ It's similar to privileges Bela IV. granted to Zagreb's Gradec, Usp. J. Barbarić, *Diplomatičko značenje »Zlatne bule«*, p. 16.

²⁰ DZ, vol. 12, p. 149. This regulation states that »they will have an opportunity every year to elect among themselves and appoint a magistrate and a bishop, as long as voted in unanimously; the magistrate should be presented to us.«

²¹ J. Stipišić, *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi*, p. 152.

²² J. Stipišić, *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi*, p. 153.

¹⁹ Slično je i s privilegijem koji je dao hrvatsko-ugarski kralj Bela IV. zagrebačkom Gradecu. Usp. J. Barbarić, *Diplomatičko značenje »Zlatne bule«*, str. 16.

²⁰ DZ, knj. 12, str. 149. Odredba glasi: »Imat će od sada svake godine mogućnost izabrati i postavljati između sebe za suca i župnika koga god složno svi budu htjeli; suca će nama predstavljati.«

²¹ J. Stipišić, *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi*, str. 152.

²² J. Stipišić, *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi*, str. 153.

(re) written, in Koprivnica case there is no geographic date (data topica), thus, the very deed does not tell where it had been written.²³ As for chronology date (data chronica), it explicitly states that it had been written in 1356, describing in words »a day before »none«, November, our fifteenth kingdom«, meaning the 15th year of king Ludovicus I. Anjou reign. As »none« of November is the 5th day of a month,²⁴ thus, a day before is the 4th of November, so it's easy to conclude that the deed king Ludovicus I. was granting to Koprivnica the privileges of a free royal borough actually written on the 4th of November 1356.

Finally, as it was customary with royal privileges, all ecclesiastic and secular dignitaries, with a service in Croato-Hungarian kingdom, were listed. They were, therefore, contemporaries of this document. Chronology and sequence of listing dignitaries in Koprivnica deed was the following: first, archbishops and bishops were listed, followed by high court dignitaries and finally district governors and other s who held office at the royal court.

From all the above listed internal characteristics of the deed, in which the king granted privileges to Koprivnica, we can safely conclude that this deed relates and complies with medieval diplomatic rules, with so little exception to the rules that we can be sure of its authenticity and validity.

EXTERNAL CHARACTERISTICS OF THIS DEED

Along with internal characteristics of a deed, diplomats also recognize and acknowledge the matter use to write the deed down (papyrus, parchment, paper), ink, and type of

ranja isprave, u koprivničkom slučaju ne postoji zemljopisni datum (data topica) pa se iz same isprave ne može zaključiti gdje je bila pisana.²³ Za vremenski datum (data chronica) izričito piše da je isprava pisana 1356. godine »dan prije nona studena, kraljevstva pak našega petnaestoga«, tj. petnaeste godine vladavine kralja Ludovika I. Anžuvina. Kako su none studenoga 5. dana u mjesecu²⁴, dan prije je 4. studenoga pa je lako moguće zaključiti da je isprava kojom je kralj Ludovik I. Koprivnici podijelio povlastice slobodnog i kraljevskog grada pisana 4. studenoga 1356. godine. Na kraju su, kao što je uobičajeno u vladarskim povlasticama, navedeni crkveni prelati i svjetovni velikaši koji su obavljali službe u Hrvatsko-ugarskom kraljevstvu. Oni su, prema tome, bili suvremenici izdavanja isprave. Redoslijed velikodostojnika u koprivničkoj ispravi je ovaj: nadbiskupi i biskupi, visoki dvorski dostojanstvenici i na kraju župani te ostali dužnosnici na kraljevnom dvoru.

Iz svega navedenoga u ovom kratkom prikazu unutarnjih karakteristika isprave kojom je kralj Koprivnici dao povlastice moguće je zaključiti da ova isprava odgovara diplomatskim srednjovjekovnim pravilima, uz manja odstupanja, te da ne treba sumnjati u njezinu autentičnost i valjanost.

VANJSKE KARAKTERISTIKE ISPRAVE

U vanjske karakteristike isprave diplomatičari ubrajaju materiju na kojoj je pisana (papi-

²³ L. Brozović, without grounds to prove, believes the deed was written in Virovitica, usp. L. Brozović, Građa za povijest Koprivnice, pp. 23-24.

²⁴ F. Šanjek, elementary Latin palography of medieval Croatia (Osnove latinske paleografije hrvatskog srednjovjekovlja), p. 90; J. Stipišić, Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi, p. 203.

²³ L. Brozović bez ikakva uporišta u izvorima smatra da je ova isprava bila napisana u Virovitici, usp. L. Brozović, Građa za povijest Koprivnice, str. 23-24.

²⁴ F. Šanjek, Osnove latinske paleografije hrvatskog srednjovjekovlja, str. 90; J. Stipišić, Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi, str. 203.

letters, particular graphic inscriptions and the seal.²⁵

A physical contact with the original deed itself, kept at Croatian state archives, branch office Koprivnica,²⁶ helped to determine, that the privileges to Koprivnica had been written in Latin language, in gothic letters on a parchment; it was written in ink, however, no seal had been preserved; the initial letters are written in calligraphy; first letters of the country names, where king Ludovicus I. ruled, were bold; in its right upper corner, the deed had been damaged, as well as in some other parts of text body; however, the damage has been restored in part; some damage was made due to folding the document; the deed has a 40cm long green thread; in its upper part, the thread is knitted, in the lower let loose; obviously, it had contained a hanging seal at the end; this is established through the text of corroboration, where it's expressly stated that the deed had been secured with two seas. The document width is longer than its length; the parchment, the deed was written onto, is sold and firm, yet - as mentioned earlier - damaged in some parts (more so in the right half); the text is written in one uninterrupted process of writing, as there are no blanks or empty spaces, so that all parts continue from one into another.

INSTEAD OF A CONCLUSION

Based on above deliberations and arguments, we can safely confirm the authenticity of the deed, the Croato-Hungarian king Ludovicus I. Anjou issued on 4th November 1356, granting Koprivnica privileges of a free royal borough. The importance of these privileges, that made Koprivnica a free royal town, establishes its frequent re-confirmation.²⁷ The deed

rus, pergamena, papir), zatim tintu, pismo, osobite grafičke znakove i pečat.²⁵

Uvidom u originalnu ispravu u Hrvatskom državnom arhivu u fondu grada Koprivnice²⁶ ustanovio sam da je privilegij gradu Koprivnici pisan latinskim jezikom i pismom goticom na pergameni. Isprava je pisana tintom, ali nažalost nije sačuvan pečat. Početno slovo je iscrta-no, a pojačana su prva slova naziva zemalja čiji je Ludovik I. bio vladar. Isprava je u desnom gornjem kutu oštećena, kao i u nekim dijelovima gdje se nalazi tekst, no oštećenja su dijelom restaurirana. Dio oštećenja nastao je presavijanjem. S isprave visi zelena uzica duga oko 40 cm, čije su niti u gornjem dijelu pletene, a u donjem raspletene. Na njoj je očito ranije visio pečat, što potvrđuju podaci iz koroboracije u kojoj izričito piše da je ova isprava imala dvostruki pečat. Širina isprave je veća od dužine. Pergamena na kojoj je napisana je čvrsta, ali je, kako sam ranije napisao, na nekoliko mjesta oštećena (više u desnoj polovici). Tekst je napisan bez stanki pa se tako svi dijelovi isprave nastavljaju jedan na drugi.

UMJESTO ZAKLJUČKA

Na osnovi iznesenih razmišljanja i argumentacije sa sigurnošću je moguće potvrditi vjerodostojnost isprave kojom je hrvatsko-ugarski kralj Ludovik I. Anžuvina 4. studenoga 1356. Koprivnici podijelio povlastice slobodnog i kraljevskog grada. Važnost isprave, odnosno privilegija kojim je Koprivnica postala slobodnim i kraljevskim gradom pokazuje njezino često potvrđivanje.²⁷ Isprava se čuva u

²⁵ On external characteristics of the deed (O vanjskim karakteristikama isprave) usp. J. Stipišić, Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi, pp. 155-157.

²⁶ HDA, GK, box 1, no. 7.

²⁷ L. Brozović, Historic data for Koprivnica history (Građa za povijest Koprivnice), p. 27.

²⁵ O vanjskim karakteristikama isprave usp. J. Stipišić, Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi, str. 155-157.

²⁶ HDA, GK, kutija 1, br. 7.

²⁷ L. Brozović, Građa za povijest Koprivnice, str. 27.

is kept at Croatian State archives, branch office Koprivnica. Without further deliberations on its content, we can point out its importance, not only to Koprivnica, as a free royal town, but to a wider region as well. By keeping these privileges in early new era, Koprivnica managed, together with just a few free royal boroughs (like Zagreb's Gradec, Križevci and Varaždin), to hold on to its privileges from medieval time and keep them in later periods.

Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu u fondu grada Koprivnice. Ne ulazeći potanko u sadržaj ove isprave, moguće je istaknuti samo njezinu važnost, i to ne samo za Koprivnicu kao slobodni kraljevski grad, nego i za širi prostor. Očuvanjem ove povlastice Koprivnica se u ranome novom vijeku svrstala među rijetke slobodne i kraljevske gradove (poput zagrebačkog Gradeca, Križevaca i Varaždina) koji su svoje privilegije dobivene u srednjemu vijeku zadržali i kasnije.

POČECI PROSTORNOG PLANIRANJA U GRADU KOPRIVNICI

BEGINNING OF TOWN-PLANNING AND BUILDING REGULATIONS IN THE TOWN OF KOPRIVNICA

Doc. dr. sc. Mirela Slukan Altić

Institut društvenih znanosti

Ivo Pilar

Marulićev trg 19

HR-10000 Zagreb

Republika Hrvatska

mirela.altic@zg.htnet.hr

Primljeno / Recieved: 19. 2. 2006.

Prihvaćeno / Accepted: 20. 4. 2006.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

UDK/UDC 353 (497.5-35)

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

SAŽETAK

Devetnaesto stoljeće imalo je ključnu ulogu u oblikovanju naših gradova. Vrijeme je to kada se naša naselja počinju brzo razvijati pod dominantnim utjecajem prometa, a zatim i industrijske proizvodnje. To je ujedno vrijeme kada je postojeće urbane jezgre, oblikovane u bitno drugačijim povijesno-geografskim uvjetima, valjalo prilagoditi potrebama nadolazećeg industrijskog doba. Sukladno promjenama uvjeta sve brže rastućih urbanih naselja, početkom 19. stoljeća u našim se gradovima javljaju prvi pokušaji prostornog planiranja. Tako se tijekom 19. stoljeća donose prvi građevinski zakoni, tzv. građevni redovi, a zatim i prvi urbanistički planovi poznati kao regulacijske osnove. O njihovoj važnosti najbolje govori činjenica da su sve navedene dokumente na prijedlog gradskih poglavarstava donosila najviša državna tijela, poglavito Građevni odjel Zemaljske vlade koji je odobravao, a ponekad i izrađivao planove razvoja hrvatskih gradova.

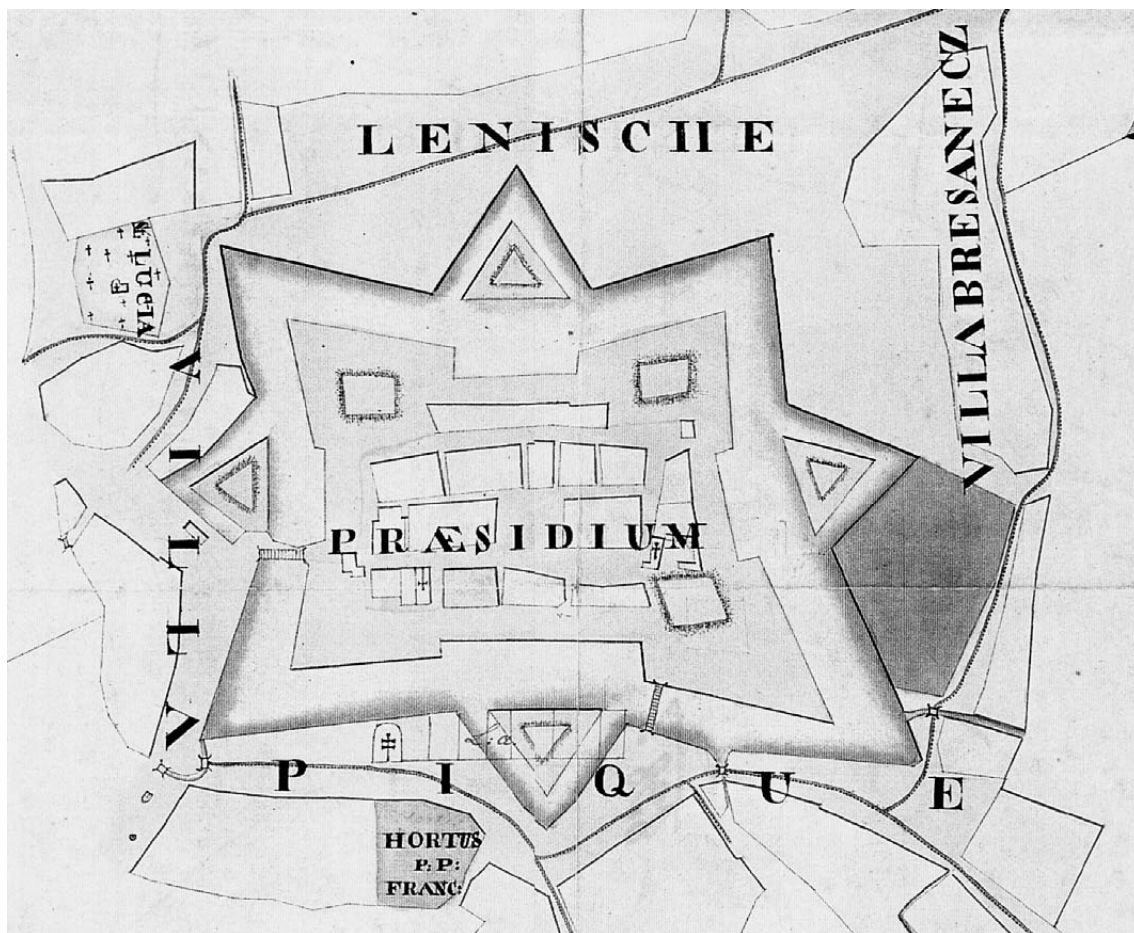
Koprivnica spada među naše gradove čija je povijest prostornog planiranja razmjerno duga, ali su zbog specifičnih povijesno-geografskih uvjeta njezina razvoja učinci tog planiranja sve do suvremenog doba bili razmjerno slabi. Ovdje donosimo povijest prvih pokušaja urbanističkog planiranja na području grada Koprivnice, objavljujući arhivsko gradivo koje se odnosi na zakonodavne okvire izgradnje i razvoja grada Koprivnice od početka 19. do početka 20. stoljeća, u kojem je Koprivnica iz utvrđenog vojnog naselja prerasla u moderni industrijski grad.

Ključne riječi: Koprivnica, prostorno planiranje, građevni zakon, urbani razvoj

Key words: Koprivnica, town planning, building regulation, urban development

PRVI PRIJEDLOG RAZGRADNJE KOPRIVNIČKE UTVRDE I PLANSKE GRADNJE DIJELA PREDGRAĐA NA PLANU GRADSKOG MJERNIKA IVANA KLEMENTA IZ 1838. GODINE

Početkom 19. stoljeća Koprivnica se razvijala pod dominantnim utjecajem svojih trgovačkih, obrtnih i prometnih funkcija, izdigavši se u jedno od najvažnijih trgovišta sjeverozapadne Hrvatske. Zahvaljujući takvim pozitivnim trendovima razvoja, Koprivnica je početkom 19. stoljeća

Detalj Klementova plana Koprivnice s prijedlogom regulacije zapadnog predgrađa iz 1838. godine

brojem stanovnika, polako ali sigurno, počela sustizati svoje županijsko središte Križevce. Iako je razvoj grada početkom 19. stoljeća nakratko zaustavio francusko-austrijski rat, već tridesetih godina počinje ponovni gospodarski i demografski polet grada koji se odrazio i u novom prostornom razvoju Koprivnice. Tako je 1822. godine, prema podacima šematizma Zagrebačke biskupije, Koprivnica imala 2258 stanovnika, a Križevci 2884. godine.¹ Trend ubrzanog prostornog i demografskog rasta Koprivnice osobito će se intenzivirati prema sredini 19. stoljeća pa će već 1857. godine Koprivnica sa 3224 stanovnika prerasti i Križevce (2144) i Bjelovar (2787).² Bolju prometnu i gospodarsku integraciju Koprivnice još će donekle ograničavati njezina okruženost vojnokrajiškim teritorijem, no snažan razvoj prometa i trgovine velikim dijelom uspijevat će kompenzirati nepovoljan utjecaj Vojne krajine koja će se konačno ugasiti 1871. godine.

Demografski i gospodarski rast grada početkom 19. stoljeća počeo se odražavati i na njegov znatni prostorni rast. Utvrda koja je još omeđivala grad postajala je sve veća zapreka njegovu širenju. Iako je u unutrašnjem gradu bilo slobodnih površina za gradnju, gotovo sve nove kuće gradile su se izvan zidina. To će značiti i sve manje kuća unutrašnjega grada čiji su stanovnici masivnim utvrdama bili odvojeni od središta gradske trgovine koja se odvijala na sajmištu smještenom »Pod Pikom«. Tako je vizitator 1659. godine u unutrašnjem gradu zabilježio 80 kuća, a

¹ Pri tome je zanimljivo da je brojem kuća Koprivnica već 1787. godine prestigla Križevce, što govori u prilog snažnije gospodarske osnove ovoga grada. Naime, te su godine Križevci imali 316 kuća, a Koprivnica 694 (Erceg, 1992; 12-16).

² Usp. Korenčić (1979; 118, 342 i 364).

1841. godine bilo ih je 72. Istodobno, u vanjskom gradu u istoj su vizitaciji zabilježene 62 kuće, dok ih je oko 1840. godine samo oko utvrde bilo sagrađeno više od 120 (dakle, bez udaljenijih dijelova predgrađa). Od toga broja Pod Pikom je 1841. živjelo 427 stanovnika, na Dubovcu 294, u Špoljarskoj ulici 126, a na Ciglenici 45 stanovnika.³ Tako je koprivničko podgrađe već u prvim desetljećima brojem kuća i stanovnika višestruko nadmašilo »unutrašnji grad«. Početkom 19. stoljeća, kada je završio dug proces razdruživanja civilne i vojne imovine u gradu, javljaju se i prve ideje o početku razgradnje koprivničke utvrde. No, za razliku od nekadašnjih vojnih zgrada koje je gradska općina 1793. konačno uspjela otkupiti od krajiških vlasti, gradski bedemi dani su gradu samo na korištenje. Naime, ugovor iz 1786. godine zaključen između grada i vojnokrajiške vlasti, kojim je grad preuzeo utvrde, onemogućavao je bilo kakve intervencije na bilo kojem fortifikacijskom objektu grada. Još 1841. godine vidljivo je da je gradska blagajna računala s prihodom od iznajmljivanja utvrde čije su dijelove uzimali u najam pojedini stanovnici grada. Iako je razgradnja revelina i zatrpavanje dijelova jarka počelo tek 1862. godine, prve inicijative o razgradnji pojedinih dijelova utvrde javljaju se već krajem tridesetih godina 19. stoljeća. O tome svjedoči plan grada što ga je 1838. godine izradio Ivan Klement.⁴ To je prvi do sada poznati plan grada koji je izradio gradski mjernik Koprivnice.⁵

Klementov plan predstavlja pregledni plan grada izrađen u mjerilu 1:4 680. Insule unutrašnjega grada, kao i izgrađene zone predgrađa naznačene su samo shematski. Naime, ovaj plan nije nastao sa svrhom da prikaže izgled i izgrađenost tadašnjega grada, nego odnos grada i utvrde, obrazlažući potrebu početka njezine razgradnje. Iz njega je jasno vidljivo da su predgrađa odavno prerasla unutrašnji grad koji je ostao posve izoliran utvrdom. Iz priloženog plana možemo vidjeti da su sva četiri revelina s jarcima još netaknuta. No, s kavalirima se ipak nešto počelo mijenjati. Ta su uzvišenja položena uz gradske bastione već dulje davana na obradu građanima koji su ih uglavnom koristili kao svoje vrtove. I dok se na planu jasno ističu uzvišenja sjeveroistočnog, jugoistočnog i jugozapadnog kavalira, sjeverozapadni kavalir više nije prikazan kao uzvišenje, nego kao zelena (vjerojatno obrađena) površina u ravnini s ulicom. To znači da je proces razgradnje pojedinih tvrđavnih elemenata ipak počeo. U zapadnom predgrađu gradski mjernik Klement ucrtava novu parcelaciju preko zapadnog revelina, očito sugerirajući zatrpavanje dijela jarka i razgradnju revelina. Upravo će taj revelin prvi će nestati iz slike grada, ali tek dvadesetak godina kasnije, kada će grad konačno dobiti suglasnost vojnih vlasti za početak razgradnje koprivničke utvrde. Osim razgradnje revelina, Klement predlaže i plansku parcelaciju i izgradnju dijela predjela Pod Pikom. Koliko je do sada poznato, ovaj Klementov prijedlog, iako nerealiziran, predstavlja prvi pokušaj prostornog planiranja na području grada Koprivnice. Njegov nastanak tridesetih godina 19. stoljeća nije nimalo slučajan. On je nastao upravo u trenutku kada je postalo jasno da se grad više ne može razvijati

³ Državni arhiv Varaždin, fond Gradskog poglavarstva Koprivnice (1353. - 1848.), popis stanovnika za 1841. godinu, spisi 2346/1842.

⁴ *Situatio L[iberae] et R[egiae] Ci[vi]t[atis] Capronensis/Joannes Klement, gradski mjernik.- 1:4 680.- Koprivnica: 1838.- Rukopisni plan: u boji; 53x37 cm. Gradski muzej Koprivnica.*

⁵ Prvi mjernik koji se spominje na koprivničkom području bio je Leopold Kneidinger koji je kao mjernik Ugarske komore radio na planovima razgraničenja slobodnog i kraljevskog grada Koprivnice s Varaždinskim generalatom. Nakon Kneidingera u gradu je djelovao njegov suradnik Sebastian Hochmayer, koji je umro u Koprivnici 1803. godine. Niti on nije imao status gradskog mjernika. Naime, Hochmayer je bio kaplar Đurđevačke pukovnije pa je ovdje radio kao vojni topograf. Krajem 18. stoljeća pojavljuje se županijski mjernik Fabian Hüdler kao *geometro Inclity Comitatu*, a zatim i Josip Nagy koji je izradio najstariji katastarski plan naselja Bregi. Početkom 19. stoljeća u gradu se spominje mjernik Fridrich Schulz. No, prvi koji je nedvojbeno nosio oznaku gradskog mjernika bio je Ivan (Joannes) Klement, koji je 1838. godine izradio spomenuti plan Koprivnice.

u tadašnjim urbanističkim uvjetima u kojima je stara utvrda bila dominantni čimbenik oblikovanja gradskog prostora. Novo vrijeme na pragu industrijalizacije tražilo je nova rješenja. Klementov plan s prijedlogom rušenja zapadnog revelina odraz je borbe za životni prostor. Njegov iako nerealiziran prijedlog planske izgradnje prostora zapadnog predgrađa najavljuje novo doba u razvoju Koprivnice, u kojem će utvrda kao barijera razvoja grada konačno pasti, a nova izgradnja odvijati se u skladu s građevnim i urbanističkim propisima.

PRVA REGULACIJSKA OSNOVA GRADA KOPRIVNICE (1869.) I NJEZIN PRVI GRAĐEVNI REDNIK (1872.)

Već u vrijeme gradnje željezničke pruge Koprivnica - Zagreb bilo je posve jasno da dolazak željeznice neće presudno utjecati samo na daljnji gospodarski razvoj grada. Snažni imigracijski val koji će uslijediti omogućit će razvoj industrije, ali ujedno i potaknuti snažan demografski rast grada. Kao odraz takvih novih uvjeta razvoja bilo je jasno da će doći i do snažnih promjena u prostornoj strukturi grada. Gradske vlasti Koprivnice naslućivale su važnost tih promjena. Naime, grad se šezdesetih godina 19. stoljeća i bez željeznice nalazio u prijelomnom trenutku svog urbanističkog razvitka obilježenog rušenjem stoljetnih koprivničkih utvrda. Kada je u tijeku najopsežnijih radova na utvrdi donesena odluka i o gradnji željezničke pruge, Gradsko je poglavarstvo, uvidjevši važnost ovih promjena, donijelo odluku o izradi urbanističkog dokumenta koji će regulirati budući razvoj i izgradnju grada Koprivnice. U sklopu Gradskog poglavarstva imenovan je Građevni odbor, posebno tijelo koje je bilo nadležno za odluke u vezi s budućim razvojem i izgradnjom grada. Po svemu sudeći, grad nije imao snage sam iznijeti projekt osmišljavanja regulacijske osnove pa se 1868. godine za pomoć obratio Građevnom odsjeku Zemaljske vlade u Zagrebu. Tako je autor »*Osnove glade poljepšanja i rasprostranjenja grada*« bio mjernik Zemaljske vlade Srećko Jakomini.⁶ Svoj rad na prvoj regulacijskoj osnovi grada Koprivnice Jakomini je dovršio u siječnju 1869. godine uctavši je na postojeći katastarski plan grada crvenom bojom. Karti je priložio i pismeno obrazloženje osnove u kojem iznosi glavne zahvate koje treba provesti.⁷ Osnova je 5. veljače 1869. dostavljena Gradskom poglavarstvu Koprivnice, a Zemaljska vlada ju je konačno potvrdila 1. srpnja 1869. godine, čime je stupila na snagu.⁸ Spomenuta Jakominijeva osnova razvoja grada do danas, nažalost, nije pronađena. Sačuvan je samo tekstualni dio osnove koji opisuje dio predloženih zahvata, dok se ostale odredbe samo naslućuju. I uz to, Jakominijeva osnova neizmjenjivo je važan dokument u povijesti grada Koprivnice jer predstavlja prvi službeno usvojen urbanistički dokument koji je svakako imao utjecaja na budući razvoj grada.

Glede daljnjeg razvoja grada Koprivnice Jakomini u svom obrazloženju ističe da je najvažnije da se sruše stari gradski bedemi koji priječe razvoj unutrašnjega grada te da se zemljom od bedema zatrpaju vodeni jarci nakon čega valja probiti nove ulice koje će povezati unutrašnji i vanjski grad.

Oko unutrašnjega grada uzduž bedema koje valja odstraniti proteže se cesta (Pod Pikom, op.a.) duž koje su već izgrađene kuće jednokatnice. Uzduž reda ovih kuća Jakomini predlaže

⁶ Odluka o tome donesena je na sjednici Gradskog poglavarstva kojom je spomenuti Srećko Jakomini zadužen da izradi »*Osnovu glade poljepšanja i rasprostranjenja grada*«. Državni arhiv Varaždin, fond Gradsko poglavarstvo Koprivnice (1848. - 1941.), br. spisa 661 za 1868. godinu.

⁷ Osnova se čuva u Državnom arhivu Varaždin, fond Gradsko poglavarstvo Koprivnice (1848. - 1941.), spis 250/1869.

⁸ Državni arhiv Varaždin, fond Gradsko poglavarstvo Koprivnice (1848. - 1941.), spis 526/1872.

makadamski pločnik duž kojeg bi se posadio drvored divljeg kestena.⁹ Nadalje, Jakomini predlaže da se zbog boljeg povezivanja unutrašnjeg i vanjskog grada u visini trga s gradskom vijećnicom (današnji Trg Leandera Brozovića) prema istoku i zapadu probije ulica (njezin je zapadni krak, današnja Školska ulica, i probijen, a istočni dio nikada nije realiziran). Pravac ove ulice bio bi glavna prometna komunikacija gradske jezgre u smjeru istok - zapad. U smjeru sjever - jug, osim već postojeće Esterove ulice, veliku bi važnost dobila i današnja Oružanska ulica koja bi nakon rušenja oružane bila produžena sve do rijeke Koprivnice, a na sjever do Trga bana Jelačića. Trg kod župne crkve treba se smanjiti, čime bi se dobila nova građevna zemljišta. Za prostor koji će se dobiti rušenjem bedema navodi da zbog rahlosti tla neće biti pogodni za gradnju kuća, nego predlaže uređenje budućih ledina kao slobodnih prostora bez izgradnje. Dio tog prostora između glavnog trga i pravoslavne crkve Sv. Trojice već je iskorišten za proširenje šetališta.

U vanjskom gradu Jakomini predlaže osnivanje niza novih ulica. Predlaže pomicanje građevne osi dijela Florijanskog trga te rušenje stare florijanske kapele koja je, prema njegovu mišljenju, ometala promet između Florijanskog i glavnoga gradskog trga (taj je zahvat, nažalost, i realiziran 1891. godine). Jakomini ističe da spomenuta kapela nema nikakvu povijesnu ili arheološku vrijednost te predlaže gradnju nove, prikladnije kapele koja bi se sagradila pokraj nove školske zgrade na glavnom gradskom trgu.

Jakomini je u osnovi posebnu pozornost posvetio povezivanju grada s lokacijom nove željezničke stanice. Kao glavni prilaz kolodvoru Jakomini određuje pravac današnje Ulice Ante Starčevića koja vodi do željezničkog nasipa, a otuda dalje Kolodvorskom ulicom koja paralelno prati nasip u smjeru jugozapada sve do kolodvora. Duž ceste predlaže gradnju nogostupa i drvoreda divljih kestena koji će pridonijeti uljepšanju vizure grada putnicima koji u Koprivnicu stižu s kolodvora. Lokacija pruge i kolodvora uvelike je odredila smjer buduće izgradnje grada. Dio grada između kolodvora i gradske jezgre Jakomini je zamislio kao najatraktivniji dio buduće izgradnje grada.

Jakomini ističe da bi regulacija rijeke Koprivnice trenutačno bila preskupa pa predlaže mjere održavanja postojećeg korita redovitim čišćenjem i jaružanjem rijeke. Ističe potrebu zabrane bacanja bilo kakvog otpada u rijeku, kao i močenja konoplje, što se dotad prakticiralo, jer se time rijeka onečišćuje te se stvaraju zapreke u koritu koje često rezultiraju izlivanjem rijeke.

Dakle, Jakominijev tekst osnove uglavnom se odnosi na uže područje grada. Za vanjske dijelove kaže *»što se tiče reguliranja vanjskoga grada i predgradjah, mnije potpisani, da mu u obće nije od potrebe razjasniti ga tako potanko sa riečimi, buduć da i bez toga nacrti glede promienah situacije i terraina pružaju dovoljnu obaviest«*. Iako danas nemamo nacрте koje Jakomini spominje, iz naprijed izložene ideje razvoja unutrašnjega grada, kao i iz tada uvriježenih pravila prostornog planiranja gradova možemo naslutiti njegovu ideju o regulaciji vanjskoga grada. Bio je to prijedlog novog plana ulica ortogonalne strukture koje su se ravnomjerno širile iz centra grada. Da ti novozacrtani pravci nisu vodili previše računa o postojećim pravcima glavnih prilaznih cesta, saznajemo iz brojnih molbi građana za promjenu regulacijske osnove, kao i pritužbi o bezobzirnosti prema starijim građevinama koje bi se u skladu s ovom osnovom trebale porušiti (to je najbolje došlo do izražaja kod odredbe potpunog rušenja bedema, kao i rušenja stare kapele Sv. Florijana), pa je Jakominijev plan očito doveo do sukoba stare i nove Koprivnice.

Tako je Koprivnica u prijelomnom trenutku svog urbanističkog razvitka dobila prvi urbanistički dokument koji je regulirao njezinu daljnju izgradnju. Da bi spomenuta osnova mogla biti oživotvorena, osim dokumenta o regulaciji izgradnje na razini grada, bilo je potrebno donijeti i

⁹ Izbor divljeg kestena Jakomini obrazlaže njegovim brzim rastom.

građevni zakon koji će propisati gradnju na razini pojedinih objekata. Na sjednici gradskog Građevnog odbora 5. listopada 1871. godine donesena je odluka o izradi Građevnog reda za grad Koprivnicu. U skladu s odlukom Građevnog odbora Građevni red sastavit će se po uzoru na Građevni red grada Zagreba iz 1857., Građevni red za gradove Vojne krajine te osobito po uzoru na Građevni red slobodnog i kraljevskog grada Varaždina. Odbor za izradu Građevnog reda u sastavu Andrija Zidarić, Janko Demetrović, Pavao Lopatni, Škender Pevalek, Antun Cibulić, Stjepan Temeraj, Mirko Pevalek, Josip Solar i Blaž Gjurkan podnijeli su 1. ožujka 1872. svoje izvješće. Ovdje donosimo prijepis donesenih naputaka o načinu izvođenja budućih gradnji na području grada Koprivnice.

*Slavnom gradskom poglavarstvu i izabranom zastupstvu!*¹⁰

Zaključkom občinske sjednice od dne 5^a listopada 1871 br. 1870/575 držane postojećim u ovom gradu građevnom odboru, u pogledu preduzeti se imajući građevina, primjerno okolnostima ovog grada, kao i primjeru ostalih gradova, bude tamo nalog podijeljen, da za obseg ovog grada, stranom po pravilu za glavni grad Zagreb izdanom - stranom za grad Varaždin, i napokon, onom za vojnu Krajinu izdanom građevnom redu, građevni rednik izradi, i takav zastupstvu predloži.

Odaslani odbor sastao se je dne 8. siječnja 1872. predloživši i pregledav, sve do sada postojeće na poljepšanje i uredjenje grada odnoseće se osnove, i nacerte, iz kojih se je bje-lodano obvjedočiti morao, da se za uredjenje i poljepšanje ovog grada, ako se iole, i naj-manje prama kojem u domovini nalazećem se gradu, uzmogne usporediti, što bi se na svaki način očekivati moralo, jerbo mu veća budućnost od mnogih drugih gradovah predstoji, a do sada u pogledu uredjenja i poljepšanja istog vrlo malo i ništa učinjeno nije - pa je zaradi toga za ostalima gradovi daleko zaostao.

Nazori glede uredjenja i poljepšanja ovog grada, jesu tako različiti, osobito glede troškova, bez česa se još ni jedan na svijetu nalazeći se grad uredio i poljepšao nije - da se teško u sklad dovesti dadu, pa je zato težak posao, građevni rednik na zadovoljstvo izraditi i takovog za odobrenje predložiti.

Nu da se ipak jedared kakav takav red prigodom gradjenja obdržavao bude, to je odbor odlučio u pogledu gradjenja kućah, i ostalih zgradah sljedeća predložiti, i tako na glavni trgovi:

1 Kano što su Trg Jelačića, najme od Kuće negda g. Prasničkia, u jednom redu, do g. Demetrovića, od druge strani od birtije tako zvane Križu, na drugi vugal g. Zidarića prama školi.

2 Trg Zrinjskiev od kuće g. Demetrovića do kuće g. Albergera dotično do Uličke.

3 Trg Florianski od kuće g. Albergera, do kuće Udove Bocak od jedne, a druge strani od kuće Vugla Siruček, do uključivo kuće gdje Udove Reš - odavle preko puta od kuće gdje Udove Šegerc, do uključivo kuće g. Nikole Kovačevića.

4 Šetalištna ulica od kuće vugla Siručekovog prama Trgu Banskome (danas Trg mladosti, op.a.), do kuće pupile Petrović sjedne strani, a druge strani na obali od pravoslavne crkve, pa trga Zrinjskog do Školske zgrade, iz trga Jelačića u nutarnji grad vodeći sokak u jednakom pravcu do Samostana, na jednu i drugu stranu, imadu se u buduće samo jednokatne kuće iz solidnog gradiva graditi, na isti trgovi imadu se takodjer u buduće, i sve ostale zgrade iz solidnog samo gradiva graditi i črepom pokrivati.

¹⁰ Državni arhiv Varaždin, fond Gradsko poglavarstvo Koprivnice (1848. - 1941.), spis 526/1872.

Za ove trgove i ulice imao bi se pravac gradjenja osnove po mjerniku Jakominiju izradjen i po Vis. Vladi potvrđen, u čitavom svojem sadržaju bez svake promjene smješta za izvedenje prihvatiti.

Glede uredjenja tako zvane Varaždinske ulice koja se već radi položaja željezničkog iz svakog gledišta preustrojiti, i posve urediti imade; nu ove je uredjenje posebnom odboru, koji bi u suglasju sa g. Umirovljenim satnikom Mihalincem, kojemu je ovaj posao kao vještaku povjeren, od kojeg se i skorije izvjestje o tome očekiva.

Što se gradjenja i uredjenja tako zvanog Banskog trga, Duge ulice, Belovarske ulice (danas braće Radića, op.a.) i napokon Kaniške ulice tiče (danas Pavleka Miškine), to se je odbor tamo sjedninio da bi se na ovom trgu i u ovim ulicama imale u buduće iz zemlje i iz solidnog gradiva ipak tako visoke kuće graditi i podizati, da otvoreni prozori ili šalaporce mimo prolazećem i najvišem čovjeku smetati i pogibelju da si oči ili glavu neozljedi pretiti nesmiye, tj. da bi se po prilici onako visoke kuće kao što je g. Gjuro Kovača na ovom trgu i ulicama u buduće graditi imale.

Što se pako samih građevnih koje bi se u obsegu ovog grada u buduće izgradjivati imale, to si je postupajući Odbor, onaj za glavni grad Zagreb izradjeni i odobreni rednik, za slobodni grad Varaždin, ni manje i za Vojnu krajinu izdani, predložio, ispitao i takove svimi okolnostjima ovog grada prilagoditi nastojao, pa je je tamo sjedninio da bi se građevni rednik za slobodni i kraljevski grad Varaždin izdan, jerbo se u njemu građevni predmeti potanko označavaju, i to tako da gospodar kao i graditelji tj. meštiri, što je kod nas gdje se građevine i ovako-tako površno izgradjuju, potpuno obavijest svakomu pojedinom predmetu pruža da bi se tako za obseg ovog grada u svojem čitavom sadržaju poprimiti i Visokoj Vladi za potvrđenje podnijeti mogao.

Dakle, imenovani odbor nije uspio sastaviti cjelovit Građevni red za grad Koprivnicu. Zanimljivo je da se ovdje izneseni prijedlozi građevnih odredbi odnose samo na uže područje vanjskoga grada, potpuno zanemarujući područje stare gradske jezgre. Donesene odredbe tiču se samo područja oko glavnoga gradskog trga koje za taj dio grada određuju visinu objekta (propisuje se gradnja jednokatnica) te građevnog materijala (moraju biti od »solidnog« materijala, dakle zidane). Za sve ostale odredbe Odbor se poziva na Građevni rednik slobodnog i kraljevskog grada Varaždina odobren 1868. godine. Taj rednik detaljno je propisivao kako kuće na području grada trebaju izgledati, od debljine zidova, visine prozora, položaja dimnjaka, ložišta i peći sve do smještaja suša i štala u dvorištu kuća. Za buduću fizionomiju grada osobito je bila važna odredba o visini budućih kuća koje ne bi smjele biti niže od jednoga kata, no ta je odredba u Koprivnici ograničena samo na najuže područje grada. Kuće se u skladu s navedenim rednikom moraju graditi jedna do druge bez međuprostora za vrtove ili veže (članak 38). Za urbanizaciju predgrada osobitu važnost imala je odredba Rednika iz točke 34, kojom je propisana obveza vlasnika da ispred kuće mora urediti pločnik, odnosno nogostup za pješake. Što se tiče načina gradnje, sve buduće gradnje moraju izvesti ovlašteni graditelji, a svaka građevina prije početka gradnje mora ishoditi građevinsku dozvolu koju će izdavati Građevni odbor Poglavarstva. Nakon dovršenja gradnje isti će odbor pregledati građevinu te utvrditi zadovoljava li ona propisane građevne i zdravstvene standarde. Tek je tada kuća mogla biti stavljena u upotrebu.

Usvajanjem prve regulacijske osnove grada, kao i Građevnog rednika, razvoj grada formalno je prvi put stavljen pod kontrolu Gradskog poglavarstva, odnosno njegova Građevnog odbora koji je izdavao građevne i uporabne dozvole za sve objekte koji će se graditi. Bio je to prvi insti-

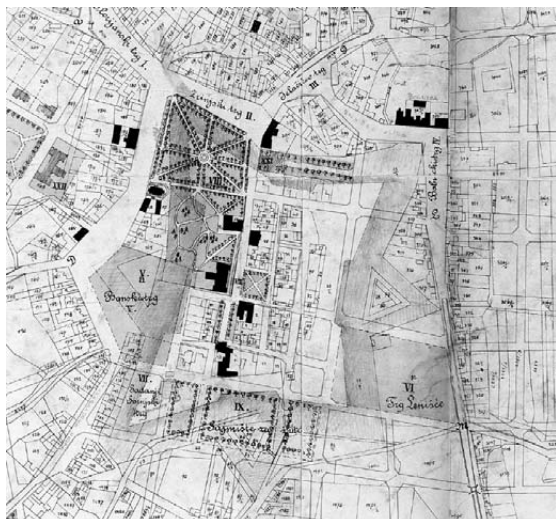
tucionalizirani pokušaj prostornog planiranja na području grada Koprivnice. No, on neće ostaviti dublji trag u budućem razvoju grada. Iako će Jakominijeva osnova iz 1869. godine usmjeriti razvoj grada prema zapadu (ta njegova zamisao realizirat će se sama po sebi zbog privlačne snage kolodvora), njegova ideja o osnutku novih ulica pravilnog rastera koje bi povezivale kolodvor s gradskom jezgrom nikada nije oživotvorena. Ideju o ortogonalnom razvoju grada zastupat će i buduće regulacijske osnove Koprivnice, no kao i Jakominijeve, zbog velikih zahvata koje su zahtijevale u odnosu na već postojeću osnovu grada, uglavnom će ostati bez odjeka.

NOVI GRAĐEVNI RED (1895.) I NOVA REGULACIJSKA OSNOVA GRADA KOPRIVNICE (1903.)

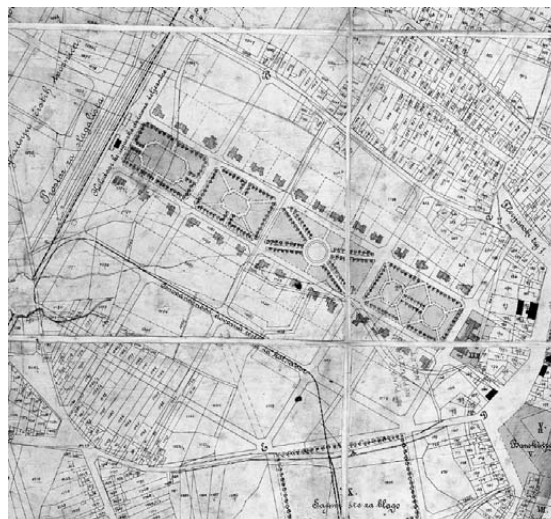
Nakon gospodarske krize koja je trajala dvadesetak godina devedesetih se godina gospodarstvo Koprivnice počinje oporavljati. Bilo je to vrijeme ponovna intenziviranja graditeljske djelatnosti u hrvatskim gradovima pa tako i u Koprivnici. Kao posljedica takvih novih uvjeta razvoja 1895. donesen je Građevni red za gradove u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji, koji se odnosi i na grad Koprivnicu.¹¹ Ovaj je red građenja detaljno propisao sve elemente koji su se tada smatrali važnim za oblikovanje modernoga grada, a izričito je zabranjivao sve neurednosti. U skladu s odredbama Reda sve novoosnovane ulice moraju imati pravilan raspored i sjeći se pod pravim kutom. Utvrđena je širina ulica - za glavne ulice najmanje 15, a sporedne 12 metara. Glavno je pročelje kuće sada moralo biti okrenuto prema ulici, a gospodarske su se kuće morale graditi isključivo u dvorištu. Vlasnik svake kuće imao je obvezu uređivanja i održavanja pročelja kuća. Članak 36 propisuje da se stare zgrade povijesne ili umjetničke vrijednosti ne smiju rušiti ili preuređivati bez izričite dozvole gradskih vlasti. Svi industrijski objekti, zbog zdravlja ljudi i sigurnosti proizvodnje moraju se smještati izvan stambene zone grada. Od iznimne je važnosti bila i zabrana građenja drvenih stambenih i gospodarskih zgrada čija je loša konstrukcija bila uzrok čestih požara u gradu. Osim što je ovaj zakon u mnogočemu odredio fizionomiju novih dijelova grada, u članku 20 spomenutog reda napominje se da je svako gradsko poglavarstvo dužno izraditi regulacijsku osnovu za budući razvitak svoga grada. Grad Koprivnica imao je, doduše, regulacijsku osnovu donesenu 1869. godine, no po njoj se uglavnom nije postupalo. Razlog tome djelomično leži u planiranim velikim zahvatima te u značajnim financijskim ulaganjima koje je tražilo provođenje takve osnove. Drugi razlog njezinu neprovođenju bila je i gospodarska kriza, odnosno stagnacija u razvoju grada koja je nastupila ubrzo nakon njezina donošenja. Tako je spomenuta regulacija grada ostala samo na papiru.

Građevini red iz 1895. godine ponovno je pokrenuo pitanje koprivničke regulacijske osnove. Sada kada je i zakonom propisana obveza njezina donošenja, Građevni odbor Gradskog poglavarstva odlučio je izraditi novu osnovu. Posao je i ovaj put prvotno povjeren mjerniku Zemaljske vlade Albertu Švarcu koji je, po svemu sudeći, oko 1901. godine izradio prijedlog osnove. Švarcova osnova je, kao i ona Jakominijeva, očito bila preradikalna za građane Koprivnice pa ona nakon burnih rasprava Gradskog poglavarstva nije prihvaćena. Odlučeno je da koprivnički gradski mjernik Franjo Poici, koji dobro poznaje domaće prilike u gradu, izradi novu osnovu budućeg

¹¹ »Građevni red za gradove u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji navedene u članku 2. Zakona od 23. lipnja 1895. ob ustroju gradskih općinah u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji«, izdala Kraljevska zemaljska tiskara u Zagrebu, 1900. U skladu sa spomenutim zakonom, Red se odnosi na gradove: Senj, Bakar, Sisak, Karlovac, Petrinju, Koprivnicu, Bjelovar, Križevce, Požegu, Brod, Mitrovicu, Srijemske Karlovce i Petrovaradin (usp. Zbornik zakona i naredbah valjanih za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju, godina 1895., komad I-XXI, broj 1-90, str. 219).

Detalj gradskog središta u Poicijevoj regulacijskoj osnovi Koprivnice iz 1903. godine

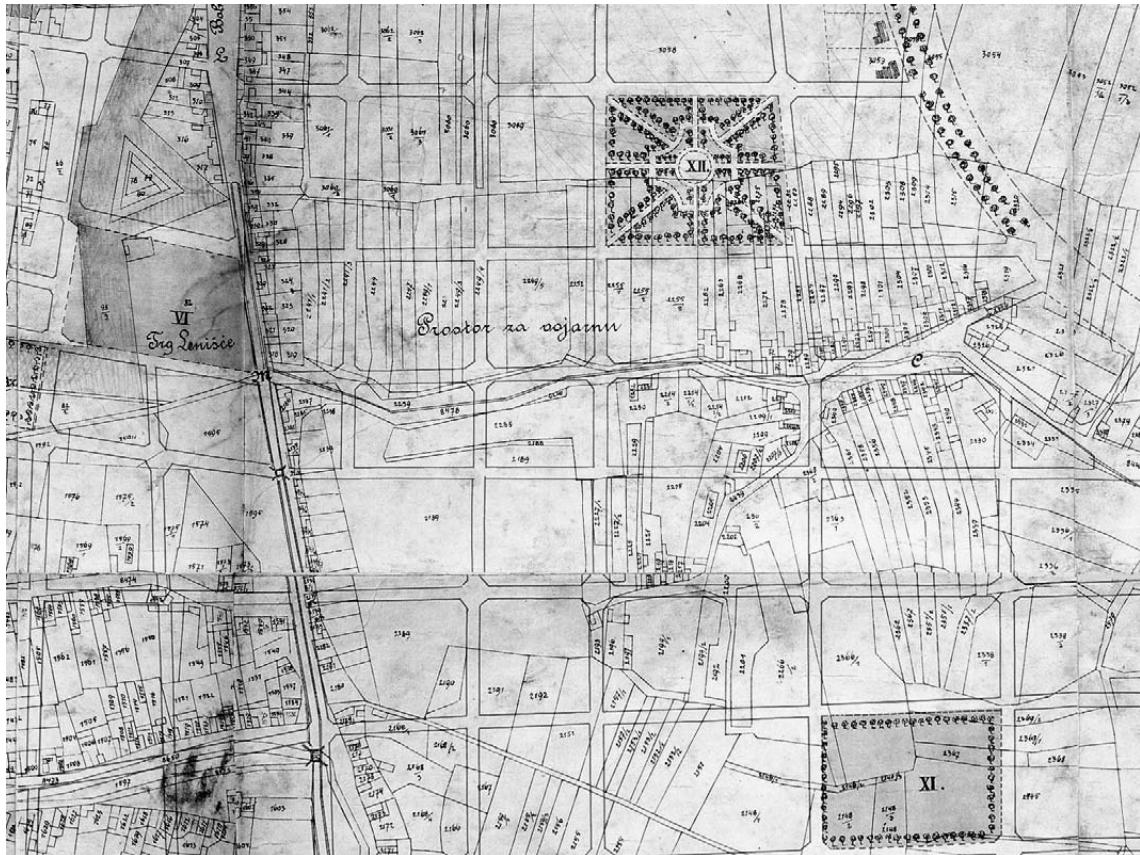
Dio grada između kolodvora i povijesne jezgre na planu iz 1903. godine

razvoja grada.¹² Poici je nakon dvogodišnjeg rada u siječnju 1903. konačno dovršio sastavljanje osnove čiju je pravovaljanost potvrdila Zemaljska vlada 14. lipnja 1903. godine, čime je ona i službeno stupila na snagu.

Svoju ideju budućeg razvoja grada Poici je ucrtao na katastarsku podlogu u mjerilu 1:2 880. Uvidom u Poicijevu osnovu možemo vidjeti da je Koprivnica početkom 20. stoljeća imala mnogo slobodnog prostora za gradnju većeg, planski organiziranoga grada. U tom su trenutku uglavnom već bile definirane krajnje točke prostornog razvoja Koprivnice. Ono što je ova osnova trebala riješiti bilo je ispunjavanje širokih neizgrađenih zona gradskog teritorija koje su se prostirale između pojedinih izgrađenih zona. Naime, grad se do tada širio dvojako. Prva zona gradnje širila se koncentrično oko stare gradske jezgre formirajući svojevrсни »ring« koji je postao najreprezentativniji dio grada i funkcionalno središte Koprivnice. Taj dio grada karakterizira kontinuirana gradnja visoke gustoće. Drugu zonu izgradnje činili su glavni prilazni cestovni pravci gradu. Duž tih cesta izgradnja se uglavnom nije izvodila kao kontinuirani nastavak gusto izgrađene središnje zone grada, nego kao izgradnja različite gustoće pa su između gradnji ostajale velike neizgrađene površine. Osim ovih problema, ostalo je i neriješeno pitanje odnosa novog središta naselja s povijesnom jezgrom grada s jedne strane, kao i s lokacijom željezničkog kolodvora s druge strane. Sve te probleme trebala je riješiti regulacijska osnova donesena 1903. godine.

Poici je planirao razvoj grada u skladu s napucima Građevnog reda iz 1895. godine. Širenje grada planira se jednakomjerno u svim pravcima, i to uglavnom ortogonalnom shemom ulica. Pravilnost uličnog rastera osobito je izražena na još neizgrađenim ili slabo izgrađenim gradskim površinama, a na gušće izgrađenim površinama nastojalo se raster ulica koliko-toliko prilagoditi već postojećem stanju. Unutar povijesne jezgre posve je poštovan postojeći plan ulica pa je izgradnja predviđena u sklopu starih insula koprivničkog unutrašnjeg grada. Do velikih promjena dolazi u dodirnoj zoni unutrašnjeg i vanjskog grada gdje se u potpunosti negira preostali obrambeni sustav grada. U skladu s osnovom preostale bedeme valja sravniti te i taj prostor staviti u funkciju prometnog povezivanja stare povijesne jezgre sa zonom novog središta formiranom duž

¹² Usp. Hrvatski državni arhiv, fond Unutrašnji odjel Zemaljske vlade, sv. 994/1898, kut. 2918. Spis od 19. studenoga 1901. i 25. lipnja 1902. godine.

Prostor Lenišća u regulacijskoj osnovi iz 1903.

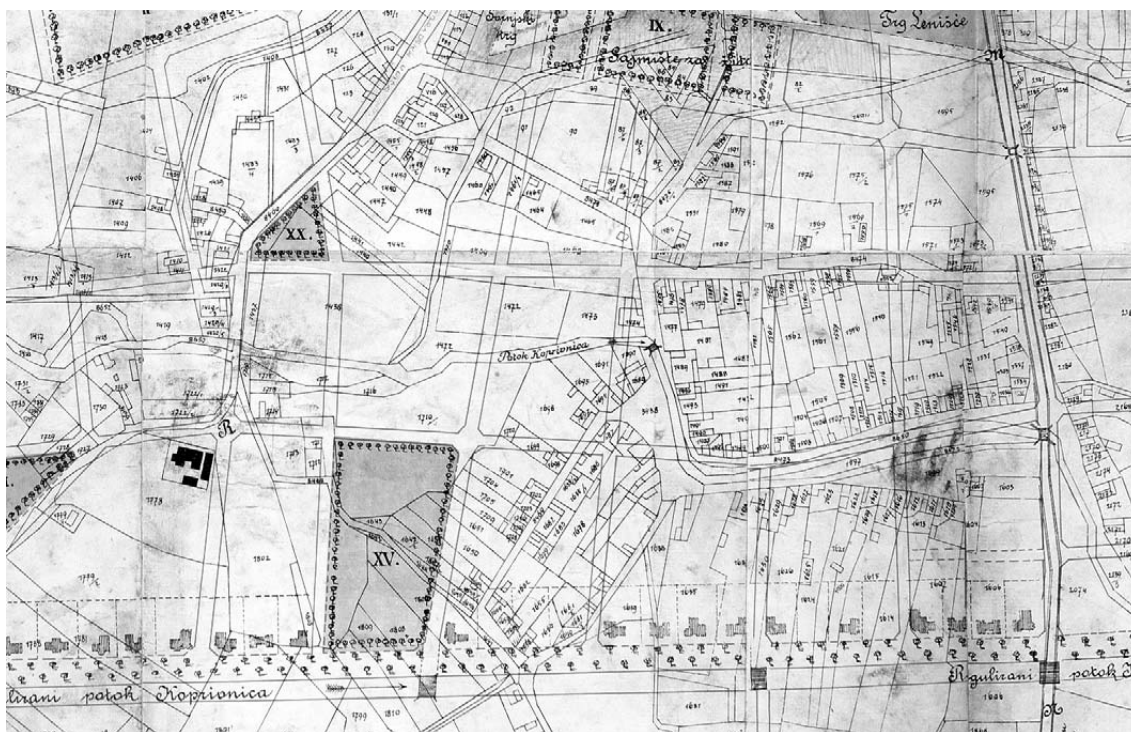
prstena koprivničkih trgova. Kao mjesto dodira starog i novog središta predlaže se širok pojas gradskih parkova koji bi sa svih strana okruživali povijesnu jezgru grada. Začetak te zelene oaze već je bio formiran. Naime, nakon što je 1863. formiran prvi drvored duž Nemčičeve ulice između 1891. i 1893. godine dolazi do uređenja današnjeg koprivničkog parka smještenog na prostoru nekadašnjeg sjeverozapadnog bastiona. Park je projektiran u francuskom stilu, prema nacrtima gradskog vrtlara Dragutina Ruhla. Taj je zaslužni koprivnički građanin dužnost vrtlara obavljao od 1884. do 1924. godine, uredivši najviše koprivničkih parkovnih površina te zauvijek zaduživši grad za jedan od najljepših gradskih perivoja sjeverozapadne Hrvatske. U skladu s Ruhlovim projektom uređene su staze s radijalno postavljenim šetnicama, a 1896. u njegovo je središte postavljen drveni glazbeni paviljon, rad domaćeg majstora Antuna Rogine, koji je prethodno bio izložen na Milenijskoj izložbi u Budimpešti 1896. (*Kranjčev, 1997; 124*). Tako uređeni park vidimo i u regulacijskoj osnovi iz 1903. godine. No, osnova se ne zaustavlja na Ruhlovu projektu, nego zelenu zonu grada produžava sve do Reberinske ulice (ta je ideja uvelike i realizirana, opet zahvaljujući Dragutinu Ruhlu). Zbog uređenja ovih parkovnih površina sajmište bi se preselilo u područje južno od današnje Reberinske ulice, odnosno na prostor između današnje Križevačke ceste i Mihanovićeve ulice. Formiranje zelenog pojasa predviđa se i na prostoru između Oružanske i današnje Ulice braće Radić, gdje je planiran trg Lenišće. Idući od središta prema periferiji grada, novoplanirane ulice šire se u pravilnom rasteru ulica i blokova. Tamo gdje su ulice već bile značajnije izgrađene, Poici prilagođava planirani raster ulica postojećem stanju, predviđajući samo njihovo proširenje ili ispravljanje njihova pravca. U tom smislu do najvećeg odstupanja od stroge ortogonalne sheme došlo je na prostoru Dubovca gdje je sačuvan zakrivljen pravac Križevačke ceste i Viničke ulice. Kao prijelaz između strogog pravokutnog tlocrta ulica i

nešto nepravilnijeg plana ulica oko Dubovca u središnjem dijelu Križevačke ceste predviđa se formiranje trga na kojem bi se sjekle radijalno položene ulice. U sjevernom predjelu nepravilni pravac zadržan je kod današnje Ulice Frana Galovića te djelomično u Ulici Donji Banovec.

Između već postojećih prilaznih cesta Poici planira probijanje niza novih ulica pravilnog rastera. Kao zonu najreprezentativnije izgradnje Poici ističe potez između željezničkog kolodvora i zone parkova zapadno od gradske jezgre. Tako planira probijanje dvije paralelne ulice između kojih bi se uzdužno prostirali parkovi formirani po uzoru na zagrebačku Zelenu potkovu. Duž tih dviju ulica predlaže reprezentativnu gradnju »poput ljetnikovaca«. Osim ove središnje zone parkova, autor predviđa i nekoliko periferno položenih gradskih parkova koji bi se podigli u sklopu udaljenijih stambenih zona. Izuzetak od pravilne ortogonalne strukture činila su dva gradska ringa, onaj oko povijesne jezgre (formiran je već ranije, a ovom osnovom samo usvojen) te drugi čija je ideja utemeljena upravo ovom osnovom, a koji kružno povezuje periferiju grada. Ta bi kružna ulica omeđena drvoredima pratila trasu željezničke pruge koja bi od postojećeg kolodvora u smjeru kazaljke na satu sa sjeverozapada okruživala grad sve do Miklinovačke ceste, gdje je predviđena gradnja željezničkog kolodvora za pravac Koprivnica - Virje - Virovitica (pruga je kasnije polukružno opasala grad, ali s njegove jugoistočne strane).

Osim planu ulica, Poici je posebnu pozornost posvetio funkcionalnoj strukturi budućega grada. Trgovačko-poslovne i upravne funkcije locira u prsten oko povijesne jezgre gdje je već formirano poslovno središte grada. Sajmišne funkcije izmješta iz užeg središta južno (sajmište za žito) i zapadno od gradske jezgre (stočno sajmište) na slobodne još neizgrađene prostore. Stočno sajmište povezao je ogrankom željezničke pruge koja bi prolazila otprilike današnjom Ulicom Ljudevita Gaja, čime bi se olakšao transport stoke koja se prodavala na koprivničkim sajmovima.

Najveći dio gradskog prostora između drugog ringa i povijesne jezgre namijenjen je razvoju građanskih stambenih zona u kojima se smjenjuju ulice pravilnog rastera i prostrani zeleni parkovi. Za razvoj industrije određuje posebne zone. Tako nečistu industriju smješta jugoistočno od grada u blizinu kolodvora i planirane virovitičke pruge, a razvoj čiste industrije planira u zaleđu

Južni dio grada Koprivnice u regulacijskoj osnovi iz 1903. godine

željezničke pruge i kolodvora na zapadu grada. Takvo planiranje bilo je u skladu s tadašnjim potrebama industrije čija je lokacija bila uvelike određena mogućnošću dopreme sirovina i otpreme gotovih proizvoda (tzv. željeznička faza u razvoju industrije). Uz industrijske zone zbog slabe pokretljivosti radne snage planirana je gradnja radničkih kolonija.

Poici se u svojoj osnovi bavio i komunalnim pitanjima. Tako predlaže regulaciju rijeke Koprivnice, čiji bi se tok kanalizirao te pomaknuo južnije, ostavivši cijeli Brežanec sjeverno od toka koji je često plavio ovo koprivničko predgrađe.

Poicijeva osnova iz 1903. godine u svojim najbitnijim elementima nikada nije ostvarena. Samo se iz nekih fragmenata, npr. nedovršenih pravaca Frankopanske, Školske i Ulice Matije Gupca, može uočiti da je Poicijeva osnova neko vrijeme zaista usmjeravala gradnju grada. Prema toj osnovi posaden je i drvoređ u južnom dijelu Ulice Đure Estera, no realizacija ove osnove zadržala se samo u području gradske jezgre, dok se rubni dijelovi grada grade uglavnom stihijski bez unaprijed zacrtanog plana. Koprivničke ulice su s rijetkim izuzecima zadržale svoje stare pravce određene topografijom terena. Utjecaje ove osnove možemo tek nazrijeti u pravcima nekih ulica koje će biti formirane u zapadnom dijelu grada (Podravska, Ivana Meštrovića, Hrvatskih branitelja, Augusta Šenoje), kao i nekim ulicama istočne periferije (danas Kneza Domagoja, Željka Selinger, Ante Neimarevića, Miroslava Krlež, Vinka Vošickog, Tome Čikovića i Mije Šimeka). No, da je u vrijeme donošenja postojala namjera realizacije osnove na širem području grada, svjedoči podatak da je 1905. godine Poicijevu osnovu dopunio stanoviti inženjer Scharztz.¹³ Naime, u travnju 1905. godine Zemaljska vlada je na prijedlog grada odobrila promjenu osnove u području Generalske (danas Mihanovićeve) i Špoljarske ulice kojom je stara mreža ulica toga dijela grada nešto bolje uklopljena u novu osnovu (regulacija iz 1903. označena je crvenom bojom, a izmjena iz 1905. zelenom).¹⁴ No, bila je to tek mala korekcija u usporedbi s ambicioznim planom buduće izgradnje grada.

Jedan od razloga nerealiziranja ove osnove svakako leži u zahtjevnim zahvatima na užem, gusto izgrađenom području grada. Naime, iako je osnova pokušavala »pomiriti« staru Koprivnicu s idejom modernoga grada kakav planira Poici, potpuna razgradnja preostalih bedema, kao i zahvati na ispravljanju pravca Svilarke, pomicanju građevne osi Florijanskog i Zrinskog trga te probijanje nekih novih ulica u već izgrađenim zonama, stvaraju velik otpor među građanima. Poicijeva ambiciozna ideja širenja grada na široke površine gradske okolice nije zaživjela i zato što izgradnja grada u budućim godinama neće imati onakav intenzitet kakav je u svojim vizijama predviđao Poici. Kriza međuratnog razdoblja koja će ponovno usporiti izgradnju grada neće omogućavati značajne infrastrukturne zahvate ni velike radove na osnivanju novih ulica i uređenju prostranih parkova.

Tako se Koprivnica i nakon donošenja ove osnove nastavila sporo izgrađivati šireći se samo oko najuže povijesne jezgre, a ideja kontinuirane izgradnje između perifernih dijelova grada i gradskog središta realizirat će se tek mnogo kasnije. Najveća zasluga Poicijeve osnove svakako je njezino nastojanje revalorizacije povijesne jezgre, kao i djelomično realizirana ideja o prstenu gradskih parkova koji i danas čine jedan od najvrednijih ambijentalnih prostora grada.

¹³ Ovaj podatak saznajemo iz Löwyjeva osvrta na Poicijevu regulacijsku osnovu objavljenog u njegovu članku »Regulatorna osnova Koprivnice«, *Podravske novine*, br. 18 od 28. lipnja 1930.

¹⁴ Regulatorni nacrt kr. i slobodnog grada Koprivnice: promjena u Generalskoj i Špoljarskoj ulici .-1: 1440.- Koprivnica: 1905.- Rukopis: djelomično u boji; 60x34 cm. Gradski muzej Koprivnica.

SUMMARY

Nineteen century had the crucial role in urban development of Croatian towns. It was a time when settlements start to develop under predominant influence of traffic and industrialization. Simultaneously, the historical urban cores developed in different historical and geographical conditions, has to be adjust to a necessity of a new industrial era, which will just to begin. Consistently to new development conditions of more and more rapidly growing towns, the first urban-planning attempts can be noticed in the first half of the 19th Century. So, during 19th century the first building regulations and town-planning maps were established in most part of Croatian towns.

Town of Koprivnica is among Croatian towns with long history of town-planning. Unfortunately, because of specific historical condition of town development of Koprivnica, the real influence of these first town-planning documents has been reduced. Here we are representing the first attempts of town-planning and building regulations for the town of Koprivnica, which has been established from 1838 till 1903. In this period, town of Koprivnica outgrow from fortified military settlements to a open modern industrial town.

LITERATURA:

- Brozović, Leander (1978): Građa za povijest Koprivnice. Muzej grada Koprivnice, Koprivnica
- Erceg, Ivan (1992): Jozefinski popis stanovništva civilne Hrvatske i Slavonije (1785/87). *Rad HAZU*, knj. 461, Zagreb, str. 12-16
- Ernečić, Dražen (2004): Dobrovoljno vatrogasno društvo Koprivnica 1874. - 2004. Muzej grada Koprivnice
- Jalšić Ernečić, Draženka (1997): Vrijeme velikog poleta: historicističko-secesijska izgradnja grada. Poglavlje u knjizi: Koprivnica: izabrane teme. Nakladna kuća »Dr. Feletar«, Koprivnica, str. 91-103
- Feletar, Dragutin (1997): Sjeverna vrata Hrvatske. Poglavlje u knjizi: Koprivnica: izabrane teme. Nakladna kuća »Dr. Feletar«, Koprivnica, str. 33-41
- Fischer, Miljenka (1986): Razvoj grada od 18. stoljeća do danas. Poglavlje u knjizi: Koprivnica - grad i spomenici. Odjel za povijest umjetnosti centra za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, str. 55-78
- Horvat, Rudolf (1943): Povijest slobodnog i kraljevskog grada Koprivnice. Zagreb, pretisak iz 2005.
- Korenčić, Mirko (1979): Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857. - 1971. Republički zavod za statistiku SRH, JAZU, knj. 54, Zagreb.
- Kruhek, Milan (1986): Povijest izgradnje koprivničke tvrđave. Poglavlje u knjizi: Koprivnica - grad i spomenici. Odjel za povijest umjetnosti centra za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, str. 198-213
- Kruhek, M. (1995): Krajiške utvrde i obrana hrvatskog kraljevstva tijekom 16. stoljeća. Institut za suvremenu povijest. Zagreb
- Slukan Altić, Mirela (2000/2001): Povijest kartografskih radova na području grada Koprivnice, od prvih početaka do pojave suvremenih planova. *Podravski zbornik*, Koprivnica, dvobroj 2000./2001., str. 63-75
- Slukan Altić, Mirela (2003): Povijesna kartografija - kartografski izvori u povijesnim znanostima. Izdavačka kuća »Meridijani«, Samobor 2003.
- Slukan Altić, Mirela (2005): Povijesni atlas gradova: Koprivnica. Institut društvenih znanosti »Ivo Pilar«, Muzej grada Koprivnice, Zagreb

KNJIŽEVNIK MIHOVIL PAVLEK MIŠKINA I POLITIKA

WRITER MIHOVIL PAVLEK MIŠKINA AND POLITICS

Dr. sc. Mira Kolar

Sveučilišna profesorica u mirovini

Draškovićeva 23, Zagreb

mira.kolar@zg.htnet.hr

Primljeno / Received: 4. 3. 2006.

Prihvaćeno / Accepted: 20. 4. 2006.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

UDK/UDC 353 (497.5-3)

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

SAŽETAK

Podravina je dala velik prilog kulturnoj baštini Hrvatske kroz naivno slikarstvo, no ovaj nemiran kraj na granici dravske ravnice dao je i mnogo izvanredno talentiranih književnika. Seljački književnik Mihovil Pavlek Miškina (Đelekovec, 1887. - Jasenovac, 1942.) stoji na samom vrhu te književnosti. Bio je samouk i uložio je golem trud da izgradi sebe i spozna svijet oko sebe pa je svoje percepcije prirodnog svijeta, a onda i društva zapisao te se za poboljšanje tog svijeta borio mirnim, nenasilnim putem usprkos svojoj buntovnoj prirodi. Njegov opus nije velik, ali je u svojim djelima rekao sve što je trebalo reći o seljačkom životu u koprivničkoj i ludbreškoj Podravini u prvoj polovici 20. stoljeća. Tražio je da se svijet mijenja radom i poštenjem te da se upravo tim načinom izgradi miran i napredan dom za seljaka. Njegova književna djela našla su izraz u političkoj djelatnosti i moramo ih razmatrati kao cjelinu zajedno, a u sklopu ekonomskih, socijalnih, ali i političkih prilika u Podravini u međuratnom razdoblju.

Ključne riječi: Podravina, Mihovil Pavlek Miškina, Đelekovec, Hrvatska seljačka stranka

Key words: Podravina, Mihovila Pavlek Miškina, Đelekovec, Croatian Peasants' Party

U Koprivnici je 24. rujna 1987. održan simpozij u povodu 100. obljetnice rođenja Mihovila Pavleka Miškine.¹ Tom je prilikom mnogo rečeno o njegovu životu, o vremenu kada je djelovao, o djelima koja je pisao. Iste je godine objavljena i *Miškinina čitanka* objavljena kao 189. knjiga u biblioteci *Podravskog zbornika*, no već dvadeset godina prije je Zvonimir Kulundžić objavio *Sabrana djela M. P. Miškine* u četiri sveska.² Pisanje o Miškini 1966., odnosno 1987. godine ne može biti isto kao danas. Miškina je bio veliko ime i u vrijeme socijalističke Jugoslavije jer su pod imenom njegove brigade krenuli u borbu brojni Podravci. No, zamjeralo mu se što se nikada nije priključio komunističkom pokretu, nego je bio i ostao pristaša nauka braće Radić pa je čak i njegov pokušaj prilagođavanja politici dr. Vladka Mačeka koji je vodio stranku poslije 1928. bio prepun nezadovoljstva i nastojanja da se postojeća politika vodstva stranke promijeni.

Tko je bio Mihovil Pavlek Miškina? Književnik, političar, vječni buntovnik, ponajviše je svakako bio ono prvo. To ga je guralo prema politici, a politika je pak od njega načinila vječnog

¹ Radovi su objavljeni u časopisu *Kaj*, 1987, br. 1-2. O književnom radu Miškine pisali su Miroslav Šicel, Ivo Frangeš, Nedjeljko Mihanović, Joža Skok, Miškina Kalinski, Mijo Lončarić, a Dragutin Feletar i Mira Kolar-Dimitrijević govorili su o ekonomsko-socijalnim prilikama u kojima je djelovao i na koja je utjecao Mihovil Pavlek Miškina.

² *Sabrana djela M. P. Miškine*. I-IV, uredio Z. Kulundžić, Koprivnica 1968.

buntovnika, nezadovoljnika jer je život prolazio, a on nikako nije mogao dočekati bolja vremena za svoje selo i za seljake uopće. Osnovni pokretač njegova rada bio je »znati i naći istinu« o svemu što ga okružuje³ te je cijeli život težio tome, a kako to nije mogao ostvariti u postojećim uvjetima, dao se 1935. godine u politiku kao zastupnik koprivničkog kotara tražeći mogućnost da djeluje na kolektivnu seljačku svijest, da ojača seljaštvo toliko da bi ono parlamentarnim putem moglo voditi seljačku politiku u seljačkoj državi. Dakako, bio je svjestan da u vladi moraju sudjelovati školovani ljudi, ali je bio svjestan i toga da te ljude treba stalno držati pod kontrolom jer su vrlo skloni raditi protiv seljačkih interesa iskorištavajući seljaka kao bazu za svoju korist. Gotovo su svi političari tako djelovali, što je Miškinu učinilo izvanredno senzibilnim pjesnikom i književnikom, a izvanredno nepovjerljivim i netrpeljivim u politici. Vidio je kako se mijenjaju brojne vlade, proživio je četiri tzv. demokratska izbora za parlament i tri izbora poslije 1931. te vidio da su sve vlade radile samo u korist građana, a ne u korist sela. Seljacima su bile dane samo mrvice s bogate gospodske trpeze, i to je Miškinu silno smetalo jer ni u Zagrebu ni u Beogradu nije mogao naći razumijevanja za nevolje seljačkog stanovništva, osobito Podravaca, koji su svake godine proživljavali poplave, tuče, nerodicu, glad i zimu. Na sjevernoj granici jugoslaven-ske države oni su bili samo stanovništvo uz nevidljivi zid koji je trebao Jugoslaviju braniti od komunizma, nacional-socijalizma, ali i prave demokracije koju su razvijale neke zemlje Europe pa je ovdje ratno stanje produženo tijekom cijelog međuratnog razdoblja s pojačanom kontrolom kretanja ljudi. Na Dravi je stvorena granica koja je onemogućavala prirodno kretanje ljudi sa sjevera na jug, a forsirana su kretanja istok-zapad. Takva su kretanja uvijek izazivala goleme probleme i dugotrajnu krizu u Hrvatskoj i Slavoniji, velike migracije i velike nevolje (1699., 1723., 1809., 1848.). Vlada u Beogradu se silno bojala vanjskih utjecaja, nastojeći buntovne Hrvate držati pod pritiskom između Slovenije, Srbije i Bosne sprečavajući prirodne tokove već stoljećima njegovanog kretanja ljudi. Sada je odjednom granica bila velik zid uz čije je rubove bilo teško živjeti jer je jugoslavenska država uz tu granicu tolerirala samo jaku policijsku žandar-meriju i kolonizaciju u Slavoniji, zapostavljajući ulaganje kapitala za poboljšanje seljačkog živo-ta u tom gusto nastanjenom području. U takvoj je sredini živio Miškina izgrađujući se u pisca i političara u nemogućim uvjetima, koji bi svakog drugog uništili. Pisao je u staji, često i na kolje-nu, ali je u sebi nosio iskru koja se razgorjela u plamen koji se više ne može ugasiti. Mihovil Pavlek Miškina stvorio je kroz svoje tri zbirke novela (*Za svojom zvijezdom*, 1926.; *Trakavica*, 1935.; *Krik sela*, 1937.) i kroz brojne članke opus neprolazne vrijednosti koji bi kroz Podravinu trebalo njegovati na državnoj razini. Danas, međutim, djeca u Dalmaciji više ne znaju tko je Miškina.

No, podimo ispočetka. Rođen je u Đelekovcu 24. rujna 1887., godinu dana nakon što su Sjedinjene Američke Države zabranile slobodan ulaz u svoju zemlju bolesnima i siromašnima te nepismenima, a u našoj zemlji je bilo mnogo takvih. Nije bilo socijalnog osiguranja ni mirovina ni za radnike, a siromašnih je bilo na pretek. Hrvatsko-ugarska nagodba ostavila je Hrvatsku sa sredstvima nedovoljnima za zadovoljavanje najvažnijih potreba, a osim toga, gospodarstvo i promet te trgovina bili su izuzeti iz hrvatske uprave pa se Hrvatska tretirala kao polukolonijalna zemlja i izvoriste jeftine radne snage. U Hrvatskoj su čak i poreze prikupljali Mađari preko svojih financijskih ravnateljstava, a jezik na željeznici i na poštama bio je isključivo mađarski te ni pismeni domaći čovjek nije znao ispuniti otpremnicu i upitnik za robu. Odrastajući na granici zanemarene Hrvatske koja je sve više zaostajala za cvatućom Mađarskom, seljaštvo je postajalo

³ On u jednom pismu župniku Franu Novljanu 1924. piše o toj svojoj vječnoj gladi za istinom. To je napisao i u svojoj autobiografskoj ispovijedi 1936. (navedeno prema I. Frangeš, Mihovil Pavle Miškina - Život i djelo, *Kaj*, 1987., br. 1-2, 30.

sve svjesnije svog bijednog položaja te je buna u Kunovcu snažno odjeknula i u Đelekovcu.⁴ Već 1905. godine Miškina se susreće sa Stjepanom Radićem koji je na izborima 1906. kandidirao seljaka Stipu Gombovića iz Šumeća u Slavoniji u ludbreški kotar pod koji je tada spadao i Đelekovec. Iako Gombović, koji je govorio o nepravdi nad seljačkim narodom, nije bio izabran, ipak je mali *Dom* Antuna Radića počeo stizati u Đelekovec već od 1900., a očito je da su ga čitali svi koji su bili pismeni. U Đelekovcu su seljaci bili pismeni jer je ondje radila pučka škola te je Mihovil Pavlek Miškina gutao sve do čega je mogao doći.

Tijekom Prvoga svjetskog rata Miškina služi u XVI. infanterijskoj regimenti u Bjelovaru jer zbog slabog vida nije mogao biti poslan na frontu. Zbog kasarne i ratne bolnice Bjelovar je tijekom Prvoga svjetskog rata bio važno pozadinsko vojno središte te su se ondje čule strašne priče ranjenika koji su svakodnevno stizali s fronte. Tu je Miškina potvrdio opravdanost učenja Stjepana Radića o mirotvornim metodama borbe za ljudska i socijalna prava. U 1917. godini je otpušten iz vojske kao jedini hranitelj obitelji te se uključuje u veliku akciju zbrinjavanja gladne hercegovačke i istarske djece u Đelekovcu i okolnim selima. Đelekovec i Imbriovec po broju primljene djece na prehranu nalaze se na prvim mjestima u Hrvatskoj.⁵

Kraj Prvoga svjetskog rata bio je na ovom području osobito dramatičan. Odlukom Hrvatskog sabora proglašeno je 29. listopada 1918. kidanje svih veza s Mađarskom, ali se Država Slovenaca, Hrvata i Srba nije nikako mogla srediti jer je njezin Središnji odbor najavio da je država prelaznog karaktera prema stvaranju jedne južnoslavenske države sa Srbijom kako je dogovoreno na Krfu, a početkom studenoga i u Ženevi. I u Đelekovcu je 6. studenoga 1918. osnovan Mjesni odbor Narodnog vijeća koji konstatira da je došlo vrijeme za akciju te u nedatiranoj rezoluciji obavještava Narodno vijeće SHS da »...ovdašnji narod oduševljeno pozdravlja Narodno vijeće, očekujući ujedno od njega što skoriju povoljnu reformu na polju javne uprave i socijalizaciju svih prirodnih dobara (t.j. rješenje agrarnog pitanja)«. Ovaj je dopis potpisao kao predsjednik Mjesnog vijeća Tomo Mikulandik, a kao tajnik Tomo Podlek. U odboru su bili Ivan Čoklica, Pavao Cmrk, Josip Palčić, Mirko Tomašić, Andro Palčić, Stjepan Vuljak i Mijo Pavlek, dakle naš Miškina.⁶ Ova je rezolucija donesena deset dana nakon zaključaka Narodne skupštine u Koprivnici, koja je održana 27. listopada 1918., te govora Stjepana Radića u Drnju i Peterancu, a sedam dana nakon raskida svih državnopravnih veza Hrvatske s Austro-Ugarskom Monarhijom. To pokazuje da su Đelekovčani razmišljali što ih najviše tišti i da su sada tražili, odnosno zahtijevali promjene neskloni da i dalje žive kao dotad te đelekovačka općina počinje živjeti kao cjelina prilagodivši se novom sadržaju nakon što su početkom 1907. selo Botovo i Torčec izašli iz općine Đelekovec i ušli u općinu Drnje.⁷

Tijekom 1919. u Đelekovcu nije mirno te smrt Antuna Radića potiče Miškinu da mu napiše nekrolog koji je istodobno i iskaz kako je Miškina osjećao to teško vrijeme. Čini se po svemu da

⁴ Dragutin FELETAR, *Povijest Kunovca*, Kunovec 1993., str. 13-30

⁵ *Spomenspis na spasavanje istarske, dalmatinske i bosansko-hercegovačke djece za vrijeme svjetskog rata*, Zagreb 1921. U Đelekovcu su djecu na prehranu preuzeli Stjepan Jurić, Bartol Kvakan, Tomo Vuljak, Blaž Vargović, Martin Gregurek, Stjepan Sabol, Mijo Čizmak, Stjepan Gjuranek, Pepa Salamon, Stjepan Gregurek, Stjepan Androlić, Đuro Palčić, Antun Perić, Ivan Čoklica, Mara Kvakan, Ivan Grgurek, Stjepan Vuljak, Imbra Pović, Stjepan Tomašić, Mara Mađar, Ivan Vuljak, Ivan Kristofić, Stjepan Androlić, Andro Sabolić, Mijo Rašan, Stjepan Pelc, Pavao Tomašić, Andro Habjanec, Stjepan Đureta i Valent Pavlek.

⁶ M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Socijalna i politička angažiranost Mihovila Pavleka Miškine, (Dalje: Miškina), *Kaj*, n.dj., 93-94.

⁷ D. FELETAR, Koprivnički događaji 1918. - 1920., *Podravski zbornik*, 5, 1979., 5 i d.; U Varaždinskim Toplicama je došlo do pobune koja je nastojala podići bunu u vojnim jedinicama u Varaždinu, a koju je predvodio Josip Varga, odbornik Radničkog vijeća u Varaždinskim Toplicama. S obzirom na to da se i majka Miškine zvala Varga, a i Gizela Blažaić potjecala je iz okolice Đelekovca. (Mirko ANDROIĆ, Ludbreg - gnijezdo republikanizma i boljševizma, *Podravski zbornik*, 1978., 41-44.).

su Đelekovčani, iako su živjeli u Varaždinskoj županiji, ipak bili izloženi snažnom utjecaju krajišnika u susjedstvu, a na njih uz to utječu i društvena kretanja u susjednoj Mađarskoj gdje je seljaštvo imalo veća politička prava nego u Hrvatskoj. Čitajući *Dom* Antuna Radića, Đelekovec se izgrađuje u selo u kojem je svijest išla ispred njihovih materijalnih ostvarenja i standarda koji su mogli vidjeti kod veleposjednika. Oni 1905. godine zdušno prihvaćaju program Hrvatske pučke seljačke stranke *Što hoće Hrvatska pučka seljačka stranka?* u sedam točaka. Brošura tog naslova postala je druga seljačka biblija, a svakako knjiga koju je Miškina često uzimao u ruku. U trećem dijelu tu se kaže: *1. Zanimanje politikom nije posebni kakav zanat, kojim se čovjek bavi za to, da se uzdrži u životu; političko zanimanje nije ni umjetnost, kojom bi se mogli baviti samo odabranici za svoju zabavu i da steknu položaj i glas u društvu. Briga i zanimanje za politiku, t.j. za obće dobro, naprotiv je dužnost svakoga državljanina, i to prema tomu, koliko je tko za to sposoban. 2. Kako pučkoj politici određuje smjer pučko mišljenje i pučke potrebe, posve je naravski, da se smjer i rad H.P.S.S. ne će i ne može ravnati po volji bilo kojega pojedinca, bilo kojega staleža, niti bilo kakove skupine ljudi, koji politiku vode i udes narodu i državi kroje bez dovoljne sveze s narodom i bez brige za narodno mišljenje, volju i potrebe. Drugim riečima: H. P.S.S. ne će voditi t.zv. »kabinetske politike«, koja narodu i državi kroji udes među četiri zida, te joj je glavna svrha to, da se zadovolje oni »politički faktori«, koji u politici traže svoj interes obiteljski, osobni, ili stranački. Naprotiv H.P.S.S. drži prvom svojom zadaćom, da upozna mišljenje, volju i potrebe čitavoga naroda, osobito puka, te da po tom udesi svoj rad.*»⁸ Miškina 16. veljače 1919. piše članak »Uspomeni dr. Ante Radića« koji je umro te godine te se zavjetuje da neće mirovati dok seljaštvo ne dođe do svojih ljudskih prava.⁹

Zbog vrlo burnih događanja u susjednoj Mađarskoj i boljševičke revolucije Bele Kuna revolucionira se i cijelo đelekovačko područje. Svaki dan dolaze vijesti o nekom ubojstvu, pljački i pustošenjima. Srpska vojska drži u opsadi cijelo područje prekidajući veze između pojedinih mjesta, a napose s Koprivnicom koja izražava sklonost stvaranju republike Hrvatske, a ne priznaje olako akt od 1. prosinca 1918. kada je ujedinjena Država SHS s Kraljevinom Srbijom u Kraljevstvo Srba, Hrvata, Slovenaca. Đelekovčani imaju svoje posjede, osobito vinograde na mađarskoj strani, a vojska onemogućava prijelaz i obrađivanje polja, uvjetujući dobivanje dozvola za prijelaz na drugu stranu političkom podobnošću i špijuniranjem. Situacija je bila toliko teška da su i mala mjesta u Podravini dobila svoje žandarmerijske stanice, pa i Đelekovec. Žandarmerijska stanica u Đelekovcu javila je 28. kolovoza 1920. Kotarskoj oblasti u Ludbregu da u općini Đelekovec javna sigurnost nije dobra i da je »...narod jako proti stališu sadanje države, radi toga ne vrši dužnosti, niti se nepokoravaju zakonu, a najmanje žandarmu, čekajući veselo prispjeće boljševika«. Naime, u ožujku 1920. provedeni su općinski izbori, ali izabrani odbornici, među kojima i Miškina, ne žele položiti zakletvu kralju, a nakon što su ponovljeni izbori završili s jednakim rezultatom, u Đelekovcu nije ni potvrđen općinski odbor, nego se vlada naredbama preko općinskog bilježnika.¹⁰ Kotarski načelnik u Ludbregu je čak zatražio da se poveća broj žandara u žandarmerijskoj stanici Đelekovac jer četvorica žandara ne mogu kontrolirati cijelo područje. Đelekovčani ne dobivaju propusnice do svojih posjeda na drugoj strani Drave, a Miškina, koji je tijekom 1919. u Basaričkovu časopisu *Narodna zaštita* objavio nekoliko izvanredno poučnih priča zasnovanih na opažanjima iz prirode koje su izazvale oduševljenje među Radićevim pristalica, moli preko dr. Đure Basaričeka, koji je uređivao taj časopis, dozvolu za prijelaz. Umjesto toga, kotarski načelnik Ludbrega opravdava svoju nesuradnju sa seljacima ovako: »U općini

⁸ Antun RADIĆ, *Što hoće Hrvatska pučka seljačka stranka?* U: *Sabrana djela*, VII, Zagreb 1936., 23.

⁹ *Dom*, 28. II. 1919.

¹⁰ M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Miškina, n.dj., 95.

Gjelekovec obavljena su ove godine već dva izbora općinskog zastupstva, ali bez uspjeha, jer nijedan općinski odbornik, među njima ni Mihalj Pavlek nije htio položiti propisane prisege. Razlog tomu jest agitacija seljačke Radićeve stranke, kojoj pripadaju i pritužitelji. Isti, kao i ostali žitelji iz sela Gjelekovec do skrajnosti su devotni, kad dolaze višim oblastima, traže sve moguće zaštite i pogodnosti, kod kuće su ali otporni do skrajnosti, nepriznaju ništa, poreza ni inih javnih daća, bez uporabe oružane sile neće plaćati, ne dolaze na stavnje (vojničke regrutacija, nadopuna M. K. D.), ne odazivaju se vojnim pozivima, na oružnike iz zasjede pucaju... Radi toga što je svrha kotarske oblasti zaštita državnih interesa i osobe koje ne priznaju današnjeg pravnog stanja ni države u kojoj žive ne mogu se smatrati pouzdanim, te im se ne može po nemjerodavnom mnijenju ove Kraljevske kotarske oblasti dozvoliti prelaz preko demarkacione linije bez opasnosti po interese koji su preči od pojedinačnih.»¹¹ Stanje je bilo vrlo ozbiljno jer su u naguravanju i sukobljavanju sa žandarima Miškini izbijena i dva zuba.

Do novog incidenta dolazi u svibnju 1921. kada žandarmerija lovi mladiće koji su odbili služiti vojsku na Kosovu i u Makedoniji gdje su bili krajnje nepovoljni uvjeti, a osim malariji, mladići su bili izloženi napadima Albanaca koji su se sukobljavali s Beogradom. Budući da Đelekovići nisu surađivali u hvatanju tih mladića, žandarmerija je s vojskom opkolila cijelo područje i izvršila pretres seoskih domova, pokupila pronađeno oružje, a uhvaćene vojne bjegunce odvela u zatvor. Uspostavljen je prividan mir, ali je istodobno nezadovoljstvo naroda zbog tih postupaka vlasti koja sve centrira u Beogradu, kao i držanja vođe Hrvatske pučke seljačke stranke Stjepana Radića u zatvoru virilo ispod površine.

Vidjevši nasilnost velikosrpskih vlasti putem novina i pričanja ljudi, Miškina nastoji svojim perom ukazati na probleme sela. Dragocjena Miškina razmišljanja objavljena su u članku *Istrgnute misli*¹² u kojem traži da se općine urede prema narodnim potrebama, da se narodu da pravo da odlučuje o svojoj sudbini i da se gospoda uključe u rad da se život na selu poboljša. No Stjepan Radić, već priznat u Podravini kao jedini vođa stranke koja krajem 1920. mijenja ime u Hrvatsku republikansku seljačku stranku, nikako da izađe iz zatvora.¹³ Stoga Miškina, usprkos tomu što mora od jutra do mraka raditi na polju i u štali kako bi prehranio sebe i obitelj, piše noću u štali uz petrolejku svoje odlične poučne priče koje mu Đuro Basariček rado objavljuje u *Narodnoj zaštiti* te ih je do 1922. godine objavljeno 22. Vijesti o radničkim nemirima u radništvu navode ga na zaključak da seljak i radnik imaju mnogo toga zajedničkog te u noveli *U samici*¹⁴ pruža ruku radniku jer radnik živi još lošije nego seljak te na taj način dolazi do spoznaje da su seljaci i radnici istovrsni sloj potlačenih i bijednih.

Zanimljivo je da se Miškina ne uključuje u politiku sve do 1925., a tada je već imao 38 godina. Tada se kandidira na izborima Hrvatske seljačke republikanske stranke kao zamjenik Pavlu Dombaju iz Drnja koji se kandidirao u kotaru Ludbreg.¹⁵ Međutim, Stjepan Radić je, kako bi izbjegao daljnji progon radikala, priznao Monarhiju i Vidovdanski ustav te promijenio ime stranci u Hrvatsku seljačku stranku (dalje: HSS), a do ponovna sukoba s radikalima i prelaska u opo-

¹¹ Hrvatski državni arhiv, Predsjedništvo Zem. vlade, kut. 985, 6-4-14793-15143/1920.

¹² *Narodna zaštita*, 1920, 1-3, 87.

¹³ Bosiljka JANJATOVIĆ, *Stjepan Radić. Progoni - zatvori - suđenja - ubojstvo 1889. - 1928.*, Zagreb 2003:149-169.

¹⁴ *Slobodni dom*, 4. VI. 1922.

¹⁵ Pavao Dombaj (Drnje, 17. 1. 1876. - Drnje, 30. 1. 1966) bio je suradnik Stjepana Radića, a bavio se, kao i Miškina, isključivo poljoprivredom. Uvećavši dobrim gospodarenjem svoj posjed, stekao je velik ugled. Bio je općinski odbornik i odbornik Imovne općine Đurđevačke za šumarsku direkciju. Biran je za narodnog zastupnika 1925. i 1927., a ostao je u politici i kasnije te je imenovan za banskog vijećnika. Godine 1931. postao je zamjenik narodnog zastupnika dr. Vlade Malančeca te surađuje i s Jugoslavenskom radikalno seljačkom demokracijom koja se od 1933. zove Jugoslavenska nacionalna stranka. Zbog nepovjerenja naroda povlači se zajedno s dr. Malančecom iz politike. (Hrvoje PETRIĆ, *Općina i župa Drnje*, Drnje 2000., 105)

ziciju bio je ministar prosvjete, potom 1927. i predsjednik Oblasnog odbora Zagrebačke oblasne skupštine. Mnogi nekada vrlo vjerni suradnici Stjepana Radića zbunjeni su, pa i Miškina piše knjigu *Za svojom zvijezdom* koju je objavila Seljačka sloga Rudolf Herceg kao prvi svezak biblioteke »Seljačka knjižnica«. Naime, tiskanje knjige propustilo je državno odvjetništvo u Zagrebu koje je po Zakonu o štampi iz 1925. trebalo paziti da takvi sadržaji ne odu u narod. Prijavu državnom nadodvjetniku podnio je veliki župan Zagrebačke oblasti na zahtjev narodnog poslanika dr. Grge Angjelinovića, onog istog koji je u studenome 1918. prijetio Stjepanu Radiću smrću ako spriječi »ujedinjenje«, a nakon što se o knjizi raspravljalo i u Narodnoj skupštini u Beogradu jer je ona savršeno propagandističko djelo protiv vojske i postojećeg poretka. Državni je nadodvjetnik Aleksander odmah uputio svim odvjetništvima povjerljivu okružnicu u kojoj je tražio da se pooštri cenzura nad tiskanim djelima, a istodobno je zatražio odgovornost državnog odvjetnika Milića.¹⁶ Iako je sadržaj te knjige bio isključivo socijalni, a neke su priče već bile i objavljene, okupljene u jednoj knjizi te su priče izazvale pozornost i bile jednako buntovne kao pisanja Miroslava Krleže. Pažnju je pobudilo i ime knjige spominjanjem »zvijezde«, a i predgovor knjizi napisao je Dragan Bulić koji je svojedobno bio vrlo aktivan u radničkom pokretu Zagreba i Broda na Savi.¹⁷ I Miškina je u svojoj uvodnoj riječi pozvao seljake na udruživanje i na »...borbu da postanemo potpuni ljudi«. Neki su knjigu ocijenili kao Miškinin program. U noveli »Najveća muka seljačkog života« Miškina piše: »Učiti i putiti valja svu seljačku braću, da se sastaju, slože i udruže, a kad se svi upoznamo, ne će nas biti teško složiti i udružiti. Pa kad se udružimo, bit ćemo jači, moći ćemo srušiti sve zlo, koje nas davi, promijeniti upravu¹⁸ tako, da se bude radilo ono, što je potrebno, da se bude poštivao svaki pošten rad, radio tko perom, plugom, motikom ili mlatom.« Knjiga je bila uspješnica, a njezin progon poticao je njezinu prodaju i, iako tiskana u nevjerojatnoj nakladi od 100.000 primjeraka, ona je kroz neko vrijeme rasprodana te se širila selima potičući seljaštvo da se udruži i da formulira svoje zahtjeve. O Miškininoj knjizi pisale su i *Novosti*, *Jutarnji list* i druge građanske novine bilo da su napadale ili branile njezin sadržaj. Braneći se, Dragan Bulić koji je knjigu priredio za tisak izjavio je da nije mogao prirediti knjigu po boljševičkom uzoru jer da »boljševičke knjige ne dolaze ka nama, a on (...) ne zna ruski«.¹⁹ Izjavu je dao i Miškina rekavši da bi bila ludost proglasiti njegovo djelo propagandističkim za rušenje obrambene snage zemlje, tj. vojske, »...jer da seljacima imponira jaka obrambena snaga.«²⁰ Miškinina je knjiga omogućila Hercegu da financira izdavanje *Seljačke prosvjete*, što je omogućilo daljnje širenje riječi Stjepana Radića jer je ovaj časopis stizao u svaki dom u vrijeme kada je Stjepan Radić zbog svog priznanja Monarhije bio »pod sumnjom« da je i on prešao k gospodi koju je ranije toliko napadao. Radikali su neprestano napadali politiku Hrvatske seljačke stranke smatrajući da Hrvati ne trebaju voditi svoju posebnu politiku u jednom troimenom narodu, a pogotovo da političke brige ne trebaju voditi seljaci pa im je svaki političar koji je izniknuo iz seljačke sredine, a takvih je poslije Tome Jalžabetića bilo više, bio na udaru. Osobito nisu voljeli Stjepana Radića pa su često naručivali njegov lik u karikaturi u *Koprivama* i u drugim šaljivim listovima nastojeći ga učiniti smiješnim.²¹

¹⁶ Milić je 25. listopada 1926. odgovorio da knjiga ne sadrži nijedno od kažnjivih djela po čl. 19 Zakona o štampi: ni uvredu kralja, ni uvredu Narodne skupštine, a niti ne poziva neposredno građane da silom mijenjaju ustav ili zemaljske zakone. Osim toga, Milić navodi da su sve priče, osim »Zlatarove ispovijedi«, već tiskane i da nisu bile zabranjene. (M. KOLAR-Dimitrijević, Miškina, n.dj., 98-99)

¹⁷ M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Miškina, n.dj., 97.

¹⁸ Mihovil PAVLEK MIŠKINA, *Za svojom zvijezdom*, Zagreb 1926, 62.

¹⁹ *Novosti*, 12. X. 1926.

²⁰ *Seljačka prosvjeta*, 1926, 11-13, 163.

²¹ Karikaturist Mironović crta Radića kao što je 1908. Vereš crtao Pavla Raucha: kao debelog svinjarskog trgovca, koji samo jede i pije. U političkoj igri nije se pazilo na poštovanje ličnosti i zaštitu ljudskih prava.

Miškinini članci u vrijeme kada je u dvoumici kako se odnositi prema Radiću, pogotovo što se razdiobom zemlje na oblasti đelekovčeka općina našla na krajnjem rubu Osječke oblasti koja je imala sjedište u Osijeku, vrlo su teški i puni gorčine, a u skladu s ekonomsko-socijalnim, ali i političkim prilikama u Podravini međuratnog razdoblja²² pa su se Đelekovčani na neki način osjetili prepušteni sami sebi u čestom verbalnom sukobljavanju sa žandarima na granici. Miškina u članku »Socijalna pravica ili pravda« koji je objavljen istodobno s izlaženjem knjige *Za svojom zvijezdom* piše ogorčeno: »Kad sve to vidiš, reci i napiši, vikni i krikni, da te svi čuju: kakova pravica! Nema je. Krivica, krivica na svakom koraku i samo krivica.« I dalje: »Krivicu je teško trpjeti. Kad ju se spozna, buni se u pravom čovjeku duša. A spozna ju, kad ju vidi. Tko ju ne pozna, ne vidi, ne osjeća, taj danas nije čovjek, jer je ili glup ili sebičan, a takovi ne stvaraju napredak, nego oni, koji su pravi i poštjeni. Takove prave i poštene mi trebamo, takove i tražimo, pa zato naprijed, dok ih sve ne nađemo i okupimo da svi onda u zajednici, sa svima pravim i poštenim ljudima iz sela i grada uredimo u ljudskoj zajednici ljudski život i nađemo - socijalnu pravicu.«²³ To je zapravo Miškinin socijalni i politički i književni program.

U Đelekovcu je općina imala problema s općinskim načelnikom. U vrijeme kada je Stjepan Radić poslao prof. Ljubomira Maštrovića²⁴ u Oblasni odbor Osječke oblasne skupštine da osnaži rad i odbora i skupštine te da općinama vrati samoupravljanje, ono što su imale pod županijskim sistemom Austro-Ugarske Monarhije, Miškina je na općinskim izborima 2. listopada 1927. izabran za općinskog načelnika. Bilo je to dobro i za Đelekovec i za Miškinu. Zajedno s delegacijom Štampareve Škole narodnog zdravlja posjećuje Brno te shvaća potrebu da se seljačka stranka pretvori u seljački pokret, po uzoru na to kako su Česi i Slovaci organizirali svoje ustanove.²⁵ Dakako, rad u općini ostavlja mu malo vremena za pisanje, a njegove molbe i traženja organima vlasti pribavljaju mu mjesto na listi onih općinskih načina koji su smijenjeni nakon proglašenja šestosiječanjske diktature.

Za razliku od nekih drugih općinskih načelnika koji su počeli surađivati s beogradskom vladom koja je u početku bila sastavljena od stručnjaka, Miškina se udaljava od vlasti i nema znakovna njegove političke aktivnosti sve do 1935. godine. Kada je objavljen oktroirani ustav, bilo je ipak moguće djelovati na kulturnom planu pa objavljuje pjesme u časopisu *Evolucija* koji izdaje Milica Devčić-Radić. Selo propada i pod utjecajem pada cijena agrarnih proizvoda, koje su postale takve da seljaci nisu mogli doći do novca ni za kupnju petroleja, šibica i soli, a kamoli za poreze, seljaci prestaju plaćati porezne obveze, što je umnožilo broj sudskih postupaka u slučaju

²² Dragutin FELETAR, Ekonomsko-socijalne prilike u Podravini međuratnog razdoblja, *KAJ*, 1987, br. 1-2, 79-89.

²³ *Seljačka prosvjeta*, 1926, 11-13, 163.

²⁴ Ljubomir Maštrović (Nin, 7. 4. 1893. - Zadar, 10. 11. 1962.). Bio je polaznik Zmajevićeva sjemeništa, odakle je protjeran zbog pisanja u đачkom listu *Bostan*. Gimnaziju završava izvanredno u Zadru, a zatim studira na Filozofskom fakultetu u Zagrebu i vrlo je aktivan kao predsjednik akademskog kluba Kumičić i urednik omladinskog pravaškog lista *Mlada Hrvatska*. U listu *Hrvatska* radio je kao kazališni kritičar. Nakon studija radio je u Šibeniku, odakle mora otići zbog talijanske okupacije. Odlazi u Križevce te radi jedno vrijeme u učiteljskoj školi, a od 1924. u križevačkoj gimnaziji. U Križevcima se veže uz Stjepana Radića te je 1924. predsjednik kotarske organizacije Hrvatske republikanske seljačke stranke, gradonačelnik od 1926. do 1928., predsjednik oblasnog odbora osječke Oblasne skupštine i onda se vraća u Križevce gdje pokreće 1934. list *Dom*, da bi 1936. napustio Križevce i odlazi u Zagreb pa se 1951. vraća u Zadar gdje pokreće *Zadarsku reviju*. S položaja gradonačelnika u Križevcima bio je otpušten 1928. jer je došao u sukob s Državnim savjetom i s Ministarstvom poljoprivrede, žestoko se protiveći da se križevačka ratarnica preseli u Božjakovinu. (Ivan PEKLIĆ, *Hrvatska seljačka stranka u križevačkom kraju*, Križevci, 2004., 49-51, 56.)

²⁵ M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Miškina, 100; Od 1925. Škola narodnog zdravlja razvila je vrlo intenzivnu i razgranatu djelatnost te se izdaje časopis *Narodni napredak*, organiziraju se tečajevi za mlade seljake u trajanju od tri do pet mjeseci i sl. (Željko DUGAC, *Protiv bolesti i neznanja. Rockefellerova fondacija u međuratnoj Jugoslaviji*. Zagreb 2005., 105)

seljačkih dražbi. Te su dražbe postale osjetljivo socijalno pitanje i vlada 1932. donosi Zakon o zaštiti seljačkog posjeda kojim se selu ipak nije mogla prodati kućica i okućnica. Ipak, Miškina mnogo čita i piše te prati sve što se zbiva na političkom i socijalnom planu. Budući da rad prosvjetnog društva Seljačke sloge nije bio zabranjen, ipak su se - makar u nekom manjem obimu - seljaci mogli okupljati u zatvorenim prostorima, pa se nastavilo djelovati na kulturnom planu i po ne znam koji put su se čitala djela mrtve braće Radića.

Prema tome je pisanje jedini način da saopći narodu svoje misli, poruke, želje i potrebe. Prekrasnu pjesmu »Crveni makovi« napisao je 1932., a objavio ju je Kalendar Hrvatskog Radiše za 1933. godinu. Godine 1935. objavljuje zbirku novela *Trakavica* (izd. Binoze, Zagreb). Naime, upravo ta politička, a ne samo gospodarska obespravljenost potiče ga da piše mnogo i dobro, izričući riječima ono što su članovi Zemlje prikazivali slikama. Kada se slože Miškinini tekstovi o bijedi i problemima sela koje ne može naći izlaz iz nevolje, dobiva se odlična i cjelovita slika. Miškina je opisao život sela iz dna duše, ono proživljeno i to je ono što ne može napisati nijedan čovjek koji gleda seljački život sa strane. Trebalo je uhvatiti vezu čovjeka i prirode u mijeni godišnjih doba i mijeni života čovjeka, a to je Miškina izrekao toliko istinito da to gotovo boli. I ne znajući, on je utjecao ne samo na režimske ljude da počnu razmišljati o selu, nego i na članove vodstva HSS-a, a osobito na gospodarske stručnjake koji su zapošljavani kod kotarskih vlasti u vremenu velike svjetske krize kao posljedica onoga što je počeo Stjepan Radić kao predsjednik oblasnog odbora Zagrebačke oblasne skupštine i koji su probleme sela shvatili kao probleme seljačke zemlje kakva je bila Hrvatska. Miškinino je pisanje znatno utjecalo da su vlasti počele voditi više brige o selu te se počinju osnivati uzadružene zdravstvene ambulante, a napredni seljaci, ali i kotarski gospodarski referenti, povezuju selo i grad zajedničkim interesom. Iako nije bilo političke slobode, selo počinje pružati otpor odlukama vlasti koje nisu bile u redu. To je utjecalo na to da je vlast počela uvažavati zahtjeve sela pa je i Uredba o zaštiti seljačkog posjeda iz 1931. spasila seljačko domaćinstvo od proletarizacije. Selo se počinje i samoorganizirati kroz Seljačku slogu, a 1935. i kroz Gospodarsku slogu, tražeći poštenu cijenu za svoje proizvode.²⁶

Trakavica je bila napisana već 1933. i Miškina je već tada imao dogovor za tiskanje s uglednom izdavačkom kućom Binoza. Tu je upoznao slovenskog pisca Luja Adamiča koji je živio u Americi i kojemu je Binoza 1933. tiskala roman *Dinamit* u kojem opisuje težak život i rad slovenskih radnika u Americi. Miškinini i Adamičevi pogledi na svijet i život bili su dosta bliski te je Adamič posjetio Miškinu u Đelekovcu te mu je očito Miškina otvorio dušu, a kako se čini i pokazao neke ilegalne brošure. Adamič je svoje dojmove prepričao 1934. godine u knjizi *The Nativ's Return*.²⁷

Politikom se Miškina počeo ozbiljnije baviti ponovno 1935. te je na izborima 5. svibnja 1935. dobio u koprivničkom kotaru 10.133 glasa, ali nije izabran jer je izborni zakon bio takav da je zastupnikom proglašen kandidat Jugoslavenske nacionalne stranke iako nije dobio mnogo glasova. Usprkos pobjedi, kandidatima i zapravo izabranim zastupnicima, ostala su zatvorena vrata Narodne skupštine te su prisiljeni preko tiska koji je nešto slobodniji širiti svoje ideje i pisati o svojim potrebama, željama i nadanjima.

²⁶ Marijan MATICKA, Obilježja »Gospodarske sloge« u početku njezine djelatnosti, *Historijski zbornik*, XXIX-XXX/1976-1977, Zagreb, 493-501.

²⁷ Luj Adamič ubijen poslije Drugoga svjetskog rata u Americi pod sumnjivim okolnostima. Čini se da je nakon prvih simpatija prema socijalističkoj Titovoj Jugoslaviji počeo kritizirati jednopartijski sistem i nedemokraciju u zemljama istočnog bloka pa se očito zamjerio komunistima. Po svemu se čini da je bio buntovnik i ljubitelj istine kao i Miškina. Brošure koje je posjedovao Miškina sakrivao je u štali. One su mogle biti ilegalni materijal ustaša zbog čega je svojedobno dr. Rudolf Bičanić osuđen na robiju, ali su mogle biti i komunističke jer je Miškina prijateljevao s lijevičarima iako nije organizacijski povezan ni u jednoj organizaciji osim HSS-a.

Prvi je put 1. ožujka 1935. objavljena i pjesma *I mi smo ljudi*²⁸ koja je izdana u funkciji predizborne agitacije za petomajske izbore 1935., kada Mačekova Hrvatska seljačka stranka izlazi iz izolacije i pokušava izborima osvojiti vlast. Oživio je rad Seljačke sloge i rad Hrvatskog radničkog saveza. Miškina piše prekrasnu pjesmu *Radniku*²⁹ koja je objavljena 1. svibnja 1936., u vrijeme kada su zemlju počeli potresati brojni štrajkovi radnika zbog premalih zarada, a istodobno opaža bogaćenje građanskog sloja koje dobro zarađuje izvozom poljoprivrednih i stočarskih proizvoda u Treći Reich nakon što je ugovorom od 1934. Berlin pokazao punu spremnost da kupuje od Jugoslavije sve viškove u zamjenu za tehničku i elektrotehničku robu koja je preplavila naše trgovine. Miškina je dobro došao predsjedniku Hrvatskog radničkog saveza Peštaju jer je sindikat imao malo ljudi koji su bili sposobni govoriti, a koji nisu bili gospoda. Godine bijednog položaja radništva u Hrvatskoj, velika nezaposlenost i proletarizacija ojačali su suprotnosti grada i sela te je rijetko koji seljak i radnik htio otvoreno razgovarati s visokoškolovanim intelektualcem bez obzira koju orijentaciju on zastupao.³⁰ U historiografiji je uvriježeno mišljenje da je Miškina bio sklon komunistima,³¹ no to nije posve dokazano. Mislim da se loše osjećao među radikalnim komunistima, kao i među nacionalistima. No, kao da je živio po sadržaju letka koji su mađarski boljševici bacali na području Đelekovca 1919., a koji glasi: »*Radnici, Vojnici, Seljaci. Svakog čovjeka, koji pošten radi, smatramo za brata. Svaka narodnost ima slobodno pravo samoopredjeljenja. Tko neće da radi - nema prava ni da živi. (...) Nema više mržnje među narodima. Sve pripada radnome narodu.*«³² Kada se čitaju njegova djela, Miškina rijetko spominje riječ Hrvat. Volio je samo selo i seljake te je za njih priželjkivao bolji život. Ovako nepovjerljiv imao je problema u suradnji sa školovanim ljudima, žaleći sebe i one koji nisu imali mogućnost školovati se, ali i one koji su pročitavši jednu ili dvije ateističke knjižice odbacili vjeru i »misle da znadu sve« pa su i »spremni na sve« te misli da se novi svijet mora izgraditi na poštenju i znanju.³³ Miškinino nepovjerenje izazivalo je nepovjerenje i kod vodstva HSS-a jer je Miškina bio svjestan svoje duševne snage, ali nije bio spreman za diplomatske igre i građanske neiskrenosti te gubljenje vremena u napadu stranačkih protivnika. Takvih riječi nema u Miškininu rječniku.

Kao odbornik Seljačke sloge u gotovo svakom broju časopisa *Seljačka sloga* Miškina objavljuje neku svoju pjesmu, crticu ili poruku. Ti su radovi vrlo različite kvalitete i sadržaja jer su često u funkciji praktične politike. Ogranak Seljačke sloge u Đelekovcu obnovljen je 4. prosinca 1935. zajedno s Hrvatskom čitaonicom, a imao je 139 članova. Bilo je to nekoliko dana nakon što je ban Savske banovine obavijestio stanovništvo da nema zapreke za obnavljanje rada Seljačke sloge ako djeluje u sklopu Zakona o udruženjima, zborovima i dogovorima od 1931. godine.³⁴

Miškina u predahu od poljoprivrednih radova putuje u Đurđevac, Valpovo, Osijek i svuda govori o potrebi da se izmijeni težak položaj seljaštva.³⁵ U 1937. objavio je zbirku novela *Krik*

²⁸ 15 dana. *Revija za umjetnost, kulturu, socijalna i ekonomska pitanja.*

²⁹ MIŠKINA, Radniku, *Hrvatski radnik*, Zagreb, 1. svibanj 1936.

³⁰ Zorica STIPETIĆ, Marijan MATICKA, Odnos selo - grad u interpretaciji intelektualaca Hrvatske u međuratnom razdoblju, *Časopis za suvremenu povijest*, 1974., br. 1, 10.

³¹ Ivan PAPRIKA, Prilog poznavanju suradnje lijevog krila HSS i KP u Podravini, *Podravski zbornik*, 1, Koprivnica, 1975., 34.

³² Dragutin FELETAR, Koprivnički događaji 1918. - 1920., *Podravski zbornik* 5, 1978., 18.

³³ Z. KULUNDŽIĆ, III, 308. - Pismo Franu Novljanu iz 1924. godine. Očito Miškina aludira na Stjepana Dojčića koji je izvršio atentat na bana Škrleca. Zbog Dojčića je cijelo ludbreško područje okupirala vojska koja se dulje hranila na teret naroda.

³⁴ M. KOLAR-Dimitrijević, Miškina, 104.

³⁵ Dr. Lavoslav Kraus zapisao je u svojim memoarima da su pokušali Miškinu uvjeriti o potrebi saveza seljaka i radnika te da je to opće strmljenje na širokoj demokratskoj liniji Narodne fronte, a da se Miškina s time složio. (Lavoslav KRAUS, *Susreti i sudbine*, Osijek 1973., 325-327.)

sela koja samo potvrđuje ono što je sakupio Rudolf Bićanić u prvoj knjizi *Kako živi narod* (Zagreb, 1936.) te se gotovo čini da se Bićanić i Miškina natječu te dopunjuju u nastojanju da što bolje i realnije prikažu selo. No, Miškina ipak najviše djeluje kroz živu riječ. Ide i u Prekodravlje, kraj gdje se teško stizalo, a gdje su živjeli marljivi ljudi koji su od reda bili dobri gospodari. Drži 7. studenoga 1937. predavanje u Ždali, a dan kasnije i u Gotalovu. To je vrijeme kada je trebalo objasniti zašto HSS pristaje na vezu s građanskom opozicijom, a s njime je na te skupove išao i Franjo Gaži koji je govorio protiv onih koji hoće veliku Srbiju, ali i protiv onih koji hoće veliku Hrvatsku.³⁶

Miškina je držao govor i u Čakovcu 19. prosinca 1937. pod nazivom »Smernice Hrvatskog seljačkog pokreta obzirom na ostale ideje« i tu je prvi put detaljno objasnio zašto hrvatski seljak ne može biti komunist. Čini se da je to što je rekao, a onda i anonimno objavio poteklo iz njegova najdubljeg uvjerenja. Miškina je volio slobodu, ali je volio i svoju zemlju, svoju kuću, svoju stoku i svoju slobodu, i to ni sa kime nije želio dijeliti. Ono što je rekao ovdje ponovio je opet na sastanku u Varaždinu koji je organiziralo Društvo Zagoraca.³⁷

Uvijek se postavlja pitanje zašto je Miškina objavio brošuru *Zašto hrvatski seljak nije komunist* 1938. godine.³⁸ Je li to imalo političku pozadinu kako bi se onemogućilo da komunisti izađu na izbore zajedno s opozicijom HSS-a? Možda, no možda je to ono što je Miškina vidio i čuo dotad od povratnika koji su došli iz Rusije iako su komunisti sakrivali pravu istinu.³⁹ Odgovor se može potražiti u politici 15 godina prije, a u vrijeme kada Stjepan Radić pokušava na svim stranama naći pomoć pa čak odlazi i u Rusiju gdje upisuje svoju stranku u Seljačku komunističku internacionalu. Jedva se opravdao poslije povratka u zemlju, pri čemu su od njega otpali Tomo Jalžabetić i dr. Rudolf Horvat te mnogi koji se nisu složili s tim njegovim postupkom, rekavši da Radić nikada nije učinio nešto luđe nego što je upis Seljačke stranke u Komunističku seljačku internacionalu. Stjepan Radić se 1924. našao u novčanoj stisci te je dr. Ljudevita Kežmana poslao u SAD radi skupljanja novca za stranku. On je najveću pomoć našao kod američkih radnika, od kojih su mnogi bili komunisti pa se diskusija o Radićevu komunizmu pavela i u Americi, što doznajemo iz sjećanja Ivana Meštrovića.⁴⁰ Društvo prijatelja Jugoslavije priredilo je u siječnju 1925. svečanu večeru u čast Ivana Meštrovića i R. W. Seton-Watsona. Na toj je večeri Pavle Karović, jugoslovenski konzul u New Yorku, govorio o Radićevu pokretu u Hrvatskoj kao o komunističkom pokretu koji je samo maskiran seljaštvom. U Americi se nije o Radiću tako mislilo, a govor Karovića svakako je izazvao iznenađenje. I bila bi situacija loša da u obranu Radića nije ustao već poznati kipar Ivan Meštrović koji je izjavio da ni hrvatski ni srpski seljak nisu boljševici. Seton Watson je podržao Meštrovića tražeći umjerenost na obje strane radi općeg interesa. Govorio je i Mihajlo Pupin, dugogodišnji počasni konzul Kraljevine Srbije u Americi, te je izjavio da mu se čini da nije pametno kako beogradska vlada postupa s narodom u Hrvatskoj te da mu se čini Meštrovićevo mišljenje mjerodavnije od Karovićeva. No Dragiša Cvetković,⁴¹ koji je bio na brodu kojim su Meštrović, njegov brat Petar i Milan Marjanović putovali u Ameri-

³⁶ Sastanak u Goli održan je u kući Đure Živkovića, a u Gotalovu u kući Tome Mihalića. (M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Miškina, 105)

³⁷ *Varaždinske novosti*, 24. XII. 1937.

³⁸ *Zašto hrvatski seljak nije komunist*, Zagreb 1938. Kulundžić je utvrdio Miškinino autorstvo knjige ističući da knjiga nema samo antikomunistički, nego i antiklerikalni i antikapitalistički karakter. (Z. KULUNDŽIĆ, IV, 353-372)

³⁹ Miroslav Krleža se jedini usudio progovoriti o progonima ljudi u Sovjetskom savezu i zbog toga su ga komunisti bili proskribirali. Rasprave su 1938. potresle Krležu, ali su potresle i komunističke intelektualce.

⁴⁰ Ivan MEŠTROVIĆ, Uspomene na političke ljude i događaje, Zagreb 1997., 167-168.

⁴¹ MEŠTROVIĆ, n.dj., 160. Dragiša Cvetković izjavio je da putuje u Ameriku kako bi tamo pokrenuo jednu jugoslavensku reviju. Taj je Cvetković 1937. postao ministar socijalne politike, a onda i potpisnik sporazuma Cvetković - Maček te je vjerojatno i postavio Miškini pitanje koje ga je mučilo od 1924. godine.

ku, otuđio je jednu kopiju tog ugovora i već je 23. siječnja 1925. u Pribićevićevim novinama beogradske *Reči* i zagrebačkoj *Riječi Srba, Hrvata i Slovenaca* objavljena kritika Meštrovićeva govora u članku »Kad umetnici politiziraju«. Tu je rečeno da bi bilo bolje da Meštrović politizira samo sa svojim umjetničkim djelima nazvavši ga »usko plemenskim« jer da je Radićevo seljaštvo doista prokomunistički orijentirano. Kada se zna da je upravo Cvetković potpisao 1939. sporazum s dr. Mačekom, razumljivo je da su vođe HSS-a uvijek sakrivali svoje simpatije za komuniste koje su bez sumnje postojale jer je bijeda radnika i seljaka bila slična, a osim toga, i siromašni seljaci su dio godine morali raditi na građevinama i u državnim šumama na sječi drveta pa su njihovi doticaji bili česti i bliski. Stoga su komunisti uvijek računali s HSS-om kao sa svojim prirodnim saveznikom. Jedan od vođa hrvatskih komunista Ivan Krndelj dolazio je 1935. iz inozemstva i nudio dr. Vladku Mačeku suradnju, no on ga je odbio. Godine 1938. odbijanje je bilo slabije izraženo. Mihovil Pavlek Miškina zemljoposjednik koji nikada nije radio kao radnik bio je grčevito vezan za svoj posjed i svoje selo. On je u svojoj knjizi rekao *Zašto hrvatski seljak nije komunist jer da »seljak vjeruje, da se (dobar) ljudski život može postići jedino prosvjetom i znanjem, organizacijom i slogom, a ne nasiljem«*.⁴² Kao Stjepan Radić i dr. Vladko Maček, tako je i Miškina smatrao da su komunisti preradikalni i da u uvjetima kakvi su postojali u Sovjetskom Savezu ne bi bilo moguće ostvariti onakav dom kakav su oni priželjkivali. Ne rod, nego dom bili su ideal Miškine. Sve ono što je bilo izvan podravskog sela Miškini je bilo prilično tuđe. Usprkos tome, 1937. se vodila prava kampanja protiv Mihovila Pavleka Miškine. Tomo Čiković na čelu kotarske organizacije morao je sa svojim istomišljenicima braniti Miškinu kojeg je napadao dio HSS-a na čelu s Ivanom Kraljićem, župnikom Stjepanom Pavunićem, dr. Ivanom Vedrišom, Viktorom Galincem, Vilkom Horvatom i drugima.⁴³ Uglavnom osobama koje su se 1941. na ovaj ili onaj način opredijelile »desno«. Međutim, to je neprijateljstvo izviralo iz sukoba grada i sela jer se poslije 1918. razvijao samo grad, dok su sela posve zanemarivana te su razlike iz godine u godinu postojale sve veće. To je, dakako, prisililo Miškinu da se izbori za položaj narodnog poslanika kako bi i onima na vrhu mogao reći kakvo je stanje u Podravini, što je i ostvario velikom predizbornom agitacijom, djelujući u vodstvu koprivničke kotarske organizacije HSS-a.

Kotarski načelnik u gotovo svim svojim izvještajima naglašava da su »seljački i radnički redovi otvoreni protivnici države i poretka« te nerijetko spominje Miškinu.⁴⁴ Na sastanku u Novigradu Podravskom 7. siječnja 1938. Miškina govori da riječi »aprovizacija, potpora, rekvizicija i tome slično moraju izginuti iz našeg rječnika jer su to sve tuđe riječi i svi seljaci dobro znaju što su im te riječi donijele.«⁴⁵ Na skupštini Hrvatskog radničkog saveza 24. travnja 1938. u dvorani Domo-ljub Miškina potiče suradnju seljaka i radnika te da proletarizirani seljak konkurrira industrijskom radniku jeftinijom cijenom rada i da se trebaju dogovoriti oko cijene rada.⁴⁶ U govoru u Imbriovcu 26. svibnja 1938. Miškina traži slobodu tiska, opisujući da je *Zbornik hrvatskih seljaka* jedva prošao cenzuru te da mnogi pa čak i neki članovi vodstva HSS-a smatraju takvu tešku socijalnu literaturu provokativnom i opasnom.⁴⁷ Slični govori su i u Ludbregu 26. lipnja 1938. kada iz koprivničkog kotara dolazi 400 seljaka da mu pruže potporu i da ga slušaju.⁴⁸ Djelovanje Miškine bilo je doista i provokativno i opasno za radikalsku vladu koja nije slušala glas naroda, a to se

⁴² *Zašto hrvatski seljak nije komunist*, n.dj., 16.

⁴³ Hrvoje PETRIĆ, Prilog poznavanju načina djelovanja Hrvatske seljačke stranke u Koprivnici od 1929. do 1941. godine, *Časopis za suvremenu povijest*, 34 (2002.), br. 1, 145-146.

⁴⁴ Hrvatski državni arhiv, (dalje: HDA) Zbirka politička situacija, XXI, 5193 - Pov 124/7. II 1938.

⁴⁵ HDA, Zbirka Izbori, VI, 13/682-1938.

⁴⁶ H. PETRIĆ, N.DJ., 154.

⁴⁷ HDA, Savska banovina, kut. 1706, DZ Pov II. 17745/24. V 1938.

⁴⁸ HDA, XXI, 5195 - Pov 671/7. VII. 1938.

odrazilo na tome što su seljaci prestali plaćati porez, a općinski odbori, iako nemaju novca za normalno poslovanje, ne usude se naplatu obaviti preko žandara, nego mole pomoć vlasti.⁴⁹

U drugoj polovici 1938. stanje se pogoršalo kao posljedica kraće krize koja je zahvatila industriju. HSS zna da su nadolazeći izbori presudni te se upušta u dugotrajnu i vrlo jaku predizbornu kampanju. Već na sastanku HSS-a i Seljačko-demokratske koalicije u Prelogu 24. srpnja 1938. Miškina je rekao da postoje samo dva trenutka u životu naroda kada narod sam o sebi odlučuje. Jedan trenutak su izbori, a drugi je kada se gospoda posvade i pozovu narod da se za njih kolje. Tada ta gospoda daju narodu pušku u ruke, ali »...narod treba da zna što u tom momentu valja činiti.«⁵⁰ Naime, Miškina predosjećajući približavanje rata kroz napetost koja je zavládala nakon Münchenskog sporazuma kada je Čehoslovačkoj oduzeto granično područje nastanjeno Nijemcima i kada je ta zemlja ostala bez zaštite, a svijet je to šutke prihvatio. Nije mirno ni oko Albanije, a još manje na Dalekom istoku. U Španjolskoj se vodi građanski rat i novine su svaki dan pune užasnih vijesti. Miškina možda upravo zato što su i sve novine bile pune deprimirajućih vijesti nije optužen, ali je njegovo kretanje pomno praćeno, a onda je mnogo prije izbora i vladajuća stranka okupila sve svoje snage i izložila svoje kandidate: predsjednika koprivničke kotarske organizacije Mihovila Tomca, ali i protu Adama Marina te Ivana Franića Požežanina, ravnatelja Etnografskog muzeja u Zagrebu. Zbog nekih Miškininih izjava svećenstvo ga je smatralo doista komunistom i nije dalo preporuku da se za njega glasa. Na to je svakako djelovalo i Miškinino putovanje u Šumadiju i Mačvu gdje je pozivao srpsku opoziciju da glasa za seljačko-demokratsku opoziciju kao jedino rješenje koje će zemlji donijeti mir, zalažući se za rušenje Stojadinovića na izborima. O tome je govorio u Drnju 7. studenoga 1938. pred 150 osoba nakon što se vratio s putovanja, a u Šumadiju su otputovali Franjo Gaži iz koprivničkog i Tomo Vojković iz đurđevačkog kotara zalažući se za slogu HSS-a i Pribićevićevih demokrata, odnosno za slogu hrvatskog i srpskog naroda. Bio je to opći trend gdje ni hrvatski ni srpski seljak više nije mogao snositi obveze koje su mu nametali radikali pa se jedino rješenje vidjelo u slozi.⁵¹ S kolikim se intenzitetom Miškina založio za svoju kandidaturu u neposrednoj izbornoj kampanji pokazuje kalendar predizbornih okupljanja. U Hlebinama, Gabajevoj Gredi i Sigecu govori 13. studenoga 1938., u Torčecu govori 15. studenoga, u Koprivničkim Bregima 16., u Lgradu 17., u Gotalovu 19., u Goli i Ždali 20., a u Novigradu Podravskom 26. i u Peterancu 27. studenoga. U Povelicu, Večeslavcu, Peščeniku, Maloj Mučnoj i Ladislavu općine Sokolovac govori 29. studenoga, a istim intenzitetom nastavlja do samih izbora u prosincu 1938. godine. U Bakovčicama i Glogovcu drži predizborni govor 2. prosinca, u Koprivničkom Ivancu, Kunovcu i Botinovcu 4. prosinca, a u Lgradu 8. prosinca. S koliko se ljudi Miškina sastao i što je sve morao objašnjavati okupljenom narodu o vanjskoj i unutarnjoj politici? Seljaci nisu imali vremena čitati novine koje su izvještavale i o najmanjim događajima na političkoj i socijalnoj sceni, ali ništa nisu objašnjavale ili su objašnjavale tako raznoliko da se i građanstvo koje je čitalo dnevnik teškom mukom snalazilo u mutnim poluistinama političara. To je Miškina i napisao 19. studenoga 1938. u članku *Na razmišljanje*, pri čemu ovdje možda prvi put vjeruje u bolju budućnost koja jednog dana, možda i u dalekoj budućnosti, mora doći.⁵² No Miškina zna da za tu budućnost treba i raditi.

⁴⁹ HDA, XXI, 5195, - Pov 1061/6. X. 1938.

⁵⁰ HDA, Državno nadodvjetništvo, kut. 313, Kns 1018/1938.

⁵¹ Valko LOBOREC, *Moja sjećanja. Kako sam doživio drugi svjetski rat*. Koprivnica 1982. rukopis, str. 8. Rukopis mi je dala na uvid pok. Božena Loborec.

⁵² *Podravske novine*, 19. XI. 1938. i 26. XI. 1938. Miškina piše: *Živimo u teško doba sveopćeg nezadovoljstva, u doba sile i krivice, u doba nadmudrivanja i zastrašivanja, u doba buna i revolucija, u doba rušenja starih priznatih kulturnih vrednota, narodnosnih i državnih granica. U doba iščekivanja nečega novog, ljepšeg, boljeg, pravednijeg. Što će to biti? Odakle će to doći? Kako i kada će doći? Često ni sami ne znamo...«.*

Poručuje stoga u istom članku: »Neki vjeruju da će sve ono što očekuju doći samo od sebe. Neki nakon duge i teške borbe i rada, neki nikada« zaključujući fatalistički »jer to sve tako mora biti«. Miškina misli da će narodni poslanici izabrani slobodnom voljom naroda, dakle oni koje narod »želi, traži, zove i šalje... a koji su dužni tu narodnu volju otvoreno i bez straha ispovijedati i prema njoj raditi,« i ne znajući da će Narodna skupština 1939. biti kratkog daha i da će donijeti veliko razočaranje hrvatskim poslanicima i njemu osobno, makar su u vladi bili dr. Vladko Maček i nekoliko ministara HSS-a. Ljudi u vladi nisu imali seljačku svijest niti seljačke potrebe i brzo su se mijenjali pod pritiskom vanjske i unutarnje politike.

Na izbore 11. prosinca 1938. izašlo je na koprivničkom području 80,23 posto upisanih birača kojih je bilo 17.654, a 12.452 je glasalo za listu dr. Mačeka, odnosno Miškinu.⁵³ Ovako masovni izlazak na izbore i opredjeljenje za Miškinu pokazuje da je on uvjerio narod da se dogovornim, poštenim i složnim radom u Narodnoj skupštini može mnogo toga promijeniti, odnosno vratio je povjerenje naroda u izbornu borbu i demokraciju. Mislim da nije bilo nikakva izbornog terora uoči izbora u odnosu na ono što je vladina stranka radila pri izborima u prvom desetljeću nakon Prvoga svjetskog rata, ali se bez sumnje predizborna agitacija vodila vrlo oštro.⁵⁴ Neposredno uoči izbora Miškina piše: »Popraviti čovjeka može se na dva načina: učiniti ga boljim ili postaviti kontrolu nad njegovim radom. A to i jest osnova svega: da narod sam upravlja svojom sudbinom.« Ističe: »U životu ništa se ne postizava bez borbe.« I završava s nadom: »A da će nam biti bolje, to je sigurno, jer će ju (misli na upravu, opaska M. K.) i stvarati narod sam, koji znade što treba.«

Poslije izbora nastupilo je vrijeme puno prikrivene napetosti. I nije se dugo čekalo. Na zasjedanju narodnih zastupnika HSS-a 15. siječnja 1939., kojemu je prisustvovao i Miškina, iz koprivničkog kotara iskazana je bojazan da dok je dr. Milan Stojadinović na vlasti neće biti riješeno hrvatsko pitanje. Već 9. veljače 1939. Stojadinović je uklonjen s vlasti, iako ni danas nije posve jasno na čiji zahtjev i po čijoj volji.⁵⁵ Sada se očekuje brzo rješenje hrvatskog pitanja i ispunjenje želja HSS-a za političkom slobodom i ekonomskom nezavisnošću. U međuvremenu Miškina djeluje preko Seljačke sloge. Uzima udio na književnim večerima skupine hrvatskih književnika Hrvatskog zagorja, Podravine i Međimurja 13. siječnja i 22. lipnja 1939. godine u Varaždinu.⁵⁶ Govori, objašnjava, piše.

No, pregovori vodstva HSS-a s radikalima bili su dugi i teški, ali je Miškina svojim pisanjem protiv popa Marina, koji je potpisao rezolucije dijela članstva Jugoslavenske radikalne zajednice protiv sporazuma Hrvata i Srba, utjecao da su se pregovori ubrzali te su konačno uspješno potpisani **23. kolovoza 1939. godine.**⁵⁷ **Sporazum Cvetković - Maček**, koji u mnogočemu nosi oznake vanjskog diktata Njemačke i Italije. Stvorena je Banovina Hrvatska, a sve druge banovine ostale su iste. Ovo stvaranje Banovine Hrvatske spajanjem Savske i Primorske banovine te uključivanje kotareva Dubrovnik, Šid, Ilok, Brčko, Gradačac, Derventa, Travnik i Fojnica donijelo je vladi Banovine Hrvatske više problema nego što ih je mogla savladati. Bila je to, naime, banovina bez novca jer Uredbom o Banovini Hrvatskoj nisu odmah preneseni i novčani fondovi za rad pa se ustvari vlast nije mogla srediti. To je ubrzo dovelo do raspisivanja novih poreza i taksi, što je kraj Drugoga svjetskog rata - koji je počeo 1. rujna 1939. navalom Njemačke na

⁵³ Dr. Tomo Jančiković, *Hrvati u izborima 11. XII. 1938.*, Zagreb 1939., 37. Bilo je i prilikom tih izbora nepravilnosti, ali ih je Jančiković lijepo pobijelio i objavio. Adam Marin dobio je 1127 glasova, a Badovinac 468, dok su kandidati ostalih stranaka dobili neznatan broj glasova.

⁵⁴ Željko KRUŠELJ, *U žrvnju državnog terora i ustaškog terorizma, Politička zbivanja u koprivničkoj Podravini od objave šestosiječanjske diktature do sloma Kraljevine Jugoslavije*, Koprivnica, 2001., str. 316-317., 323.

⁵⁵ M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, *Radikal dr. Ljubomir Kosier u financijskoj i privrednoj politici Hrvatske i Jugoslavije ili od Bjelovara do Berlina 1917. - 1939.*, Rukopis ponuđen na tiskanje »Prosvjeti« u Zagrebu.

⁵⁶ *Varaždinske novosti*, 19. I. i 22. VI. 1939. - Članci Petra Žuljevića o Prvoj i Drugoj književnoj večeri u Varaždinu.

⁵⁷ Ž. KRUŠELJ, str. 325 i d.

Poljsku - prouzrokovalo veliku inflaciju i nemoguću situaciju visokih cijena, nestašice hrane i pozivanja mladih ljudi u vojnu rezervu. Suočeno s nezadovoljstvom ostalih banovina, Namješništvo na čelu s knezom Pavlom raspušta Narodnu skupštinu, čime je vlada prisiljena donijeti nepopularne uredbe, izložena i velikom pritisku Trećeg Reicha koji zahtijeva sve veće kontingente poljoprivrednih proizvoda i ruda, čime u zemlji izaziva nestašicu najosnovnijih prehrambenih namirnica te uvjetuje jačanje bunta. Na najodgovornija mjesta u vladi postavljeni su ministri HSS-a: dr. Jure Šutej preuzeo je ministarstvo financija, a ministarstvo trgovine dr. Ivo Andres. Ministar pošta je dr. Josip Torbar, ministar socijalne politike dr. Srdjan Budisavljević. Namjerno je na teret hrvatskih ministara prvi put poslije Trumbića 1920. svaljen golem teret niza promašaja u politici, gospodarstvu i socijalnoj politici u očekivanju da će se ovi ministri kompromitirati i tako pokazati Hrvatima da nisu sposobni da vode važne resore u vladi. Radikali su djelomično u tome i uspjeli. Narod u Hrvatskoj je bio nestrpljiv jer čekaju ne godinama, nego stoljećima na rješenje hrvatskog pitanja. Ne uvažavajući činjenicu da se u prijelaznom vremenu vlast uvijek teško sređuje i da su nezaobilazni brojni promašaji i nesporazumi, Miškina sada u Beogradu traži hitno ono za što se godinama zalagao na skupštinama. No, njegov je glas nečujan jer Narodna skupština poslije osnivanja Banovine Hrvatske i ne zasjeda te je Miškinin glas bio preth i nečujan iako je silno mnogo galamio trošeći mnogo energije. Nije mnogo postizao jer su činovnici u vladama u Zagrebu i u Beogradu pružali velik otpor provođenju bilo koje nove ideje, osobito ako je ona zahtijevala neka financijska ulaganja. A Miškina je sada 1939. i 1940. imao velikih zahtjeva postupajući kako je to činio Stjepan Radić kao predsjednik Oblasnog odbora Zagrebačke oblasne skupštine 1927. i 1928. godine. Ovu svoju nevolju iskazao je u knjižici *Stara i nova gospoda* (Koprivnica, 1939.), tražeći da se gospoda razlikuju po načinu kako rade za narod.⁵⁸ Međutim, za razliku od 1927. kada je Miškina pod utjecajem Stjepana Radića vjerovao da će se gospoda vratiti svom narodu: »1. kad budu shvatili, da je narod ovdje, gdje i narodna duša, narodna većina, jer narodi ne nastaju ni u najučenijim glavama pojedinaca; 2. kad budu onakva inteligencija, kako to narod shvaća, to jest njegovi pravedni prvaci, pomoćnici, savjetnici, radnici; 3. Kad svuku sa sebe tuđe kapute, tuđu kulturu, u koliko to ubija narodnu kulturu; 4. kad budu čovječniji, te ne budu barem prezirali svoj narod pogotovo njegovu većinu seljaštvo« u 1939. više nije tako naivan nakon desetogodišnjeg iskustva, kada je našao malo prijatelja među intelektualcima. Ne uspijeva surađivati s Jovanom Magovcem koji je postavljen za povjerenika gradske uprave u Koprivnici te dolazi do sukoba Miškine s lokalnim HSS-om te se on ne pojavljuje na skupštinama Hrvatskog radničkog saveza koje su mu očito bile previše lijeve. No, nije kako se čini bio zadovoljan ni ljevičarom prof. Ivicom Hiršlom koji je najavio reforme, ali u korist gradskog stanovništva Koprivnice, a ne u korist sela. I Hiršl je smijenjen te je za gradonačelnika Koprivnice imenovan Tomo Čiković,⁵⁹ no bilo je to vrijeme prevelikih socijalnih problema kada je rat već kucao na vrata Jugoslavije i kada je sve više vojske odlazilo na granice prema Mađarskoj koja je ušla u Trojni pakt. Usprkos obećanjima Hitlerovih vođa da neće dirati Jugoslaviju, ona su se činila sve slabijima.

Miškina najveću pažnju posvećuje rješavanju socijalnih problema svoga kraja, ali ne kroz pomaganje Hrvatskog radničkog saveza kao radničkog sindikata HSS-a, čije mu se djelovanje

⁵⁸ Miškina se time vraća ponovno svojoj staroj temi te je još 1927. objavio članak *Narod i inteligencija (Seljačka prosvjeta, 1927, br. 6-7, 108.)*

⁵⁹ Tomo Čiković (Koprivnica, 1896. - Koprivnica, 1981). Seljak iz koprivničkog predgrađa. Batio se žitarskom trgovinom. Od 1923. bio je predsjednik koprivničke gradske (mjesne) organizacije HSS-a, a od 1938. i kotarske. Od jeseni 1939. do 1941. bio je gradonačelnik. Pristupio je antifašističkoj borbi i obnašao istaknute dužnosti na koprivničkom i bjelovarskom području, a onda je imenovan i članom ZAVNOH-a i AVNOJ-a na Trećem zasjedanju te prvim ministrom poljoprivrede i šumarstva u hrvatskoj vladi formiranoj 14. travnja 1945. u Splitu.

činilo previše nacionalističko zbog sukobljavanja s prokomunističkim Ujedinjenim radničkim sindikalnim savezom, nego se zalaže za male korake u poboljšanju položaja seljaka.⁶⁰ Na kotarskom sastanku HSS-a krajem 1939. u Koprivnici donesena je odluka da se pozove ban Ivan Šubašić da posjeti našu »...*bogatu Podravinu koja u sebi krije toliko sirotinje i nereda*«. ⁶¹ Miškina govori da treba olakšati obradu zemlje nabavom mehanizacije, da treba riješiti problem presitnih parcela kroz komasaciju, a da sudovi zahtjeve seljaka za socijalnom pravdom ne smiju odmah proglašavati komunističkim zahtjevima. U svojem govoru je naglasio da je »...*politička sloboda izgleda izvojevana, a sada je na redu ekonomska, socijalna bez koje nema prave slobode*«. Izriče što ga muči: »*Neki se bune, da idemo suviše sporo naprijed, a neka gospoda se bune i hoće nam sve da ometu. Tu leže teškoće. Sabotira se rad i na samoj banovini od strane nekih činovnika, koji još sjede na svojim položajima.*« Jednom je zgodom Miškina rekao svom dugogodišnjem prijatelju Tomi Čikoviću da je lakše biti u opoziciji nego na vlasti.⁶² Naime, »gospoda« iz HSS-a koja su sada prigrabila vlast nisu prihvaćala Miškinu kao sebi ravnopravnog političara, nego su ga svim silama nastojali ometati, što je on brzo prozreo i odgovorio jednakom mjerom. Ponovno ga se etiketira kao prikrivenog komunistu s kojima vodstvo HSS-a neće imati posla. Miškinine intervencije za rješavanje važnih socijalnih i gospodarskih problema Podravine ne prihvaćaju se ili se rješenja odugovlače, čime se ruši njegov ugled u narodu. Miškina se nije mogao boriti paragrafima protiv nepravde, nego je mogao samo navesti pojedine slučajeve i tražiti da se oni riješe po »socijalnoj pravdi«. No, u građanskom sistemu gdje je sve podvrgnuto paragrafima i zakonima takvi su prijedlozi smatrani smiješnima i odbacivani, a zakoni su bili kojekakvi. Ujednačivanje zakonodavstva za cijelu zemlju, koje se provodilo od 1929. do 1939., nije bilo završeno pa su se tako koristili mnogi stari zakoni u kojima se nitko drugi nije mogao snaći osim pravnika. Jedan takav primjer je i taj što su Legrad i neka druga mjesta uz Dravu imali svoje posjede na teritoriju koji je na osnovi mirovnog ugovora u Trianonu pripao Mađarskoj. Općinsko imanje Legrada mađarski je državni erar sekvestrirao kao neprijateljsku imovinu. Pozivajući se na Uredbu od 24. travnja 1928. o konvenciji između Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i Kraljevine Mađarske o reguliranju pitanja koja se odnose na dobra županija, gradova i sela podijeljenih granicom na osnovi Trianonskog ugovora, kojom su imanja administrativnih tijela mađarske države pripala Ministarstvu financija Kraljevine Jugoslavije, općina Legrad zatražila je od naše vlade odštetu za šumu površine 1581 ral, čija je približna vrijednost iznosila oko 30,000.000 dinara. Miškina kao narodni zastupnik za kotar Koprivnicu bio je ovlašten od svih općinara općine Legrad da vodi ovu akciju u njihovo ime, ali je u rješavanju ovog vrlo jasnog spora naišao na takve teškoće da je u siječnju 1940. uputio žalbu ministru trgovine i industrije dr. Ivanu Andresu te predsjedništvu Ministarskog savjeta u Beogradu, čiji je član bio Andres požurujući rješenje.⁶³

Na početku 1940. u članku *Mjesto čestitke k Novoj Godini* Miškina piše: »*Sad opet imademo Hrvatsku i u njoj skoro podpunu narodnu vlast. Ona radi. U Zagrebu se vide velike promjene, a(li) po selima isti ili bar jednaki činovnici kao i prije - i po općinama i žandarmskim kasarnama, i u crkvi i školi - makar s njima narod već više godina ratuje. Gdje-gdje drugačije govore, pa i pjevaju, ali paragrafe jednako navijaju.*«⁶⁴ Ovaj članak baš i nije dobro prihvatilo vodstvo HSS-a pa se čini da mu je odreknuta i suradnja u *Seljačkoj slozi* jer sada cijelo vodstvo HSS-a počinje sura-

⁶⁰ Bosiljka JANJATOVIĆ, *Politika HSS-a prema radničkoj klasi. Hrvatski radnički savez 1921. - 1941.*, Zagreb 1983., 203.

⁶¹ *Podravske novine*, 51, 23. XII. 1939.

⁶² KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Miškina, 11. - sjećanja Tome Čikovića.

⁶³ Isto, str. 111-112. Ovaj je spor vodio odvjetnik HSS-a Tomo Jančiković, a pokrenut je još 1936. kada su Miškina i Jančiković obišli sporno područje i saslušali narod.

⁶⁴ *Seljačka sloga*, 1940., 1, str. 3-6.

divati s beogradskom vladom pa su mu i tonovi znatno pomirljiviji nego ranije kada je bio u opoziciji. Zajedno s ljudima u Beogradu vodstvo HSS-a nastoji tražiti izlaz iz političke i gospodarske krize koja se pod utjecajem Drugoga svjetskog rata sve više osjećala. Nema više Poljske, ni Čehoslovačke, a Jugoslavija je okružena fašističkim državama koje su opasnost njezinu opstanku.

Opravdavajući svoju malu književnu produkciju, 1940. Miškina piše da je to »...i šteta i nije šteta jer da je pokazao da je i seljak čovjek koji vidi zlo i misli i osjeća da bi trebalo biti bolje, te da mu je pokazao put kojim mu je ići do boljeg života«. ⁶⁵ Mnogo surađuje sa Zavodom za istraživanje seljačkoga gospodarstva Banovine Hrvatske koji je vodio i Rudolf Bičanić, ali i sa Štamparovom Školom narodnog zdravlja. No dojučerašnji njegovi suseljeni sada i u njemu gledaju čovjeka u vlasti i više nemaju ono povjerenje koje su imali ranije. ⁶⁶ Zbog neodržavanja izbora za tako dugoočekivani Hrvatski sabor, zbog rekviriranja hrane, zbog utvrđivanja cijena odozgo, zbog pozivanja u vojnu rezervu i uopće zbog opće političke situacije koja nije najavljivala dobro Miškina je gubio simpatizere.

Posve je prirodno da se stoga vezao uz HSS-ovce koji su imali vlast. U jednom govoru u Koprivnici poziva na slogu i rad »...jer nam je u ovim teškim danima složan rad najpotrebniji«. ⁶⁷ Pažnju privlači članak *Temelj progona HSS-a* koji je pisao Miškina ili je nastao pod njegovim utjecajem. Čitamo: »Socijalna pravda ne smije da bude samo riječ, nego treba da prožme cijeli naš javni i privatni život.« Traži se obustavljanje ovrha na seljačkim imanjima dok se ne prikupe svi potrebni podaci, a onda treba »...donijeti daljnje mjere za pridignuće i obnovu sada skoro uništenog privrednog života, a to sve u sporazumu sa svim postojećim narodnim organizacijama, pod kontrolom pravih stručnjaka i nadležnih vlasti, te na podlozi istinske socijalne pravde. To sve ima da se provede hitno, pa treba raditi brzo i odlučno, jer je dosta uništavanja«. ⁶⁸

O Miškininu hapšenju i odvođenju u Jasenovac dosta je pisano. Okupacija zemlje došla je silovito i nenadano te se u nekoliko dana srušio čitav sustav građen dvadeset godina. Potpis Trojnog pakta završio je martovskim demonstracijama 27. ožujka i uspostavljanjem vlade generala Simovića. Nadajući se da će uspjeti spriječiti propast Jugoslavije, dr. Vladko Maček je ušao u tu vladu, ali je Berlin već donio odluku da slomi Jugoslaviju kao nepouzdanu zemlju koja ne zna na čiju bi stranu. Odbijanjem dr. Mačeka da preuzme vodstvo nove države HSS se našao na udaru novih vlasti. Počelo je dijeljenje HSS-a u onaj dio koji je počeo surađivati s ustaškim vlastima i na dio koji je već godinama bio sklon komunistima. Ostati u sredini bilo je teško i na to nije dobro gledala ni lijeva ni desna strana. Osobito je vlast motrila Miškinu jer su neki tvrdili da je oduvijek bio komunist. Na zubu su ga imali i Nijemci jer je upozorio bansku vlast 1939. ili 1940. na pojavu njemačkih špijuna na koprivničkom području koji su se iskazivali kao istraživači naftnih izvora. ⁶⁹ Miškina je pokušao biti neutralan nagovorivši na takav stav i sudionike kotarskog sastanka HSS-a u Seljačkom domu 7. rujna 1941. godine. Miškina izjavljuje da smatra da svi društveni problemi izvire iz socijalnih odnosa i da na tome treba raditi pri čemu je nepažljivo izjavio »...pa ako je to komunizam, onda sam ja komunist«. ⁷⁰ Sastavljena je izjava u tom tonu za koprivničku organizaciju HSS-a, ali je objavljena samo u zagrebačkom *Novom listu* 11. rujna 1941., a nikada u novom koprivničkom tjedniku *Koprivnički Hrvat*. Ustaško vodstvo je dobro znalo kakvu moć ima Miškinina riječ i koliko je velik njegov

⁶⁵ Z. KULUNDŽIĆ, III, 274. - autobiografija iz g. 1940. Miškina je napisao više svojih autobiografija i vrlo je zanimljivo usporediti ih.

⁶⁶ Miškina se potužio kako mu je jedan seljak rekao da su ga poslala gospoda da vide »na koj način bi se još kaj dalo od njih zvleći« te da obavlja za njih posao koji sami se »ne vufaju« obaviti jer znaju »da im može više ne veruju«. (M. PAVLEK MIŠKINA, To im reči!..., *Podravske novine*, 1. II. 1941.)

⁶⁷ Kotarski sastanak HSS-a 17. III. 1940. održan u novom Seljačkom domu u Koprivnici, *Podravske novine*, 17. III. 1940.

⁶⁸ *Podravske novine*, 30, 17. VIII. 1940.

⁶⁹ Ivan PAPRIKA, Prilog, 36.

⁷⁰ M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Miškina, 115.

utjecaj. Koprivničko ustaško vodstvo je Miškinino odbijanje suradnje shvatilo kao neprijateljstvo. Bilo mu je ograničeno kretanje te je više puta bio saslušan i zatvaran, s time da je bio uhapšen 5. svibnja 1942. najvjerojatnije na direktni nalog samog Ante Pavelića te ubijen u Jasenovcu po svoj prilici u lipnju 1942. godine.⁷¹

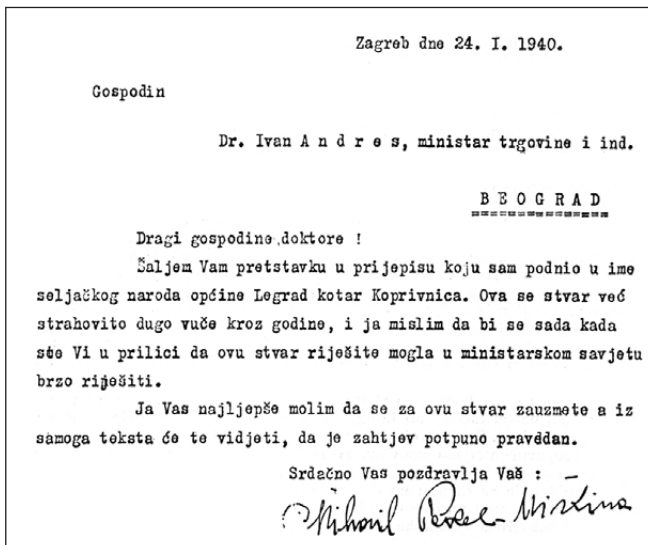
U zaključku treba reći da je Miškina bio dosljedni sljedbenik ideja i načina rada braće Radić, opredijelivši se za nenasilnu, ali vrlo intenzivnu borbu za socijalne pravice. Njegov utjecaj na cijeli politički život Podravine bio je pregolem i mislim da je njegova tragična smrt gurnula mnoge neopredijeljene članove HSS-a prema suradnji s komunistima i partizanima. Dogodilo se to prvo u Podravini te stoga mislim da su partizani s pravom prozvali jednu brigadu njegovim imenom, ali nisu imali pravo kada su ga poslije Drugoga svjetskog rata počeli zaboravljati pa je jedan Zvonimir Kulundžić, književnik nacionalističke orijentacije, vratio Miškini život, iako su to morali učiniti komunisti. Seljački književnici Mihovil Pavlek Miškina i Mara Matošec rođeni su oboje u Đelekovcu, a taj je kraj i domovina Hlebinske škole. To i nije slučajnost. U središtu miješanja raznih kultura i jezika, a u vremenu kada je taj kraj prepušten propadanju, moralo je doći do bunta kroz jedini mogući izraz: seljačku književnost i naivno slikarstvo.

Postavši *žrtva*, Miškina je postao *zvijezda* vodilja seljaštvu i danas njegov život, a osobito njegova djela, čine značajan i neizostavan segment naše kulturne baštine. To ne bismo smjeli zaboraviti.

SUMMARY

Podravina contributed a lot to Croatia's cultural heritage, giving birth to Naïve painting. However, these turbulent regions on the edge of Drava lowlands also contributed with a number of very talented writers. Among them, a peasant-writer Mihovil Pavlek Miškina (Đelekovec, 1887 - Jasenovac, 1942) is on top of this literature. A self-taught by education, he invested a great effort in building himself and seeing the world around him. His perceptions of nature and society, written down as a recipe for better world, served as a peaceful, non-violent means of struggle, despite his rebellious nature. His opus is modest, but his works told all that was needed to say on farm life and peasants of Koprivnica's and Ludbreg's Podravina in the first half of the 20th century. He demanded that the world be improved through hard work and honesty, that this should be a pathway to serene, yet advanced life for local peasants. His literary works found a way into political life and should be considered as such whole, together within the economic, social and political situation of Podravina in between two world wars.

⁷¹ Ovaj zaključak nameće se posve jasno iz izjave dr. Stjepana Banekovića ZAVNOH-ovoj komisiji za utvrđivanje zločina okupator i njihovih pomagača još 1944. (M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Miškina, str. 116. - faksimil Banekovićeve izjave nalazi se pohranjen u Hrvatskom državnom arhivu).

Pismo Mihovila Pavleka Miškine iz 1940. godine

DJELOVANJE SELJAČKE SLOGE U PODRAVINI (1925. - 1941.)

WORK OF PEASANTS' CONCORD (SELJAČKA SLOGA) IN PODRAVINA IN THE PERIOD 1925 TO 1941

Dr. sc. Suzana Leček

Hrvatski institut za povijest

Opatička 10

10000 Zagreb

slecek@isp.hr

Primljeno / Received: 11. 3. 2006.

Prihvaćeno / Accepted: 20. 4. 2006.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

UDK/UDC 262.2 (497.5)

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

SAŽETAK

U članku je prikazano djelovanje kulturno-prosvjetne organizacije Seljačke sloge u podravskim kotarevima Đurđevcu, Koprivnici i Ludbregu u međuratnom razdoblju (1925. - 1929.; 1935. - 1941.). Raznoliko djelovanje obuhvaćalo je prosvjetna nastojanja (opismenjivanje, osnivanje knjižnica i čitaonica, predavanja), obnovu seljačke kulture (seljačka književnost te pjevački, tamburaški i predstavljajući zborovi koji su svoje djelovanje predstavljali kod kuće na prosvjetnim sijelima i šire na smotrama seljačke kulture), zatim pravne i u manjoj mjeri gospodarske inicijative (sud dobrih i poštenih ljudi, zadruge i sl.).

Ključne riječi: Seljačka sloga, Hrvatska seljačka stranka, nacionalna kultura, kampanja opismenjivanja, folklor

Key words: Peasant Concord, Croatian Peasant Party, national culture, literacy campaign, folklore

Seljačka sloga bila je jedna od organizacija vezanih uz Hrvatsku seljačku stranku (HSS), čiji je program tražio da se ne ostane samo na političkom djelovanju, nego da se zahvate i druga područja života. Ona je preuzela djelovanje na području kulture i prosvjete, a ako u selu nije bilo zadruga (ili kasnije Gospodarske sloge), proširivala ga je gospodarskim akcijama. Djelovala je u razmjerno kratkom razdoblju kada su političke prilike to dopuštale. Službeno je osnovana tek kada je Stjepan Radić pristao na sporazum s beogradskom vladom 1925., a bila je prisiljena prestati s radom nakon uvođenja šestosiječanjske diktature 1929. godine. Nakon obnove političkog života 1935. počelo je drugo razdoblje djelovanja Seljačke sloge koje je završilo početkom rata 1941. godine.¹ Ukupno je djelovala jedva nešto više od osam godina, a ipak je razvila izvanredno živu i raznoliku djelatnost, mrežom ogranaka prije rata (bilo ih je više od 1100) pokrila je sve hrvatske krajeve, a koncepcijom seljačke kulture kao nacionalne obilježila je svoje razdoblje i ostavila nam bogato nasljeđe.

¹ Usp. Hrvoje MATKOVIĆ, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, Zagreb 1999.

USTROJAVANJE SELJAČKE SLOGE

Osnivanje i širenje ogranaka u Podravini

Tri podravska kotara, Đurđevac, Koprivnica i Ludbreg, rano su se uključili u kulturno-prosvjetni pokret Seljačke sloge i već su tijekom 20-ih godina prošlog stoljeća imali razmjerno dobro razvijenu mrežu ogranaka. Pokret je i kretao iz sjeverozapadne Hrvatske pa se u njoj ogranci osnivaju ranije i imaju čvršću mrežu na terenu. U spomenutim je kotarevima u tom razdoblju djelovalo 13 ogranaka (od ukupno 216²), i to u đurđevačkom pet ogranaka, u koprivničkom pet, a u ludbreškom tri ogranka. Iako je Seljačka sloga načelno težila ograncima u malim selima (kasnije su i razradili ideju da je tamo nedirnuta, neiskvarena, seljačka kultura), primjetno je da je u početku širenje ipak išlo iz središnjih mjesta pa u dva istraživana kotara srećemo ogranke u središnjem kotarskom mjestu, a više ih je u općinskim mjestima nego u udaljenim selima. Tako u đurđevačkom kotaru djeluje ogranak u Đurđevcu, tri ogranka u općinskim mjestima i samo jedan u selu. I Koprivnica je imala ogranak, a uz njega su osnovali Seljačku slogu u dva općinska mjesta i u dva sa statusom sela. Samo je Ludbreg ostao bez ogranka u kotarskom središtu, a imao ih je u jednoj općini i dva sela. Tijekom 20-ih godina ogranci su još raspoređeni oko središnjih mjesta i važnijih prometnica, grupirani na potezu Koprivnica - Đelekovec ili oko Đurđevca.

Prema kasnijem sjećanju, prvi je ogranak osnovan u Molvama (1921., iako se tek 1929. prijavio kod središnjice u Zagrebu).^{3*} Među prvima je bila i Budančevica (Đurđevac), koja je na odobrenje pravila čekala više od godine dana (odobrena su u svibnju 1923., nakon jednog od pokušaja političkih sporazuma Radić - Pašić), ali ona se više ne spominje nakon što je organizacija počela s organiziranim radom (nakon 1925.). Negdje istodobno počeli su djelovati i ogranci u Đurđevcu i Koprivnici.⁴

Nakon što je u ozračju (privremenog) političkog kompromisa počeo 'pravi' rad Seljačke sloge tradicija utjecaja HSS-a i raniji razgovori o posebnoj prosvjetnoj organizaciji, koja bi trebala raditi po selima, učinili su svoje. Osnivačka skupština Seljačke sloge u Zagrebu održana je 11. listopada 1925., a već je 8. prosinca 1925. u Kalinovcu osnovan i prijavljen prvi ogranak. Širenje se nastavilo pa su 1926. osnovana tri ogranka, 1927. ponovno tri, a 1928. godine još pet. (Nisu uračunate Molve, čiji je ogranak djelovao od 1921., a središnjici se prijavio tek 1929.) Brojevi ukazuju na 'prirodno' širenje pa se ovdje ne opaža ono što srećemo u nekim drugim krajevima (npr. istočnoj Slavoniji) - da se broj naglo povećao u kampanji 1928. nakon ubojstva prvaka HSS-a (u Podravini je te godine osnovano pet ogranaka, što je nešto više nego 1927., ali su od toga tri osnovana u proljeće, znači prije atentata u Skupštini 20. lipnja 1928., a za dva se ne zna datum).

Treba spomenuti da datumi osnivanja ipak ne daju najtočniju sliku o radu po selima. Naime, dio je ogranka djelovao (ili razvijao barem neke od djelatnosti u skladu s pravilima Seljačke sloge) i prije službenog osnivanja. Primjerice Koprivnica, Molve i Dubovica imali su 'sve djelatnosti ogranka' i prije osnivanja, u Drnju je radio sud dobrih i poštenih ljudi koji je osnovala

² Broj od 216 ogranaka, koji su djelovali u 20-im godinama 20. stoljeća, bilo je moguće rekonstruirati prema izvješćima koja su oni slali središnjici. Nije isključeno da ih je djelovalo nešto više, iako je središnjica pazila da se ogranci prijave i objavljivala je osnivanje novih kao promidžbu pa taj broj ne može biti znatno viši. Suzana LEČEK, Organizacija i oblici djelovanja »Seljačke sloge« (1925. - 1929.), *Časopis za suvremenu povijest*, 28/1996., 3, 357-378.

³ Duži navodi i izvori za podatke o ograncima navedeni su u Prilogu 2 pa se ne ponavljaju u tekstu.

⁴ S. LEČEK, »Seljačka sloga«. Osnivanje i prestanak djelovanja (1920./1925.-1929.), *Spomenica Ljube Bobana*, Zagreb 1996., 288-289. Herceg iznosi podatak (pretjeran) da je u tom ranom razdoblju (prije 1925.) osnovano više stotina Seljačkih sloga, ali tek ih je tridesetak dobilo odobrenje od vlade. Koje su ga dobile, postale su članicama Narodne zaštite. R. HERCEG, *Prosvjetna akcija odozdo*, Zagreb 1925., 10; *Izveštaj o osnutku i razvoju Sveučilišnog udruženja »Matija Gubec«*, Zagreb, 1921., 16.

mjesna organizacija HSS-a, prihvaćajući korisnu zamisao Seljačke sloge, u Peščeniku su slavili seljačke blagdane onako kako je predviđala Seljačka sloga, a Sigetec je nastupio na smotri prije osnivanja ogranka.

Tijekom 30-ih godina 20. stoljeća ukupan broj ogranaka Seljačke sloge porastao je gotovo pet puta, a Podravina je pratila stopu povećanja te je prije rata došla do 55 ogranaka koji su djelovali u njezina tri kotara. (Broj uključenih sela bio je nešto veći jer su neki ogranci djelovali u više sela, primjerice Krajnica i Miličani.) U koprivničkom kotaru ustrojeno je 25 ogranaka, u đurđevačkom 17, a u ludbreškom 13 ogranaka. Od ogranaka koji su djelovali u 20-im godinama samo dva nisu obnovljena (Kunovec i Gorica).

Širenje je i nakon obnove Seljačke sloge u Zagrebu 10. studenoga 1935. bilo ravnomjerno pa su u Podravini 1935. osnovana četiri ogranka, 1936. njih 14, a nakon toga se broj ujednačuje i 1937. osnovano ih je 10, 1938. dva manje (8), 1939. opet 10, a 1940. jedan manje (9 ogranaka). Veći broj osnivan je početkom godine jer je zima bila najplodnije razdoblje za dio djelatnosti ogranaka (nema velikih poljoprivrednih radova) pa su tada obavljane promidžbene akcije, kampanje i držane redovne godišnje skupštine. Zastoj u jesen 1938. i 1940. možemo pripisati političkim prilikama. Zadnji mjeseci 1938. bili su posvećeni predizbornoj borbi za mandate na posljednjim predratnim skupštinskim izborima (11. prosinca 1938.), a 1940. u predratnoj otežanoj situaciji jedva su djelovali i postojeći ogranci.⁵

	1935.	1936.	1937.	1938.	1939.	1940.	UKUPNO
Đurđevac	2	2	4	1	4	4	17
Koprivnica	2	12	0	5	3	3	25
Ludbreg	0	0	6	2	3	2	13
UKUPNO	4	14	10	8	10	9	55

Slika 1. Osnivanje ogranaka Seljačke sloge prema kotarevima (1935. - 1941.)

Tijekom 30-ih godina sva su podravska kotarska mjesta imala ogranak iako je Seljačka sloga nastojala da se oni osnivaju u selima, nastojeći ostati (ili postati) prije svega seljačka organizacija u kojoj će raditi samo seljaci. Doduše, u Đurđevcu je ogranak obnovljen tek u proljeće 1940., ali u Koprivnici je radio već 1936., a u Ludbregu je osnovan 1937. godine. Uz njih, u đurđevačkom su kotaru ogranci osnovani u 4 općinska mjesta i u 12 sela, u koprivničkom u 8 općina i 16 sela, a u ludbreškom u 2 općine i 11 sela. Raspored iz 20-ih godina (oko središta i prometnica) se izmijenio i nakon 1935. možemo primijetiti da su podravski kotarevi pokriveni razmjerno ravnomjernom mrežom ogranaka Seljačke sloge.

Poticaaj za osnivanje davali su pokretači Seljačke sloge koji su marljivo obilazili sve hrvatske krajeve (primjerice, predsjednik Rudolf Herceg je u Koprivnici 23. kolovoza 1936. održao predavanje o seljačkom prosvjetnom pokretu⁶), zagovornici su često bili ljudi uključeni u politički pokret HSS-a, narodni zastupnici ili oni na nižim stranačkim dužnostima, ali ključnu su ulogu odigrali sami seljaci koji su u Seljačkoj slozi vidjeli odgovor na brojne nezadovoljene potrebe sela i uporno poticali suseljane na rad. Često je susjedni ogranak svojim primjerom zorno posvje-

⁵ Iako je u Banovini Hrvatskoj HSS konačno mogao pružiti veću pomoć radu Seljačke sloge, gospodarske i sigurnosne prilike to joj nisu omogućile. Pred rat su zatvorene neke od najvažnijih podravskih tvornica (Danica, Tvornica ulja hrv. zemaljskih plodina), a radi gospodarskog i društvenog poremećaja može se ocijeniti da je situacija bila gora nego u vrijeme svjetske gospodarske krize. Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Društveno-ekonomski odnosi u Podravini od 1939. do kraja 1941. godine, *Podravski zbornik*, 7/1981., 32, 37-38.

⁶ Pavao TOMAŠIĆ, Temeljna načela seljačkog pokreta, *Podravske novine*, 7/1936., 35 (29.8.1936.), 1.

dočio o korisnosti kulturno-prosvjetnog rada Seljačke sloge (primjerice Budrovac je osnovan na poticaj ogranka iz Đurđevca).

U Podravini je češće nego drugdje Seljačka sloga dolazila u sela u kojima je već postojao neki oblik organiziranog društvenog života pa su dojave da je ogranak prvo društvo u selu (kao u Herešinu) bile iznimne. Iz istog se razloga češće nego drugdje događalo da starija društva ulaze u ogranak. Uglavnom se radilo u čitaonicama koje su i bile najraširenija društva po selima (u Goli je u ogranak ušla Hrvatska čitaonica, u Sigetecu Hrvatska knjižnica i čitaonica), ali moglo je to učiniti i starije pjevačko društvo (primjerice u Kutnjaku i Antolovcu te Malom Bukovcu).

Članovi

Nositelji rada u Seljačkoj slozi trebali su načelno biti sami seljaci.⁷ U prvim su se godinama ipak često spominjali inteligencija i građanstvo jer je njihova stručna pomoć još bila neophodna, a i ideološki se težilo za približavanjem i suradnjom sela i grada. Stoga nije bila rijetkost u izvješćima o radu ogranka pročitati da se hvale sudjelovanjem mjesne inteligencije u djelatnostima ogranka (u Kalinovcu je na zabavu ogranka došao 'vriedni mjesni župnik Fišter' i domaća inteligencija, gostovanju Imbriovca u Malom Bukovcu prisustvovala je i mjesna inteligencija). Nakon obnove 1935. njihova je prisutnost postala donekle nepoželjna. Izričito se zahtijevalo da seljaci preuzmu sav rad u svoje ruke, da konačno postanu 'subjekt' javnog života (pa onda i na području prosvjete i kulture), a inteligencija je mogla surađivati, ali ne više predvoditi pojedine djelatnosti.

U ograncima su posao doista preuzeli sami seljaci i samo su još u središnjici djelovali stručnjaci koji su osmišljavali pojedine djelatnosti. No, i u središnjici su od samih početaka dogovarali akcije (i tako utjecali na njihovo izvođenje) aktivniji seljaci. Zanimljivo je da su upravo iz Podravine dolazile dvije najjače osobnosti kulturnog pokreta Seljačke sloge - seljački književnik, a kasnije i narodni zastupnik Mihovil Pavlek Miškina i neumorna zagovornica uključivanja žena u seljački pokret, književnica Mara Matočec. Mihovil Pavlek Miškina izabran je za prosvjetnog radnika i člana Glavnog odbora već na Prvoj skupštini Seljačke sloge 14. veljače 1926., a u Glavnom je odboru ostao do 1941. godine.⁸ Iako se ponegdje može susresti podatak da je Miškina bio prvi predsjednik Seljačke sloge, on je do kraja bio samo član Glavnog odbora, a predsjednici su bili Mijo Stuparić (1925. - 1929.) te nakon obnove 1935. dotadašnji tajnik, ali stvarni pokretač organizacije Rudolf Herceg.⁹ Na Drugoj skupštini 20. veljače 1927. sudjelovala je i Mara Matočec iz Đurđevca (u raspravi se javio još jedan Podravac - Blaž Posavec Majtan).¹⁰ Do iduće skupštine 12. veljače 1928., na kojoj je izabrana za prosvjetnu radnicu, Mara Matočec preselila se u Korižu (Virovitica), ali je ostala vezana uz rodni kraj.¹¹

Od aktivnijih djelatnika Seljačke sloge još bi trebalo spomenuti Ignaca Hanžekovića, koji je na Devetoj skupštini 11. lipnja 1939. izabran za zamjenika odbornika Upravnog od-

⁷ R. HERCEG, Svrha, zadaća i rad Seljačke Sloge. Tajnički izvještaj iznesen pred prvu redovitu glavnu skupštinu Seljačke Sloge dne 14. veljače 1926., *SP*, 1/1926., 5-8, 105-107; ISTI, *Seljačka sloga. Idejno čistilište hrvatskog i razsadište svjetskog seljačkog pokreta*, Zagreb 1940., 4, 7-8.

⁸ *SP*, 1/1926., 5-8, 124. O M. Pavleku Miškini vidjeti više: *Miškina. Život i djelo, Kaj*, 20/1987., 1-2. O njegovu djelovanju u Seljačkoj slozi: M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Socijalna i politička angažiranost Mihovila Pavleka Miškine, *Miškina*, 91-117.

⁹ Podatak se susreće u *Sveznadaru*, pučkoj enciklopediji koju je najavljivala još predratna Seljačka sloga, ali objavljena je (u izdanju Seljačke sloge) tek nakon Drugoga svjetskog rata. *Sveznadar* donosi netočne podatke o radu samog izdavača. Primjerice, nema natuknice o R. Hercegu (a ni o V. Mačeku), Miškina je naveden kao prvi predsjednik itd. *Sveznadar. Nauka i znanje u riječi i slici*, Zagreb 1954., 647. Usp. i: Božena LOBOREC, Književni prinosi hrvatskoj kulturi, *Koprivnica. Izabrane teme*, Koprivnica 1995., 189.

¹⁰ *SP*, 2/1927., 3, 62-63.

¹¹ *SP*, 3/1928., 3, 63. O M. Matočec više u: M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, *Mara Matočec*, Koprivnica, Zagreb, 1993.

bora,¹² te Stjepana Prvčića, dugogodišnjeg kotarskog povjerenika Seljačke sloge, a od 1940. i kotarskog pročelnika sudova dobrih i poštenih ljudi.¹³

Seljačka sloga ustrajala je na tome da se u rad ogranka uključi cijelo selo, muškarci i žene te svi uzrasti. Muškarci koji su već bili aktivni u politici u pravilu nisu predvodili u djelatnostima Seljačke sloge jer se nastojalo da u širokom seljačkom pokretu svatko nađe svoje mjesto, znači oni aktivniji i borbeniji u političkom, a oni 'mirniji' ili s umjetničkim sklonostima u prosvjetno-kulturnom pokretu. To nikako nije značilo da oni ne mogu biti djelatni i u drugim HSS-ovim organizacijama. Dapače, podrazumijevalo se da na izborima glasuju za HSS, ako u selu postoji Gospodarska sloga da kroz nju ostvaruju gospodarske interese, a mladi su prije rata masovno ulazili i u Hrvatsku seljačku zaštitu.¹⁴

Budući da žene u međuraću nisu imale pravo glasa, a u patrijarhalnom su društvu bile potpuno isključene iz javnog djelovanja, HSS, koji je nastojao u svoj pokret uključiti i žene, držao je da je Seljačka sloga iznimno pogodna za njihovo okupljanje. Preko kulturnih i prosvjetnih djelatnosti moglo ih se bez većih protivljenja unutar vlastitog izbornog tijela, koje je još mahom imalo tradicionalna shvaćanja o mjestu žene u društvu, uključiti u javni život. U ogranku su se mogle zabaviti, steći korisna znanja i na kraju prihvatiti novi svjetonazor. Naravno, treba spomenuti da bez njih neke kampanje nisu bile ni provedive (očuvanje nošnje, koju su upravo one trebale izrađivati, zatim čuvanje zdravlja djece). Ogranci su se trudili izvršavati naputke središnjice pa su u Đurđevcu već 1927. na predstavi zaigrale i žene (u to su se vrijeme neki ogranci žalili da im je teško izvoditi igrokaze jer nemaju predstavljачica), kasnije su u Dubovici ušle čak i u upravni odbor. No neki su i dalje imali problema pa je Gola 1939. javila da im se još trebaju priključiti žene kako bi rad bio 'podpun'.¹⁵

Od početaka se vodilo računa i o privlačenju mladih. Jedino se tako mogla osigurati budućnost tradicionalnoj kulturi i spriječiti razna 'zla', koja su se širila selima (česte su bile pritužbe da mladi gube vrijeme i snagu na pijančevanje po 'birtijama'), a ogranci su nudili upravno ono što je mlade moglo zanimati - zabavu i (kroz nju) pouku.

Briga za tradicionalne vrijednosti i kulturu dala je starijim osobama počasno mjesto, upravo u trenutku kada su modernizacijske promjene uzdrmale njihovu stoljetnu ulogu izvora znanja. Oni su još pamtili kako se nekada pjevalo, što se kada nosilo i kakvim su se običajima pratili važniji događaji u životu ili godini. K njima su upućivani članovi ogranaka, kako bi spasili od zaborava ono što sami više nisu znali (Kalinovečki Konaci), a njihova je prisutnost kao svjedok vremena bila cijenjena i na novim proslavama (primjerice, kada su se prisjećali početaka organiziranja HSS-a ili prvih susreta s braćom Radić, kao u Đurđevačkim Konacima, Kalinovečkim Konacima Grede, Peščeniku).

Prosvjetni sastanci i sabori

U početku su pojedini ogranci održavali veze prije svega sa središnjicom i susjednim ograncima, ali čim je stvorena šira mreža Seljačkih sloga po selima, počelo ih se redovno sabirati i

¹² SS, 4/1939., 7, 188.

¹³ Za kotarskog suca ogrankovih sudova potvrđen je na kotarskom sastanku Seljačke sloge 10. ožujka 1940. *Podravske novine*, 11/1940., 12 (23. 3. 1940.), 1. S. Prvčić djelatnik je u Seljačkoj slozi do 1941., tijekom rata zatvoren u Lepoglavi, nakon toga se pridružuje NOB-u, a odmah nakon rata piše protiv HSS-a, pa i R. Hercega. S. PRVČIĆ, *Kakvi su ljudi kroz 22 godine vodili hrvatski seljački narod*, Zagreb 1945.

¹⁴ R. HERCEG, *Seljačka sloga. Idejno čistište*, 3.

¹⁵ Važnu ulogu Seljačke sloge na aktiviranju žena po selima zapazila je i Marija WINTER, Kulturno-prosvjetna društva u Ludbregu do 1941. godine, *Podravski zbornik*, 1/1975., 157; ISTA, *Iz povijesti Ludbrega i okolice*, Koprivnica 2000., 293.

koordinirati njihov rad unutar kotareva. Neko su vrijeme zajednički sastanci održavani zajedno s ostalim granama seljačkog pokreta (s političkim organizacijama i Gospodarskom slogom), no na pritužbe da tamo kulturno-prosvjetne teme dolaze na dnevni red posljednje i često ostaju neriješene, počelo se sa samostalnim sastancima. Na kotarskim prosvjetnim sastancima, koji su se redovito održavali od 1939. godine, sudjelovali su izaslanici svih ogranaka iz kotara (obično predsjednici i tajnici), prosvjetni povjerenici, općinski načelnici te seljački prvaci političkog pokreta. Podnosila su se izvješća o radu, iznosili uspjesi i problemi, dogovarale sve buduće djelatnosti, a mogle su se čuti i najvažnije obavijesti iz područja kojima se inače Seljačka sloga nije bavila (politike, gospodarstva). Primjerice, na prosvjetnom sastanku koprivničkog kotara potkraj 1939. sa izaslanicima 17 ogranaka dogovoreno je kako sudjelovati u kampanjama koje je tada vodila Seljačka sloga. Prvenstveno se govorilo o akciji za zaštitu majke i djeteta (dogovoreno je da će izabrati žene koje će na Dječjoj klinici u Zagrebu proći kratki tečaj o njezi djece)¹⁶, kampanja opismenjivanja je već bila u tijeku pa je kotarski prosvjetni povjerenik S. Prvčić težište u nastavku sastanka stavio na daljnje obrazovanje kroz predavanja (obavijestio ih je da ima dosta profesora koprivničke gimnazije koji su voljni održati predavanja po ograncima). Sastanak je iskorišten da se seljaci upoznaju s najnovijim reformama u gospodarstvu koje je provodila Banovina Hrvatska (povjerenik Gospodarske sloge govorio im je o uredbi o zaštiti seljačkog posjeda, a ravnatelj poreznog ureda dao je upute o radu ureda).¹⁷

S gotovo 1000 ogranaka potkraj 1939. Seljačka je sloga bila spremna za novi korak - prvo nacionalno okupljanje seljaka uključenih u kulturno-prosvjetni pokret, na kojem bi oni u višednevnim razgovorima imali priliku raspraviti probleme koje susreću u radu te zajednički doći do smjernica za budući rad. Prvi prosvjetni sabor održan je u Zagrebu od 8. do 10. prosinca 1939. godine. Iz govora podravnih predstavnika možemo dobiti sliku o radu, postignućima i problemima koje je Seljačka sloga imala u Podravini. Stjepan Prvčić predstavio je koprivnički kotar, u kojem su tada djelovala 22 ogranka. Izvijestio je da je većina imala knjižnicu i čitaonicu i čitala 'evanđelje' Antuna Radića, da nepismenih više nije bilo, pa su se trudili oko 'pismenih analfabeta'. Ozbiljniji je problem predstavljala nošnja koja je nestala posvuda, osim u Koprivničkom Ivancu i Kunovcu, te su morali uložiti golem napor da je obnove, no uspjeh nije izostao. Uspjeli su održati tri smotre, a jedan je ogranak predstavio koprivnički kotar i Podravinu na središnjoj zagrebačkoj smotri. Sudovi su dobro radili, planirali su poraditi na kampanji za zdravlje djece i majki, a radilo se i na komasaciji zemlje. Luka Kovač izdvojio je kao glavni problem đurđevačkog kotara otežano širenje ideja Seljačke sloge u velikim selima toga kraja pa je ocijenio da prosvjetni napredak ne ide u korak s gospodarskim. Nepismenih je bilo 16 posto, ali mahom Roma, na što oni nisu mogli nikako utjecati (držao je da je to problem za budući Hrvatski sabor). Rad sudova bio je zadovoljavajući. Vinko Kranjec iz Ludbrega spomenuo je gospodarske nedaće svoga kraja (siromašenje raspadanjem zadruge, odseljavanje) te blagotvoran utjecaj rada Seljačke sloge. Imali su osam ogranaka, od kojih su dva uspjela podići dom, a dva su ga gradila. Spomenuo je i napredak u pismenosti.¹⁸

Na Drugom prosvjetnom saboru (Zagreb, 6. - 8. prosinca 1940.) više nisu bili predstavljeni kotarevi, nego cijele regije pa je o Gornjoj Podravini govorio Josip Hižman iz Drnja. I on je spomenuo problem nestajanja tradicionalne kulture (nošnja je sasvim napuštena, ne pjevaju se stare pjesme, dolaze i gradske igre - nogomet, tombola, biljar), dobar rad sudova (posebno u

¹⁶ Koprivnica je poslala nekoga u Dječju kliniku, ali za sada ne znamo koliko je žena prošlo kratku, stručnu obuku. *Majke za zdravlje djece*, Zagreb 1941., 8.

¹⁷ SS, 4/1939., 12, 376.

¹⁸ *Prosvjetni sabor Seljačke Sloge u Zagrebu 8. - 10. XII. 1939.*, Zagreb 1940., 31-32, 35-36, 47-48; SS, 5/1940., 1, 9-10. O zaključcima je kratko izvješćeno u: *Zaključci prosvjetnog sabora*, *Podravske novine*, 10/1939., 50 (16. 12. 1939.), 1.

Koprivnici), a od ostalih problema naveo je još 'crnu kugu' - siromaštvo. U sekciji koja je raspravljala o sudu dobrih i poštenih ljudi sudjelovao je S. Prvčić.¹⁹

Nakon Drugog sabora počeli su se od veljače 1941. održavati pokrajinski prosvjetni sabori. U Koprivnici je 9. veljače 1941. održan sabor za Gornju Podravinu, a glavna je tema bila potreba prosvjetnog rada i vraćanje seljačkoj kulturi i životu koji jedini pruža 'sigurnost održanja' u teškim (pred)ratnim prilikama. Na sabor su došli i narodni zastupnik M. Pavlek Miškina i izaslanici središnjice Branimir Bratanić (etnolog koji je vodio smotre), dr. Nada Kovačević (jedna od voditelja kampanje za zdravlje majke i djeteta) te M. Matočec.²⁰ Iz nesklonog *Podravca* doznajemo i imena sudionika: I. Hanžeković (Srijem), Luka Kovač (Đurđevac), F. Gaži (Hlebine), M. Matočec (Korija), Franjo Lončar i Kata Pavlek (Đelekovac), Ivan Vuk (Jelačićevo), Mijo Berta (Kalinovac), Viktor Tot (Grabaševac), Marko Matkov (Đurđevac), Franjo Turek (Sesvete Ludbreške), Petar Mađerić (Virje), S. Prvčić (Koprivnica), Petrović, Hižman i Sabolović (Mučna Reka), Lovro Horvat (Sokolovac), Triplat (Mali Bukovac), Stjepan Petričević (Bregi Koprivnički), Vinko Kranjec (Ludbreg). Iako je izvjestitelj zjurado i tendenciozno prokomentirao da je sabor pokazao nesposobnost seljaka da nešto ozbiljno rasprave i odluče (ne znaju se držati teme, nemaju političke taktike, nisu zreli za položaje, nedisciplinirani su), i on je priznao da se na njemu moglo čuti i zanimljivih misli.²¹

DJELATNOSTI OGRANAKA SELJAČKE SLOGE

Pismenost

Zahtjev za pismošću obično je bilo polazište rada Seljačke sloge, a opismenjivanje djelatnost kojoj su posvećivali mnogo energije. Tijekom 30-ih godina vodili su pravu nacionalnu kampanju u kojoj je sudjelovalo više stotina tisuća ljudi. Međutim, djelatnost koja je drugdje imala prioritet, u Podravini je bila manje važna jer je i nepismenost ovdje bila niska. Prema statistikama, njezini su kotarevi bili među 15 najpismenijih kotareva (od ukupno 69) pa je Koprivnica sa svojih 19 posto nepismenih bila na 14. mjestu, Ludbreg sa 16,7% na devetom, a Đurđevac sa 16,4% na osmome mjestu. Ispod željenih deset posto, kojima je težila kampanja, došle su općine Peteranec, Ždala i Đelekovac.²² Kada je u jesen 1938. kampanja krenula s novim, konkretnim zadatkom da svaki kotar treba prepoloviti broj nepismenih do novog popisa 1941. (a zadana je polovica nazvana 'Mačkovom linijom pismenosti'), za Koprivnicu, Ludbreg i Đurđevac to je značilo spustiti se na 8 posto, čime bi one postigle ono što se moglo predstaviti kao puna pismenost.²³

Glavna metoda opismenjivanja koju je zagovarala Seljačka sloga bilo je pojedinačno poučavanje po kućama. To je odgovaralo njezinoj pretpostavci da seljak mora biti subjekt u svakom pogledu (ovdje je postajao i učitelj), a taj je način na kraju postao jedini moguć nakon što je država isprva otežavala, a onda u doba diktature i potpuno zabranila učiteljima (i drugima) održavanje tečajeva koji ne bi bili pod njezinom izravnom kontrolom. Nakon osnivanja Banovine Hrvatske ta je zabrana konačno dokinuta (iako je već i ranije prešutno zaobilažena) te je kampanja prvi put dobila državnu potporu. U gradu su pokretani tečajevi za nepismene koje su u pravi-

¹⁹ Hrvatski seljački prosvjetni sabor, SS, 5/1940., 12, 323, 343.

²⁰ Ante MARTINOVIĆ, Pokrajinski prosvjetni sabori, SS, 6/1941., 3, 63-65; Prosvjeti sabor SS u Koprivnici, *Podravske novine*, 12/1941., 8 (15. 2. 1941.), 2.

²¹ *Podravac*, 3/1941., 3 (1. 3. 1941.), 6.

²² *Pokret za pismenost*, Zagreb 1938., 10; Seljački pokret za pismenost, SS, 2/1937., 9, 209.

²³ »Mačkova linija pismenosti«, SS, 3/1938., 11, 340.

lu organizirali međudruštveni odbori (odbori s izaslanicima svih društava zainteresiranih za pomoć kampanji). Tako je i u Koprivnici gradski povjerenik Magovac pozvao na sastanak 30. listopada 1939. predstavnike svih kulturnih i humanitarnih društava kako bi dogovorili početak kampanje u zimi 1939./40. i kako bi organizirali sabirnu akciju iz koje bi se financirali tečajevi. Došli su izaslanici iz 25 društava (šest se nije odazvalo), osnovan je međudruštveni odbor, dogovorena sabirna akcija (za 7. studenoga 1939.) i način popisivanja nepismenih (po periferiji ih je upisivala Seljačka sloga, u središtu gradski namještenici i Klub akademičara).²⁴ U novinama su objavljivani rezultati sakupljanja (poimence su navođeni darovatelji i iznos koji su dali, što je istodobno bila promidžba za njih i za akciju, ali i financijska kontrola novčanog fonda) te brojevi prijavljenih 'učenika'. Gdje je bilo škola, pokretali su tečajeve, a po selima su poučavali sami seljaci.²⁵

Izvjешća iz kotareva potvrđuju da se Podravina uključila u kampanju onoliko koliko je mogla i trebala. Većina je javila da nemaju nepismenih osim Roma, na koje nisu mogli utjecati (Kalinovec, Kalinovečki Konaci Grede, a Peski su ostali usamljen slučaj da su i oni učili s 'velikom voljom i oduševljenjem'). Tamo gdje se radilo o slugama iz drugih krajeva (Delovi) ili djeci, koja su u Podravinu dolazila na prehranu (Kalinovec), organizirano je poučavanje onako kako je Seljačka sloga tražila - pojedinačno, po kućama. Organizatori su se doista zalagali pa je i odaziv bio dobar. U Gotalovu su pozvali svakog pojedinog nepismenog na učenje, a tako izravno obraćanje nije nitko mogao odbiti.

Ako nisu poučavali nepismene, uključili su se financijski pomažući kampanju (što je bilo iznimno važno jer kampanju nije financirala država, nego ju je vodila oporbena stranka, a financirana je dragovoljnim priložima). Primjerice, Botovo je javilo da su kupili značke ABC koje su se prodavale u korist kampanje. Ukupno je u podravskim kotarevima do kraja 1939. (kada je objavljeno izvješće o sakupljenim i utrošenim sredstvima) sakupljeno 6782 dinara. (Istodobno su dobili knjiga i pribora za pouku nepismenih u vrijednosti od 36.269 dinara, što se dogodilo gotovo u svim kotarevima pa su većinu troškova kampanje ipak podmirivali Zagreb i njegovi poduzetnici).²⁶

Zajednička čitanja

Kao i drugdje, zajednička čitanja su održavali svi ogranci. Razlika je bila u tome što u Podravini ona nisu imala ulogu jedinog načina širenja važnih, novih obavijesti, kao što je to bilo u krajevima s visokom nepismenošću. Ostajala im je ipak važna zadaća okupljanja i učvršćivanja mišljenja kroz raspravu i razgovor te stvaranja osjećaja zajedništva. Zimi su se sastajali češće, dva ili tri puta tjedno, a ljeti obično samo nedjeljom poslijepodne. Najviše se čitalo ono što je preporučivala središnjica, a izvješća su uglavnom spominjala glasila Seljačke sloge i HSS-a te uz njih *Sabrana djela* A. Radića (koje je izdala Seljačka sloga, tražeći da ih nabavi i proučava svaki ogranak). Pred rat, kada je ponestalo petroleja, počela je zapinjati čak i ova djelatnost (Delovi).

Knjižnice i čitaonice

Čitaonice su se počele širiti Podravinom mnogo prije osnivanja Seljačke sloge pa se ona svojim knjižnicama i čitaonicama samo pridružila već jakom pokretu. Štoviše, neki su naslijedili svoju knjižnicu od starijeg društva, poput ogranka iz Sirove Katalene, koji ju je preuzeo od bivše

²⁴ *Podravske novine*, 10/1939., 43 (28. 10. 1939.), 3; 44 (4. 11. 1939.), 1.

²⁵ U Koprivnici se javilo njih 30, u Koprivničkim Bregima 41, Vinici 70. *Podravske novine*, 11/1940., 4 (27. 1. 1940.), 4.

²⁶ U kotaru Đurđevac sakupljeno je 1841 din, a primili su pribora u vrijednosti 12.050 din, Koprivnica je sakupila 3409 din (od toga je 1000 din za Zlatni znak dao dr. Mirko Kasumović, ravnatelj Gradske bolnice i gradski fizik), a primili su pomagala u vrijednosti 16.786 din, Ludbreg je sakupio 1532 din, a primio knjige i pribora vrijednih 7433 din. *Pokret za pismenost 1937-1939*, Zagreb 1940., 24, 34, 39.

Hrvatske čitaonice. U čitaonicama su se sastajali, čitali novine (uglavnom HSS-ovske, primjerice u Đurđevcu su primali *Dom*, a preko zime i dnevnik *Narodni val* te *Seljačku prosvjetu* i *Gospodarski list*) i razgovarali, a većina je nastojala stvoriti i vlastitu knjižnicu s probranom (preporučenom) literaturom. Većina je ogranka imala poteškoća s prostorijama. Iznajmljivali su sobe (Bregi Koprivnički), koristili prostorije drugih društava, a mali broj sretnijih (ili aktivnijih) uspio je vlastitim zalaganjem doći do doma (Budrovec, Dubovica, Imbriovec, Kutnjak, Koprivnica). Knjižnice su se rijetko mogle pohvaliti većim knjižnim fondom pa su na razne načine nastojale izbjeći opasnost dosade i gubljenja zanimanja za čitanje. Knjige su nabavljali uglavnom novcem sakupljenim na zabavama ogranka, nešto su mogli uzeti iz članarine ili su organizirali namjenske akcije sakupljanja knjiga ili novca za knjige. Tijekom 20-ih godina pomoć je pružio i Zagrebački oblasni odbor dok je u njemu vlast imao HSS, koji se pokušao izboriti za stvarnu oblasnu samoupravu i voditi politiku pomoći selu. Oblasni je odbor krajem 1928. poveo akciju doniranja knjiga u vrijednosti od 500 dinara ograncima Seljačke sloge i tada su svoje knjižnice povećali i neki podravski ogranci (Koprivnički Ivanec, Kalinovac, Kunovec, Virje, Kutnjak, Gorica). Unatoč trudu, knjižnice su rijetko brojile više stotina knjiga pa su se Đurđevac (443 knjige), Molve (450) i Đelekovac (iznimnih 1500 knjiga) isticali među svim ograncima Seljačke sloge.

Predavanja

Iako predavanja nisu bila masovna djelatnost kao opismenjivanje, ipak su ogranci poduzimali prilične napore da omoguće svojim članovima (posebno mladima) proširiti znanja koja nitko od njih nije imao prilike steći redovnim školovanjem. Predavanja su mahom bila iz praktičnih znanja, a u Podravini, gdje su članovi ogranka većinom bili pismeni i svjesni potrebe za znanjem koju nameće modernizacija, postala su vrlo popularna. U Đurđevcu je, primjerice, 1927. održano deset predavanja (od toga šest gospodarskih, a drugo o bolestima, nacionalnoj povijesti i narodnoj umjetnosti), pravi svakodnevni tečaj otvoren je zimi 1926./27. u Imbriovcu, a predavanja spominju i Molve, Botinovec, Bregi Koprivnički i Koprivnica.

Predavači su u početku bili stručnjaci iz raznih grana, a tijekom 30-ih godina pokušalo se i u ovoj djelatnosti pokazati da su seljaci subjekt pa počinjemo sretati seljake predavače. Među njima se isticala M. Matočec, koja se rado vraćala u svoju Podravinu, a na predavanjima se posebno obraćala ženama (Bregi Koprivnički, Budrovec, Kalinovec, Sesvete Ludbreške). Ipak, nije se potpuno napustila ideja o prosvjetnim tečajevima, ali srećemo je još samo u Koprivnici. Tamo su u zimi 1940./41. pokrenuli dvomjesečni tečaj po uzoru na Seljačko sveučilište u Zagrebu. Na njemu se čitalo A. Radića i slušalo predavanja iz raznih struka (higijene, veterine, agronomije, prava), a dnevno je dolazilo 100-500 polaznika, mahom seljaka. U Đurđevcu je ogranak pomogao pokrenuti domaćinski tečaj za žene (uz prehranu, trebale su naučiti praviti haljine iz domaćeg platna, kako bi prestale trošiti novac na 'tvorničke prnke').

Seljačka književnost

Stjecanje novih znanja bilo je važno za snalaženje u svijetu koji se naglo mijenjao, no nipošto nije bio glavni cilj Seljačke sloge. Ona je pokušavala spojiti prihvaćanje onog što je korisno u modernizaciji s očuvanjem vlastita identiteta, koji je prije svega tražila u tradicionalnoj kulturi. Najveći dio napora stoga je išao za očuvanjem i daljnjim stvaranjem u duhu tradicije. Prvo o čemu su vodili računa bila je seljačka književnost, kompleks narodnog stvaralaštva koji je kao nacionalnu odrednicu proučavalo još 19. stoljeće. Prvobitno bilježenje usmenog stvaralaštva postupno je prelazilo u novu kvalitetu, a Seljačka sloga je dala svoj prilog ideološkim postavkama da je samo u selu moguće pronaći životnost koja može stvoriti (obnoviti) istinsku nacionalnu književnost. Dok je dio građanske književnosti tog vremena u selu nalazio inspiraciju, Seljačka

je sloga u njemu potražila i autore, tvrdeći da samo seljaci mogu dati pravi život i originalnost novoj književnosti.

O postojanju nadarenih seljaka, koji samo čekaju da im se pruži prilika da pokažu umijeće, nisu dvojili, pozivajući se na anonimne umjetnike koji su stvarali cijenjenu usmenu književnost. Da bi dotad sakrivenim umjetnicima pružili mogućnost da na nov način pokažu svoj dar i progovore o svom životu, pokrenuli su posebnu ediciju *Seljačku knjižnicu*. U srpnju 1926. izašla je prva knjiga u seriji, a bila je to zbirka kraćih razmišljanja i rasprava M. Pavleka Miškine *Za svojom zvijezdom*.²⁷ Odmah je i napadnuta, i to ne, kao što bi se očekivalo od književnih kritičara u novinama, nego s mnogo neugodnijeg i opasnijeg mjesta. Naime, istaknuti političar Grga Andelinović uputio je pritužbu na 'protuvojničko' štivo ministru unutrašnjih poslova i ministru vojске.²⁸ Unatoč napadima, Seljačka sloga nastavila je svojim putem, a Miškina je i dalje bio jedan od njezinih najdjelatnijih članova i, svakako, najcjenjeniji autor. Uz manje priloge, u izdanju Seljačke sloge objavio je još knjižicu *Seljačtvo se zaštićuje samo, i to u Seljačkoj Slogi duhovno u Gospodarskoj Slogi materijalno*.²⁹

Uz Miškinu, Podravina je dala još 17 književnih suradnika Seljačke sloge. Miškina je prednjačio i brojem priloga (24), a slijedio ga je spomenuti Ignac Hanžeković (19 priloga), čiji je rad zapažen pa je ušao i u središnjicu Seljačke sloge. Obojica su nastupila na večeri seljačke književnosti u sklopu Kulturnog tjedna braće Radić (12. lipnja 1937.), na kojoj je Seljačka sloga nastojala seljake književnike predstaviti široj publici.³⁰ Uz njih, još bi trebalo spomenuti Valka Bačija iz Botova (7 priloga) i Blaža Martinčića iz Peščenika (5), dok su se ostali javili jednim, dva ili tri priloga.³¹

Jedan je ogranak u Podravini učinio jedinstven izdavački poduhvat i prigodom proslave 300-godišnjice svog sela (4. rujna 1938.) izdao *Spomenicu sela Kalinovca* (Zagreb 1938.). Spomenice su u međuraću bile vrlo popularne, ali u pravilu su ih izdavala građanska društva ili institucije pa je kalinovečki ogranak ostao jedini (barem koliko zasad znamo) u širokoj obitelji Seljačke sloge koji se prihvatio takvog posla.

U Podravini je učinjen još jedan književni poduhvat koji je pokazao da umjetnost nije odvojena od politike. Ivan Sabolić iz Peteranca objavio je zbornik seljačkih književnih i likovnih radova pod nazivom *Zbornik hrvatskih seljaka I* (Zagreb 1936.). Vodstvo Seljačke sloge loše ga je dočekalo, no nigdje nisu izrijeком spomenuli što zamjeraju novom *Zborniku*, u kojem su svoje radove objavili svi važniji seljački književnici djelatni u Seljačkoj slozi (Miškina, Mijo Stuparić, Mara Matočec, Mato Mandić i dr.). Možemo ipak pretpostaviti da se nije radilo o nezadovoljstvu mračnom slikom sela (što sugeriraju neka kasnija tumačenja) jer ni sami nisu podržavali lažne idealističke prikaze seljačke zbilje.³² U svakom slučaju utjecaj lijevice (ili čak komunista) preko

²⁷ SP, 1/1926., 5-8, 126-127.

²⁸ SP, 1/1926., 18-19, 268-270. Usp. M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Socijalna i politička angažiranost, 97-100.

²⁹ Mihovil PAVLEK MIŠKINA, Ante PREMUŽIĆ, Pavle KVAKAN, *Seljačtvo se zaštićuje samo, i to u Seljačkoj Slogi duhovno u Gospodarskoj Slogi materijalno*, Zagreb 1936. Iduće je godine objavio još jednu knjižicu, a izdavač je bio Dom Stjepana Radića - zadruga hrvatskih seljačkih kulturnih radnika, koji je bio blizak Seljačkoj slozi. M. PAVLEK MIŠKINA, *Početak hrvatskoga seljačkoga pokreta*, Zagreb 1937.

³⁰ SS, 2/1937., 6b, 163.

³¹ Valent Francina (1, Đurđevac), Vinko Redep (2, Đurđevac), Viktor Toth (1, Grbaševac), Tomo Badanjek (1, Kladare), Mijo Jendrašić (2, Konaci Đurđevački), Rok Šafar (1, Kutnjak), Adam Bačani (1, Martijanec Gornji), Mato Fugina (1, Peščenik), Mihovil Hontić (1, Repaš), Stjepan Vertuljek (1, Sesvete Ludbreške), Mato Križan (1, Sigetec), Janko Petanjek (2, Srijem), Mijo Medved (3, Većeslavac), Mijo Janeković (1, Zablatje)

³² Prema Marijanu Špoljaru, HSS-ovo je vodstvo odbilo financiranje prvog Zbornika jer nije pružio »ako ne idilično-folklorističku sliku sela, a onda sigurno dozu seljačkog optimizma i aluzija o boljoj situaciji u imaginarnoj seljačkoj državi«. Financirao ga je liječnik iz Drnja Pavao Tomašić, pripadnik lijevog HSS-a (čime ilustrira razlike lijevog krila i službene politike HSS-a). M. ŠPOLJAR, Kulturna akcija na selu i uloga Petra Franjića, *Podravski zbornik*, 8/1982., 133. Za drugi svezak drži da je bio još više u rukama »demokratskog fronta« (lijevog HSS-a). ISTI, Podudarne značajke prijeratne naive i seljačke književnosti, *Podravski zbornik*, 13/1987., 130-132.

‘demokratskog fronta’ ne možemo prepoznati u nastavku (*Zbornik hrvatskih seljaka II*, Zagreb 1938.), kako se to spominjalo u kasnijim studijama. Naime, izdavač drugog dijela bio je Dom Stjepana Radića, čime su se autori napokon našli - kako je kolektivno uredništvo istaknulo - ‘u krilu hrvatskog seljačkog pokreta’.³³ U oba djela svoje su radove objavili podravski književnici Josip Belčić, Stjepan Betlehem, Franjo Gaži, Tomo Gaži, Ivan Kanižanec (samo II. dio), Mihovil Pavlek Miškina, Stjepan Petričević (samo II. dio), Ivan Šoštarić (samo II. dio), a crteže Ivan Generalić, Franjo Mraz i Mirko Virius. (Možda u sklopu sukoba ideologija na podravskom području možemo shvatiti i izjavu ogranka u Kladarima da vole čitati S. Kolara, A. Šenou, M. Pavleka Miškinu, ali da im se Krleža ne sviđa.)

Podravski umjetnički krug nametnuo se hrvatskoj javnosti i postao poznat i izvan granica države. Veliko priznanje bio im je i posjet potpredsjednika Rockefellerove zaklade i nadzornika za Europu prof. Gunna, koji je tijekom boravka u Zagrebu izrazio želju da posjeti književne i slikarske samouke, poznate i izvan države. (Miškinini radovi, kao ‘najjačeg i najtipičnijeg seljačkog književnika na Balkanu’, bili su prikazani u francuskim i poljskim književnim revijama, a slikari su izlagali u Londonu.) U društvu Andrije Štampara (ravnatelja Higijenskog zavoda, kojeg je, zajedno s njegovim brojnim akcijama, Zaklada financijski pomagala) i Dinka Tomašića prof. Gunn je posjetio Podravinu te je 18. siječnja 1939. u Đelekovcu u Miškininoj kući ručao i razgovarao s njim i drugim seljačkim književnicima (Belčić, Betlehem, Gaži) i slikarima (Mraz, Generalić, Virius). Štampar je prevodio, a razgovaralo se o prilikama u kojima žive i njihovu kulturnom radu. Gunna se dojmilo što je čuo i na kraju je obećao materijalnu pomoć, otkupio odmah nekoliko slika za sebe (založio se da izlože radove na izložbi u New Yorku) te obećao da će doći na smotru seljačke kulture u Zagrebu 1939. godine.³⁴

Predstavljačke skupine

Većina je ogranaka imala manju skupinu mladih, zainteresiranih za predstave. Međuraće je bilo zlatno doba amaterske glume i kazališta, vrijeme kada su brojna društva imala skupine koje su za zabave priređivale igrokaze pa se taj oblik umjetničkog izražavanja (prepoznat i kao izvanredno promidžbeno sredstvo) širio i kao jedna od čestih aktivnosti Seljačke sloge. Predstavljače su spomenuli brojni podravski ogranci (21 od ukupnih 56 ogranaka, i to: Budrovec, Đurđevac, Đ. Konaci, Đuretina, Krajnica, Miholjanec, Pitomača, Botovo, Bregi Koprivnički, Delovi, Đelekovec, Gola, Gotalovo, Herešin, Koprivnica, Rijeka, Zablatje, Dubovica, Kutnjak, Ludbreške Sesvete, Struga), ali je moguće da ih je bilo i više.

U početku su izvodili djela građanskih autora, no krajem 30-ih godina ‘pročistili’ su repertoar te su igrokazi koje su davali na prosvjetnim sijelima postali onakvi kakve je očekivala središnjica: da su ih napisali seljački autori, da je tema iz seljačkog života i da su predstavu priredili sami seljaci (ranije su često pomagali učitelji ili netko od neseljaka zainteresiran za amatersku glumu). Primjerice, u Dubovici su prvo prikazivali predstave s građanskim sadržajem, a nakon kritike okrenuli su se isključivo seljačkim temama i autorima.

Glumci, osim velike volje i nešto talenta, nisu imali ništa drugo - ni glumačkog obrazovanja, ni sredstava (za scenu i kostime pa su kulise koje je imao Hrešin bile rijetkost), a mnogi, kao zanesenjaci u Đurđevcu, pravog kazališta nisu vidjeli ‘niti iz vana, a kamo li iz nutra’. Ipak, predstave su bile iznimno popularne i činile ‘krunu’ prosvjetnih zabava, a publika je bila više nego zahvalna. Iskreno zapanjena onime što su mnogi prvi put u životu vidjeli i dodatno ponosena time što su predstavu mogli izvesti njihovi poznanici, pljeskala je, plakala i smijala se. Zani-

³³ Predgovor, *Zbornik hrvatskih seljaka II*, Zagreb 1938., 7.

³⁴ Dušan OŽEGOVIĆ, *Podravske novine*, 10/1939., 7 (18. 2. 1939.), 2.

manje je bilo veliko, pa su ogranci često javljali o gužvi ili nedovoljnom prostoru za sve koji su došli (poput Gole, gdje je bila 'stiska kao na Božić kod polnoćke').

Pjevački i tamburaški zborovi

Kako bi očuvali seljačko kulturno stvaralaštvo, većina je ogranaka pokušala osnovati pjevački i tamburaški zbor. Tijekom 20-ih godina ovo je za mnoge predstavljalo neizvediv zadatak jer se, prema građanskim uzorima, tražilo da zborovi pjevaju umjetnički što kvalitetnije, a za rad im je trebao zborovođa i poznavanje nota te ne čudi što su čak i oni koje se uspjelo pokrenuti, često radili kratko. Tako je pjevački zbor u Đurđevcu brzo raspušten zbog sukoba zborovođe i zbora, a u Molvama je prestao s radom jer je zborovođa premješten. Središnjica je pokušala doskočiti problemu pokretanjem tečaja za zborovođe u ljeto 1928. godine. Na tečaj su iz Podravine došli Josip Ribić (Rasinja, Ludbreg) i Franjo Pajc (Virje).³⁵ Repertoar se sastojao od harmoniziranih narodnih pjesama i umjetničkih pjesama nacionalnog sadržaja (primjerice u Đurđevcu su na zabavi 1926. izvodili Novakove skladbe *Pozdrav domovini*, *Bog i Hrvati* te *Jadransku vilu*, Vilharovu *S Dinare kršne* i Špoljarovu *Plavu momu*). Zapažen je rad dvaju zborova iz Virja (Ratar i Rusan), koji su nastupili i na bjelovarskoj smotri 14. listopada 1928., koja je te godine (zajedno sa sisačkom) odigrala ulogu središnje zagrebačke smotre (zbog žalovanja za ubijenim zastupnicima i Stjepanom Radićem u Zagrebu su otkazali sve slične priredbe).³⁶

Nakon obnove Seljačke sloge 1935. situacija se potpuno promijenila. Izbacene su pjesme građanskih autora i od tada su zborovi ogranaka pjevali isključivo domaće, seljačke i što starije pjesme svoga kraja. Umjesto kvalitetne izvedbe, počelo se tražiti da pjevaju kako se to pjeva u selu, da bi se tako sačuvao izvorni zvuk koji se inače gubio u harmonizacijama. Nakon postavljanja novih paradigmi nestali su stari problemi i od tada je svaki ogranak mogao imati pjevački zbor pa ne čudi da ga spominju Đuretina, Kladare, Pitomača, Virje (čak četiri zbora jer je veliko selo), Botinovec, Botovo, Drnje, Đelekovec, Gotalovo, Herešin, Koprivnica, Miličani, Novigrad Podravski, Rijeka, Srijem, Torčec, Većeslavec, Dubovica, Grbaševac, Ivanec Koprivnički, Kutnjak, Ludbreške Sesvete, Luka, Slanje, Struga (25 od 53 ogranaka iz 30-ih godina).

Tamburaške je zborove bilo još teže pokrenuti. Za njih je bilo potrebno ne samo znanje (ili spremnost i smisao za učenje), nego i sredstva za nabavu instrumenata koja su mnogim ograncima bila prevelika. Ipak se znatan broj odlučio na svojevrsnu žrtvu ili ulaganje većih napora da se sakupi novac za tamburice jer se ta djelatnost držala posebno pogodnom i korisnom za okupljanje mladih. U Podravini je devet ogranaka javilo da su uspjeli ustrojiti tamburaški zbor (Kalinovac, Đurđevac, Repaš, Botovo, Koprivnica, Reka, Grbaševac, Sesvete Ludbreške, Struga).

Prosvjetna sijela

Ogranak koji je pokrenuo vježbe u nekim ili svim od predviđenih umjetničkih djelatnosti bio je spreman za priređivanje zabava koje su tijekom 30-ih godina nazivali prosvjetnim sijelima (*sielima*). Priređivali su ih u svom selu, ali su na poziv rado gostovali u susjednim mjestima, pronoseći tako ideje seljačkog kulturnog pokreta. Sijela su prije svega trebala imati poučni učinak i potaknuti gledatelje da svi zajedno porade na unapređenju seljačke kulture. Stoga se na njima pokazivalo ono najbolje što je selo moglo stvoriti - recitirale su se pjesme seljačkih pjesnika, davali seljački igrokazi, a zbor je pjevao starinske pjesme. Zabava kojom su sijela završavala

³⁵ Tečaj za zborovođe seljačkih društava, *Dom*, 22/1928., 28 (11. 7. 1928.), 6; M. BARTULICA, Hrvatska seljačka pjesma, *Dom*, 22/1928., 30 (25. 7. 1928.), 3-4; 51 (Božić 1928.), 15.

³⁶ Na bjelovarskoj smotri trebao je nastupiti i Osvit iz Pitomače (za koji inače nema podataka da bi bio zbor ogranka), ali je odustao jer su neki pjevači istupili iz zbora. Izvjestitelj u *Domu* je prokomentirao da se ponašaju »kao da ne razumiju novoga doba«. *Dom*, 22/1928., 39 (26. 9. 1928.), 5; 42 (17. 10. 1928.), 9.

također je trebala biti u narodnom duhu pa se tražilo da se plešu kola, a ne strani plesovi (po mogućnosti, trebali su biti oprezni i s alkoholom koji se nije smjelo točiti sve dok program nije bio gotov). Sijela su se sve više približavala zamišljenom idealu, primjerice u Pitomači je oko 500 ljudi oduševljeno pratilo seljačke igrokaze *Za bolji i ljepši život* i *Progledao je veliki slijepac*, slušali su recitacije pjesama iz *Seljačke sloge*, a pjevale su se i stare pjesme. Sve su priredili sami seljaci, a prisutne je ponajviše oduševio starinski drmeš i pjesma *Služio sam devet let*, koja je potjecala još iz vremena Vojne granice.

Sijela su priređivana uz nove seljačke blagdane, ali i prigodom tradicionalnih crkvenih blagdana (Božić, Uskrs, Duhovi, crkveni god), čiji je vjerski sadržaj tako dopunjavan s potpuno novom idejom afirmacije seljaštva i seljačke politike.

Seljački blagdani

Širok hrvatski seljački pokret uspio je u 30-im godinama potaknuti masovno slavljenje novih, političkih blagdana, vezanih uz ideologiju ili pokretače HSS-a. Dok su se proslave službenih državnih blagdana (rođendani kraljeve obitelji, ujedinjenje Jugoslavije) u hrvatskim krajevima sveli na sudjelovanje službenih osoba i malobrojnih pristaša beogradskog režima, proslave koje je vodio HSS imale su masovan, zapravo manifestan odaziv u gradovima, ali i na selu. Glavne su proslave održavane u veljači prigodom spomendana M. Gupca i A. Radića, u lipnju za rođendan braće Radić te u srpnju za Mačekov rođendan. Mačekov je rođendan bio prije svega politički blagdan, a dani u veljači i lipnju imali su kulturni karakter pa je i njihove proslave počela, osmislila i vodila Seljačka sloga.

Obilježavanje spomendana u veljači bilo je zamišljeno intimnije, mirnije i posvećeno prosvjete (ponajviše su se održavala zajednička čitanja i predavanja), a dani u lipnju (11. lipnja rođeni su i Antun i Stjepan Radić) bili su prilika za sijela, smotre i manifestacije koje su javnosti trebale pokazati dosege seljačke kulture. Središnjica je posebno propisala proslave lipanjskog blagdana - dočekati izlazak sunca u prirodi, razmišljati o ulozi braće Radić i vlastitom doprinosu seljačkom pokretu, a kasnije svoje razmišljanje podijeliti s obitelji i suseljanima. Većina ogranka javljala je da ih je proslavila, iako ne uvijek na propisani način - uglavnom su držali predavanja i zbor bi nešto otpjevao. Zamišljenoj proslavi najviše se približila Krajnica. Prigodom rođendana braće Radić 1939. održali su sijelo na otvorenome, na kojem su recitali pjesme iz *Seljačke sloge* i jednu koju je napisao član ogranka Fabijan Mihaljev. Nakon toga je prikazan jedan od preporučivanih seljačkih igrokaza (*Za bolji i ljepši život*). Slično su slavili i ogranci Đurđevački Konaci, Kalinovac, Botinovec, Gotalovo, Sesvete Ludbreške i Sokolovac. U Kutnjaku su se proslavi priključili i Šumadinci na radu u selu, čime se jasno pokazalo da se ne radi o ekskluzivnoj hrvatskoj, nego o prije svega seljačkoj proslavi.

Smotre seljačke kulture

Smotre, koje su 20-ih godina počele kao smotre seljačkih pjevačkih zborova, a tijekom 30-ih prerasle u smotre seljačkog stvaralaštva (pjesama, plesa, običaja i nošnji), bile su već tada djelatnost s najjačim promidžbenim djelovanjem, a ostale su jedino što je preživjelo svjetski rat i bilo obnovljeno u kasnijim smotrama folkloru.³⁷ Seljačka umjetnost potvrđivala je vlastitu vrijednost u jasnom ideološkom kontekstu da je ona temelj nacionalnog identiteta. Kako je pisao Prvčić, smotre trebaju pokazati seljačku kulturu koja je pomogla da hrvatski narod opstane, a preko smotre on može pokazati sebi i svijetu 'da nismo ovdje od jučer, već trinaest i više stoljeća'. Ne

³⁷ O smotrama šire u: Naila CERIBAŠIĆ, *Hrvatsko, seljačko, starinsko i domaće*, Zagreb 2003.

manje važno bilo je i to da su smotre pružale dobru priliku da se i na taj način 'manifestira svijest i jedinstvo hrvatskog naroda'.³⁸

Spomenuta razlika između 20-ih (pjevačke smotre na kojima se očekivalo da zborovi pjevaju po notama, predvođeni zborovodnom) i 30-ih godina (okretanje prema izvornom) omogućila je i mnogo širi interes te sudjelovanje seljaštva. Ukupno je u nešto više od pet godina održano oko 160 smotri u svim hrvatskim krajevima, kako bi svi ogranci mogli pokazati svoj rad barem na lokalnoj smotri. Oni najbolji (to je značilo oni koji su zadovoljili zahtjev središnjice za izvornošću) nastupali su na središnjim smotrama u Zagrebu, pri čemu se pazilo da se po mogućnosti pozivaju ogranci koji još nisu nastupili.³⁹

Djelatnost koja je posvuda bila izvanredno popularna u Podravini je ograncima zadavala najveće muke. Naime, malo je gdje nošnja bila u tolikoj mjeri napuštena, a stare pjesme zamijenjene stranima i gradskima. Stoga možemo vjerovati izvješćima koja spominju da ulažu velike napore kako bi obnovili nošnju, naučili stare pjesme i organizirali smotre. I uspjeh nije izostao. Organizirali su nekoliko smotri, a ogranci iz Podravine redovito su sudjelovali na središnjim zagrebačkim smotrama koje su nastojale predstaviti najbolje od seljačke kulture u svim hrvatskim krajevima. U Podravini su smotre (za razliku od većine drugih hrvatskih krajeva) tek morale upoznati mlađe generacije s ljepotom i vrijednošću napuštene nošnje i starih napjeva, što pokazuje i slučaj ogranka iz Gole koji je molio da se u okolici održi smotra da mladi vide i 'zavole' svoju tradiciju. Dok su drugdje mogli iz starih škrinja izvući stare nošnje (ako ih više nisu nosili), ovdje mnogi nisu imali ni to pa se očekivalo da se nošnja rekonstruiraju. Dubovica je tako pohvaljena za nove prsluke nošene na smotri koji su ispunili ono što je Seljačka sloga tražila - bili su novi, ali u duhu starine. (Njihov je rad uočila i središnjica pa je Herceg smatrao da su dovoljno aktivni i reprezentativni da u Dubovicu dovede učenike i tamo im uz seljačku kulturu pokaže što je i 'domaća seljačka večera'.) Ipak, većina se ogranka mučila s obnovom, poput Đurđevačkih Konaka, koji su priznali da im slabo ide vraćanje nošnje, a prve su uspjehe u sisanju lana i konoplje postigli tek pred rat, i to više zbog problema opskrbe i poremećaja tržišta, nego radi želje da se vrate tradiciji. Slično su i Ludbreške Sesvete pojačale sjetvu konoplje radi gospodarske prisile (no bili su inače zadovoljniji nošnjom).

U Podravini u prvoj godini rada obnovljene Seljačke sloge nije bilo smotri, no zato su 1937. priredili tri smotre - u Virju (2. svibnja 1937.), Koprivnici (30. svibnja 1937.⁴⁰) i Ludbregu (6. lipnja 1937.). Podravci su tada prvi put na pozornici gledali seljačku kulturu, a oduševljenje nisu nimalo pomutili uobičajeni početnički problemi s izvođačima i programom (primjerice, u Koprivnici je Botinovec nastupio 'sa banalnom pjesmom - tuđom hrvatskom glazbenom izražaju'). Stručnjaci iz središnjice i ovdje su odmah davali primjedbe i izvođačima objasnili što im je u nastupu bilo dobro (prema kriterijima Seljačke sloge), a što je trebalo popraviti (na istoj koprivničkoj smotri pohvalili su Miličane i Srijem, gdje su lički doseljenici iz vremena Granice još zadržali utjecaj ličke nošnje).

Iduće, 1938. godine u Podravini nije bilo smotri, no 1939. su opet organizirane tri - u Srijemu (7. svibnja 1939.), Drnju (14. svibnja 1939.) te u Malom Bukovcu (15. kolovoza 1939.). Posljednja regionalna smotra u Podravini održana je u Kloštru (11. kolovoza 1940.).

³⁸ S. P. (S. PRVČIĆ), Hrvatske seljačke smotre, *Podravske novine*, 10/1939., 35 (2. 9. 1939.), 2.

³⁹ Upute kako organizirati smotre i stručne kriterije za sudjelovanje razradio je etnolog Branimir Bratanić, koji je osobno prisustvovao brojnim lokalnim smotrama i davao savjete ograncima. B. BRATANIĆ, Hrvatske seljačke pjevačke smotre, *Kalendar Seljačke Sloge za godinu 1937.*, Zagreb, 1936., 40-45; ISTI, *O smotrama hrvatske seljačke kulture*, Zagreb 1941.

⁴⁰ D. OŽEGOVIĆ, Seljačka smotra u Koprivnici, *Podravske novine*, 8/1937., 23 (5. 6. 1937.), 1.

Osim toga, svake je godine jedan podravski ogranak sudjelovao na središnjoj smotri u Zagrebu. Prvi je bio Kalinovac (13. lipnja 1937.), zatim Dubovica (28. kolovoza 1938. kada su uvršteni među tri najbolja zbora), pa Gotalovo (11. lipnja 1939.) te na izvanrednoj smotri ponovno Dubovica (24. rujna 1939.), a kao posljednja Pitomača (25. kolovoza 1940.).

Popularnosti smotri trebao je pridonijeti i film o zagrebačkoj smotri 1937., koji je na svojoj velikoj 'turneji' prošao i Podravinom te bio prikazan u Koprivnici (16. prosinca 1937.), Đurđevcu (26. prosinca 1937.) i Ludbregu (20. veljače 1938.).⁴¹

Sud dobrih i poštenih ljudi

Sudovi ustrojeni pri ograncima predvodili su pokret za pravednijim i jeftinijim rješavanjem brojnih sporova, koji je pred rat prerastao u pravu kampanju pomirenja seljaštva. Prebacivanjem seljačkih pravnih problema s redovnih na seljačke sudove trebalo je ne samo zaustaviti odljev novca u džepove predstavnika državnog pravosuđa, nego i osigurati pravednije rješenje seljačkih zavada. Stoga su u sudu sjedili iskusniji i ugledniji (ne po imanju nego razboritosti) ljudi, koji su presuđivali po seljačkom osjećaju pravednosti (često po običajnom, a ne važećem građanskom pravu). U sud su u pravilu birani članovi ogranka, no ponekad su, kao u Herešinu, u njega mogli ući i nečlanovi, kako bi se time privuklo i druge na sud.

Broj slučajeva koje su riješili seljački sudovi možda ne izgleda velik, ali kada se pročitaju rijetki opisi slučajeva, kao što imamo sreću da je ostalo iz Sessveta Ludbreških, vidimo da su pred sud dolazili različiti i često vrlo neugodni sporovi. Uglavnom se, naime, radilo o svađama najbližih (onih koji su mnogostruko ovisili jedni o drugima - roditelja i djece te susjeda), a vodile su se oko životno važnih stvari (nasljeđa, uzdržavanja, međe, zakupa).⁴² Teški sporovi podizali su ugled suda (primjerice Bregi Koprivnički i Zablatje, gdje je sud vijećao dan i noć, ali su riješili 12 godina dug spor među braćom). Sud nije imao drugih ovlasti osim dobre volje zavađenih da poslušaju njegovu odluku i vlastitog ugleda pred seoskom zajednicom pa su i presude bile drukčije. Naime, u pravilu se pokušalo donijeti pravedno rješenje, na koje su obje strane pristajale (nagodba). Pred rat su zaredali pokušaji da se postigne barem to da seljaci prvo idu na svoje, seljačke sudove, pa tek ako oni ne uspiju naći rješenje, mogu na redovan sud. No, i dalje nije bilo mehanizama koji bi zavađene prisilili poštivati odluku suda. Stoga je slučaj u Legradu, gdje je zbog nepoštivanja odluke suda smijenjen predsjednik ogranka (koji se po svojoj dužnosti trebao dati primjer drugima), izniman. Ali i ovdje se tako postupilo jer se jedino tako mogao povratiti ugled sudu.

Sudovi su se pokazali iznimno korisnima pa su ih u Banovini Hrvatskoj podupirali i državni činovnici. Tako je kotarski predstojnik u Ludbregu Petar Žderić zatražio da se kotarskoj oblasti ne šalju sporovi koje nije probao riješiti sud dobrih i poštenih ljudi, a popratio ju je prijetnjom da će on ionako donijeti istu presudu kao taj sud. Preporučio je jedino da se pažljivo biraju članovi suda (trebali su biti dobri gospodari, dobri roditelji i rodoljubi, a poznati i kao iskusni i pravedni ljudi).⁴³ Preporuku je dao na poticaj kotarskog odbornika koji je bio član suda ogranka u Dubici.⁴⁴

Broj slučajeva koji su dolazili pred sud dobrih i poštenih ljudi jako je varirao pa su neki ogranci javljali da sporova nemaju, a drugi su ih imali nekoliko godišnje. Koprivnički ogranak sa svojih 77 riješenih sporova 1940. godine nadmašio je podravske sudove, a nisu zaostajali ni neki drugi ogranci (sud u Botinovcu riješio je 62 spora od 1936. do 1941., a sud u Drnju 20 sporova

⁴¹ SS, 2/1937., 12, 270-271; SS, 3/1938., 2, 63.

⁴² Stjepan VERTULJEK, Seljački sudovi sude..., SS, 3/1938., 6, 195-196.

⁴³ SS, 5/1940., 12, 373-374.

⁴⁴ SS, 6/1941., 1-2, 44.

samo u 1938.). Za sada znamo da su sudove imali i ogranci Đuretina, Kalinovac, Kalinovečki Konaci Grede, Kladare, Krajnica, Miholjanec, Repaš, Sirova Katalena, Botovo, Gola, Gotalovo, Sigetec, Srijem, Kutnjak, Struga (ukupno barem 25 ogranaka).

Zadruga

U Podravini su razni oblici gospodarske međupomoći, koje je inače pokretala Seljačka sloga, mnogo manje prisutni nego u drugim krajevima, čemu je uzrok bez sumnje od ranije razvijen i bogat zadružni život.⁴⁵ Ipak, pojedini su ogranci imali i neke oblike zadruga, uglavnom osiguravajućih u slučaju nesreće (Đurđevac je imao livadarsku zadrugu, Kalinovac i Bregi Koprivnički pripomoćnu kod uginuća blaga). Drugi su se orijentirali na rješavanje kolonizacijskih zahtjeva u suradnji sa Zadrugom za kolonizaciju Zemlja (Kalinovački Konaci Grede, Krajnica), komasaciju zemlje (Kalinovec, Koprivnica, Dubovica), organizirali su prigodnu pomoć (ne stalnu zadrugu) kod uginuća stoke (Herešin, Grbaševac, Srijem, koji je pohvaljen na 9. skupštini Seljačke sloge) ili pomaganje siromašnih članova u posebnoj nevolji (Herešin, Koprivnica, Struga, gdje su za siromašnu djecu nabavili platno za zimsku odjeću vrijedno 200 dinara, što je spomenuto na 9. skupštini). Ogranak su neki iskoristili da zajedno nabave korisne strojeve (Herešin za pomoć pri napuhnutosti blaga). Gospodarske su djelatnosti ovisile i o lokalnim potrebama ili idejama pa su Bregi Koprivnički zajednički napravili rasadnik voćaka, Gotalovo je popravljalo 80 m dug most preko rukavca Drave, a Luka Ludbreška planirala kanal i čišćenje potoka Plitvica.

Ogranci su predvodili i nekoliko nacionalnih sabirnih akcija, od kojih su se isticale sabirna akcija za stradale od požara u Salopek Selu i Sv. Petru (Đurđevac, Kalinovac, Koprivnica) te u Kolarcu (Gotalovo) ili stalne pomoći gladnima u Dalmaciji (Koprivnica, Grbaševac).

* * *

Mnogi su se složili da je ogranak donio preobrazbu u selo (iz Herešina su javili da je unio veliku promjenu u loše odnose u selu, u Kutnjaku je počela nestajati 'neugodna ulična galama po večerima, koju danas zamjenjuje tamburanje, pjevanje i čitanje', a u Sesvetama Ludbreškim primijetili su da se članovi ogranka razlikuju od ostalih jer misle 'socijalnije'). No, unatoč izvanredno korisnom radu, Seljačka sloga je zabranjena zajedno s ostalim društvima u lipnju 1941. godine.⁴⁶

Nakon rata obnovljeni su neki ogranci, ali im se pokušala nametnuti uloga širitelja nove ideologije. Postalo je jasno da su uz prosvjetnu ulogu (opismenjivanje) prije svega trebali pomoći promidžbi 'uzadruživanja na selu', postajući tako zagovornicom ideja upravo suprotnih onima koje je Seljačka sloga promicala prije rata.⁴⁷

⁴⁵ D. Feletar navodi da u međuratnom razdoblju nije bilo većeg naselja bez neke od zadruga. D. FELETAR, Prilozi za povijest zadrugarstva u Podravini, *Podravski zbornik*, 15/1989., 28-32.

⁴⁶ M. WINTER, Kulturno-prosvjetna društva u Ludbregu, 157-161.

⁴⁷ Franjo GAŽI, *Uloga Seljačke sloge u socijalističkom preobražaju sela*, Zagreb, 1949., 20.

PRILOG: DJELATNOST OGRANAKA SELJAČKE SLOGE (PREMA KOTAREVIMA)

Br.	ogranak	ogranak	s/o	osnivanje	osnivanje
1	Botinovac	Koprivnica	s	15.3.1928.	12.1.1936.
2	Botovo	Koprivnica	s		17.5.1936.
3	Bregi Koprivnički	Koprivnica	s		22.3.1936.
4	Budrovac	Đurđevac	s	1.2.1927.	13.12.1936.
5	Delovi	Koprivnica	s		1939.
6	Drnje	Koprivnica	o		1936./10.4.1938.
7	Dubovica	Ludbreg	s		25.3.1937.
8	Đelekovac	Koprivnica	o	1926.	4.12.1935.
9	Đurđevac	Đurđevac	k	1926.	17.3.1940.
10	Đurđevački Konaci	Đurđevac	s		17.11.1935.
11	Đuretina	Đurđevac	s		7.3.1937.
12	Gola	Koprivnica	o		15.6.1938.
13	Gorica	Ludbreg	s	26.12.1927.	
14	Gotalovo	Koprivnica	s		13.3.1938.
15	Grbaševac	Ludbreg	s		1937.
16	Hampovica	Đurđevac	s		21.2.1940.
17	Herešin	Koprivnica	s		26.1.1936.
18	Hlebine	Koprivnica	o		19.7.1936.
19	Hrženica	Ludbreg	s		11.2.1940.
20	Imbriovec	Ludbreg	s	1926.	1937.
21	Jelačićevo	Đurđevac	s		11.2.1940.
22	Kalinovac	Đurđevac	o	8.12.1925.	6.1.1936.
23	Kalinovački Konaci Grede	Đurđevac	s		4.1937.
24	Kalinovački Pijeski	Đurđevac	s		28.4.1940.
25	Kladare	Đurđevac	s		1939.
26	Koprivnica	Koprivnica	k	15.1.1928.	8.9.1936.
27	Koprivnički Ivanec	Koprivnica	o	1928.	19.3.1939.
28	Krajnica	Đurđevac	s		26.11.1935.
29	Kunovec	Koprivnica	s	1928.	
30	Kutnjak i Antolovac	Ludbreg	o	17.1.1927.	6.3.1938.
31	Legrad	Koprivnica	o		1936.
32	Ludbreg	Ludbreg	k		1937.
33	Luka Ludbreška	Ludbreg	s		4.5.1939.
34	Mali Bukovec	Ludbreg	o		13.8.1939.
35	Miholjanec	Đurđevac	s		23.7.1939.
36	Miličani	Koprivnica	s		3.11.1935.
37	Molve	Đurđevac	o	1921./1929.	1937.
38	Novigrad Podravski	Koprivnica	o		16.8.1936.
39	Otočka	Koprivnica	s		2.2.1940.
40	Pešćenik	Koprivnica	s		12.7.1936.
41	Pitomača	Đurđevac	o		23.4.1939.
42	Reka	Koprivnica	s		29.5.1938.
43	Repaš	Đurđevac	s		20.2.1938.

Br.	ogranak	ogranak	s/o	osnivanje	osnivanje
44	Sesvete Ludbreške	Ludbreg	s		19.2.1937.
45	Sigetec	Koprivnica	s		19.6.1938.
46	Sirova Katalena	Đurđevac	s		4.11.1939.
47	Slanje	Ludbreg	s		1937.
48	Sokolovac	Koprivnica	o		3.3.1940.
49	Srijem	Koprivnica	s		29.11.1936.
50	Struga	Ludbreg	s		15.4.1938.
51	Sv. Đurađ	Ludbreg	s		8.12.1939.
52	Torčec	Koprivnica	s		16.8.1936.
53	Većeslavec	Koprivnica	s		24.7.1938.
54	Veliki Otok	Koprivnica	s		15.2.1940.
55	Virje	Đurđevac	o	20.6.1928.	1937.
56	Zablatje	Koprivnica	s		21.5.1939.
57	Županec	Ludbreg	s		7.1.1940.

Đurđevac

Budrovac - Ogranak iz Đurđevca trudio se osnovati nove ogranke u svojoj okolini, a prvi je uspjeh zabilježio osnivanjem ogranka u Budrovcu u nedjelju nakon poklada (1. veljače 1927.). Tog je dana đurđevački predstavljajući zbor posjetio Budrovac na poziv prvaka Mate Gregurca, Jakoba Kovača i »našeg seljačkog heroja starine« Plamacete. Cijelo selo okupilo se u pučkoj školi, gdje su održali govore, recitacije i prikazali dva igrokaza *Joža na straži* i *Začarani ormar*. Publika je stalno prekidala predstavu burnim pljeskom. Poslije priredbe okupili su se u kući Josipa Baltića i osnovali ogranak. U odbor su izabrani: p Josip Baltić, pp Ivan Kokotić ml., t Anton Horvat, b Mato Gregurec⁴⁸ (odbornici⁴⁹) (*SP*, 2/1927., 6-7, 126)

Obnovio je rad 13. prosinca 1936. Održavali su zajednička čitanja i pretplatili su se na *Sabranja djela* A. Radića. (*SS*, 2/1937., 7, 182) Prema drugom izvješću, obnova je bila 28. veljače 1937., iako su se od 1936. sastajali na zajednička čitanja A. Radića. Tajnik je bio Antun Horvat. (*SS*, 3/1938., 3, 110) Tijekom 1939. uredili su dom koji su dobili od zemljišne zajednice. Za spomendan M. Gupca priredili su igrokaz *Matija Gubec* od M. Matočec, a sama je autorica tom prilikom održala predavanje. Uz to, priredili su još dvije priredbe s igrokazima *Seljačka ljubav* i *Prekasno* (M. Matočec). Preko zime su održavali zajednička čitanja. Predsjednik je bio Andro Vinković, a tajnik Ivan Orač. (*SS*, 4/1939., 8, 275)

Đurđevac - Dana 20. lipnja 1926. priredili su u dvorištu đurđevačkog dvorca »još u ovom mjestu neviđenu kulturnu priredbu«, u kojoj su domaći seljaci davali dramu *Za volju djeteta* domaćeg autora i režisera Miroslava Singera. Većina glumaca nije vidjela »kazališta niti iz vana, a kamo li iz nutra«, a ipak su bili odlični. Prema S. Novoselu nisu glumili, nego na pozornici stvarno živjeli sadržaj drame iz seljačkog života. Gledateljstvo je odlično reagiralo, »kao i u običnom životu... bilo je smijeha i suza«. Trajalo je puna dva sata, bez stanke, ali nije trebalo šaptača ni odmora. (Izvjestitelj se oduševio i ponadao da bi, ako tako nastave, mogli imati stalno nedjeljno pučko kazalište!) U drugom dijelu izmjenjivale su se recitacije (Marica Fuček recitirala je Stuparićevu *Seljače moj*) i zborovi ogranka iz Molvi (zborovođa Franjo Pajcer, a pjevali su rodoljubne pjesme - Novakovu *Pozdrav domovini*, Vilharovu *S Dinare kršne*) i Kalinovca (zbo-

⁴⁸ Kratice: p = predsjednik, pp = potpredsjednik, t = tajnik, b = blagajnik.

⁴⁹ U izvoru su poimence navedeni odbornici.

rovođa Ivan Sobota, izveli su Novakovu *Jadransku vilu* i *Bog i Hrvati*, Špoljarovu *Plavu momu*). Oba zbora su tada prvi put javno nastupila, ali bili su vrlo dobri i sigurni. Nakon njih Hrvatski seljački sokol izveo je nekoliko vježbi. Za kraj je limena glazba Vatrogasnog društva zaspivala kolo, a prisutni su zaplesali i nastavili sa zabavom. Svirali su i gudački orkestar i mladi tamburaški zbor. Okupilo se oko 1200 gledatelja. Predsjednik ogranka bio je seljak Valent Hodalić. (SP, 1/1926., 14-15, 211) Nakon ljetnih radova pristupili su uređivanju čitaonice koju su planirali svečano otvoriti 31. kolovoza 1926. i tom prilikom održati predavanje o važnosti Seljačke sloge. U čitaonici su namjeravali održavati sastanke, vježbe predstavljača, zbora (kada nađu zborovođu i osnuju ga) i Sokola. Predstavljači su pripremali *Diogeneša*, a pola od zarade na Nikolinjskoj zabavi bilo je namijenjeno nabavi obuča za siromašnu djecu. (SP, 1/1926., 20-24, 299) Tijekom 1926. priredili su više predavanja, dosta su čitali, a pod ravnanjem M. Singera priređivali su predstave. Najavljenog *Diogeneša* izveli su 15. siječnja 1927. pred prepunom dvoranom koja, iako velika, nije mogla primiti sve zainteresirane pa se oko stotinu ljudi moralo vratiti kući. Pohvalili su se da je došla i »naša inteligencija«. Prihod su namijenili nabavi knjiga. Nadali su se da će uskoro dobiti zborovođu pa bi počeo s radom i pjevački zbor. (SP, 2/1927., 1, 22) Na pokladni utorak 1927. priredili su zabavu na kojoj su prikazali dva šaljiva igrokaza (*Joža na straži* i *Začarani ormar*) u kojima su prvi put igrale i žene. Počeo je raditi i pjevački zbor pa su za Duhove spremali veću priredbu (*Matiju Gupca* od M. Bogovića). (SP, 2/1927., 6-7, 126) S *Diogenešom* su gostovali u Bjelovaru, na zabavi koju je priredila mladež HSS-a. U jesen je objavljen nekrolog za Luku Matkova Jančijevog, tajnika ogranka, vođe Hrvatskog seljačkog sokola i predsjednika Hrvatske seljačke mladeži, koji je nesretno stradao u 28. godini, a bio je pokretač mnogih događanja u Đurđevcu. Bio je osnivač Seljačke sloge još 1920. (1. 12. 1920., SP, 3/1928., 3, 74), ali je tada morao u vojsku, pa je društvo prestalo djelovati. Nakon povratka pokrenuo je većinu djelatnosti u Đurđevcu (Sokol, ogranak, režirao predstave). (SP, 2/1927., 10, 175) Uključili su se u veliku sabirnu akciju Seljačke sloge te za pogorjele u Salopek Selu i Sv. Petru dali su 400 din. (SS, 3/1928., 2, 40) Ogranak je početkom 1928. imao oko 100 članova, tečaj za nepismene nisu ni morali držati jer su »od Marije Terezije« imali školu pa nije bilo nepismenih, imali su knjižnicu, koja je nastala tako da su članovi sami darovali knjige za nju, dio su sabrali među građanstvom, a dio je kupljen pa je ukupno brojila 443 knjige. Bili su pretplaćeni na *Seljačku prosvjetu*, *Gospodarski list* i *Slobodni dom* (tada *Dom*), a preko zime i na dnevnik *Narodni val*. Sastajali su se nedjeljom popodne, srijedom, četvrtkom i subotom. Održali su deset predavanja (pet iz gospodarstva održao je ravnatelj škole Ivan Lovašen, a po jedno su držali: o narodnoj pjesmi učitelj Franjo Židovec, o socijalnim bolestima dr. M. Vinković, o hrvatskim starinama i prosvjetnim društvima I. Lovašen i o livadarstvu ing. Božo Turina). Održan je i tečaj cijepjenja voćaka (ročelnik gospodarske sekcije Ivan Ferenčić). Priredili su i dvije zabave s igrokazima, a na drugoj (priređenoj u dvorištu staroga grada) je nakon predstave *Liječnik proti volji*, nastupio prvi put ogrankov pjevački zbor. Zbor nije dugo djelovao jer je raspušten prije slanja izvješća zbog »nesporazuma između članova i sborovođe«. Ogranak je osnovao i livadarsku zadrugu za poboljšanje livada i nabavu sjemenja. Mladež je prema zanimanju uvrštena u predstavljački ili tamburaški zbor. Gostovali su u Budrovcu, Kalinovcu i Bjelovaru. U novi su odbor ušli p Ivan Ferenčić, pp Đuro Štefanov, t Marko Matkov, b Ivan Jozek (*odbornici). (SP, 3/1928., 3, 74) Godišnju skupštinu održali su 16. prosinca 1928. i poslali izvješće središnjici (iako su se smatrali samostalnim društvom). Imali su 130 članova. U pomladak su ulazili svi neoženjeni članovi do 22 godine, a bili su »dužni« dolaziti na predavanja i sudjelovati prema sposobnosti u predstavljačkom ili tamburaškom zboru i uzgojiti barem deset voćkica. Održavali su sastanke mladeži srijedom i gospodarske razgovore odraslih petkom, a nedjeljom zajedničke susrete i predavanja na kojima su bile raspravljane teme iz prosvjete, gospodarstva, prava i dr.

Imali su knjižnicu, a 1928. su priredili tri zabave (igrokazi *Prvi april*, *Petrek pri fotografu*, *Rkač*). Tečaj za nepismene nisu organizirali jer nisu imali nepismenih. Sudjelovali su komemoracijama za ubijene vođe HSS-a, otkrivanju spomen-ploče u Virju i pogrebu S. Radića. Osnovani su livadarsku zadrugu, imali su tamburaški zbor (6 članova), predstavljajući zbor (u kojem je bilo i žena), a koji se toliko uigrao da su mogli vježbati i sami. Zajedno s marvogojskom zadrugom priredili su kotarsku gospodarsku izložbu (istaknuta je na 4. skupštini Seljačke sloge 7. travnja 1929. jer 1928. radi žalovanja nije bilo mnogo priredbi pa se djelatnost usmjerila na gospodarske izložbe) te održali tečaj cijepjenja voća i loze jer je voćarstvo bilo u padu (vodio ga je kotarski agronom Grgić). U novi odbor izabrani su p Ivan Ređep, pp Đuro Štefanov, t Marko Matkov, b Ivan Jozek (*odbornici). (SP, 4/1929., 3-4, 65; SP, 4/1929., 5, 77)

Ogranak je službeno obnovljen 17. ožujka 1940., ali djelovali su i ranije. (SS, 5/1940., 6, 191) Održali su sijelo u Starom gradu i tako proslavili dan braće Radić 11. lipnja 1939. Spomedan je obilježen na još dva mjesta pa je u tisku predloženo da se ubuduće slavi zajedno. (Podravac, 1/1939., 5 (1. 7. 1939.), 4) Na poticaj ogranka držan je domaćinski tečaj za žene (uz prehranu, nadali su se da će ovladati i vještinom izrade haljina iz domaćeg platna i prestati trošiti novac na »tvorničke prnke«), a 4. veljače 1940. priredili su zabavu u svojim društvenim prostorijama na kojoj su prikazali *Graničara*. (Podravac, 2/1940., 1 (20. 1. 1940.), 5)

Durdevački Konaci - Ogranak je osnovan 17. studenoga 1935., a 26. siječnja 1936. održao je redovnu skupštinu. Sastajali su se na zajednička čitanja, počeli stvarati knjižnicu i priredili jednu zabavu. (SS, 1/1936., 4, 92) Prema traženju središnjice, na sastanku upravnog odbora 1. studenoga 1936. pročitana je njezina poruka od 6. listopada 1936. i dogovoren je rad preko zime. Budući da nisu bili zbijeno selo, zajednička čitanja su organizirana po konacima (Trepče, Pavlanici, Krajnica, Stari Drum). Pohvalili su se da kod njih žene još same predu, a mlade su odlučili zaposliti čitanjem korisnog štiva (Radićevih djela), umjesto da večeri provode kartajući. Na godišnjicu osnivanja planirali su održati malu proslavu, na kojoj bi zajednički čitali, recitali i razgovarali o tome što raditi dalje. Predsjednik je bio Đuro Fuček, a tajnik Martin Jendrić. (SS, 1/1936., 11, 253) Tijekom 1938. priredili su igrokaz *Matija Gubec*, sastajali su se tri ili četiri puta mjesečno i razgovarali. Počeli su obnavljati običaje i stare pjesme, jedino s nošnjom nije bilo uspjeha. Tajnik je bio Martin Ružić. (SS, 4/1939., 5, 132) U lipnju 1939. proslavili su rođendan braće Radić, na kojem je prvo jedna starica usporedila Isusa Krista, koji je učinio da slijepi progledaju, s radom braće Radić, a nakon toga su izveli igrokaze *Progledao je veliki slijepac* i *Slava njima*. Popodne su mladi pjevali stare pjesme i plesali kolo, a stariji razgovarali o braći Radić. Na sijelu priređenom u dvorištu tajnika ogranka Martina Ružića okupilo se oko 200 ljudi (pola su bili žene i djeca). Predsjednik je bio Đuro Jendrijević. (SS, 4/1939., 7, 194) U proljeće 1940. izvijestili su da održavaju sastanke dva-tri puta mjesečno, a ljeti nedjeljom popodne. Uglavnom su držali zajednička čitanja (Radića i nešto iz povijesti). Nepismenih više nisu imali, a oni koji su slabo čitali vježbali su na Hercegovoj *Računici i čitanci*. (SS, 5/1940., 5, 138) Početkom 1941. javili su da se više sije lan i konoplja pa se tako spremaju za slučaj da ih se više ne može nabaviti na tržištu. Tijekom 1940. čitali su uglavnom Radićeva djela (čitali su ih i djeci). (Spomenuli su da u selu ima nezainteresiranih koji čitaju *Hrvatsku stražu*.) Slavili su seljačke blagdane, a sud je riješio tri spora. Predsjednik je i dalje bio Đ. Jendrijević, a tajnik M. Ružić. (SS, 6/1941., 1-2, 44)

Duretina - Ogranak je osnovan 7. ožujka 1937. Održavali su zajednička čitanja, pretplatili se na *Seljački dom* i *Gospodarske novine*, naručili nekoliko knjiga koje je preporučivala središnjica, priredili su igrokaz *Sa gospodskog suda na seljački*, počeli obnavljati nošnju i zanimati se za stare pjesme. Sud je mirio neke zavađene. Škola im je bila udaljena 7 km pa su imali i nešto više nepismenih, ali su za njih odmah naručili 50 *Abecedarki* i u proljeće su već mogli čitati stranač-

ki tisak. Predsjednik je bio Stjepan Veličan, a tajnik Josip Kirin. (SS, 3/1938., 6, 196) Spomen-dane M. Gupca i A. Radića 1939. proslavili su prosvjetnim sijelom, na kojem su čitali i razgovarali. Inače su održavali zajednička čitanja Radićevih djela (nedjeljom, u trajanju od dva sata). Imali su podmladak i pjevački zbor. Predsjednik je bio Josip Kirin, a tajnik Mato Šarec. (SS, 4/1939., 6, 163-164) Nastupili su na smotri u Špišić-Bukovici 21. svibnja 1939. (SS, 4/1939., 8, 277), gdje je R. Herceg pohvalio njihovo pjevanje, ali je za nošnju primijetio da još nije bila dovoljno domaća. Nakon toga su intenzivno poradili na njezinoj obnovi i pohvalili se da su na sijelu 30. srpnja 1939. već imali mnogo bolju narodnu nošnju. Na tom su sijelu inače izveli i popularan igrokaz *Martinsko prelo*, a kotarski je prosvjetni povjerenik Luka Kovač govorio o potrebi osnivanja ogranka i u okolnim selima. (SS, 4/1939., 10, 332)

Hampovica - Za sada znamo jedino da je ogranak osnovan 21. veljače 1940. (SS, 5/1940., 3, 78)

Jelačićevo (danas Ferdinandovac) - Prvo su sudjelovali u radu ogranka u Krajnici, a osamostalili su se 11. veljače 1940. (SS, 5/1940., 4, 118) Na pokladnu nedjelju 1941. održali su prosvjetnu zabavu. (*Podravac*, 3/1941., 3 (1. 3. 1941.), 6)

Kalinovac - Ogranak je osnovan 8. prosinca 1925. na poticaj Bernabića. U upravni odbor izabrani su p Franjo Cvrk, pp Luka Lacković, t Šimun Lacković, b Andrija Rogoz (*odbornici). (SP, 1/1926., 5-8, 125) Prema drugom izvješću osnovani su 16. prosinca 1925. (Paškal Cvekan, *Kalinovac, selo i župa*, Virovitica 1991., 49) Prvu zabavu s predstavom priredili su 18. srpnja 1926. Zanimanje je bilo veliko, a došli su ne samo seljaci, nego i mjesna inteligencija i »stari vrijedni mjesni župnik Fišter«, koji je tako - istaknuli su - pokazao primjerom drugima da im je mjesto sa župljanima. Načelnik je održao pozdravni govor, a onda je počeo program na kojem su nastupili članovi đurđevačkog ogranka (s programom koji su prethodno izveli u Đurđevcu, a nastupili su isto Marica Fuček te predstavljači sa Singerovom dramom), a pjevao je zbor domaćeg ogranka Zrinski. Nastup je pohvaljen, a izaslanik središnjice Petar Stanković ohrabrio ih je da ustraju, iako im zborovođa Ivan Sobota odlazi u vojsku. Na kraju su đurđevački sokoli pod vodstvom mladog seljaka Luke Matkova Jančijevog izveli nekoliko vježbi. Zabava je potrajala dugo u noć. (SP, 1/1926., 14-15, 211-212) Na godišnjoj skupštini početkom 1928. okupilo se 40 članova i izabran je novi odbor: p Šimun Lacković, pp Stjepan Matica, t Đuro Paviša, b Đuro Rabadžija (*odbornici). (SP, 3/1928., 3, 75) Pridružili su se akciji skupljanja pomoći za pogorjele u Salopek Selu. (*Dom*, 22/1928., 6 (8. 2. 1928.), 4) Zagrebački oblasni odbor darovao je ogranku knjiga u vrijednosti oko 500 din. (SP, 3/1928., 12, 238) Na godišnjoj skupštini 13. siječnja 1929. izvijestili su da imaju 40 članova, da se sastaju na zajednička čitanja, a kada se pojavio šarlah, na molbu ogranka je dr. Bazijanec održao predavanje o toj bolesti. Imali su knjižnicu, a mladež je osnovala tamburaški zbor. Izabran je isti upravni odbor. (SP, 4/1929., 3-4, 66)

Ogranak je obnovljen 6. siječnja 1936. i odmah su izabrali sve odbore te sud dobrih i poštenih ljudi. (SS, 1/1936., 10, 230-231) Prema drugom izvješću, obnovljeni su 30. siječnja 1936. (P. Cvekan, *Kalinovac*, 49) Unatoč zaprekama, uspjeli su raspačati 100 *Kalendara Seljačke sloge* i pretplatili su se na *Sabrana djela* A. Radića. Predsjednik je bio Stjepan (Štefo) Matica. (SS, 2/1937., 1, 18) Nastupili su na smotri u Virju 2. svibnja 1937., a središnjica je pohvalila njihovu nošnju. (SS, 2/1937., 5, 116) Zbor je te godine predstavljao Podravinu na središnjoj smotri u Zagrebu 13. lipnja 1937. (SS, 2/1937., 6b, 137) U zimi 1937./38. uključili su se u kampanju opis-menjivanja, popisali nepismene (bilo ih je 23 mladih od 50 godina), ali samo su se četiri javila za poučavanje jer su veći dio bili Romi koje nisu mogli nagovoriti na učenje. Predsjednik je i dalje bio S. Matica, a tajnik Jakob Lugarov. (SS, 2/1937., 12, 269) Tijekom 1938. ogranak je povećao broj članova sa 63 na 122. Sastajali su se četvrtkom i nedjeljom. Proslavili su spomen-dane M. Gupca i A. Radića čitajući Radićeva *Sabrana djela*. Osnovani su pripomoćnu zadrugu kod nesreće rogatog blaga i isplatili pomoć u dva slučaja. Sudjelovali su u proslavi 300-godišnji-

ce svog sela (4. 9. 1938.). Ogranak je bio i izdavač prigodne *Spomenice sela Kalinovca* (Zagreb 1938.). Ugostili su poznatu djelatnicu Seljačke sloge Maru Matočec, koja je održala predavanje o prosvjeti te posebno pozvala da se žene i djeca uključe u prosvjetni pokret. U razgovoru nakon predavanja pokazalo se da su najviše teškoća imali s obnovom nošnje (što je bilo karakteristično za cijelu Podravinu) jer je ona bila potpuno napuštena. Tajnik je bio Jakob Lugarov. (SS, 4/1939., 3, 83; M. Matočec, Što sam vidjela i čula u Podravini, SS, 4/1939., 4, 97-98) Proslavili su rođendan braće Radić 1939. sijelom priređenim u voćnjaku Mate Sobote, Mije Rogoza i Blaža Sobote. Okupilo se oko 1000 ljudi (istaknuli su da je bilo žena i djece jer je središnjica to izričito tražila). Sijelo se odvijalo prema preporuci vodstva Seljačke sloge: pozdrav tajnika, tri minute tišine i razmišljanja, recitacije i predavanja, a na kraju se zaplesalo kolo. (SS, 4/1939., 7, 194) Uključili su se u kampanju opismenjivanja, popisali nepismene (samo njih 35 ili 1%) te pokrenuli tečaj u mjestu, koji je držao učitelj, te poseban u Peskima, koji je držao seljak Stjepan Marijan (na njega su ovaj put išli i Romi, koji su učili s »velikom voljom i oduševljenjem«). Računali su da će nakon toga biti među prvim selima u kojima više uopće neće biti nepismenih. Osim toga, nedjeljom navečer držali su predavanja s diskusijama. (*Podravac*, 1/1939., 13-14 (24. 12. 1939.), 12) Početkom 1940. ogranak je imao 117 članova. Sastajali su se dva puta tjedno (četvrtkom i nedjeljom). Tijekom 1939. proslavili su seljačke blagdane, poučavali nepismene, sud je riješio pet sporova (dva nije). Osnovani su mali fond iz kojeg su pomagali siromašnu školsku djecu i poučavali nepismene. (SS, 5/1940., 4, 115) Nastupili su na smotri u Kloštru 11. kolovoza 1940. (SS, 5/1940., 8-9, 237) Tijekom 1940. proslavili su seljačke blagdane, a za nekoliko nepismenih (među kojima je bilo više dalmatinske djece) nabavili su *Abecedarke*. Predsjednik je bio Ivan Rabadžija, a tajnik Andro Špoljar. (SS, 6/1941., 3, 68)

Kalinovački Konaci Grede - Ogranak djeluje od travnja 1937. godine. Sud je bio najaktivniji i riješio je više sporova (jedan posebno težak). Imali su samo tri-četiri nepismena starija čovjeka i Rome koje nisu mogli nagovoriti na učenje. Predsjednik je bio Ivan Kolek, a tajnik Andrija Peršić. (SS, 3/1938., 2, 64) Proslavili su spomendan braće Radić 1939. govorom predsjednika ogranka, čitanjem članaka i razgovorom. Na kraju je jedan starac pričao svoja sjećanja na početke seljačkog pokreta i dolazak S. Radića kao studenta u Đurđevac. Predsjednik je bio Ivan Holer. (SS, 4/1939., 7, 194-195) Radili su na preseljenju u plodnije krajeve. Predsjednik je bio Ivan Auer, a tajnik Martin Markov. (SS, 5/1940., 4, 114)

Kalinovački Pijeski - Ogranak je osnovan 28. travnja 1940. godine. (SS, 5/1940., 5, 142)

Kladare - Ogranak je osnovan vjerojatno početkom 1939. Preko ljeta su se sastajali samo nedjeljom, a zimi dva puta tjedno i zajednički čitali *Sabrana djela* A. Radića. Imali su knjižnicu i čitaonicu (čitali su najrađe S. Kolara, A. Šenou, M. Pavleka Miškinu, a Krleža im se nije svidio). Održali su i zabavu, na kojoj su pjevali stare pjesme. Sud je riješio nekoliko sporova. Žene su zimi slabije radile u ogranku jer su bile zaposlene tkanjem (još su tkali same, i to svaka kuća po 50-100 m). Posao je bio zahtjevan pa su predlagali da se unaprijedi osnivanjem seoskih radionica i tako rastereti žene. Predsjednik je bio Tomo Badanjek. (SS, 4/1939., 12, 378) Na skupštini početkom 1941. izvijestili su da im je broj članova porastao sa 35 na 60. Tijekom 1940. sastajali su se jednom (ljeti) ili dva put tjedno (zimi) na zajednička čitanja, sijali su lan i konoplju, a svaka je kuća proizvodila 50-100 m tkanja. Sud je riješio deset sporova, a jedan nije mogao. Pjevački se zbor pripremao za smotru u Kloštru, ali su odustali jer je tamošnji župnik govorio da

članice dolaze kvariti žene.⁵⁰ Nepismenih nije bilo, ali čitalo se razmjerno slabo, posebno mladi (djevojke još manje od mladića). Predsjednik je i dalje bio T. Badanjek. (SS, 6/1941., 1-2, 45)

Krajnica - Ogranak je osnovan 26. studenoga 1935., a okupljao je sela Jelačićevo i konake Krajnica, Pavljanci, Greda i Hladna Voda. (SS, 1/1936., 5, 117) Tijekom 1938. radio je na kolonizaciji u Slavoniju (u virovitički kotar) preko Zadruga Zemlja. Osnovali su knjižnicu i nabavili Radićeve knjige. Za spomendan M. Gupca održali su predavanje o seljačkoj buni. (SS, 4/1939., 4, 107) Prigodom rođendana braće Radić 1939. održali su sijelo na otvorenome, na kojem su recitali pjesme iz *Seljačke sloge* i jednu koju je napisao član ogranka Fabijan Mihaljev. Nakon toga je prikazan igrokaz *Za bolji i ljepši život*. Tajnik je bio Ivan Vuk. (SS, 4/1939., 7, 195) Sud je tijekom 1939. riješio deset sporova, a proslavili su i seljačke blagdane (u veljači predavanjem, a u lipnju su priredili igrokaz). Preselili su nekoliko obitelji u virovitički kraj. (SS, 5/1940., 4, 114)

Miholjanec - Ogranak je osnovan 23. srpnja 1939. (SS, 4/1939., 9, 301) Ubrzo su održali prvo prosvjetno sijelo na koje je došao i zamjenik narodnog zastupnika Petar Maderić. Predsjednik je istaknuo važnost ogranka u okupljanju mladih i radu s njima, a nakon toga su prikazali igrokaz *Ženska republika* (prikaz slavonskog sela u Prvom svjetskom ratu). Sakupljali su novac kako bi osnovali knjižnicu. Predsjednik je bio S. Drljanovčan (Drljanović), a tajnik Matija Vranić. (SS, 4/1939., 11, 352) Na Martinje (11. 11. 1939.) priredili su sijelo i prikazali igrokaz *Martinsko prelo* (Jana Falica), a predsjednik je govorio o potrebi održanja starih običaja. Sud je riješio jedan spor. (SS, 4/1939., 12, 378) Tijekom 1940. proslavili su seljačke blagdane i održali tri prosvjetna sijela na kojima su pjevali starinske pjesme. Nepismenih je bilo 3%, ali su i za njih nabavili *Abecedarke*. Sud je riješio 15 sporova. Predsjednik je i dalje bio S. Drljanović, a tajnik Martin Sočec. (SS, 6/1941., 1-2, 45)

Molve - Organizacija je postojala od 1921. (osnivač Franjo Novaković), a 1929. je prišla središnjici kao ogranak. Imala je knjižnicu od 450 knjiga, 70 članova, priređivali su predavanja, zabave, tečajeve za nepismene, a od 1924. do 1926. imali su i pjevački zbor koji je prestao s radom kada im je zborovođa premješten. (SP, 4/1929., 5, 86)

Nastupili su na smotri u Virju 2. svibnja 1937. godine. (SS, 2/1937., 5, 116)

Pitomača - Ogranak je osnovan 23. travnja 1939. (SS, 4/1939., 6, 166) Na sijelu prigodom spomendana braće Radić 1939. u dvorištu predsjednika Franje Begovića okupilo se oko 500 ljudi koji su oduševljeno pratili igrokaze *Za bolji i ljepši život* i *Progledao je veliki slijepac*, slušali recitacije pjesama iz *Seljačke sloge* i stare pjesme. Sve su priredili sami seljaci, a prisutne je ponajviše oduševio starinski drmeš i pjesma *Služio sam devet let*, koja je potjecala još iz vremena Vojne granice. Tajnik je bio Matija Giba. (Podravac, 1/1939., 5 (1. 7. 1939.), 5; SS, 4/1939., 7, 195) Nastupili su na smotri u Kloštru 11. kolovoza 1940. (SS, 5/1940., 8-9, 237) Zbor je nastupio na središnjoj zagrebačkoj smotri 25. kolovoza 1940. (SS, 5/1940., 8-9, 199, 214)

Repaš - Ogranak je osnovan 20. veljače 1938. (SS, 3/1938., 5, 175) Do ljeta su bili zauzeti proljetnim radovima pa je najaktivniji bio sud dobrih i poštenih ljudi, za koji su sami priznali da im je prijeko potreban jer su se navikli tužiti »za svaku sitnicu«. Do ljeta je uspješno riješio četiri spora, od kojih je jedan već bio na redovnom sudu. Predsjednik je bio Mihovil Hontić, a tajnik Stjepan Mahkek. (SS, 3/1938., 7, 221) Sud je pokušao riješiti jedan spor, zavađeni su se prvo nagodili, ali optuženi je kasnije odustao i završili su na redovnom sudu. Morao je platiti odštetu, ali sve ga je stajalo mnogo više pa je slučaj iznesen za upozorenje ostalima. (SS, 4/1939.,

⁵⁰ Župnik Mijo Jurić, koji je djelovao na tradicijama pravaškog pokreta, osnivač je udruge Katolički muževi, Kongregacije Marije Djevice i križara. Kasnije je prišao ustaškom pokretu i emigrirao 1945. u Australiju. HDA, f. RSUP SRH SDS, 013.0, red. br. 14 (Rekonstrukcija ustaškog aparata i pokreta na području kotara Koprivnica. Elaborat, Koprivnica 1962.)

4, 101) Nabavili su Radićeve knjige i čitali ih po kućama, a osnovali su i tamburaški zbor. Predsjednik je i dalje bio M. Hontić, a tajnik S. Mahkek. (SS, 4/1939., 5, 128) Svi, pa i pomladak, marljivo su čitali A. Radića, bilo pojedinačno ili zajednički. (SS, 5/1940., 3, 75)

Sirova Katalena - Ogranak je osnovan 4. studenoga 1939. (SS, 4/1939., 11, 354) Knjižnicu bivše Hrvatske seljačke čitaonice predala im je na upotrebu škola koja ju je do tada čuvala. Održavali su zajednička čitanja srijedom i subotom. Sud je pokušao riješiti jedan spor, ali se zavađeni nisu pomirili (što su nakon troškova na redovnom sudu požalili). Tajnik je bio Luka Osman. (SS, 5/1940., 4, 117-118)

Virje - Ogranak je osnovan 20. lipnja 1928., a poticaj je dao dr. Josip Široki. Upisala su se 43 člana i izabrana je uprava: p Lovro Brcković, pp Mijo Fancev, t dr. Josip Široki, b Josip Kanenović, knjižničar Jakob Kapić (*odbornici). (SP, 3/1928., 10-11, 223) Iz Virja su čak dva seljačka pjevačka zbora, Ratar i Rusan, nastupila na pjevačkoj smotri u Bjelovaru 14. listopada 1928. (Dom, 22/1928., 42 (17. 10. 1928.), 9) Oba su zbora pjevala na svečanoj proslavi imenovanja Trga Stjepana Radića 8. prosinca 1928., a vodio ih je Franjo Pajc, koji je završio tečaj za zborovode u organizaciji Seljačke sloge. Na proslavu su u ime Seljačke sloge došli M. Pavlek Miškina, a u ime Pjevačke župe »Matija Gubec« Stjepan Novosel. (Dom, 22/1928., 51 (Božić 1928.), 15) Zagrebački oblasni odbor darovao je ogranku knjiga u vrijednosti oko 500 din. (SP, 3/1928., 12, 238)

Za sada su jedine vijesti o njihovom radu u 30-im godinama da su 2. svibnja 1937. organizirali smotru na kojoj su, uz njihova četiri zbora (kao veliko selo imali su podjelu na sjever, jug, istok, zapad), nastupili Kalinovac, Novigrad, Molve, Miholjanec, Jabučeta. Središnjica je ocijenila smotru kao »vrlo uspjelu«. (SS, 2/1937., 5, 116)

Koprivnica

Botinovec - Ogranak je osnovan 15. ožujka 1928. na poticaj Viktora Tota. Upisala su se 32 člana, a u upravni odbor su izabrani p Viktor Sabolčec, pp Andrija Geršić, t Ivan Geršić, b Dragutin Košist, knjižničar Mijo Kovač (*odbornici). (SP, 3/1928., 10-11, 222)

Obnovljen je 12. siječnja 1936. i odmah su izabrani članovi suda dobrih i poštenih ljudi. Proslavili su spomendan braće Radić 11. lipnja 1936. Već u tri sata ujutro jedan je član ogranka odsvirao budnicu, nakon čega su se svi okupili oko zastave. Govorili su Mijo Kovač i Đuro Mesar. Selo je bilo okićeno zastavama i cvijećem. Predsjednik ogranka bio je Josip Markan, a tajnik Stjepan Kovač. (SS, 1/1936., 10, 230; 231) Zbor ogranka nastupio je na smotri u Koprivnici 30. svibnja 1937. (SS, 2/1937., 7, 183) Tijekom 1938. održali su nekoliko sastanaka s predavanjima i jedno sijelo. Predsjednik je bio Mijo Krnjak, a tajnik Stjepan Kovač. (SS, 4/1939., 4, 106) Sud je do 1941. riješio 62 spora, a uspjesi su privukli seljaštvo iz cijele okolice. U selu, pohvalili su se, nije više bilo nijednog spora na redovnom sudu. Predsjednik je bio S. Kovač, a tajnik Dragutin Košuta. (SS, 6/1941., 1-2, 45)

Botovo - Ogranak je osnovan 17. svibnja 1936. (SS, 1/1936., 10, 232; Hrvoje Petrić, *Općina i župa Drnje. Povijesno-geografska monografija*, Koprivnica 2000., 170) Priredili su zabavu 2. kolovoza 1936., na kojoj su govorili Miškina i predsjednik kotarske organizacije HSS-a Franjo Gaži. (Podravske novine, 7/1936., 31 (1. 8. 1936.), 3) Priredili su proslavu dana M. Gupca i A. Radića 14. veljače 1937. Zabava je protekla »u duhu Seljačke sloge, bez alkohola«, a program se sastojao od uobičajenih govora, recitacija, pjevanja, sviranja tamburaša i igrokaza iz seljačkog života. Zabavu je pomogla prirediti suradnica središnjice Slava Kovač. Predsjednik je bio Stjepan Edut, a tajnik Valent (Valko) Bači. Na zabavu je došao i Pavao Tomašić (općinski liječnik u Drnju i ugledni javni radnik) koji je govorio o povijesti seljačkih buna. (Podravske novine, 8/1937., 8 (20. 2. 1937.), 3-4) V. Bači javljao se češće u *Podravskim novinama* s napisima o

Seljačkoj slozi, a razmišljanje »Svaki svijestan seljak mora biti članom Seljačke sloge« objavljivano je u nastavcima. (*Podravske novine*, 8/1937., 36 (4. 9. 1937.), 2; 37 (11. 9. 1937.), 3; 38 (18. 9. 1937.), 2) Na skupštini 1938. izvijestili su da su tijekom 1937. nabavili 40 novih knjiga i dosta čitali (najviše A. Radića). Sud nije radio jer nije bilo potrebe. Nepismenih nisu više imali, ali su zato kupili značke ABC da novčano potpomognu kampanju. Proslavili su spomendane M. Gupca i A. Radića (14. 2. 1937.). Proslavili su spomendane A. Radića i M. Gupca 20. veljače 1938. Tom su prigodom izveli *Matiju Gupca* (M. Matočec), recitali i održali prigodne govore (predsjednik S. Edut, B. Magovac, V. Baći, P. Tomašić). (*Podravske novine*, 9/1938., 9 (26. 2. 1938.), 3) Do izvješća u lipnju 1938. imali su 40 članova, što je bilo mnogo s obzirom na to da je selo brojilo oko 80 kuća. (SS, 3/1938., 7, 221) Tijekom 1938. proslavili su i rođendan braće Radić u lipnju, priredili jedno prosvjetno sijelo i radili na pobijanju nepismenosti. Sud nije imao posla. Predsjednik je bio Franjo Galić, a tajnik Mihovil Varović. (SS, 4/1939., 4, 109) Nastupili su na smotri u Drnju 14. svibnja 1939. (*Podravske novine*, 10/1939., 20 (19. 5. 1939.), 2; SS, 4/1939., 6, 165) Tijekom 1939. nabavili su knjiga u vrijednosti od 500 din (imali su 72 knjige), proslavili seljačke blagdane (u veljači su za spomendan prikazali igrokaz *Progledao je veliki slijepac*), sud je riješio jedan spor među članovima, čitali su pojedinačno. (SS, 5/1940., 4, 117)

Bregi Koprivnički - Ogranak je osnovan 22. ožujka 1936., a upisao se 31 član. Sastajali su se subotom u kući tajnika ogranka, čitali su zajedno i razgovarali o pročitanom. Priredili su predavanje o bolesti raka. Sakupljali su novac za knjige koje su mislili nabaviti prvenstveno od središnjice. (SS, 1/1936., 6, 141) Prvu javnu priredbu spremili su 24. siječnja 1937., a na njoj je gostovao ogranak iz Novigrada s igrokom *Matija Gubec*. Unatoč intrigama (izveo ih je »jedan 'patentivni hrvatski rodoljub'«) zabava je uspjela »iznad svakog očekivanja«. Mnogi nisu mogli ući na zabavu pa se počelo razmišljati o vlastitom domu. (*Podravske novine*, 8/1937., 6 (6. 2. 1937.), 3-4) Ogranak je 23. siječnja 1938. održao zabavu na kojoj su predstavljači izveli *Povratak iz grada na selo* (M. Matočec). I ovaj put je Vatrogasni dom bio premali. Govorili su M. Matočec, M. Pavlek Miškina i izaslanik iz Zagreba B. Magovac. (*Podravske novine*, 9/1938., 6 (5. 2. 1938.), 4) Na skupštini 1940. izvijestili su da su se redovno sastajali srijedom i subotom, obično nešto pročitali, razgovarali o svim važnim pitanjima i zaključke donosili svi zajedno, a ne samo odbor »jer nekoliko ljudi može pogriješiti, dok svi ne mogu«. Priredili su jedno sijelo na kojem su prikazali *Graničare*. Poučavali su 47 nepismenih, sud je riješio nekoliko sporova, između ostalih i jedan koji je već bio kod kotarskog (višeg) suda, što mu je podiglo ugled pa su mu dolazili po savjet i seljaci iz okolice. Ogranak je imao i svoj rasadnik s najboljim voćkama, koji je služio i za poučavanje mladih. Predsjednik je bio Stjepan Sinjerec (Sinjeri). (SS, 5/1940., 5, 142) Rad na opismenjivanju pohvaljen je i u *Podravskim novinama*. Popisali su nepismene (njih 40) i svi su se odazvali na poziv na učenje. Štoviše, samoinicijativno je došao i jedan za koga nisu znali da je nepismen pa je posebno istaknut kao primjer onima koji su se sramili i sakrivali. Rad ogranka pomogao je i novi gradski povjerenik Ivan Hirschl. (*Podravske novine*, 11/1940., 2 (13. 1. 1940.), 2) Ogranak je potaknuo osnivanje Zadruga za osiguranje stoke u koju se upisalo 19 seljaka. Poteškoće su bile velike jer su upisani uglavnom bili siromašni, a gotovo sva stoka bila je zaražena metiljem. Na Uskrsni ponedjeljak 25. ožujka 1940. priredili su zabavu na kojoj su prikazali igrokaz *Daleka svjetlost* (Šignjar). Predstavljače su uvježbali Selinger i Paprika. Zabava je uspjela unatoč bojkotu jednog kruga domaćih ljudi. No, na nju su došli koprivnički povjerenik I. Hirschl i još neki građani, što je bilo prvi put da osoba na tako visokoj dužnosti dolazi na seljačku zabavu. Za uspomenu je dobio bijelu bregovsku torbu s rakijom i poznatom prgom. (*Podravske novine*, 11/1940., 14 (6. 4. 1940.), 3)

Delovi - Tijekom 1939. imali su dvije priredbe i proslavili seljačke blagdane u veljači i lipnju. Od zarade su kupili namještaj za knjižnicu. Zajednička čitanja nisu održavali jer zbog predratnih

nestašica nisu imali petroleja. Obnavljali su stare pjesme (koje »već svatko danas voli i pjevati i slušati«). Imali su deset nepismenih između 13 i 20 godina, a svi su bili sluge, koji su dolazili iz drugih krajeva. Za njih su organizirali poučavanje. (SS, 5/1940., 4, 113) Predsjednik je bio Andrija Restek, a tajnik Ivan Restek. (SS, 5/1940., 4, 113)

Drnje - Ogranak je osnovan 1936., a 1937. su preuzeli postojeću knjižnicu. (H. Petrić, *Općina i župa Drnje*, 170) Prema evidenciji Seljačke sloge osnovani su tek 10. travnja 1938. (SS, 3/1938., 6, 198) Sud dobrih i poštenih ljudi radio je i ranije. Osnovala ga je mjesna organizacija HSS-a 20. veljače 1937., a tijekom prve godine rada riješio je 20 sporova. (SS, 4/1939., 2, 50) Priredili su smotru 14. svibnja 1939. na kojoj su uz domaći zbor nastupili ogranci iz Koprivnice, Koprivničkog Ivanca, Gotalova i Botova. Iz središnjice su došli Imbro Štivić i profesorica Kovač, a iz kotara M. Pavlek Miškina, F. Gaži, S. Prvčić i drugi ugledni kulturni djelatnici. Otvorio ju je predsjednik domaćeg ogranka Habuš, svi su sudionici bili vrlo dobri, zadovoljili su sve zahtjeve za izvornošću, a Gotalovo je izabrano za podravskog predstavnika na središnjoj zagrebačkoj smotri 11. lipnja 1939. (*Podravske novine*, 10/1939., 20 (19. 5. 1939.), 2; SS, 4/1939., 6, 165; H. Petrić, *Općina i župa Drnje*, 170)

Đelekovac - U prosincu 1926. ogranak je imao iznimno bogatu knjižnicu s više od 1500 knjiga. Među članovima je bilo više od 25 dopisnika Novljanove dopisne škole. (SP, 2/1927., 1, 22)

Ogranak je obnovljen 4. prosinca 1935., a do sredine 1937. imao je 139 članova. Imao je knjižnicu i održavao redovne sastanke na kojima su raspravljali o pročitanim knjigama. S drugim mjesnim društvima planirali su graditi dom. Predsjednik je bio Franjo Čižmak, a tajnik Tomo Lončar. (SS, 2/1937., 7, 182) Istaknut je na 7. skupštini Seljačke sloge kao jedan od ogranka u kojem su sudske parnice postale rijetkost. (SS, 2/1937., 2, 34) Zbor ogranka nastupio je na smotri u Koprivnici 30. svibnja 1937. (SS, 2/1937., 7, 183) U zimi 1938./39. nalazili su se na zajedničkim čitanjima, a čitali su dosta i kod kuće. Priredili su dva sijela na kojima je nastupao pjevački zbor te jedan na kojem su predstavljači izveli igrokaz. Odlučili su zajedno s drugim mjesnim društvima podići dom. Predsjednik je bio Ivan Željeznjak, a tajnik Pavao Mikulandi. (SS, 4/1939., 6, 164) Sijelo prigodom rođendana braće Radić 1939. održano je na mjestu gdje je S. Radić držao jedan od prvih sastanaka u Đelekovcu. Nakon pozdravnog govora i predavanja članovi ogranka recitirali su nekoliko pjesama i pjevali starinske pjesme. Na kraju je prikazan igrokaz *Progledao je veliki slijepac*. (SS, 4/1939., 7, 197)

Gola - Ogranak je osnovan 15. lipnja 1938., a priključila mu se Hrvatska čitaonica (jer je, kako su zaključili, osnivanjem ogranka postala »suvišna«) najavljujući da će prenijeti na ogranak i svoju imovinu. Sud dobrih i poštenih ljudi djelovao je i ranije. Nošnja je potpuno nestala pa su zamolili da se u blizini održi smotra kako bi je mladi vidjeli (i još više osjetili da je drugi cijene) i tako je i sami »zavoljeli«. Nadali su se da će osnivanje pjevačkog zbora biti lakše jer su mladi voljeli pjesmu, no i tu su trebali primjer. Predsjednik je bio Đuro Kiš. (SS, 3/1938., 8, 246) Rođendan braće Radić 1939. proslavili su sijelom, na kojem su pred 70 okupljenih predsjednik Kiš i tajnik Ignacije Rak govorili o životu braće Radić. (SS, 4/1939., 7, 197) Rad ogranka u početku se uglavnom svodio na čitanje, ali kako od članarina nisu mogli prikupiti dovoljno za nove knjige, nekoliko je mladića osnovalo predstavljačku skupinu i za Veliku Gospu priredili su prvo sijelo s igrokazima. Davali su popularne predstave *Progledao veliki slijepac* (Mijo Miković) i *Snuboci* (Ivan Panić), a zanimanje je bilo toliko da je bila »stiska kao na Božić kod polnočke«. Sud je riješio dva teška spora. Nadali su se da će im se dogodine priključiti i žene i djevojke pa bi rad bio »podpun«. Predsjednik je i dalje bio Đuro Kiš. (SS, 4/1939., 10, 332-333) Sud je dobro radio pa je Đ. Kiš 1939. opisao dva riješena spora (SS, 4/1939., 11, 348-349), a dogodine se javio s opisom još dva. (SS, 5/1940., 4, 107-108)

Gotalovo - Osnovan je 13. ožujka 1938., na poticaj kotarskog prosvjetnog povjerenika Stjepana Prvčića i Valka Bačija. U odbor su izabrani p Tomo Lovković, pp Josip Šestak, t Andro Posavec, b Josip Večenaj. (*Podravske novine*, 9/1938., 13 (26. 3. 1938.), 4) Prema evidenciji središnjice osnovan je 24. travnja 1938. (SS, 3/1938., 6, 198) Prekodravsko selo Gotalovo istaknuto je kao uzor dugima jer je, unatoč izdvojenom položaju, političkim pritiscima i gospodarskim teškoćama zbog čestog plavljenja Drave, očuvalo nacionalnu svijest i razvilo živi rad u ogranku. Uglavnom je u selu vladala sloga, a manje je svađe rješavao sud dobrih i poštenih ljudi. Ogranak je za glavnu zadaću uzeo ono što je najviše tištalo selo - popraviti 60 m (u drugom izvješću 80 m) dug pješački most preko rukavca Drave, što su 1938. i napravili. Svečano su proslavili dan braće Radić 11. lipnja 1938. (11. 6. dočekali su izlazak sunca, kako je preporučila središnjica, a 12. 6. popodne imali su sastanak u kući predsjednika ogranka, a o radu braće Radić govorio je zamjenik kotarskog prosvjetnog povjerenika V. Bači). Privukli su i mlade, i to tako da je vrijedni predsjednik išao od kuće do kuće i uvjeravao ih koliko je važno i dobro da se uključe u rad ogranka. Pristupilo im je 20 mladića. Uključili su se u veliku akciju Seljačke i Gospodarske sloge te su skupljali pomoć za stradale u Kolarcu. Za Staru godinu priredili su zabavu s igrokazom *Sleep kod zdravih očiju* i jednom šaljivom pričom iz *Seljačke sloge*. Pozvali su svakog pojedinog nepismenog na učenje, a oni su se odazvali. Predsjednik je bio Tomo Lovković, a tajnik Andro Posavec. (SS, 3/1938., 8, 246; SS, 4/1939., 5, 131) Nastupili su na smotri u Drnju 14. svibnja 1939. te oduševili stručno povjerenstvo i publiku nošnjom i pjevanjem pa su izabrani da predstave svoj kraj na središnjoj zagrebačkoj smotri. (*Podravske novine*, 10/1939., 20 (19. 5. 1939.), 2; SS, 4/1939., 6, 165) Nastupili su u Zagrebu 11. lipnja 1939. (SS, 4/1939., 7, 206) Broj članova je do početka 1940. porastao na 57 i 24 člana podmlatka. Sud je riješio jedan spor. (SS, 5/1940., 4, 112) Predsjednik Tomo Lovković opisao je uspješnu nagodbu koju je postigao sud ogranka. (SS, 5/1940., 8-9, 228)

Herešin - Ogranak je osnovan 26. siječnja 1936. u kući Marije Vratarić. Bilo je to prvo društvo u selu uopće, a poticaj je dao Božidar Magovac uz pomoć domaćeg seljaka Josipa Žganca (izabranog za predsjednika). (SS, 1/1936., 10, 231; Ivan Magić, *Herešin kroz povijest*, Koprivnica 2001., 85) Ogranak je unio veliku promjenu u loše odnose u selu. Počeli su se sastajati subotom navečer i razgovarati o svim problemima (o gospodarstvu, općini, trgovini) ili su čitali i razgovarali o pročitanim (nabavili su *Sabrana djela* A. Radića). Za jednog su člana (M. Horvata) skupili pomoć kada mu je uginula junica, a dobar ih je čin ohrabrio na daljnje djelovanje. Pomogli su i članu koji je imao smrtni slučaj. Sud je posredovao u teškom sporu između tri obitelji. Osnovali su i zbor od 12 članova pa iako su isprva mnogi sumnjali u ishod ogrankovih inicijativa, prvi ih je nastup učvrstio u uvjerenju da su na pravom putu. Pjevali su bez nota, ali uspjeh je bio velik pa su odlučili nastaviti tako i početi sakupljati stare pjesme. Organizirali su i dvije zabave po uputama središnjice: pjevao je zbor, djeca su recitirala (javili su kako najviše vole pjesme seljačkih autora) i predstavljači su prikazali igrokaz. Počeli su spremati novi (*Sa gospodarskog suda na - seljački*) koji su namjeravali prikazati besplatno jer je u njemu »najjače obilježeno ono, za čime ide i teži Seljačka sloga«. S predstavom su gostovali u Peterancu, a s koliko su je oduševljenja spremali, pokazuje i to da su imali kulise, što je tada bilo vrlo rijetko kod seljačkih amaterskih skupina. Zajedno su nabavili i uređaj protiv napuhnutosti stoke. Tajnik je bio Pavle Vratarić. (SS, 2/1937., 1, 19-20; I. Magić, *Herešin*, 86) Na godišnjoj skupštini početkom 1940. izvijestili su da imaju 48 članova, da su snizili nepismenost sa 20 na 5 posto, a namjeravali su raditi i dalje. Veći problem bili su »pismeni analfabeti« koji su učili, ali su kasnije malo čitali. Za 18 takvih suseljana imali su tečaj na kojem su radili po Hercegovoj *Računici i čitanci*. Tijekom 1939. održali su četiri prosvjetna sijela. Pomagali su članovima u nevolji (ženi bolesnog člana dali su 150 dinara i kupili školske knjige za sina, a za dvojicu kojima su uginule

svinje sakupili su po 100 dinara). Sud nije radio jer su se u selu sporile samo dvije bogate obitelji koje nisu željele na ogrankov sud. (SS, 5/1940., 3, 75) Potkraj 1940. javili su da su u sud izabrali i nečlanove, kako bi i oni koji nisu u Seljačkoj slozi dolazili pred njega s većim povjerenjem. U selu su imali još samo dva nepismena, a odlučili su i njih poučiti preko zime. (SS, 5/1940., 12, 374)

Hlebine - Za sada znamo samo da je ogranak osnovan 19. srpnja 1936. (SS, 1/1936., 10, 232)

Koprivnica - Ogranak je osnovan 15. siječnja 1928. iako su već prije imali gotovo sve djelatnosti - zabave s igrokazima (gdje se isticao izniman glumački talent 18-godišnjeg seljaka Pavla Držalića), recitacije, tamburaški zbor (14 članova), a u svemu su sudjelovali sami seljaci pod vodstvom učitelja Matije Sudete i Kazimira Sabola. Osnivačka skupština održana je u kući Martina Zelenka, okupilo se oko 120 muškaraca i žena svih uzrasta, a došao je i narodni zastupnik Ivan Kraljić koji je obrazložio potrebu za Seljačkom slogom. Govorio je i učitelj K. Sabol, a nakon toga je upisano 50 članova i 65 članova podmlatka te je izabran upravni odbor p Blaž Gregurek, pp Florijan Ostriž, t Andro Kovač, b Valko Kovač, knjižničar Mijo Ištvan (*odbornici). (SP, 3/1928., 4, 94; SP, 3/1928., 10-11, 221-222) Odmah su se pridružili akciji skupljanja pomoći za pogorjele u Salopek Selu. (Dom, 22/1928., 6 (8. 2. 1928.), 4) Na godišnjoj skupštini 6. siječnja 1929. bilo je prisutno 40 (od 45) članova, 22 prijatelja društva koji su se na skupštini učlanili u ogranak i 40 (od 48) članova podmlatka (ukupno 102), B. Gregurek i K. Sabol govorili su o mučenicima od Gupca do Radića. Od osnivanja održali su 12 sjednica odbora (svaki mjesec) te jednu izvanrednu i dvije žalobne (vezane uz ubojstvo zastupnika HSS-a 1928.). Bili su na pogrebu lipanjskih žrtava i održali komemoraciju. U knjižnici ogranka bilo je 100 knjiga, nisu imali nepisanih, držali su tečaj esperanta (33 polaznika), organizirali su nekoliko predavanja (povijest, zemljopis, gospodarstvo). U godinu dana priredili su dvije prosvjetne zabave. Na prvu 12. veljače 1928. došlo je 1000 ljudi, a u programu su bile recitacije, Novoselova *Prigorska svadba* i nastup tamburaškog zbora. Ogrankovi predstavljači prikazali su na drugoj zabavi 8. i 9. rujna 1928. *Seljačku bunu* (Đuro Prejac). Tada su privukli oko 3000 gledatelja »svih staleža«. Glumom su se istaknuli Florijan Ostriž, Ružica Lončarić, Mijo Vrtiprah, Stjepan Lončarić. Ogranak je sudjelovao na raznim proslavama u Koprivnici i okolici (proslavi Kunovečke bune iz 1903., kada je u Ivancu Koprivničkom otkrivena spomen-ploča na mjesnoj crkvi). Pokazali su solidarnost sakupivši 150 dinara za gladne u Dalmaciji, 150 za siročad ubijenih zastupnika i još 750 dinara za stradale članove ogranka. Odbor je ostao isti, osim što je za novog knjižničara izabran Martin Brozović (*odbornici). (SP, 4/1929., 3-4, 67) U kratkom osvrtu na rad tijekom 20-ih godina spomenuto je da su davali i predstave *Hrvati kroz tisuću godina*, *Liječnik protiv volje* (Moliere), *Seljaci u gradu*. (Prosvjetno sijelo, *Podravske novine*, 11/1940., 3 (20. 1. 1940.), 4)

Obnovili su rad 8. rujna 1936. (SS, 2/1937., 11, 254) Prvu (Katarinsku) zabavu s igrokazom priredili su 22. studenoga 1936. u »Domoljubu«. (*Podravske novine*, 7/1936., 46 (14. 11. 1936.), 3) Održali su prvu skupštinu u siječnju 1937., a na njoj su zaključili da zatraže od kanonika Pavunića, kojem je bila povjerena imovina ogranka nakon prestanka rada 1929., da je vrati obnovljenom ogranku. Imali su 140 članova i 1400 dinara imovine, a u odbor su izabrani p Martin Brozović, t Josip Vratarić, b Hadun. (*Podravske novine*, 8/1937., 3 (16. 1. 1937.), 2-3) Svečano su otvorili knjižnicu u kući Stjepana Kovačevića (tada Trg kralja Aleksandra) 31. siječnja 1937. Prigodne govore održali su predstavnik središnjice B. Magovac i M. Pavlek Miškina. (*Podravske novine*, 8/1937., 5 (30. 1. 1937.), 3) Odmah su pristupili osnivanju pjevačkog i tamburaškog zbora. Vodio ih je tajnik J. Vratarić. (*Podravske novine*, 8/1937., 6 (6. 2. 1937.), 2) Do jeseni 1937. privukli su 205 članova i održali nekoliko priredbi s igrokazima. Predsjednik je bio M. Brozović, a tajnik Ivan Tkalčić. (SS, 2/1937., 11, 254) Priredili su smotru 30. svibnja 1937. na kojoj su nastupili ogranci Novigrad Podravski, Đelekovac, Miličani, Srijem, Sigetec, Torčec,

Botinovec i domaći zbor iz Koprivnice. Bila je to prva priredba na kojoj su Podravci mogli vidjeti izvornu seljačku kulturu (pjesme, ples, nošnje). Nastupali su samo pjevači jer tamburaši još nigdje nisu imali zadovoljavajući program. Smotri su prisustvovali izaslanik središnjice Z. Špoljar, M. Pavlek Miškina i F. Gaži, a među brojnom publikom istaknute su članice Hrvatskog srca. Svi su zadovoljili zahtjev za izvornim, osim Botinovca. (*Podravske novine*, 8/1937., 23 (5. 6. 1937.), 1; SS, 2/1937., 7, 183 - ne spominju Torčec) Na zajedničkom sastanku mjesnog HSS-a, Seljačke i Gospodarske sloge 10. kolovoza 1937. izabran je građevni odbor na čelu s Viktorom Senjanom koji je trebao voditi gradnju doma. (*Podravske novine*, 8/1937., 33 (14. 8. 1937.), 2) U listopadu 1937. uključili su se u kampanju opismenjivanja, popisali nepismene (9%) i odlučili početi poučavati prvo muškarce (zapazili su kao zanimljivost da u selima preko Drave nije bilo nepismenih). (*Podravske novine*, 8/1937., 43 (23. 10. 1937.), 4) U prosincu 1937. održali su kotarski sastanak na koji su došli izaslanici svih 13 ogranaka iz kotara, a govorilo se o opismenjivanju i popratnoj sabirnoj akciji koju je vodio Klub akademičara. Zakazana je i projekcija filma o smotri 1937. (za 16. 12. 1937.). (*Podravske novine*, 8/1937., 50 (11. 12. 1937.), 3) Priredili su zabavu 6. veljače 1938., a na njoj su davali dva igrokaza s temama iz seljačkog života (M. Singer *Za volju djeteta* i *Krštenje na selu*). Pozvali su građanstvo da ovaj put dođe u većem broju i pokaže da je član »ljudske zajednice našeg naroda, a ne neka monopolizirana nedokučiva kasta«. Prihod je bio namijenjen gradnji čitaonice. (*Podravske novine*, 9/1938., 5 (29. 1. 1938.), 3) Građanstvo se odazvalo pa je izvjestitelj zadovoljno zapisao da je vladalo »razdragano i neusiljeno raspoloženje« iako je bilo gledatelja iz raznih staleža (nabrojao je poljodjelce, radnike, obrtnike, činovnike, trgovce i »ostale intelektualce« - kako ih je okarakterizirao - »sve ono što radi i od poštenog rada živi«). Takav odaziv bio je i velik poticaj ogranku da nastavi dalje s radom. Za uspjeh priredbe pohvaljen je Kazimir Sabol, ali i svi članovi ogranka, posebno svirači. (*Podravske novine*, 9/1938., 7 (12. 2. 1938.), 2-3) Tijekom 1938. priredili su dva igrokaza, radili na suzbijanju nepismenosti i podizanju doma (članovi su besplatno radili). Početkom 1939. imali su 180 članova. Predsjednik je bio Stjepan Prvčić, a tajnik Ivo Tkalčić. (SS, 4/1939., 5, 131) Nastupili su na smotri u Drnju 14. svibnja 1939. (*Podravske novine*, 10/1939., 20 (19. 5. 1939.), 2; SS, 4/1939., 6, 165) Održali su prosvjetno sijelo u povodu spomendana braće Radić 11. lipnja 1939. Predsjednik Gospodarske sloge Pavao Jakupić održao je predavanje nakon kojeg su izveli nekoliko recitacija i otpjevali nekoliko narodnih pjesama. (*Podravske novine*, 10/1939., 24 (17. 6. 1939.), 1) Sudjelovali su u proslavi rođendana V. Mačeka 16. srpnja 1939. (*Podravske novine*, 10/1939., 29 (22. 7. 1939.), 1) Pavao Jakupić opisao je spor koji je uspješno riješio ogrankov sud. (SS, 4/1939., 7, 243) Zbor ogranka nastupio je na smotri u Bjelovaru 27. kolovoza 1939. (SS, 4/1939., 11, 354) Za 10. rujna 1939. najavljena je velika smotra u Koprivnici za koprivnički, ludbreški, đurđevački i bjelovarsko-križevački kotar, na kojoj je trebalo nastupiti dvadesetak ogranaka. Smotra je otkazana radi početka svjetskog rata i novačenja. (*Podravske novine*, 10/1939., 35 (2. 9. 1939.), 2) Početkom 1940. javili su da je sud riješio 11 sporova, da imaju 116 članova (od toga samo devet žena) i 15 članova podmlatka (sve mladići). Tijekom 1939. pjevački je zbor nastupio sedam puta (dva puta na smotrama), a radili su dosta na suzbijanju nepismenosti. (SS, 5/1940., 4, 112) Zbog rane korizme priredili su prosvjetno sijelo u čast M. Gupca i A. Radića već 27. siječnja 1940. U novim uvjetima Banovine Hrvatske u programu su, uz članove ogranka, sudjelovali i učenici pučke škole, ženske stručne i šegrtske škole te gimnazije, koje je priredio ravnatelj pučke škole, neumorni K. Sabol. Iz Zagreba je došao Imbro Štivić, prisutni su bili i predstavnici političke organizacije HSS-a M. Pavlek Miškina i F. Gaži, zatim izaslanici svih ogranaka Seljačke sloge iz koprivničkog kotara i Gospodarske sloge, a konačno su bili zadovoljni i odazivom građanstva. (*Podravske novine*, 11/1940., 2 (13. 1. 1940.), 1; 4 (27. 1. 1940.), 2; 5 (3. 2. 1940.), 1) Ogranak je početkom godine dobio na dar više stručnih i povijesnih knjiga, a

darovali su ih carinski inspektor Mato Miholjević i vlasnik knjižare, tiskare i izdavač *Podravske novine* Valko Loborec. (*Podravske novine*, 11/1940., 2 (13. 1. 1940.), 1) Na godišnjoj skupštini 12. veljače 1940. bili su vrlo zadovoljni radom u protekloj godini, a priličnu svotu na računu (10.000 din.) namijenili su za podizanje doma. Prvčić je potvrđen za predsjednika, a K. Sabol je izabran za voditelja prosvjetne diletantske (predstavljачke) i glazbene sekcije. (*Podravske novine*, 11/1940., 7 (17. 2. 1940.), 2) Članovi ogranka sudjelovali su u proslavi rođendana V. Mačka, a kotarski prosvjetni povjerenik i ogrankov predsjednik Prvčić bio je među govornicima. (*Podravske novine*, 11/1940., 30 (27. 7. 1940.), 1) Prvčić je u *Seljačkoj slozi* opisao spor, koji je riješio sud dobrih i poštenih ljudi, a bio je zaista jedinstven jer se radilo o sporu između odvjetnika Rudolfa Trstenjaka i seljaka Stjepana Hanžeka. (SS, 5/1940., 10-11, 306-307) Međutim, već je u idućem broju odvjetnik Trstenjak oštro opovrgnuo napis. (SS, 5/1940., 12, 370-371) Prvčić je na to odgovorio i opravdao rad suda. Tom je prilikom spomenuo da su 1940. riješili čak 77 sporova. (SS, 6/1941., 1-2, 33) Nastupili su na smotri u Majurcu 18. kolovoza 1940. (*Podravske novine*, 11/1940., 32 (10. 8. 1940.), 3; SS, 5/1940., 10-11, 310) Pokrenuli su prosvjetni tečaj po uzoru na Seljačko sveučilište u Zagrebu (18. 11. 1940. - 26. 1. 1941.). Na njemu se čitalo A. Radića i slušalo predavanja iz raznih struka (higijene, veterine, agronomije, prava). Dnevno je čitanjima i predavanjima prisustvovalo 100-500 polaznika, mahom seljaka. I te su zime držali tečaj za nepismene. (*Podravske novine*, 11/1940., 47 (16. 11. 1940.), 1; 48 (23. 11. 1940.), 2, 3; 49 (30. 11. 1940.), 2) Posljednje predratno prosvjetno sijelo priredili su 25. siječnja 1941. Predstavljajući su izveli *Invalida* (M. Matočec), a priredba je bila »rekordno posjećena od građana i seljaka«. Opet je pohvaljen K. Sabol koji je donekle ostvario željenu suradnju seljaštva i građanstva, posebno pokrenuvši uspješni prosvjetni tečaj. O radu ogranka s priznanjem je govorio i izašlanik središnjice I. Štivić. (*Podravske novine*, 12/1941., 6 (1. 2. 1941.), 1-2) U Koprivnici je održan pokrajinski prosvjetni sabor 9. veljače 1941. (*Podravske novine*, 12/1941., 8 (15. 2. 1941.), 2) Na godišnjoj skupštini 16. ožujka 1941. izvijestili su o nastupu na smotri u Majurcu, poučavanju nepismenih, porastu knjižnice (na 419 knjiga), poticaju da se održavaju domaćinski tečajevi, velikom prosvjetnom zimskom tečaju, sijelima i prosvjetnom saboru, o radu suda (riješio 71 spor od 85) i pomoći siromašnima. K. Sabol je pregledno govorio o radu ogranka u 20-im i 30-im godinama, a uredništvo je dodalo i nešto o sudbinama djelatnika u diktaturi (između ostalog, S. Prvčić je zatvoren, K. Sabol premješten u selo Ostrnu,⁵¹ M. Sudeta u selo Berak pa prisilno umirovljen 1934.). Članak je objavljen u broju u kojem je na naslovnoj stranici bio proglas kako kralj Petar II. pučem preuzima vlast u svoje ruke, do početka rata ostalo je tjedan dana pa je to bio svojevrsan »labuđi pjev« svakog prosvjetnog i kulturnog nastojanja Seljačke sloge. (*Podravske novine*, 12/1941., 13 (22. 2. 1941.), 2; 14 (29. 3. 1941.), 2-3)

Koprivnički Ivanec - Jedino što za sada znamo o ogranku je da mu je Zagrebački oblasni odbor darovao knjiga vrijednih oko 500 dinara. (SP, 3/1928., 12, 238)

Ogranak je obnovljen 19. ožujka 1939. (SS, 4/1939., 9, 301) Nastupili su na smotri u Drnju 14. svibnja 1939. (*Podravske novine*, 10/1939., 20 (19. 5. 1939.), 2; SS, 4/1939., 6, 165)

Kunovec - Spominje se samo u popisu ogranka kojima je Zagrebački oblasni odbor darovao knjige vrijedne oko 500 dinara. (SP, 3/1928., 12, 238)

Legrad - Ogranak je djelovao 1936., kada je za Malu Gospu priredio zabavu (8. 9. 1936.). (*Podravske novine*, 7/1936., 35 (29. 8. 1936.), 3) Izglasali su nepovjerenje predsjedniku ogranka jer se nije pokorio odluci suda dobrih i poštenih ljudi. (SS, 5/1940., 2, 54)

⁵¹ Vjerojatno Ostrovo u kotaru Vukovar, u kojem je bio i Berak. Sela s imenom Ostrovo nalazila su se još u ramskom i požarevačkom kotaru, a Berak u đakovačkom. *Imenik - Registar naseljenih mesta Kraljevine Jugoslavije*, Beograd, s. a., sv. 1, 48; sv. 2, 758-759.

Miličani - Osnovan je 3. studenoga 1935., a pokrivaio je i sela Srijem i Sokolovac. Članovi su se sastajali u kući Petra Ledinskog. Od središnjice su naručili deset knjiga kao početak knjižnice. (SS, 1/1936., 3, 68) Zbor ogranka nastupio je na smotri u Koprivnici 30. svibnja 1937. (SS, 2/1937., 7, 183) Nastupili su na smotri u Srijemu 7. svibnja 1939. godine. (*Podravske novine*, 10/1939., 19 (13. 5. 1939.), 3; SS, 4/1939., 6, 165)

Novigrad Podravski - Ogranak je osnovan 16. kolovoza 1936. (SS, 1/1936., 10, 232) Predstavljajući su u siječnju 1937. izveli predstavu *Matija Gubec*, za koju su dobili povoljne kritike. Davali su je na književnom jeziku (što inače nije bio ideal Seljačke sloge koja je težila uprizorenju stvarnog seljačkog života), a »novigradski naglasak« mogao se osjetiti samo u nekim sporednim ulogama, što kritičar nije zamjerio (očito je polazio s drugog stanovišta od središnjice). Prokomentirao je svaku ulogu kako bi dao poticaj da se poprave neke nesavršenosti (*glumci). (*Podravske novine*, 8/1937., 4 (23. 1. 1937.), 2-3) Zbor ogranka nastupio je na smotri u Virju 2. svibnja 1937. (SS, 2/1937., 5, 116) Nastupili su i na smotri u Koprivnici 30. svibnja 1937. (SS, 2/1937., 7, 183) Imali su u općini 4% nepismenih pa je ogranak potaknuo općinske zastupnike da nabave 400 *Abecedarki* i da tako gotovo svim nepismenima pruži priliku da nauče čitati. Predsjednik je bio Martin Sabolić, a tajnik Ivan Stazić. (SS, 3/1938., 1, 25)

Otočka - Ogranak je osnovan 2. veljače 1940. godine. (SS, 5/1940., 3, 78)

Peščenik - Ogranak je osnovan 12. srpnja 1936. (SS, 1/1936., 10, 232) Prije službenog osnivanja proslavili su dan braće Radić razmišljajući pojedinačno i kasnije u sklopu obitelji. Popodne je predsjednik Mato Fugina nekolicini suseljana pričao o svojim sjećanjima na Antuna i Stjepana Radića koje je upoznao u mladosti. (SS, 1/1936., 8, 181) U dvorištu Mate Furjana priredili su 9. lipnja 1940. zabavu s igrokazom. (*Podravske novine*, 11/1940., 23 (8. 6. 1940.), 3)

Reka - Ogranak je osnovan 29. svibnja 1938. (SS, 3/1938., 8, 246) Tijekom 1938. održali su više priredbi na kojima su nastupali ogrankovi predstavljači te pjevački i tamburaški zbor. Imali su i svoju knjižnicu. Predsjednik je bio Mato Krnjak, a tajnik Stjepan Žagar. (SS, 4/1939., 5, 131) Nastupili su na smotri u Srijemu 7. svibnja 1939. (*Podravske novine*, 10/1939., 19 (13. 5. 1939.), 3; SS, 4/1939., 6, 165)

Sigetec - Zbor ogranka nastupio je na smotri u Koprivnici 30. svibnja 1937. (SS, 2/1937., 7, 183) Službeno je osnovan 19. lipnja 1938. pa je Hrvatska knjižnica i čitaonica prešla u ogranak. Ogranak je imao 34 članova i 9 članova podmlatka. Predsjednik je bio Mato Eršeg. (SS, 3/1938., 9, 292) U jesen 1939. javili su da sud dobro radi, a napredovalo je i vraćanje staroj nošnji. Planirali su kupiti tamburice i poučiti preostale nepismene. Predsjednik je i dalje bio M. Eršeg. (SS, 4/1939., 10, 333) Predsjednik Eršeg opisao je jedan od osam sporova koje je riješio njihov sud. (SS, 6/1941., 3, 62)

Sokolovac - Djelovali su prvo u ogranku u Miličanima, a osamostalili su se 3. ožujka 1940. (SS, 5/1940., 4, 118) Proslavili su rođendan braće Radić prema preporuci središnjice - ustali su rano ujutro i u prirodi razmišljali o tome što su braća Radić učinila za seljaštvo. Predsjednik je bio Mato Knapić, a tajnik Ivan Knapić. (SS, 6/1941., 3, 69)

Srijem - Kratko su djelovali zajedno s Miličanima, a osnovali su vlastiti ogranak već 29. studenoga 1936. Počeli su stvarati knjižnicu i od središnjice naručili nekoliko knjiga A. Radića. (SS, 2/1937., 4, 94) Tajnik je bio Ignac Hanžeković koji se više puta javio u *Seljačkoj slozi*. (SS, 2/1937., 2, 26) Zbor ogranka nastupio je na smotri u Koprivnici 30. svibnja 1937. (SS, 2/1937., 7, 183) Nabavili su *Sabrana djela* A. Radića, a čitali su ih zajedno ili su ih nosili kućama i čitali u obitelji. Sud je pokušao riješiti jedan spor (međe), ali nisu uspjeli, a kasnije je redovni sud odredio isto kao i oni, ali uz mnogo veće troškove (što je trebala biti pouka drugima koji se nisu željeli podvrgnuti ogrankovu sudu). Nabavili su *Abecedarke* za sedam nepismenih. Kada su suseljanu uginule dvije krave (od kojih su živjeli), skupili su u Srijemu i okolnim selima dovoljno

da kupi dvije nove, svjedočeći jasno što znači prava sloga. Tajnik je i dalje bio I. Hanžeković. (SS, 3/1938., 10, 319) Pomoć suseljanu pohvaljena je i na 9. skupštini Seljačke sloge 11. lipnja 1939. (SS, 4/1939., 7, 181) Priredili su smotru 7. svibnja 1939. na kojoj su, uz domaći zbor, nastupili ogranci iz Jakopovca (Bjelovar), Rijeke, Većeslavca i Miličana. Smotru je pratio etnolog B. Bratanić, a došli su i predstavnici HSS-ovih organizacija, na čelu s M. Pavlekom Miškinom. (*Podravske novine*, 10/1939., 19 (13. 5. 1939.), 3; SS, 4/1939., 6, 165) Uz to, naučili su sedam nepismenih čitati i pisati, a sud je riješio dva spora. (SS, 5/1940., 4, 117) Na godišnjoj skupštini u ožujku 1941. S. Prvčić je držao govor o prosvjetnom radu i posebno pozvao roditelje da odgajaju djecu u duhu učenja braće Radić. Za predsjednika je izabran I. Hanžeković. (*Podravske novine*, 12/1941., 12 (15. 3. 1941.), 1)

Torčec - Osnovan je 16. kolovoza 1936., na poticaj uglednog javnog djelatnika dr. Pavla Tomašića u kući suosnivača Andrije Levaka. U odbor su izabrani p Florijan Gašparac, pp Ignac Kardaš, t Bolto Grotić, b Andro Levak. (*Podravske novine*, 7/1936., 34 (22. 8. 1936.), 1-2; SS, 1/1936., 10, 232; H. Petrić, *Općina i župa Drnje*, 171) Čini se da je imao problema s mjesnom inteligencijom (župnikom i učiteljem) jer je upravo njihov izaslanik na 7. skupštini Seljačke sloge 21. veljače 1937. zatražio da se učitelji i svećenici ne mogu primati u ogranke. (SS, 2/1937., 2, 42) Zbor ogranka nastupio je na smotri u Koprivnici 30. svibnja 1937. (SS, 2/1937., 7, 183; H. Petrić, *Općina i župa Drnje*, 171) Nisu imali svoje prostorije za zajedničke sastanke pa su se podijelili u manje skupine po ulicama. Sastajali su se tjedno na razgovore i planirali izgraditi dom pa onda početi sa širim radom. (SS, 4/1939., 4, 109)

Većeslavac - Ogranak je osnovan 24. srpnja 1938. (SS, 3/1938., 9, 292) Predsjednik je bio Mijo Medved. (SS, 3/1938., 10, 304) Nastupili su na smotri u Srijemu 7. svibnja 1939. (*Podravske novine*, 10/1939., 19 (13. 5. 1939.), 3; SS, 4/1939., 6, 165) Nabavili su Radićeva *Sabrana djela* koja su intenzivno čitali. Kupili su ih prihodom s prosvjetnih zabava za koje su spremali igrokaze. Sporova u selu nisu imali, a zbor je nastupio na smotri u Srijemu te se spremao i za smotru u Koprivnici koja je otkazana zbog novačenja. Predsjednik je i dalje bio Miško Medved, a tajnik Josip Vitez. (SS, 5/1940., 3, 78)

Veliki Otok - Osnovan je 15. veljače 1940. nakon svečanog otvorenja pučke škole (na koju se čekalo 20 godina) pa je cijela svečanost prerasla u veliki prosvjetni dan za cijeli kraj. Prisutni su bili M. Pavlek Miškina (čijem su utjecaju zahvaljivali za školu), kotarski prosvjetni povjerenik S. Prvčić i predstavnici HSS-a. Seljaci su se »u velikom broju« upisali u ogranak (*Podravske novine*, 11/1940., 7 (17. 2. 1940.), 2)

Zablatje - Ogranak je osnovan 21. svibnja 1939. (SS, 4/1939., 7, 246) Proslavili su rođendan braće Radić sijelom na kojem su prikazali igrokaze *Za bolji i ljepši život* i *Slava njima*, recitali, a na kraju je mladi tajnik Mijo Janeković održao kraći, zaneseni govor. (SS, 4/1939., 7, 197) Sud dobrih i poštenih ljudi izabrali su 26. studenoga 1939. (SS, 5/1940., 1, 30) Tajnik Janeković opisao je težak spor između braće koji se vukao već 12 godina, a sud ga je nakon cjelodnevne (i cjelonoćne) rasprave riješio na zadovoljstvo svih strana. (SS, 6/1941., 1-2, 34)

Ludbreg

Dubovica - Ogranak su osnovali nakon duljih priprema 25. ožujka 1937. Upisala su se 34 člana i 12 članova podmlatka. Prije osnivanja obavljali su »sve dužnosti ogranka« - pretplatili se na *Seljačku slogu*, proslavili spomendane A. Radića i M. Gupca (priredili su igrokaz *Sa gospodskog suda na - seljački* s tolikim uspjehom da su ga više puta ponovili, a pjevali su i starinske pjesme), održavali su zajednička čitanja dva puta tjedno u Vatrogasnom domu (na njih su dolazili svi muškarci iz sela), gdje su se i sastajali. Imali su zbor koji se spremao za smotru u Ludbregu. Pobrinuli su se da učlane i žene, čak su neke izabrane u upravni odbor. Predsjednik je bio

Tomo Kranjec. (Pohvalili su se da u selu imaju i Gospodarsku slogu.) (SS, 2/1937., 6a, 133) Zbor je sudjelovao na smotri u Ludbregu 6. lipnja 1937. (SS, 2/1937., 10, 239) Bio je vrlo aktivan i uvježbavao je stare pjesme. Za Sveta tri kralja 1938. priredili su sijelo na kojem su prikazali igrokaz *Kameni svatovi* i izveli pjesme koje su prethodno pjevali u Ludbregu. Na priredbi je bio i Herceg koji je rad ogranka uzeo za uzor drugima. Njegov ih je dolazak oduševio (s pravom, jer nije često obilazio pojedine ogranke), a sa sobom je doveo i nekoliko učenika prijatelja Seljačke sloge da bi sami vidjeli seljačku kulturu na djelu pa su domaćini njima u čast priredili još i »domaću seljačku večeru sasma na starinski način«. Tajnik je bio Franjo Kovačić. (SS, 3/1938., 2, 43; SS, 4/1939., 3, 82) Zbog dobrih nastupa izabran je još tada da nastupi na smotri u Zagrebu 28. kolovoza 1938. (SS, 3/1938., 8, 244) Na godišnjoj skupštini 1938. mogli su sa zadovoljstvom izvijestiti da su se nedjeljom redovno sastajali na zajednička čitanja (Radićevih djela i *Seljačke sloge*). Zbor je nastupio u Ludbregu na smotri, sud dobrih i poštenih ljudi izmirio je braću koja su se dijelila, priredili su dva prosvjetna sijela na kojima je zbor pjevao stare pjesme (za Staru godinu i Sveta tri kralja), a za 18. travnja 1938. već su imali spremne i igrokaze *Matija Gubec* i *Slijep kod zdravih očiju*. Počeli su graditi dom koji je trebao biti gotov do kraja lipnja 1938. (Središnjica je samo primijetila da su pogrešno postupili kada su izabrali pokrovitelja za posvetu doma i nazvali to ostatkom feudalizma.) (SS, 3/1938., 6, 196) Nastupili su na zagrebačkoj smotri 28. kolovoza 1938. i posebno su pohvaljeni za nošnju (tim više što se u Podravini inače gotovo izgubila) koja ne samo da je bila stara, nego su na temelju tradicije stvorili i novo (muški prsluci od dvostrukog konopljinog platna). (SS, 3/1938., 9, 260-261) Potkraj 1938. javili su da imaju još samo jednog nepismenog, a da i on uči. Sastajali su se nedjeljom, a zimi dva puta tjedno na zajednička čitanja. Pripremali su (kao i prošle zime) posebne sastanke za pomladak (12-18 godina, računajući doduše »osobito na muške«) na kojima bi ponavljali ono što su nekada učili u školi, da ne zaborave potpuno ono naučeno. Prvo su se sastajali u Vatrogasnom domu, a onda su podigli vlastiti. Zakazali su prosvjetno sijelo za Sveta tri kralja i sada su bili u potrazi za novim igroka- zom jer su sve iz *Seljačke sloge* već prikazali. Predsjednik je bio Tomo Kranjec. (SS, 3/1938., 12, 366) Na skupštini 1939. sa zadovoljstvom su se mogli osvrnuti na uspjehe protekle godine - Hercegov dolazak, izvrsno prihvaćene igrokaze (»mnogi su plakali od velikog uzbudjenja«), zagrebačku smotru gdje ih je porota uvrstila među tri najbolja zbora, sagradili su dom, priredili još dva igrokaza (*Hrvati kroz tisuću godina* i *Stara i nova godina*, koji su sami napisali), a prikazali su ih dva puta u selu (na Staru godinu i Sveta tri kralja), a onda i u Ludbregu (15. 1. 1939.). K tome je sud riješio tri spora, a za knjižnicu su nabavili 34 knjige. Predsjednik je ostao T. Kranjec. (SS, 4/1939., 3, 82) Nastupili su na smotri u Malom Bukovcu 15. kolovoza 1939. (SS, 4/1939., 11, 353) Po drugi su put nastupili na zagrebačkoj smotri 24. rujna 1939. (što je bila rijetkost jer se u načelu pozivalo ogranke koji još nisu bili u Zagrebu, kako bi i oni pokazali svoje umijeće). (SS, 4/1939., 10, 307) U travnju 1939. održali su još dvije priredbe i na njima pokazali igrokaze kojima je i stroga središnjica mogla biti zadovoljna (za one u siječnju primijetili su kako je šteta da nisu seljački) - *Progledao je veliki slijepac* i *Martinsko prelo*. Uspješno su nastupili na smotrama, održavali zajednička čitanja cijelu godinu (zimi dva puta tjedno, ljeti nedjeljom), prema uputama središnjice proslavili su spomendan braće Radić, a od 1. studenoga 1939. počeli su poučavati dječake koji više nisu polazili školu (umjesto ukinute opetovnice). Tajnik je bio Franjo Kovačić. (SS, 5/1940., 4, 115) Početkom 1941. na godišnjoj je skupštini izvijesteno da je ogranak razvio bogat i stalan rad, da je sud dobro radio i riješio četiri spora (samo je jedna parnica ostala neriješena i završila na redovnom sudu), nepismenih je bilo samo 21 (i to uglavnom stariji od 50 godina ili nesposobni, a preostalu trojicu poučavaju). Obnavljala se i nošnja, a po kućama se još tkalo (iako samo konoplja). Dosta se i čitalo (A. Radića uglavnom). Predsjednik je i dalje bio T. Kranjec. (SS, 6/1941., 1-2, 44)

Gorica - Ogranak je osnovan 26. prosinca 1927. na poticaj Imbre Mikulca, pod predsjedanjem Viktora Totha. Upisalo se 20 članova, a u upravni su odbor izabrani p Viktor Toth, pp Aleksa Sisek, t Rudolf Pacuri, b Petar Mihaljina, knjižničar Ivan Stubić. (*odbornici) (*SP*, 3/1928., 3, 79) Od Zagrebačkog oblasnog odbora dobili su knjiga vrijednih 500 dinara. (*Dom*, 22/1928., 47 (21. 11. 1928.), 9)

Grbaševac - Tijekom 1937. radili su dosta na dobrotvornim akcijama pa su tako skupljali žito i staro željezo koje se slalo (a željezo prodavalo) za pomoć gladnima u pasivnim krajevima. Pomogli su i seljaku iz susjedne Gorice, kada mu je uginula krava. Imali su pjevački i tamburaški zbor koji su nastupili na smotri u Ludbregu 6. lipnja 1937. Predsjednik je bio Viktor Toth, a tajnik Ivan Mraz. (*SS*, 2/1937., 10, 239; *SS*, 3/1938., 6, 197)

Hrženica - Ogranak je osnovan 11. veljače 1940. godine. (*SS*, 5/1940., 3, 78)

Imbriovec - Na drugi dan Uskrsa 1926. ogranak je priredio igrokaz *Genoveva*. Predstavu je prethodno razglasio lecima. Velik interes (»i staro i mlado«) vladao je ponajviše jer je predstavu napisao domaći seljački mladić, a i glumci su bili seljaci, osim učiteljice Marije Mikac (glumila je Genovevu, a njezina muža, kneza Vitomira, seljak Blaž Posavec-Majtan, predsjednik ogranka). Na zabavu je kao izaslanik središnjice došao Ivan Radić iz Trebarjeva. Romantičan zaplet o vjernoj kneginji Genovevi protumačen je kao slika stradanja Hrvata koji su se 500 godina borili s Osmanlijama, a osim toga, morali su i otpjeti »mnogu gorku« od raznih upravitelja, plemeni-taša. Gledateljstvo je bilo »razdragano, kao da su i sami... u sličnom jadu bili i sve sami proži-vjeli«. Radić je prigodnim govorom pohvalio predstavljače i potaknuo seljake da sami stvaraju svoju kulturu, a nakon toga je počela zabava. (*SP*, 1/1926., 5-8, 125) Od 1. studenoga 1926. ogranak je otvorio »svoju gotovo školu«, odnosno večernje tečajeve. U prostorijama čitaonice svake su večeri slušali predavanja (ponedjeljkom o gospodarstvu, utorkom povijest i zemljopis, srijedom prirodne znanosti, četvrtkom pravopis i računanje, petkom državni ustroj i zakoni, subotom o čovjeku i društvu, a nedjeljom o politici), a srijedom i nedjeljom održavao se tečaj za nepismene (na njih su mogli doći i nečlanovi). Predavanja (tečaj) držali su učitelji Grotić i Katica Valputić (istaknuti su kao uzor drugim školovanim ljudima). Pripremali su i prosvjetnu zabavu za zimu (predstavu *Rekviracija*, u pet činova, a autor je bio predsjednik ogranka Blaž Majtan). Članovi su dosta čitali, a knjižnica ogranka imala je 250 knjiga. (*SP*, 1/1926., 20-24, 300; *SP*, 2/1927., 1, 21-22 + FOTO) Ogranak je na poziv Dobrovoljnog vatrogasnog društva gostovao na zabavi u Malom Bukovcu 27. veljače 1927. U pučkoj školi su u dvorani punoj »seljaka i domaćih obrtnika te domaće i strane inteligencije« s velikim uspjehom prikazali *Genovevu*. Publika se uživila i mnogima se »orosiše oči«. Tajnik ogranka Đ. Horvat zahvalio je na pozivu te potaknuo Bukovčane da i sami osnuju svoj ogranak. Nakon toga je počela zabava na kojoj su se »u bratskoj slozi seljak i gospodin veselili šalom i plesom do kasno doba noći«. (*SP*, 2/1927., 8-9, 160) Početkom 1928. javili su središnjici da imaju 360 knjiga, a da je za novog predsjednika izabran dotadašnji tajnik Đ. Horvat. Izabrali su i gospodarski odbor, očito planirajući gospodarske akcije. (*SP*, 3/1928., 3, 74)

Ogranak je s Dobrovoljnim vatrogasnim društvom u Imbriovcu podigao dom, a posveta je obavljena 12. rujna 1937. Na nju su došli Mačekov izaslanik T. Jančiković i M. Pavlek Miškina koji su iskoristili događaj da potaknu i druge na gradnju domova. (*Podravske novine*, 8/1937., 38 (18. 9. 1937.), 2)

Kutnjak (i Antolovac) - Ogranak za oba sela osnovan je 17. siječnja 1927. U upravni odbor su izabrani p Imbro Vuger, pp Valent Lukačić, t Marko Međimorec, b Stjepan Geci (*odbornici). Upisalo se 46 članova. (*SP*, 2/1927., 4, 80) Član ogranka Đuro Marcijan poslao je *Seljačkoj prosvjeti* svoju pjesmu *Kesno vu noći* i vijest da su u Kutnjaku otvorili čitaonicu i zaključili da svaki član mora napisati nešto za glasilo Seljačke sloge (pa se on prvi javio). (*SP*, 2/1927., 6-7,

125) Na skupštini početkom 1928. izvijestili su da u knjižnici imaju 130 knjiga, od kojih su čak 110 članovi skupili između sebe. Sastajali su se redovito na zajednička čitanja, nešto rjeđe ljeti (nedjeljom popodne), a češće zimi (utorkom i četvrtkom od 19 do 21 sati, nedjeljom i blagdanima popodne). Priredili su jednu prosvjetnu zabavu, a od prihoda su nabavili knjige i namještaj za čitaonicu. Imali su i zbor jer je u ogranak ušlo starije pjevačko društvo. Ogranak je donio veliku promjenu u selo jer je počela nestajati »neugodna ulična galama po večerima, koju danas zamjenjuje tamburanje, pjevanje i čitanje«. Planirali su dvije prosvjetne zabave, čiji su prihodi bili namijenjeni siromašnima i za nabavu knjiga. U upravu su izabrani p Franjo Kolman, p Andrija Novak, t Valent Lukačić, b Ilija Ščuri, knjižničar Josip Međimorec (*odbornici). (SP, 3/1928., 3, 75) Knjige im je darovao i Zagrebački oblasni odbor. (Dom, 22/1928., 47 (21. 11. 1928.), 9)

Ogranak u Kutnjaku obnovljen je 6. ožujka 1938. (SS, 3/1938., 5, 175) Priredili su predavanje za rođendan braće Radić, a kako je bilo odlično primljeno i izazvalo veliko zanimanje, odlučili su nastaviti s predavanjima. Sud je riješio sve sporove koji su došli pred njega. Tajnik je bio Josip Međimurec. (SS, 3/1938., 8, 246) Za spomendan M. Gupca i A. Radića 5. veljače 1939. prikazali su igrokaz *Matija Gubec*, a oduševljenje je bilo toliko da su ga ponovili još dva puta. Nakon igrokaza tajnik je održao prigodno predavanje. (SS, 4/1939., 4, 108) Nastupili su na smotri u Malom Bukovcu 15. kolovoza 1939. (SS, 4/1939., 11, 353) Početkom 1940. izvijestili su da imaju 38 članova i 22 člana podmlatka. Tijekom 1939. održali su deset sastanaka i priredili više prosvjetnih zabava s igrokazima. Uspjeli su obnoviti staru kulturu do te mjere da su nastupili na smotri u M. Bukovcu. Sud je riješio pet sporova (od sedam), radili su i na opismenjivanju, a zimi su tri puta tjedno održavali zajednička čitanja i razgovore. (SS, 5/1940., 3, 74) Rođendan braće Radić 1940. proslavili su tako da su se predvečer okupili u domu (javili su da im se pridružilo i nekoliko Šumadinaca koju su bili na radu u selu), čitali članke iz *Doma* A. Radića i razgovarali o seljačkom pokretu. (SS, 5/1940., 8-9, 236)

Ludbreg - Nastupili su na smotri u Varaždinskim Toplicama 2. svibnja 1937. (SS, 2/1937., 5, 116) Priredili su smotru 6. lipnja 1937., na kojoj je nastupilo deset zborova (Dubovica, Poljanec, Struga, Varaždinske Toplice, Slanje, Sv. Đurađ, Grbaševac, Čukovec, Sesvete Ludbreške i domaćini). (SS, 2/1937., 10, 239) U Ludbregu je 12. veljače 1939. održan kotarski prosvjetni sastanak. (SS, 4/1939., 3, 85)

Luka Ludbreška - Ogranak je osnovan 4. svibnja 1939. (SS, 4/1939., 7, 246) Nastupili su na smotri u Malom Bukovcu 15. kolovoza 1939. (SS, 4/1939., 11, 353) Odlučili su napraviti kanal u rudini Črestek i očistiti dio potoka Plitvica. Spremali su se za smotru u Sv. Đurđu. Sud je riješio jedan težak spor. Tajnik je bio Josip Novak. (SS, 5/1940., 3, 75)

Mali Bukovec - Rad u duhu Seljačke sloge počeo je i prije službenog osnivanja. Budući predsjednik ogranka Jakob Osivnik bio je na prosvjetnom sastanku u Ludbregu (12. 2. 1939.) i oduševio se korisnošću takvih susreta. Nakon toga je održao sastanak na kojem su odlučili da više ne pjevaju po notama, nego samo izvorne, stare pjesme te da nastupaju u nošnji. (SS, 5/1940., 3, 75) Ubrzo su (13. 8. 1939.) osnovali ogranak i odmah priredili smotru 15. kolovoza 1939., na kojoj su sudjelovali i ogranci iz Kutnjaka, Struge, Dubovice, Sesveta i Luke. Imali su 20 članova, pjevački i predstavljajući zbor, a nadali su se da će pokrenuti i tamburaški zbor. Počeli su uređivati knjižnicu. (SS, 4/1939., 10, 333; 11, 353) Do 1941. svi su nepismeni naučili čitati i pisati. Predsjednik je i dalje bio J. Osivnik. (SS, 6/1941., 3, 68)

Sesvete Ludbreške - Ogranak je osnovan 19. veljače 1937. (SS, 3/1938., 4, 141) Nastupili su na smotri u Ludbregu 6. lipnja 1937. (SS, 2/1937., 10, 239) Sud je posredovao i pronašao zadovoljavajuće rješenje u pet sporova u selu, o čemu je detaljnije izvijestio njegov član Stjepan Vertuljek. (SS, 3/1938., 6, 193-194) Na skupštini početkom 1939. izvijestili su da je ogranak imao 43 člana (uključivo 16 članova podmlatka). Do travnja 1938. sastajali su se svake večeri na

zajednička čitanja. Za spomendane M. Gupca i A. Radića prikazali su igrokaz *Matija Gubec*, a od prihoda su kupili nekoliko knjiga A. Radića i počeli ih (na glas) čitati u krugu obitelji. Pripremali su se podići dom. Imali su samo devet nepismenih, a i za njih su nabavili *Abecedarke* jer su željeli postati selo u kojem neće biti nikoga tko ne zna čitati. Proslavili su spomendane M. Gupca i A. Radića, a u lipnju rođendan braće Radić, tako što su palili krijesove, pjevali stare pjesme i razgovarali o braći Radić. Sud je riješio četiri spora. Na skupštini početkom 1939. odlučili su podići dom. Predsjednik je bio Ivan Vadunec (Vođuvec), a tajnik Pavao Zlatar. (SS, 4/1939., 3, 79; SS, 4/1939., 5, 130) Održali su priredbu na kojoj su prikazali igrokaze *Začarano blago*, *Za bolji i ljepši život* i *Progledao je veliki slijepac*. U ožujku 1939. ugostili su M. Matočec i tom prilikom napravili sijelo, na kojem je ona održala predavanje, a uz domaće seljake došli su i članovi ogranka iz susjedne Struge. Na svečanosti su nastupili ogrankovi pjevački i tamburaški zbor. (SS, 4/1939., 9, 300) Nastupili su na smotri u Malom Bukovcu 15. kolovoza 1939. (SS, 4/1939., 11, 353) O tome su izvijestili i na godišnjoj skupštini 1940. (SS, 5/1940., 4, 112) Održali su prosvjetno sijelo za rođendan braće Radić 1940. Predsjednik Franjo Turek održao je prigodni govor, a nakon dvominutne šutnje čitali su članke M. Matočec (što je posebno djelovalo na žene). Sijelo su upotpunile recitacije te nastup pjevačkog i tamburaškog zbora. (SS, 5/1940., 8-9, 234) Nastupili su na smotri u Kloštru 11. kolovoza 1940. (SS, 5/1940., 8-9, 237) Tijekom 1940. broj članova je porastao sa 50 na 62, proslavili su seljačke blagdane, sijali su sve više konoplje (lana je i ovdje bilo malo) i tako se osiguravali za slučaj da tvornice prestanu raditi. Javili su da se u selu djeca još igraju tradicionalnih igara, a da se članovi ogranka od ostalih razlikuju jer misle »socijalnije«. Predsjednik je bio F. Turek, a tajnik Đuro Pirc. (SS, 6/1941., 3, 68)

Slanje - Nastupili su na smotri u Varaždinskim Toplicama 2. svibnja 1937. godine. (SS, 2/1937., 5, 116) Zbor je sudjelovao na smotri u Ludbregu 6. lipnja 1937. (SS, 2/1937., 10, 239)

Struga - Nastupili su na smotri u Ludbregu 6. lipnja 1937. (SS, 2/1937., 10, 239) Ogranak je i službeno osnovan 15. travnja 1938., a već u prvim danima je sud riješio nekoliko sporova. Tajnik je bio Vid Tuksor. (SS, 3/1938., 6, 197) Riješene tri parnice donijele su sudu velik ugled u okolici pa su vjerovali da će sve više zavađenih tražiti pomoć ogrankova suda. Radili su i na poučavanju nepismenih (prekinuli su jedino zbog ljetnih radova), nabavili su devet knjiga *Sabranih djela* A. Radića i zakazali prosvjetno sijelo s igrokom za 30. listopada 1938., a prihod je bio namijenjen podizanju doma. Predsjednik je bio Franjo Krušelj. (SS, 3/1938., 11, 341-342) Priredili su prosvjetno sijelo 30. studenoga 1938. na kojem su pjevali stare pjesme, recitali i izveli igrokaz *Za volju djeteta*. Isti je dan održan i kotarski prosvjetni sastanak, ali su zbog lošeg vremena došli samo izaslanici iz Ludbreških Sesveta, Cvetkovca i Gorice. Govorilo se o radu ogranaka, posebno o nepismenosti i sudovima. U ime središnjice bio je prisutan Josip Hartl. (SS, 3/1938., 12, 367) Do skupštine početkom 1939. uveli su dva puta tjedno prosvjetne sastanke (četvrtkom i nedjeljom), sud je riješio još jedan težak slučaj (ukupno četiri), predstavljajući zbor je dao nekoliko predstava, a osnovali su i pjevački i tamburaški zbor. Spomendan braće Radić 11. lipnja proslavilo je sijelo selo. Nagovorili su sve nepismene na učenje. Za siromašnu djecu su kupili platna za 200 dinara, da im barem malo pomognu preko zime. Iako siromašni, počeli su skupljati novac za gradnju doma. (SS, 4/1939., 3, 84) Akcija za pomoć djeci pohvaljena je na 9. skupštini Seljačke sloge 11. lipnja 1939. (SS, 4/1939., 7, 181) Tri riješena spora opisao je u posebnom izvješću predsjednik ogranka F. Krušelj. (SS, 4/1939., 5, 124) Nastupili su na smotri u Malom Bukovcu 15. kolovoza 1939. (SS, 4/1939., 11, 353) Na skupštini početkom 1940. izvijestili su da su najveći uspjesi postignuti u akciji opismenjivanja jer su inače od proljeća do kasne jeseni bili zauzeti poljoprivredom pa je rad u ogranku bio otežan. Većina je morala u nadničare da zaradi za zimu, a postajalo je sve gore s obzirom na pogoršane prilike u svijetu. (SS, 5/1940., 5, 138)

Sv. Đurađ - Nastupili su na smotri u Ludbregu 6. lipnja 1937. (SS, 2/1937., 10, 239) Ogranak je službeno osnovan 8. prosinca 1939. (SS, 5/1940., 3, 78) Sastajali su se dva puta tjedno na zajednička čitanja A. Radića i proslavili spomendane u veljači. Predsjednik je bio Stjepan Kišić. (SS, 5/1940., 4, 115)

Županec - Ogranak je osnovan 7. siječnja 1940. godine. (SS, 5/1940., 2, 54)

ZAKLJUČAK

Podravina je ulazila u područja u kojima je Seljačka sloga rano razvila svoju kulturno-prosvjetnu djelatnost i iz kojih se širila na druge hrvatske krajeve. Stoga već 20-ih godina prošlog stoljeća nalazimo u sva tri podavska kotara (Đurđevac, Koprivnica, Ludbreg) razmjerno mnogo ogranaka koji su uspjeli razviti razne djelatnosti (13 od ukupno 216, koliko je imala Seljačka sloga do 1929.). Nakon prekida rada u doba šestosiječanjske diktature Seljačka je sloga obnovljena 1935. i od tada do 1941. u Podravini je obnovljeno ili osnovano 55 ogranaka. U njima se okupljalo seljaštvo svih dobi (posebno se vodilo računa o privlačenju mladih), a svoje su mjesto našle i žene koje su još imale ograničen pristup javnom životu. Raznoliko djelovanje obuhvaćalo je prosvjetna nastojanja (opismenjivanje, osnivanje knjižnica i čitaonica, predavanja), obnovu seljačke kulture (seljačka književnost te pjevački, tamburaški i predstavljajući zborovi koji su svoje djelovanje predstavljali kod kuće na prosvjetnim sijelima i šire na smotrama seljačke kulture), zatim pravne i u manjoj mjeri gospodarske inicijative (sud dobrih i poštenih ljudi, zadruge i sl.). Podravina je pokazala i neke osobitosti pa gotovo i nije imala posla u kampanji opismenjivanja, gospodarsko udruživanje bilo je manje važno nego u drugim krajevima jer je od ranije imala razvijen zadružni život, ali je zato uz velike probleme mogla pratiti stroge zahtjeve Seljačke sloge za vraćanjem izvornom seljačkom stvaralaštvu jer su i nošnje i starinske pjesme bile gotovo potpuno napuštene.

SUMMARY

Podravina was among the regions, where Seljačka sloga had early developed its activity in culture and education, and kept spreading out to other regions of Croatia. This is why we find all 3 Podravina districts (Đurđevac, Koprivnica, Ludbreg) with relatively large number of sections with different activities (13 from the total of 216 that Seljačka sloga had by the year 1929). After it stopped its activities during the period of so-called Sixth January Dictatorship, Seljačka sloga was re-established in 1935. From that time, until 1941, Podravina had 55 chapters, either re-activated and the brand new ones. They provided a place for people of all age groups to gather around some activity (they particularly paid attention to attracting the young population); women too found their place, as otherwise their participation in the public life was still somewhat limited. Different activities covered educational efforts (literacy attempts, founding libraries and public reading places, lecture); restoration of farm life culture (peasants' literature, choirs, tambouritza playing bands and performance groups, who promoted their activities at village gatherings and festivals of folk culture); legal and to somewhat lesser degree - economic initiatives (courts of honest and just men, co-operatives etc.). Podravina, up to a point, was specific, as it almost had no illiteracy to deal with, economic environment was of less importance than in other regions, since it had well developed co-operatives; however, it lacked the ability to comply to strict demands of Croatian Peasants Party, namely, to return to peasants' folklore origins, as folk costumes and folk songs were almost abandoned.

ODNOS USTAŠA PREMA HSS-u NA KOPRIVNIČKOM PODRUČJU I U USTAŠKOM LOGORU DANICA KRAJ KOPRIVNICE (1941./42.)

HOW USTASHE TREATED CROATIAN PEASANT PARTY IN KOPRIVNICA AREA AND USTASHE CONCENTRATION CAMP »DANICA«, NEARBY KOPRIVNICA (1941-1942)

Dr. sc. Zdravko Dizdar

Hrvatski institut za povijest

Opatička 10

10000 Zagreb

slecek@isp.hr

Primljeno / Received: 18. 3. 2006.

Prihvaćeno / Accepted: 20. 4. 2006.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

UDK/UDC 352.074.1 (497.5-35)

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

SAŽETAK

U prilogu se na osnovi izvora i literature obrađuje odnos ustaša prema HSS-u na području Koprivnice 1941./42., posebno prema dominantnom tzv. lijevom krilu HSS-a u najširem smislu koje je odbilo podržati i stupiti u ustaški pokret. Zbog toga su njegovi članovi i prije i poslije zabrane HSS-a (11. lipnja 1941.) bili izloženi različitim pritiscima i uhićenjima ustaških vlasti NDH. Oko 50 bivših članova rukovodstava mjesnih, općinskih, gradskih i kotarskih odbora HSS-a, uglavnom s područja Koprivnice, Bjelovara i Đurđevca, nakon uhićenja 1941. našli su se u logoru Danica (a neki i drugim logorima), od kojih je većina bila puštena, no neki su bili ubijeni.

Ključne riječi: Hrvatska seljačka stranka, ustaški koncentracijski logor Danica, Koprivnica

Key words: Croatian Peasant Party, ustashe concentration camp Danica, Koprivnica

UVOD

Odnos ustaša prema HSS-u na koprivničkom području u predratnom razdoblju, ali i nakon proglašenja NDH, preuzimanja vlasti i osnivanja logora Danica (10. travnja 1941. - 1. rujna 1942.) uvjetovan je odnosom ustaškog rukovodstva prema rukovodstvu HSS-a te određenim koprivničkim specifičnostima. Budući da su odnosi ustaša prema HSS-u od 1929. do 1941. imali bitnog utjecaja na njihove odnose i u razdoblju 1941./42., ukratko ćemo ukazati na njih. Ti odnosi u oba razdoblja imali su po nekoliko različitih etapa, na koje ćemo upozoriti. Zadržat ćemo se samo na glavnim trenucima njihova odnosa u tim razdobljima, ne ulazeći u sve one složene gospodarske i političke odnose koji su postojali i u tim razdobljima djelovali na ljude općenito te i na obje političke skupine.

ODNOS USTAŠA PREMA HSS-u NA KOPRIVNIČKOM PODRUČJU OD 1929. DO 1941. GODINE

U ovome razdoblju imamo uvjetno rečeno tri etape u odnosima između ustaša i HSS-a, i to: a.) prva je od 1929. do 1935.; b.) druga od 1935. do 1939. i c.) treća od 1939. do 1941. godine.¹

a) Odnosi ustaša i HSS-a od 1929. do 1935. godine

Kralj Aleksandar Karađorđević je 6. siječnja 1929. ukinuo Ustav, raspustio Skupštinu i uveo samovlašće (diktaturu). Država je prozvana Kraljevina Jugoslavija, podijeljena je na devet banovina, pretežno sa srpskom većinom, čime je hrvatski etnički i povijesni teritorij bio raskomadani. Ukinute su sve nacionalne političke stranke i strogo zabranjeno isticanje »plemenskih« obilježja, djelovanje svih hrvatskih organizacija, društava i udruga te sloboda govora, uvedena je cenzura te su pooštreni zakoni prema hrvatskim rodoljubima i domoljubima. Nepridržavanje zabrana povlačilo je policijski progon, novčane i zatvorske kazne. Tako se, primjerice, svaki izgovor hrvatskog imena na javnim mjestima, pjevanje ili recitiranje pjesme nacionalnog sadržaja, uzvik potpore dr. Vladku Mačeku, predsjedniku HSS-a od 1928., tj. nakon smrti Stjepana Radića, u pravilu kažnjavalo sa 14 dana zatvora, dok je prenošenje ili raspačavanje antidržavnih letaka i brošura te članstvo u ustaškoj organizaciji ili Komunističkoj partiji donosilo i višegodišnji zatvor i robiju, a uhićenim teroristima često doživotnu robiju, a ponekad i smrt. Tako je i na koprivničkom području zavladao okrutno državno vojnopolicijsko nasilje i veliko bezakonje, a mnogi su Hrvati su bili kažnjavani, zatvarani i osuđivani na robiju, a neki i ubijeni. Smisao te državne represije bio je u pokušaju brisanja nacionalnih identiteta i oživotvorenja jugoslavenstva, osmišljenog po velikosrpskoj mjeri. To je najizraženije iskazano u tadašnjoj unitarističkoj uzrečici »Stvorili smo Jugoslaviju, stvorimo Jugoslavena«. Osim oslonca na vojsku i policiju, režim se oslanjao i na novoosnovane režimske stranke (Jugoslavensku nacionalnu stranku /JNS/ i Jugoslavensku radikalnu zajednicu /JRZ/) te na brojna nacionalistička jugoslavenska i velikosrpska udruženja i organizacije, među kojima su se terorom i okrutnošću te ubojstvima mnogih Hrvata posebno isticala četnička udruženja. Kao jedan od odgovora na ubojstvo Stjepana Radića i niz drugih te brojna velikosrpska nasilja nakon uvođenja diktature 1929. došlo je do osnivanja ilegalne organizacije *Ustaša - hrvatski oslobodilački pokret*, s dr. Antom Pavelićem na čelu, s ciljem stvaranja samostalne i neovisne hrvatske države, izvan Kraljevine Jugoslavije. Po tome će se oni razlikovati od HSS-a i međusobno sukobljavati.

Tada su zabranjeni HSS i Hrvatska stranka prava (HSP), čiji su čelnici Stjepan Radić (prije smrti) i dr. Ante Pavelić (više puta, a posljednji 1928. prije odlaska u inozemstvo) dolazili prije na koprivničko područje, a koje su zahvatili unutarnji sukobi i kadrovska raslojavanja. Tako su se članovi obiju tih stranaka našli u tome razdoblju na zajedničkoj crti otpora režimu diktature. Poneki čelnici u novim okolnostima napuštaju svoje stranke te se priklanjaju režimu i njegovim strankama, kao primjerice dr. Vlado Malančec iz HSS-a, koprivnički gradonačelnik (JNS), i Mihovil Tomac, čelnik HSP-a i odgovorni urednik oporbenog tjednika *Koprivnički Hrvat* (JRZ). Drugi nastoje sačuvati na okupu svoje prijašnje članove, ali i organizirati što snažniji organizirani otpor državnom teroru. Tako je jedna od specifičnosti koprivničke Podravine bila pojava prilično brojnog i do proljeća 1934. dobro organiziranog ustaškog pokreta (Đelekovac, Hlebine, Koprivnica...) s nizom akcija, uključujući i one terorističke. Najaktivniji ustaški aktivist bio je

¹ O političkim zbivanjima u koprivničkoj Podravini od objave šestosiječanske diktature 1929. pa do travanjskog sloma Kraljevine Jugoslavije 1941. godine opširnije i dokumentacijski čitatelji mogu pročitati u knjizi: Željka Krušelj: *U žrvnju državnog terora i ustaškog terorizma*, Koprivnica, 2001. (366 str.).

Ivan Gabaj iz Hlebina, zbog čega su ga žandari u travnju 1933. ubili. On je bio i prva žrtva te je odmah postao simbol hrvatskih stradanja pod velikosrpskim režimom. Istodobno je u Koprivnici najaktivniji ustaša bio Martin Nemec, trgovac brašnom, koji je 1932. osobno preuzeo uređivanje *Koprivničkog Hrvata* zbog čega je stalno nadziran te je bio uhićivan i kažnjavao. Mijo Bzik iz Reke, aktivan među omladinom u Zagrebu, uhićen je 1929. i osuđen na 18 mjeseci zatvora, a 1931. drugi je put interniran u Koprivnicu, gdje organizira mrežu istomišljenika (među kojima je bio i Mirko Vutuc), iako pod policijskim nadzorom. Nemec, Bzik i Mijo Kralj su u veljači 1933. emigrirali u Mađarsku, u ustaški logor Janka-pusta, gdje je bila skupina ustaša s područja Koprivnice. Nemec i Bzik potom odlaze u Italiju. Bzik je po Pavelićevoj ovlasti odredio Pospisila, M. Kralja i Ivana Rajića koji sudjeluju u atentatu na kralja Aleksandra u Marseillesu u listopadu 1934. godine. U ustaški se pokret slijeva radikalniji dio hrvatske oporbe, prije svega iz redova međuratnog HSP-a i pravaške omladine, ali dijelom i iz redova bivšeg HSS-a. Nakon provale od travnja 1934. pa do jeseni 1935. počeli su brutalni progoni i uhićenja ustaških aktivista i njihovih jataka. Skupina od njih 22 osuđena je, i to jedan na smrt, jedan na doživotnu, a ostali na između 5 i 20 godina robije. Time su ustaške organizacije na koprivničkom području razbijene, a svi sumnjivi su nadzirani te je rad ustaški orijentiranih ljudi na nekoliko godina onemogućen.

Istodobno od 1929. do 1935. rukovodeći ljudi bivšeg HSS-a ne obnavljaju organizaciju, a nastoje zadržati ljude na okupu te održavaju veze s bivšim rukovodstvom stranke na čelu s dr. V. Mačekom u Zagrebu, od kojeg dobivaju upute koje prenose na članove bivšeg Kotarskog odbora HSS-a Koprivnica, a ovi na teren. Vezu sa Zagrebom držao je Ivan Kraljić, bivši narodni zastupnik (od 1919. do 1929.), predsjednik Kotarskog odbora HSS-a Koprivnica (do 1924.) te nekadašnji gradonačelnik Koprivnice, te njegov zet dr. Ivan Vedriš, član kotarskog odbora. U to vrijeme neki članovi rukovodstva uključuju se na veze s pojedinim ustašama, kao primjerice Ivan Kraljić, Stjepan Prvčić, predsjednik Gradskog odbora (od 1924.) i član Izvršnog odbora KO HSS-a Koprivnica (od 1928.), i Ivan Ostriž, član Gradskog odbora HSS-a (od 1924.), te su u travnju 1934. sva trojica bila uhićena i osuđena na Okružnom sudu u Bjelovaru. Kraljić i Prvčić na po osam godina, a Ostriž na dvije godine zatvora. Sud je prosudio da su se bavili pripremanjem ustanka na koprivničkom kotaru, a što potvrđuju pronađeni pištolj, bombe i tempirane mine u štaglju kod Stjepana Prvčića, koje je od ustaše M. Nemeca donio njegov brat Đuro Prvčić.²

U tome razdoblju imamo prvu veću aktivnost i članova KPJ u Koprivnici i na koprivničkom kotaru nakon uvođenja diktature, a koja je posebno vezana za profesora koprivničke gimnazije Ivu Marinkovića (radio od 6. listopada 1932. do 31. svibnja 1935., kada je razriješen dužnosti profesora zbog komunističke aktivnosti). U čeliji KPJ u Koprivnici, koju je tada obnovio Marinković, tajnik (sekretar) bio je profesor Ivo Hiršl (Hirschl), inače pripadnik koprivničkog lijevog krila HSS-a, a kasnije gradonačelnik Koprivnice. Komunisti su, neposredno nakon uvođenja diktature, podržali aktivnost ustaša jer su i sami pripremali ustanak i zagovarali rušenje Kraljevine Jugoslavije te stvaranje neovisnih republika, među kojima i »Sovjetske Hrvatske«. No, 1936. napustili su takvo stajalište i opredijelili se za stvaranje jugoslavenske federacije te su se u tom bitno razlikovali od hrvatskih nacionalista - ustaša koji su bili protiv svake Jugoslavije te otada prestaje njihova međusobna potpora. Na izborima 1935. koprivnički komunisti podržali su Mačekovu listu na čelu s Miškinom. U to vrijeme policija je uspjela otkriti i razbiti (uhićenjima, presudama na višegodišnje robije pa i ubojstvima pojedinih komunista) komunističke organiza-

² HDA, RSUP SRH SDS, Šifra 013.0, red. br. 14. Rekonstrukcija ustaškog aparata i pokreta na području kotara Koprivnica, elaborat (Koprivnica 1962.). Kraljić je kasnije izjavljivao da su mu u Zagrebu vodstvo bivšeg HSS-a i Maček sugerirali da uzmu oružje od ustaške emigracije te da obave pripreme za revoluciju i borbu protiv »srpske diktature, ali da ne izvode nikakve akcije do daljnjega«, što je on prenio bivšem rukovodstvu koprivničkog HSS-a.

cije na koprivničkom području te preostali komunisti djeluju ilegalno, posebno među lijevo organiziranim HSS-ovcima, uključujući se u organizacije HSS-a u gradu i na terenu.³

b) Odnosi ustaša i HSS-a od 1935. do 1939. godine

Nakon pretrpljenog udarca i razbijanja ustaških organizacija na području koprivničke Podravine javna aktivnost pristaša ustaškog pokreta počinje se javljati od 1937., a kako oni nisu mogli legalno djelovati, uključuju se u razne organizacije, udruge i društva vjerskoga karaktera, ali i one HSS-a te u njima djeluju. U nekima od njih utjecaj ustaša bio je veći, a u drugima manji. U nekim organizacijama Hrvatske seljačke zaštite (HSZ) i u Hrvatskoj građanskoj zaštiti (HGZ), koje se počinju osnivati 1937., utjecaj ustaša bio je vrlo izražen, a što će posebno doći do izražaja u kasnijim događajima.

HSS, za razliku od ustaša koji su djelovali ilegalno u zemlji i na području Koprivnice, od 1935. obnavlja svoje organizacije i do rata 1941. djelovao je uglavnom legalno, a od 1939. sudjelovao je i bio nosilac vlasti u novoosnovanoj Banovini Hrvatskoj. Na izborima 5. svibnja 1935. lista dr. V. Mačeka s Mihovilom Pavlekom Mišinom na čelu dobila je 10.133 glasa ili 79,38%, vladina lista B. Jeftića s dr. Veljkom Ilićem (i dr. V. Malančecom, dobio samo 16 glasova) dobila je 2631 glas ili 20,61% te je Ilić izabran za poslanika JNS-a, a lista D. Ljotića s Blažom Puhalom dobila je samo dva glasa. Od tada kao još jedan od specifikuma na ovome području imamo lijevo krilo HSS-a, koje je pobijedilo na izborima, na čelu s Miškinom i koje će sve više jačati.⁴ I. Kraljića, koji se 1936. vratio s robije i pokušao uključiti u rad HSS-a, Miškinino krilo nije prihvatilo, smatrajući ga proustaški orijentiranim, slično se odnoseći i prema njegovu zetu koprivničkom liječniku dr. Ivi Vedrišu. Od tada oni djeluju s koprivničkim župnikom Stjepanom Pavunićem, pomažući mu u organiziranju raznih crkvenih i drugih manifestacija.⁵ Okupljaju oko sebe političke istomišljenike i tako tvore desno krilo HSS-a, u sklopu kojega je bilo moguće djelovanje i pristaša ustaškog pokreta.

Pri reorganizaciji Gradskog odbora HSS-a Koprivnica 26. siječnja 1938. izabran je odbor: predsjednik Tomo Čiković, potpredsjednici Stjepan Prvčić i Martin Škutina, tajnici Martin Gabaj

³ Vidi: Z. Dizdar, *Politika ljevice na području Koprivnice od 1929. do 1941. godine*, Podravski zbornik 2002., Koprivnica, 2002., str. 187-201.

⁴ Miškina je bio svjestan koliko su gospodarska kriza i beogradska diktatura osiromašili seljačko gospodarstvo zbog čega snažno inzistira na socijalnim programima. On svojim ugledom pomaže pripadnike lijevog krila HSS-a u susjednim kotarevima, posebno u Đurđevcu i Ludbregu, u njihovim sukobima s desnicom. Miškina, Ivan Belčić, Franjo Gaži, Franjo Mraz i Mirko Virius surađuju u *Seljačkoj misli*, koja je iz broja u broj objavljivala različite promidžbene članke o opasnosti od fašizma. Osobit uspjeh postignut je objavljivanjem popularnih brošura »*Seljački razgovori*« i »*Što treba znati seljak*«, objavljenih u Zagrebu 1937. i 1938., naročito namijenjenih selu. U njima se objašnjava aktualna politička problematika, u prvom redu ona o kojoj su desničarske snage i vodstvo HSS-a širili suprotna gledišta. Svi navedeni autori i nekolicina drugih zastupljeni su u dva zbornika književnih radova seljačkih pisaca i seljaka slikara objavljenih 1936. i 1938. godine. Inicijator i prvi urednik Zbornika bio je Ivan Sabolić, seljak pisac iz Peteranca, a među suradnicima zbornika Podravci su činili gotovo polovicu suradnika u njima. Miškina, koji seoskom tematikom u svojim radovima izražava protest protiv društvene nepravde, aktivan je s Franjom Gažijem, seljakom iz Hlebina i u hrvatskom seljačko-prosvjetnom i dobrotvornom društvu - *Seljačkoj slozi*, čiji se ogranci od 1935. počinju osnivati i po koprivničkim selima, ali i u ostalim organizacijama i akcijama HSS-a. Na tom se poslu posebno angažiraju i Miškinini politički suradnici iz Koprivnice Tomo Čiković i Stjepan Prvčić. Miškinini politički protivnici brzo su se oglasili i namjerno ga optuživali za promicanje komunizma pod pojmom »seljačke pravice«. Odgovorio im je 1937. na javnim nastupima, što je 1938. oblikovano u poznatu njegovu brošuru: »*Zašto hrvatski seljak nije komunist*« i to zato što stoji na principu privatnog vlasništva, obitelji narodnosti i vjere, izrazivši neprijateljski stav protiv fašističke i protiv komunističke diktature, istaknuvši da »*seljak vjeruje, da se ljudski život može postići jedino prosvjetom i znanjem, organizacijom i slogom, a ne nasiljem*«.

⁵ Opširnije o župniku Pavuniću vidi: Milivoj Kovačić, *Stjepan Pavunić - Virovec, vrbovečki i koprivnički župnik*, Hrvatski zemljopis naklada Feletar, Koprivnica, 2001. (112 str.).

i Mijo Zimerman, a blagajnik dr. Ivo Vedriš.⁶ Rad HSS-a se prije svega ispoljava kroz djelatnost Gospodarske i Seljačke sloge čije organizacije postoje u gotovo svim mjestima, te kroz Hrvatski radnički savez (HRS), kao sindikat HSS-a. Isto tako održavaju se i sastanci, kao primjerice u Gotalovu, Ždali i Goli u kolovozu 1938., na kojima je govorio Franjo Gaži, predsjednik Kotarske organizacije HSS-a, a Mihovil Pavlek Miškina, kao izaslanik Mačeka, boravio je u Šumadiji. Za izbore izvršen je izbor poslaničkog kandidata M. P. Miškine i Franje Gažija, kao njegova zamjenika, a vlasti navode da na području koprivničkog kotara »75 posto birača pripada b. HSS koja je sprovela svoje organizacije u svim i najmanjim mjestima« te da su »protiv liste dr. Mačeka katolički svećenici radi kandidata Pavleka Miškine«, dok su »seljaci i radnici pristaše HSS i HRS i ako navodno priznaju državno jedinstvo, otvoreno su protivnici postojećeg poretka u državi«.⁷ Prije izbora HSS je održao sastanke u 20-ak mjesta koprivničkog kotara. Na izborima 11. prosinca 1938. od 17.554 birača za listu dr. V. Mačeka: za Miškinu (HSS) glasovalo je njih 12.432 i Milčić (SDS) 11, za listu dr. M. Stojadinovića: popa prof. Adama Marina (JRZ) 1127, za dr. Badovinca (JRZ) 468, Fridricha 23 i za listu Ljotića 12 glasova.⁸ Tako je lista dr. V. Mačeka dobila 12.443, vladina lista dr. M. Stojadinovića 1618 i lista D. Ljotića 12 glasova. I dok je 1935. u Koprivnici vladina lista dobila 622 glasa, sada je dobila samo 145 glasova.⁹ No, ipak je za narodnog poslanika koprivničkog kotara izabran pop Adam Marin koji se, prema pisanju tadašnjeg tiska, a prenose ga i koprivničke *Podravske novine* od 4. ožujka 1939., u jugoslavenskoj Skupštini izjasnio »protiv rješenja hrvatskog pitanja«. On je banskoj vlasti predložio Dragutina Cesarca za gradonačelnika Koprivnice. Koprivnički HSS je reagirao, a Miškina ga je javno pozvao da odgovori kako on to misli urediti hrvatsko pitanje.¹⁰ U organizaciji HSS-a svečano su dočekani povratnici iz lepoglavskog zatvora. Potom su održavane kulturne smotre, skupštine Gospodarske sloge kao veza s narodom, a 15. i 16. srpnja 1939. u Koprivnici organizirano je i veliko narodno slavlje u povodu Mačekova 60. rođendana. Istodobno Miškina obavještava predsjednike mjesnih organizacija o političkim prilikama.

U nekim organizacijama lijevoga krila HSS-a tada su ilegalno djelovali i pripadnici KPJ, odnosno KPH, čije organizacije se tada ovdje počinju obnavljati i djelovati,¹¹ a koji podupiru

⁶ Ž. Krušelj, n. dj., str. 285.

⁷ Isto, 297, 300 i 302-303.

⁸ Isto, 307.

⁹ Isto, 307. i 317.

¹⁰ Isto 320-323. Nakon što je potpisao rezoluciju upućenu Stojadinoviću protiv sporazuma Srba i Hrvata Marin je isključen iz JRZ-a (lipanj 1939.), a on tvrdi da to nije točno te traži od ministra prosvjete da se vrati za profesora na koprivničkoj gimnaziji, koji ga je preporučio banu dr. I. Šubašiću. Umjesto gradonačelnika Ive Ključke, kao banov povjerenik za Koprivnicu 15. rujna 1939. postao je Jovo Magovac, koji će upravljati gradom uz pomoć savjetodavnog odbora od deset osoba koje je izabrao MO HSS-a za grad Koprivnicu.

¹¹ Prva komunistička ćelija u Koprivnici ponovno se obnavlja 1935., a kasnije se osniva i druga ćelija. Nakon 1937. i osnivanja Komunističke partije Hrvatske (KPH), kao dijela jedinstvene KPJ, obnavlja se 1938. ćelija u Novigradu Podravskom i nova u Hlebinama (uz rad na idejno-političkom uzdizanju članstva, organizacijskom sređivanju, brojčanom jačanju komunističkih i omladinskih organizacija na terenu, što 1939. rezultira osnivanjem komunističkog partijskog povjerenstva za koprivnički kotar, a 1940. osnivanjem Kotarskog komiteta KPH Koprivnica s tajnikom /sekretarom/ Tomom Grgurekom i organizacijskim tajnikom /sekretarom/ Franjom Mrazom, kada se osnivaju i nove ćelije KPH u Hlebinama, Đelekovcu, Drnju, Peterancu i Bregima, a pojedini članovi KPH bili su u Sigecu, Mučnoj Rijeci i Velikoj Mučnoj. Tako je prije početka rata 1941. na području koprivničkoga kotara bilo jedanaest komunističkih ćelija i Kotarski komitet KPH Koprivnica (od 5 članova), s ukupno 52 člana KPH, 5 kandidata i 33 bliža komunistička simpatizera. Istodobno dolazi do obnove i osnivanja novih triju organizacija Saveza komunističke omladine Jugoslavije (SKOJ-a) u Koprivnici (rukovodstava SKOJ-a i potom jedna SKOJ-evska skupina) i u Novigradu Podravskom, s ukupno oko 20 članova SKOJ-a. Od svih koprivničkih članova KPH i SKOJ-a prema nacionalnoj pripadnosti njih 10-ak su bili Srbi, dok su svi ostali bili Hrvati, a prema socijalnoj strukturi oko 90 njih bili su seljaci, što je na neki način specifikum ovog područja i Podravine u cjelini. Prije rata pojačan je rad među seljaštvom, koristeći se pritom i mogućnošću djelovanja u sklopu lijevog krila HSS-a, kako bi seoske komunističke

Miškinu, što pojačava konfrontaciju s desnim krilom i pripadnicima ustaškog pokreta koji optužuju pojedine čelnike i Miškinu da su i oni komunisti.

c) Odnosi ustaša i HSS-a od 1939. do 1941. godine

Sporazumom D. Cvetkovića i dr. V. Mačeka od 26. kolovoza 1939. i osnivanjem Banovine Hrvatske koje je potom uslijedilo zaoštrili su se i odnosi između koprivničkog vladajućeg lijevog krila HSS-a i ustaša. Zbog pritiska toga krila u Koprivnici je za gradskog povjerenika, umjesto Magovca, bio postavljen prof. Ivan Hiršl, lijevo orijentirani član HSS-a i komunist. No, rukovodstvo u Zagrebu, s Mačekom na čelu, odlučilo je da se na to mjesto izabere netko njima prihvatljiviji te je u svibnju 1940. gradonačelnikom imenovan Tomo Čiković, predsjednik gradske organizacije HSS-a, a za podnačelnika geometar Stjepan Bešanić. Za područje koprivničkog kotara ustrojena je u to vrijeme 1939. pukovnija s pet bataljuna HSZ-a, na čelu s pukovnikom Matijom Imbrovčanom, koja je nadzirala kretanje i aktivnosti ustaša te podnosila zahtjeve za njihovo uhićenje. Tako su, primjerice, 18. kolovoza 1940. bili uhićeni ustaše Nikola Herman i Franjo Tropšek iz Hlebina, dvojica najaktivnijih u kotaru, te im je presuđeno po deset dana zatvora. Nakon toga Herman je pozvan na vojnu vježbu u Osijek. Nakon Imbrovčanove smrti zapovjednik pukovnije 1941. bio je Đuro Čiković. U to vrijeme imamo i zajedničke sastanke SDS-a i HSS-a kao što je bio onaj u Sokolovcu 8. siječnja 1940. Na njemu su govorili senator dr. Sava Kosanović, narodni zastupnik Miškina, predsjednik gradske organizacije HSS-a Tomo Čiković, predsjednik MO SDS-a u V. Pogancu Mijo Pavković i novinar Dušan Ožegović. U isto vrijeme banske vlasti Banovine Hrvatske rehabilitirale su bivše profesore koprivničke gimnazije dr. Julija Mankanca i Stjepana Malenicu.¹²

U to se vrijeme objedinjuju ustaške snage na području koprivničkoga kotara (Hlebina, Peteranec, Drnje, Koprivnica) i počinju organiziranije djelovati, a počinje i njihov ustroj. Prije rata ustaše nastoje djelovati i kroz neke svoje legalne organizacije, kao što je primjerice Uzdanica, hrvatska štedna i pripomoćna zadruga z.soj. iz Zagreba, na čelu koje su se nalazili Slavko Kvaternik i dr. Mile Budak, vođe ustaškog pokreta u domovini (u njoj je bio i Mirko Vutuc), a čija je podružnica osnovana u Koprivnici u prosincu 1939. godine.¹³ Hermana je 1940. preko te veze imenovao S. Kvaternik ustaškim povjerenikom za koprivnički kotar. Pristaše ustaškog pokreta bile su protivnici Sporazuma Cvetković-Maček zato što je njime Banovini Hrvatskoj dana »sićušna administrativna autonomija bez ikakvog jamstva«, a Maček i HSS su, pridonoseći na takav način unutarnjem sređivanju i jačanju Kraljevine Jugoslavije, izdali ideju o stvaranju Hrvatske kao samostalne i neovisne države, za što se oni zauzimaju. Zbog toga ih HSS-ove vlasti progone

čelije postale nosioci »svakodnevne borbe za poboljšanje životnog položaja seljaka«, prema uputama CK KPH. Kao glavni oblik okupljanja seljaka i radnika bile su kulturno-prosvjetne, zabavne i sportske organizacije i društva, kojih je bilo gotovo u svim koprivničkim mjestima, kao primjerice Narodna čitaonica u Novigradu Podravskom, Klub eksperantista u Bregima, Virovska čitaonica u Virju te nekoliko društava i organizacija u Koprivnici, putem kojih je najbolje dolazio do izražaja utjecaj Komunističke partije. U njima su održavane brojne kulturno-prosvjetne, zabavne, sportske i druge priredbe, sastanci i dogovori. Vidi: Zdravko Dizdar, *Djelovanje KPH u Podravini uoči rata i u toku 1941. godine*, Podravski zbornik '81., Koprivnica, 1981., str. 8 i 9.; Ante Dobrila Pepo, *Prilozi za povijest NOB-a koprivničkog kraja od 1941. do 1944. godine*, Koprivnica, 1983., str. 9. i Ivan Jelić, *Hrvatska u ratu i revoluciji 1941. - 1945.*, Zagreb, 1978., str. 31. O suradnji lijevog krila HSS-a i KP-a u Podravini od 1935. do 1941. čitatelji mogu pročitati u radu jednog od sudionika te suradnje Ivana Paprike: *Prilog poznavanju suradnje lijevog krila HSS i KP u Podravini*, Podravski zbornik 75., Koprivnica 1975., str. 34-38.

¹² Ž. Krušelj, n. dj., 348-349.

¹³ Ž. Krušelj, n. dj., 339. Predsjednik je bio Martin Nemec mlađi, trgovac brašnom, potpredsjednik Nikola Herman, brijač, tajnik Đuro Sabo, seljak, i blagajnik Stjepan Galinec, seljak. Zbog poteškoća u radu najprije je povjerenikom imenovan N. Herman (u kolovozu 1940. koji je tada bio uhićen i zbog letka kažnjen s deset dana zatvora), a potom Zvonko Prelošnjak (u studenome 1940.).

i zatvaraju. Zato je tada potkraj 1939., primjerice, ustaša Martin Nemec iz Italije pisao u Koprivnicu uredništvu *Podravske novine*, Valku Loborecu i Miškini, poručujući im da će se ustaše uskoro vratiti u Hrvatsku, a Miškini da ih tada ne čeka jer će se s njime obračunati.

Desno krilo HSS-a, na čelu s Ivanom Kraljićem u to vrijeme, izbijanjem rata u Europi i zaoštavanjem političke situacije u zemlji nastojalo je u ustaški pokret uključiti što više članova HSS-a i što šire djelovati te zbog toga napada Mačeka, a posebno lijevo krilo HSS-a s Miškinom na čelu.

Istodobno jača i ilegalna aktivnost KPH, posebno u redovima HSS-a, što nailazi na snažan otpor rukovodstva HSS-a, od 1939. kao vladajuće stranke, ali i ustaša.¹⁴ Tako je koprivničko desno krilo HSS-a, što ga je potpomagalo vodstvo HSS-a iz Zagreba, provodilo žestoku kampanju protiv komunista, koristeći novoosnovane postrojbe seljačke i građanske zaštite, postavljajući svoje ljude po općinama i na kotaru, surađujući i povezujući se s mjesnim »frankovcima« koji djeluju u podružnici Narodne uzdanice u Koprivnici te još nekim društvima i organizacijama, a i s mjesnim klerikalcima. No, komunisti im nisu ostali dužni, što se posebno vidjelo za općinskih izbora 19. svibnja 1940. te poslije njih. Prije izbora komunisti su u Koprivnici rasturili letak »*Otvoreno pismo Središnjeg odbora KPH*« kojim se razobličuje politika vodstva HSS-a u novoj političkoj situaciji.¹⁵ Istodobno su komunisti podržali nosioca liste Tomu Čikovića, kandidata lijevog krila HSS-a, koja je uvjerljivo pobijedila na izborima, i potom organizirali razne druge aktivnosti.¹⁶ Vijest o pristupanju Kraljevine Jugoslavije 25. ožujka 1941. Trojnom paktu (nacističkom Trećem Reichu, fašističkoj Kraljevini Italiji i militarističkom carskom Japanu) izazvala je ogorčenje i javnu osudu koprivničkih i podravskih komunista, za razliku od ustaša i pripadnika desnog krila HSS-a.¹⁷ Kada je bilo jasno da se rat ne može izbjeći (počeo 6. travnja 1941.), većina je komunista otišla u vojsku te sudjelovala u otporu postrojbama Trećeg Reicha, ali nisu mogli spriječiti neminovan brzi krah vojske Kraljevine Jugoslavije u tome ratu koji je završio 17. travnja bezuvjetnom kapitulacijom, a prije toga 10. travnja 1941. i proglašenje *Nezavisne Države Hrvatske*. Koprivničko područje, s obzirom na prometnice i geostrateški položaj, našlo se od samog početka do kraja rata u žiži zbivanja izloženo ratnim razaranjima i ljudskim stradanjima.

¹⁴ O tom procesu diferencijacije u redovima HSS-a javnost je bila izvješćivana i putem proglasa. Tako u jednom takvom letku koji se širio tijekom veljače i ožujka 1940., koji su vlasti zabranile, uz ostalo je pisalo: »*Posljednjih dana na području Banovine Hrvatske i u selima vrši se vrlo intenzivna borba između dojučerašnjih saveznika HSS i ljevičara-komunista. Ljevičari su poduzeli na svim stranama vrlo zamašnu akciju, da odvoje svoje simpatizere od pristaša dr. Mačeka. Na nekim mjestima naročito u Primorju i u Podravini i u većim industrijskim gradovima oni uspijevaju, da iz pokreta HSS izdvoje praktički najaktivnije elemente. Mjere, koje je Banska vlast poduzela radi pariranja ove akcije imale su sasvim obratan učinak jer su njima nezadovoljni i tzv. demokratski elementi*«. HDA, Fond: Banska vlast Banovine Hrvatske - Odjeljak za državnu zaštitu, br. 11321/ 2. III. 1940. Letak »*Posljednjih dana*« - zabrana rasturanja.

¹⁵ HDA, Letci KPH 1940. Prema policijskim izvješćima letak se u Koprivnici pojavio 28. ožujka 1940. i potom u još nekim mjestima na području koprivničkog kotara.

¹⁶ Tako su u dogovoru s članovima lijevog krila HSS-a komunisti 1940. razbili jedan sastanak desnog (prema njihovu mišljenju reakcionarnog) krila HSS-a u Koprivnici, a u susjednom Ludbregu onemogućili da skupina frankovaca širi ustaške letke. Potkraj 1940. u Poljancu su organizirali masovni sastanak HSS-a, kojem je prisustvovala jedna skupina s područja Koprivnice, s kojega je upućeno pismo dr. V. Mačeku, predsjedniku HSS-a, i potpredsjedniku Vlade Kraljevine Jugoslavije, sa zahtjevom za borbu protiv opasnosti od fašizma, za demokraciju i sklapanje saveza sa SSSR-om. Takav širi antiratni sastanak, na kojem sudjeluje i skupina s koprivničkog kotara, komunisti su organizirali u istom selu početkom 1941. uoči njemačkog napada na Kraljevinu Jugoslaviju, a rukovodio mu je Josip Kraš, član CK KPH.

¹⁷ Tako su, primjerice, komunisti Đelekovca organizirali prosvjedni miting na kojem je govorio Gabrijel Santo, član Okružnog komiteta KPH Varaždin, a komunisti u Virju i Miholjancu organizirali su prikupljanje potpisa protiv pristupa Kraljevine Jugoslavije Trojnom paktu, koji su poslani Vladi u Beograd.

ODNOS USTAŠA PREMA HSS-u NA KOPRIVNIČKOM PODRUČJU I U USTAŠKOM LOGORU DANICA OD 10. TRAVNJA 1941. DO 1. RUJNA 1942. GODINE

Potrebno je ukazati na to da se predratna konfrontacija između ustaša i HSS-a sada odvija u izmijenjenim okolnostima, u kojima ustaški pokret ima vlast, a HSS je zabranjen i potisnut u ilegalu te dobiva kvalitetno drukčiji karakter.

U tome razdoblju osnovni cilj ustaškog rukovodstva na čelu s dr. A. Pavelićem prema HSS-u, koji je 1938. na izborima dobio više od 800.000 glasova, bio je da se njegov dotadašnji utjecaj što brže i potpunije suzbije, a u konačnici HSS kao stranka likvidira, s tim da se poustaši u njoj sve ono na što se računalo u stvaranju ustaškog političkog sustava u NDH. U ostvarenju toga cilja imamo nekoliko uvjetno rečenih etapa.¹⁸ Za naše razmatranje karakteristične su prve četiri.

- Prva traje od proglašenja NDH 10. travnja pa do 10. lipnja 1941. kada ustaše od HSS-a preuzimaju vlast.
- Druga etapa počinje od 11. lipnja 1941. kada se odredbom MUP-a NDH zabranjuje rad svim političkim strankama, pa i HSS-u, i tada počinje ustaški političko-ideološki obračun s njim.
- Treća etapa počinje početkom kolovoza i najintenzivnija je u rujnu 1941., a odnosi se na ustaško nastojanje neposrednog pristupanja organizacije HSS-a u ustaški pokret.
- Četvrta etapa počinje početkom 1942., a vezana je uz ustaško stvaranje Hrvatskog državnog sabora.

Sve te etape odnosa ustaškog vodstva prema HSS-u provodile su se i na koprivničkom području, gdje je u tome razdoblju postojao i logor Danica u koji su ustaše zatvarali pojedine bivše rukovodioce i članove HSS-a kako bi kod nekih utjecali na to da se priključe ustaškom pokretu, a većinom kako bi ih kao političke protivnike u potpunosti onemogućili u političkom djelovanju. Zato ćemo ukratko na to ovdje ukazati.

1. Odnos ustaša prema HSS-u na koprivničkom području od proglašenja NDH 10. travnja pa do preuzimanja vlasti početkom lipnja 1941. godine

Rat je zahvatio i koprivničko područje. Uz vojsku i policiju važno mjesto u uspostavi reda i mira te održavanju vlasti imala je Hrvatska gradska i seljačka zaštita, kao legalna organizacija HSS-a. Na području Koprivnice postojala je pukovnija zaštite i njezin zapovjednik bio je Đuro Čiković, a predsjednik gradske organizacije HSS-a i gradonačelnik Koprivnice bio je Tomo Čiković, Miškinin vjerni suradnik, a predsjednik Kotarske organizacije HSS-a Koprivnica bio je Franjo Gaži. U tom razdoblju, uz Đuru Čikovića, posebno su se isticali Alojz Sabadi, zapovjednik prvog bataljuna Zaštite, i Stjepan Petričević, zapovjednik čete HGZ-a u Koprivnici. Oni su sa Zaštitom od 12. travnja 1941. izveli niz uhićenja tzv. nepoćudnih elemenata, pretežno pristaša jugoslavenskih režima, prije svega »četnika«, koje su potom predali ustašama, a oni smjestili u logor Danicu.¹⁹

Kako preko Koprivnice prolazi jedna od glavnih cesta i pruga Budimpešta - Zagreb, staroju-goslavenska vojska je prije samog rata izradila sustav fortifikacija na tom području. Tako su

¹⁸ Opširnije o tome na području Hrvatske 1941. - 1945. vidi: Fikreta Jelić-Butić, *Hrvatska seljaka stranka*, Zagreb, 1983.

¹⁹ Vidi: Zdravko Dizdar, *Ljudski gubici logora »Danica« kraj Koprivnice 1941. - 1942.*, Časopis za suvremenu povijest 34, br. 2. Zagreb, 2002., , str. 377-407. Daljnji podaci o logoru Danica su iz toga rada, gdje su navedeni korišteni izvori i literatura.

nakon izbijanja rata minirana dva mosta, kod Botova i Drnja, te je tako sva komunikacija prekinuta kako bi se njome spriječio prodor Nijemaca iz Mađarske. Ubrzo se sve izrazitije počeo osjećati utjecaj tzv. pete kolone, kako u vojsci tako i na terenu. *Pored malobrojnih ustaša tu su se uključili članovi desnog krila HSS-a, koje je ovdje bilo u manjini, posebno preko HGZ i HSZ gdje su imali većinu.* Tako je koprivnički gradski senator Milivoj Somogy (Šomođi) iz redova desnog krila HSS-a odmah nakon proglašenja NDH postao rukovodilac Povjerenstva Glavnog ustaškog stana za grad i kotar Koprivnicu. No, bio je to vrlo kratko te su se od tada na toj funkciji nalazili ustaše, i to najprije Martin Nemec od 5. svibnja do 4. lipnja 1941., zatim Nikola Herman od 4. lipnja do kraja srpnja 1941. i od tada pa do 19. rujna 1941. Stjepan Pižeta. Oni su izvršili organizaciju ustaša na području kotara, osnivajući po općinama ustaške tabore, a u Koprivnici ustaški logor. Ovo povjerenstvo, a nakon njegova ukidanja logornik ustaškog logora neposredno rukovodi i logorom Danica. Istodobno je djelovala i ustaška civilna vlast s osnivanjem Velike župe Bilogora u Bjelovaru u čiji je sastav ulazio i koprivnički kotar koji se dijelio na upravne općine i grad Koprivnicu. U cilju održavanja reda i mira, odnosno ustaškog pokreta na koprivničkom je kotaru organizirano sedam oružničkih postaja, u gradu gradsko redarstvo te željezničko i pogranično redarstvo s odgovarajućim brojem ljudi. U Koprivnicu se u rujnu 1941. smješta jedna domobranska pješaka, a u studenome i jedna koturaška bojna te osniva Posadno zapovjedništvo s odgovarajućim jedinicama, čime je grad pretvoren u garnizon. I ovdje se od prvog dana proglašenja NDH počelo s različitim oblicima terora koji se, uz druge oblike, manifestirao hapšenjima i upućivanjima u logore, među kojima i oko 800 ljudi s kotara u logor Danicu.

Ideju o osnivanju logora Danica kraj Koprivnice dao je netko od koprivničkih ustaša u Italiji koji su se tada nalazili tamo s Pavelićem, možda Mijo Bzik. To se nameće kao logično razmišljanje jer se nakon proglašenja NDH i dolaska te grupe ustaša na čelu s dr. Antom Pavelićem u Zagreb iz Italije 15. travnja 1941. odmah pristupilo realizaciji te ideje. Tako se, prema podacima iz nekih dokumenata Zapovjedništva Poglavnikove tjelesne bojne (dalje ZPTS-a), vidi da su po dolasku u Zagreb istoga dana izvršena tzv. *udjelba službovanja* njezinih članova pa tako i grupe određenih za logor Danicu. Prema matičnom listu ZPTS-a, Stjepan Pižeta je 15. travnja 1941. udijeljen na službovanje za političkog logornika u »*sabiralištu logora Danica*« na položaju zapovjednika. Na toj dužnosti, prema tome listu, Pižeta ostaje do 1. listopada 1941. U Koprivnicu »*na dužnost*« tada je udijeljeno još sedam ustaša emigranata, i to poručnik Martin Nemec, razvodnik Pavao Vidović, rojnik Josip Dadić te ustaše Stjepan Ranić, Stjepan Karoglan, Jure Budimlić i Tomo Posejzi. Uz Nemeca, i Posejzi je bio iz Podravine. Svi su oni pušteni kući da posjete rodbinu te su se 18. travnja 1941. vratili u Zagreb. Tu su i pismeno dobili nalog o zadacima koje su trebali izvršiti. Tom je prilikom Martin Nemec postavljen na dužnost povjerenika Povjerenstva Glavnog ustaškog stana za grad i kotar Koprivnicu. Isti su dan svi oni stigli u Koprivnicu. Nemec preko Gradskog poglavarstva organizira prehranu svoje grupe u Gradskoj javnoj bolnici u Koprivnici, koja počinje od sutradan, tj. 19. travnja 1941. godine. Istodobno on poduzima i sve potrebne mjere za organiziranje logora Danica, oduzima ključeve od Valka Dubravca, bivšeg službenika Danice, postavlja ustašu Pavla Gažija za zapovjednika ustaške straže u logoru, koja se sastojala od nekolicine stražara, a tog dana stižu i prvi logoraši pojedinci uhićeni u gradu ili okolici. Nemec osniva posebno Povjerenstvo GUS-a za grad i kotar Koprivnicu od svojih povjernih i pouzdanih ljudi te obavlja prijem novih ustaša. Ti prvi logoraši Danice od 18. pa do 24. travnja 1941. uglavnom su obavljali popis inventara u logoru, gdje je, uz predmete i alate u skladištu, bila i znatna količina hrane. S obzirom na to da je *već u Koprivnici djelovalo Povjerenstvo na čelu s gradskim senatorom Milivojem Somogyjem*, uz kojega su stajali pojedini zapovjednici Zaštite, kao primjerice Alojz Sabadi, ove su Nemecove mjere naišle na otpor koji je rezultirao i napadima na njegovu obitelj. No, kako su uz Nemeca bili najistaknutiji ustaški funkcioneri i sam

Pavelić, on je i službeno od 23. travnja 1941. počeo nastupati kao povjerenik Povjerenstva GUS-a za grad i kotar Koprivnicu izdajući oglase, naredbe, razrješenja i postavljenja na dužnosti i slično. No, *Somogy* se nije mirio s time te je 24. travnja 1941. isposlovao i bio primljen i kod dr. Ante Pavelića u audijenciju. Čini se da je Pavelić htio naći neki kompromis, ali ne odričući se Nemeca. Prema dokumentima vidimo da se *Somogy* nije mirio sa svojim odstupanjem i uklanjanjem svojih ljudi s položaja u gradu i na terenu te i dalje nastupa i potpisuje se kao povjerenik Povjerenstva, kao i Nemeć. Vjerojatno je i to razlog slabog pristupa u ustaški pokret na terenu. Tako je od deset općina u kotaru, u kojima je prema popisu stanovništva 1931. živjelo 44.615 stanovnika, od kojih je bilo 38.911 rimokatolika, uglavnom Hrvata, samo se u tri općine uspjelo do 1. svibnja 1941. upisati u svakoj od njih po pet ljudi u ustaše, i u gradu Koprivnici, koja je 1931. brojala 9472 stanovnika, od kojih je bilo 8705 rimokatolika, samo se deset ljudi upisalo u ustaše. Ovdje su izuzeti stražari u logoru Danica. Da bi se stanje raščistilo, u Koprivnicu je 4. svibnja 1941. službeno po »*nalogu Poglavnika*« stigao profesor Aleksandar Seitz. U svom izvještaju Seitz navodi *Somogyja* kao povjerenika, a Nemeca samo kao ustašu. Obojicu je pojedinačno saslušao, a zatim zajedno te potom po nalogu postupio smijenivši grupu ljudi koje je podupirao *Somogy*, a bilo je i riječi o logoru Danica. Time je presuđeno u korist Martina Nemeca te je on već sutradan, tj. 5. svibnja 1941. rješenjem Ministarstva unutrašnjih poslova NDH (dalje MUP-a) službeno postavljen za ustaškog povjerenika Povjerenstva GUS-a za grad i kotar Koprivnicu.

U tom svojstvu Nemeć izdaje oglas kojim poziva građanstvo i sve osobe HSS-ove Zaštite da predaju oružje, kao i svu nađenu opremu. Organizator Zaštite za Podravinu Nikola Novaković je *uhićen*, a potom *likvidiran*. Nemeć je potom uhitio *ostale* rukovodioce Zaštite s područja kotara Koprivnica, a Zaštitu *razoružao*. Neki od uhićenih dovođeni su i u logor Danica, a većinom su bili u koprivničkom zatvoru. Nastojalo ih se uvjeriti da polože prisegu (zakletvu) na vjernost Poglavniku i NDH te da stupe u ustaški pokret te će biti *pušteni iz zatvora*. Neki su to učinili odmah ili malo kasnije, kao primjerice Alojz *Somogy*, dok su drugi odbili stupiti u ustaški pokret, ali su ipak svi potom pušteni na slobodu. Tako su odmah u početku HGZ i HSZ likvidirani kao rivali ustašama u podjeli vlasti na području Podravine. To je vjerojatno utjecalo na to da Nemeć *nije uspio izvršiti organizaciju ustaša na terenu, kao i cjelovitiju organizaciju logora Danica*, što će izvršiti njegov nasljednik Nikola Herman, imenovan 4. lipnja 1941. za koprivničkog ustaškog logornika i postavljen na čelo tamošnjeg ustaškog Povjerenstva GUS-a.

Svakako su sve te aktivnosti imale odraz i na logor Danica. Prijelomni trenutak u organiziranju logora predstavlja onaj kada je Martin Nemeć počeo i službeno nastupati kao povjerenik Povjerenstva, tj. od 25. travnja 1941. Iz dokumenata se vidi da je, osim Nemeca, koji je već od 15. travnja 1941. kao povjerenik Povjerenstva bio istodobno određen i za zapovjednika logora, bila bitna odluka ministra MUP-a NDH da se od 25. travnja 1941. kod Povjerenstva u Koprivnici zaposle i stražari logora Danica. Na osnovi te odluke isti je dan Povjerenstvo odlučilo da se za zapovjednika logorske straže u Danici odredi ustaša Đuro Šajatović, ratar iz Bačkovice, i za njegova zamjenika Pavao Gaži, trgovac.

Zatočenici logora Danica bili su građani NDH, a u manjem broju i susjednih krajeva bivše Jugoslavije i nekih europskih država, a koji su se neposredno nakon okupacije i proglašenja NDH zatekli na njezinu području. Bili su različitih nacionalnih, političkih i vjerskih opredjeljenja, kao i različitog socijalnog sastava. Uhićivani su i upućivani u logor Danicu prema zapovijedima najviših ustaških predstavnika MUP-a NDH. Na osnovi dosadašnjih istraživanja poimenično se moglo ustanoviti oko 2500 logoraša Danice, a na osnovi izjava i istrage nakon rata utvrdilo se da je kroz ovaj logor tijekom njegova postojanja i rada »prošlo oko 5600 zatočenika«. Ako se ide prema tadašnjoj administrativnoj podjeli NDH od ukupno 22 velike župe, prema sadašnjim istraživanjima, s područja 21 župe nalazili su se zatočenici u logoru Danici, kao i grada Zagreba

koji je bio u položaju velike župe. Ako to želimo pobliže reći, onda je u logoru Danici od 142 kotara bilo zatočenika s područja njih 80, a od 18 kotarskih ispostava iz njih 5, dok je od 31 grada zatočenika bilo iz 25 gradova. S područja današnje Republike Hrvatske iz svih slavonskih i banijskih općina te gotovo svih općina sjeverozapadne Hrvatske i Korduna bilo je zatočenika u logoru Danica, a iz ostalih krajeva ih nema ili je riječ samo o pojedincima ili manjim grupama. S područja koja su okupirali i anketirali Italija i Mađarska nije bilo zatočenika u logoru Danica. Što se tiče područja današnje države Bosne i Hercegovine, zatočenici su uglavnom stizali iz općina i gradova vezanih za komunikaciju dolinom Neretve i Bosne, a gotovo ih uopće nema s područja Bosanske krajine, istočne Bosne i Hercegovine, osim ponekog pojedinca. Što se tiče postupka pri hapšenju i dovođenja u logor Danica te o njihovoj daljnjoj sudbini, najbolje ilustriraju objavljene izjave samih preživjelih zatočenika. Većina je prikupljana u pojedinim centrima, kao što su primjerice Mostar, Sarajevo, Derventa, Vinkovci, Osijek, Sisak, Ogulin, Zagreb, i odatle je transportirana uglavnom preko Zagreba, gdje se zadržavala kod policijskih vlasti NDH, i potom upućivana u logor Danica.

Prvi pojedinačni logoraši smještaju se u logor Danica 18. travnja, a potkraj mjeseca stižu i prve veće grupe. Tako je već 4. svibnja 1941. u njemu bilo 763 logoraša, 18. svibnja 1007, 30. lipnja 2175 i 15. srpnja 2656 *logoraša*, a broj se ustaških *stražara* od 67 u travnju do sredine srpnja popeo na više od 100. No, tada iz logora odlaze transporti zatočenika u druge logore pa je u srpnju 1941. od onih 2656 logoraša njih 1960 bilo prebačeno u logor Gospić, a 76 ih je bilo pušteno.

Članovi HSS-a dospijevali su u logor Danica i druge ustaške logore u NDH prema političkom i rasnom kriteriju, a nekolicina i zbog kriminala. Prema političkom kriteriju u logor Danica bivši članovi HSS-a dospijevali su:

- a) zbog svoje jugoslavenske orijentacije (pr. dr. Vlado Malančec, odvjetnik i koprivnički gradonačelnik 1929. koji je prišao režimu i njegovoj novoosnovanoj stranci JNS-i; dr. Ante Šumatović, odvjetnik u Križevcima, i dr. Bogan (Bolša) Milašinović, liječnik iz Vinkovaca);
- b) zbog prokomunističke orijentacije, bilo da su sumnjičeni ili bili članovi i aktivisti Komunističke partije Jugoslavije te suradnici partizanskog pokreta (dr. Željko Selinger²⁰ i prof. Ivica Hirschl iz Koprivnice /kao članovi KPH/, dr. Franko Winter iz Bjelovara, koji je bio član Okružnog komiteta KPH Bjelovar, Zlatko Prica, slikar iz Samobora »*radi sumnje da simpatizira sa komunizmom*«, Josip Marjanović iz Velike Soline kod Petrinje, kao član Kotarskog komiteta KPH Glina) i
- c) zbog toga da bi se utjecalo na njih da pristupe ustaškom pokretu (nekoliko članova rukovodstava bivšeg HSS-a na čelu s Mihovilom Pavlekom Miškinom).

Prema *rasnom kriteriju* u logor Danica te potom u druge ustaške i njemačke nacističke logore dospjeli su mnogi članovi HSS-a Židovi i Romi (Cigani), i to najviše iz grada Koprivnice i s područja koprivničkog i đurđevačkog kotara (uglavnom u srpnju 1941.) u kojima su gotovo svi stradali.

Prema *kriminalnom kriteriju* u logor Danica dospjela je manja skupina članova HSS-a, većinom iz Zagreba, među kojima je nekolicina bila rodом s područja Podravine, »*radi kriminala*«, tj. zbog krađa, prostitucije, pijanstva i sličnih prekršaja. Oni su uglavnom kažnjavani na vremenske kazne te su nakon izdržavanja kazne puštani na slobodu.

²⁰ Opširnije o njemu vidi prilog njegova koprivničkog kolege liječnika dr. Milivoja Kovačića: »*Koprivnički liječnik dr. Željko Salinger*«, *Podravski zbornik* 16, Koprivnica, 1990., str. 82-89.

S područja Koprivnice u logoru Danica bilo je najviše logoraša, njih oko 800, te i najviše članova bivšeg HSS-a, dospjelih prema nekom od gornjih kriterija. Nažalost, trenutačno samo za 553 tih logoraša postoje osobni podaci, od kojih je 319 bilo muškog, a 234 ženskog spola. Prema nacionalnoj pripadnosti bio je 431 Židov, 95 Srba, 15 Hrvata, 6 Roma i 1 Slovenac. Oni za koje nedostaju podaci bili su uglavnom Romi.²¹ Većinom su u srpnju bili upućeni u druge logore, gdje su potom uglavnom stradali, a samo ih je 30-ak preživjelo.

Ustaše su i pojedine prvake SDS-a, koji su s HSS-om, činili Seljačko demokratsku koaliciju i dijelili vlast u Banovini Hrvatskoj, također uhitili i otpremili u logor Danicu i druge logore (primjerice dr. Dragutin Martinjak, odvjetnik iz Križevaca), gdje su uglavnom stradali.

Potrebno je istaknuti izbijanje na površinu onih elemenata iz redova HSS-a koji su prije rata u njemu bili prikriveni nosioci proustaških tendencija, a u novoj situaciji, pristupanjem ustaškom pokretu, oni postaju glavni oslonac ustaškog režima u akciji likvidiranja HSS-a i pokušajima njegova poustašivanja, a takav dio Zaštite postaje prva oružana sila ustaša. Isto je tako potrebno upozoriti na to da dotadašnji HSS-ov administrativni i upravni aparat nastavlja obavljati funkcije te se formalno uključuje u ustaški pokret polaganjem prisega. No, ubrzo se iz njega počinju odstranjivati svi oni ustašama »nepodobni elementi«.

²¹ Najdramatičniji teror koji je prerastao u genocid izvršen je nad više od 420 koprivničkih Židova (s područja grada i koprivničkog kotara, ali bez onih s đurđevačkog područja /Virje i Molve, a koji su ulazili u sastav tadašnje koprivničke Židovske općine/). Ovdje su ustaše požurivale da ne zaostanu s drugim mjestima, vjerojatno zato što su Židovi u Koprivnici, bez obzira na brojnost, bili ekonomski najjača nacionalna grupa. Prve odredbe, naređenja i zabrane koje Martin Nemec nakon dolaska iz Zagreba u Koprivnicu kao ustaški povjerenik donosi odnose se upravo na Židove. To su zabrane polaska u javne lokale i kina, isticanje nacionalnih zastava na židovske kuće, kupovina do određenog vremena na tržnici. Učenici i studenti židovske vjeroispovijesti morali su nositi žute trake. Židovi su morali i označiti svoje trgovine posebnim oznakama. Istodobno im je postavljanjem posebnih povjerenika u trgovine Židova oduzeto pravo slobodnog raspolaganja njihovom imovinom. Pojedini Židovi se hapse i interniraju u logor Danica, a među prvima dr. Željko Selinger, liječnik, već 25. travnja 1941. Pavelićeva odredba od 28. travnja 1941., kojom proglašava Židove odgovornim za širenje lažnih uznemiravajućih vijesti te smetnju i otežavanje opskrbe pučanstva te zato naređuje pored kaznenopravne odgovornosti i upućivanje istih u »zatočenička zbirališta pod vedrim nebom«, omogućila je i koprivničkim ustašama da postupaju po istoj. Tako je noću 22. na 23. srpnja 1941. izvršeno masovno hapšenje koprivničkih Židova i njihovo upućivanje u logor Danica. Samo ih je 12, uglavnom starijih osoba te onih koji nisu bili u evidenciji, izbjeglo hapšenje. No, i ova lica su 1942. uhapšena i upućena u logore, izuzevši dvije stare žene i jednog inženjera koji je ustašama bio potreban na električnoj centrali. Židovi internirani u logor Danica su opljačkani, oduzete su im sve vrednije stvari i novac, a potom su drugi dan na večer upućeni vlakom u Zagreb, a odatle u Gospić, dio dalje u logor Slana na otoku Pagu, a dio u logor Jadovno, svi preživjeli potom su prebačeni u logor Jastrebarsko te dalje u Jasenovac, a dio u logor Krušćicu, odakle muškarci u logor Jasenovac, a žene i djeca u Loborgrad te potom 1942. u logor Auschwitz. Pojedinci su stigli i u druge ustaške i njemačke logore. Samo 12 koprivničkih Židova je uspjelo preživjeti rat, i to dvojica koji su se našli u zarobljeničkom logoru kao starojugoslavenski rezervni oficiri, par kojima je priznato arijevisko pravo, nekoliko starica i nekoliko koji su se skrivali kod koprivničkih građana te tako izbjegli hapšenja i smrt. Od svih koprivničkih Židova koji su bili u logoru Danica gotovo svi su stradali. Prema spolu 173 bilo je ženskog, a 164 muškog spola, od čega je 39 bilo djece od 1. do 15. godine starosti. Njihovu socijalnu strukturu pokazuju i sljedeći podaci: čak 75 su bili trgovci, 78 je bilo domaćica, 34 đaka, po 4 liječnika i činovnika, 3 birtaša, po 2 studenta, mesara, ljekarnika, frizerke, krojačice, profesora, zubotehničara i namještenika te po 1 predsjednik suda, odvjetnik, pravnik, tvorničar, špediter, kavanar, otpremnik, kreator, inženjer, veterinar, umirovljenik, ubogar, bravar, naučnik, podvornik, radnik i ratar. U logoru Jasenovac stradalo ih je 77, u logoru Loborgrad 25 te po 1 u logorima Gospić, Jadovno, Stara Gradiška i Lepoglava, dok su svi ostali stradali u njemačkim logorima, a najviše u Auschwitzu. Ne treba posebno isticati, jer se to već zna, da je poslije njihova odvođenja njihova pokreta imovina opljačkana, a nepokretna rasprodana raznim ustašama i pojedinim gramzivcima često u bescijenje. Prema procjeni, 1945. ta je imovina iznosila 40 milijuna dinara vrijednosti iz 1939. godine.

2. Odnos ustaša prema HSS-u na koprivničkom području nakon zabrane njegova rada 11. lipnja 1941. godine

Odredbom MUP-a NDH od 11. lipnja 1941. zabranjen je rad svim političkim strankama pa tako i HSS-u te tada počinje ustaški političko-ideološki obračun s njim. Zabranom HSS-a ustaše počinju snažnu promidžbenu kampanju protiv njega u svome tisku (uključujući i *Koprivnički Hrvat*), kako bi se od njega odvojilo i sebi privuklo hrvatsko seljaštvo pod sloganom da je ono »temelj ustaške države«, koja je »seljačka država« i izražava vitalne interese hrvatskog seljaka, nastojeći istaknuti kako je hrvatsko seljaštvo prihvatilo i pozdravilo proglašenje NDH. U tome je, imenovanjem 11. srpnja 1941. Andrije Betlehema, seljaka iz Peteranca, ustaškim stožernikom, Koprivnica dobila istaknuto mjesto. No, ustaška promidžba morala je imati određenog obzira prema nekim povijesnim trenucima u razvojnoj liniji HSS-a, posebno prema osobi Stjepana Radića, kao glavnog ideologa i utemeljitelja hrvatskog seljačkog pokreta, te stajalištu kako hrvatski seljak »nasilja i krvi neće«. Zato su one taj pokret ocijenile kao »patriotski domovinski pokret« ističući da on nije »još uvijek bio nacionalistički pokret«. Manipulirajući učenjem S. Radića, isticali su da je sve ono što je on počeo bila prva etapa koja je prethodila borbi ustaškog pokreta s Pavelićem na čelu. Tako je Pavelić dan atentata na Radića i drugove u beogradskoj Skupštini 20. lipnja odredio kao dan »uspomene hrvatskih mučenika«, što je posebno popraćeno u tisku. Posebno se isticala navodna Radićeva izreka »Nikada više u Beograd! Ostaje slobodna država Hrvatska i treba da je oživotvorimo/«, koju je upravo 13 godina potom oživotvorio njegov zastupnički drug poglavnik dr. A. Pavelić.²² Glavni cilj napada ustaške promidžbe bila je politika HSS-a s dr. Vladkom Mačekom na čelu. Počelo se napadima na dio vodstva HSS-a koji je emigrirao s jugoslavenskom vladom s dr. Jurajem Krnjevićem na čelu, »kojeg je engleska promidžba unajmila da brani Englesku i njene saveznike da napada NDH«. Za ustaško vodstvo bilo je vrlo važno što su u tu propagandu uspjeli uključiti kćer Stjepana Radića, Milicu Devčić-Radić, čiji komentari u to vrijeme izlaze u »Hrvatskom narodu«. Zatim slijedi napad na vodstvo HSS-a u zemlji s Mačekom na čelu, s određenim obzirom, ali s negacijom njegove dotadašnje politike. Posebno se to čini u ustaškom tjedniku NDH, pokrenutom u svibnju 1941., a namijenjenom uglavnom selu. Bit promidžbe svodi se na to da je poglavnik dr. A. Pavelić nosilac borbe za NDH, a ne dr. V. Maček. Takvu promidžbenu akciju nametao je razvoj političke situacije u NDH, gdje se posebno ističu dva nova bitna trenutka. Jedan je bio mučan odjek ustaškog terora (posebno prisutan i na području Podravine - osnivanjem logora Danica, brojnim uhićenjima prema političkom kriteriju »nepoćudnih elemenata«, ali i po rasnom kriteriju /Židova i Roma/, njihovo upućivanje u logor Gospić te dalje logor Jadovno nedaleko od Gospića i logor Slana na otoku Pagu, gdje su većinom likvidirani) i odjek Rimskih ugovora (kojima je velik dio hrvatskog teritorija ustupljen Italiji te je NDH stavljena u potpuno podređen položaj). Drugi je bio početak pobune i oružanog ustanka na području NDH, prije svega onog predvođenog KPJ, ali i onog predvođenog pojedinim četnicima. Zato će se prići sljedećoj fazi sa željom da se jednom deklarativnom izjavom cijelog »bivšeg HSS-a« izrazi podrška Poglavniku »u izgradnji NDH«, nadajući se tako okupiti više predstavnika bivšeg HSS-a, čime bi u ime »hrvatskog seljačkog pokreta« dobio veću mogućnost za vođenje daljnje politike te pokušao premostiti sve veći jaz između ustaša i stanovništva, u prvom redu seljačkoga.

²² Vidi primjerice: *Novi list*, br. 52, Zagreb, 20. lipanj 1941., str. 5.

3. Ustaško nastojanje tijekom kolovoza i rujna 1941. na pristupanju koprivničke bivše Kotarske organizacije HSS-a u ustaški pokret

Već tijekom lipnja 1941. (posebno u vezi s danom »uspomene hrvatskih mučenika«) pokrenuta je i u Podravini šira akcija za uključivanje u ustaški pokret predstavnika i organizacija bivšeg HSS-a. Tako je tada u srpnju bivša Kotarska organizacija HSS-a Đurđevac dala izjavu o pristupanju u ustaški pokret, a tijekom kolovoza i rujna 1941. i bivša Kotarska organizacija HSS-a Ludbreg te 15 mjesnih organizacija u Podravini.²³ Poseban je pritisak ustaška vlast vršila prema rukovodstvu bivše Kotarske organizacije HSS-a u Koprivnici da pristupi ustaškom pokretu i da da izjavu, upravo zato što je tu bilo najjače i najutjecajnije lijevo krilo HSS-a na čelu s Mihovilom Pavlekom Miškinom. Tako 1945. pred Zemaljskom komisijom Stjepan Prvčić, tada predsjednik Okružnog NOO-a Bjelovar, o tome iskazuje u »srpnju 1941. bili smo pohapšeni u gradu i kotaru Koprivnici pripadnici HSS, a među njima sada pok. Mihovil Pavlek Miškina iz Đelekovca, Gaži Franjo, potpredsjednik Federalne vlade Hrvatske, rodom iz Hlebina, Gaži Tomo iz Koprivnice i ja«. Prema Prvčiću, među ustaškim vlastima vladala je podvojenost, jedni su bili za to da ih se likvidira, a drugi (među kojima su bili Franjo Heglević, koprivnički kotarski predstojnik, i doglavnik Andrija Betlehem iz Peteranca) da ih se »pusti na slobodu, jer da bi mogli služiti režimu«. Bili su zatvoreni u zatvoru Gradske policije u Koprivnici, ali su neki bili i u logoru Danica. Tako dr. Ante Šumanović, zatočenik logora Danica, u jednom poslijeratnom službenom iskazu navodi »tamo (tj. u logoru Danici - Z.D.) sam bio zatvoren s prijateljem Miškinom, narodnim zastupnikom HSS«, a tu je bilo zatvoreno i nekoliko »Mačkovih političkih sekretara seoskih organizacija« bivšeg HSS-a s područja koprivničkog kotara.²⁴ U Zagrebu je 10. kolovoza 1941. održan politički skup na kojem je Janko Tortić pred Pavelićem pročitao izjavu s potpisima 126 zastupnika i funkcionara HSS-a te ostalih organizacija Hrvatskog seljačkog pokreta kojom pozdravljaju osnivanje NDH i njezina Poglavnika te se pridružuju hrvatskom Ustaškom pokretu, pozivajući i ostale iz bivšeg HSS-a da se naknadno pismeno pridruže njihovoj izjavi, osuđujući one predstavnike HSS-a koji sudjeluju u radu izbjegličke vlade Kraljevine Jugoslavije u Londonu. No, kako se radilo uglavnom o nižim funkcionarima bivšeg HSS-a, jer među njima nije bilo nikoga iz užeg HSS-ova vodstva, to je ustaško vodstvo nastojalo privući i one druge koji su uglavnom ostajali uz svoga vođu dr. V. Mačeka, provodeći njegovu politiku čekanja.²⁵ U vezi s tim činom Eugen Kvaternik, ravnatelj RAVSIGUR-a i državni tajnik, 11. kolovoza zapovjedio je svim područnim vlastima, pa tako i onima na području Velike župe Bilogora, da »sve pristalice i funkcionare bivše Hrvatske Seljačke Stranke, a koji se nalaze u zatvorima na tamošnjim područjima, u koliko nisu izraziti i opasni ljevičari, odmah pustiti na slobodu«. Tako je tog istog dana postupio Stjepan Pižeta, koprivnički ustaški logornik, te, prema iskazu dr. Franka Wintera, »na svoju ruku pustio iz logora oko 50 logoraša i to onih koji su bili učlanjeni u HSS«, uključujući i Wintera.²⁶ Pušteni su tada i neki članovi drugih stranaka (SDS-a...), kao primjerice dr. Ante Šumanović, dr. Bogdan Milašinović i dr. Dragutin Martinjak.²⁷ Tada su pušteni i koprivnički članovi HSS-a uz ograničeno kretanje te se od njih očekivalo da daju izjavu koju oni očito nisu bili spremni dati. Zato je Ivan Kraljić, bivši narodni zastupnik HSS-a za Koprivnicu, koji se već prije uključio u ustaški pokret, sazvao 27. kolovoza 1941. u Koprivnici sastanak pozivajući

²³ Hrvatski narod, Zagreb, 10. VII. i 19. IX. 1941.

²⁴ HDA, ZKRZ Zh br. 20.520, te M. Landercy, *Kardinal Alojzije Stepinac*, Đakovački Selci, 1989., str. 97.

²⁵ F. Jelić Butić, *HSS ...*, n. dj., str. 296-297. gdje je dan i potpuni tekst izjave.

²⁶ HDA, KP-100/4773. Izvješće dr. Franka Wintera Okružnom komitetu KPH Bjelovar o svom radu do dolaska »na oslobođeni teritorij«.

²⁷ HDA, ZKRZ Zh br. 20.520. Zapisnik dr. Ante Šumanovića od 27. X. 1942. u Komeserijatu za izbjeglice i preseljenike u Beogradu.

»sve Hrvate, osobito pristaše biv. HSS«, a »radi IZJAVE vjernosti i odanosti Poglavniku i Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, te suradnje svih Hrvata našega grada i kotara na ustaškom polju«. Iako odziv nije bio dovoljno velik, Kraljić ipak daje izjavu u ime »bivšeg HSS-a« o pristupu ustaškom pokretu. No, prema izvješću Kotarske oblasti Koprivnica, ta Kraljićeva izjava nema puno značenje jer »... on sam ima vrlo malo pristaša za sobom od članova HSS-a« te »većinu, i to ogromnu većinu članova HSS-a imade za sobom Pavlek Mihovil, pa je od državnog interesa da na čelu s kotarskom organizacijom HSS-a (...) dade izjavu lojalnosti«. ²⁸ Zbog toga je pritisak na Miškinu i ostale članove Kotarskog rukovodstva bivšeg HSS-a Koprivnica pojačan. Tražena izjava dana je 7. rujna 1941., ali se razlikovala od ostalih izjava u to vrijeme, kako po sadržaju (iskazuje podršku Miškinu i traži prijem kod Poglavnika), tako i po tome kome je upućena (kotarskom predstojniku). Time pokazuje da oni u biti nisu stupili u ustaški pokret te je izazvala nezadovoljstvo koprivničkih ustaških dužnosnika i samoga Pavelića, čime je u osnovi presuđeno Miškinu, dok su ostali članovi HSS-ova vodstva stavljeni pod pojačni policijski nadzor, a ograničeno im je i svako kretanje. ²⁹ Ustaška akcija uključivanja bivšeg HSS-a u ustaški pokret u NDH nije postigla željeni rezultat jer se pokazalo da joj se odazvao samo mali broj funkcionara i članova bivšeg HSS-a, dok su drugi uglavnom ostali uz svoga vođu dr. V. Mačeka, odbili suradnju s ustaškim pokretom i osudili pritom postupke ustaških vlasti. To nije značilo planirano širenje, nego sužavanje osnove ustaškog pokreta. Posljedica toga je daljnji pritisak, ali i izolacija te progoni prvaka i pristaša HSS-a u NDH pa i na koprivničkom području. Tako je početkom listopada 1941. bio uhićen dr. V. Maček i potom zatočen u logoru Jasenovac do sredine ožujka 1942. kada je ponovno interniran na svoje imanje u Kupincu radi potpune izolacije. I ostali članovi stranačkog vodstva bivšeg HSS-a bili su zatvarani ili su bili pod vrlo strogim nadzorom ustaške policije. Time je HSS-u, dotad najjačoj političkoj grupaciji u Hrvatskoj, zadan vrlo ozbiljan udarac, što će imati za posljedicu nestanak stranačke aktivnosti koja se iskazuje tzv. *politikom čekanja*. ³⁰ Puštanja iz zatvora i logora Danica pojedinih bivših HSS-ovaca u jesen 1941. činjeni su uglavnom na intervencije kod istaknutijih članova ustaškog vodstva i ne mijenjaju opći sud o međusobnim odnosima ustaškog vodstva i vodstva bivšeg HSS-a s Mačekom na čelu. ³¹

²⁸ Povijesni arhiv Bjelovar (PAB), Izvješće Kotarske oblasti Koprivnica br. 139/41. Prs. od 28. VIII. 1941.

²⁹ Bila je to jedina izjava naslovljena ne na Poglavnika ili MUP NDH, nego na koprivničkog kotarskog predstojnika, u kojoj se traži prijem kod Poglavnika, kako bi mu se mogle iznijeti neke pritužbe i drugi stavovi. Nezadovoljstvo ustaškog vodstva njome pokazuje i to što je najprije bila objavljena u *Novom listu* (Zagreb, 11. IX. 1941.), zatim u *Hrvatskom narodu* (Zagreb, 13. IX. 1941.) i nigdje više, a nije je objavio ni *Koprivnički Hrvat*. Koprivnički ustaški dužnosnici psovali su »proklete muže« koji se usuđuju suprotstaviti Poglavniku koji je odbio da ih primi izjavivši kako neće njega ucjenjivati kojekakvi seljaci, a time je po svojoj prilici bila zapečaćena i sudbina Miškine. Da koliko toliko poprave stanje Poglavnik je 17. IX. 1941. primio koprivničko izaslanstvo s prijašnjeg Kraljićeva skupa (od 27. VIII.) te mu je u njegovo ime te građana Koprivnice gradonačelnik Stjepan Bešanić (prijašnji član HSS-a) izrazio zahvalnost i vjernost (što je tadašnji tisak prenio). Opširnije o svemu tome vidi: Fikreta Jelić-Butić, *HSS...*, n. dj., str. 60-61. i I. Paprika, *Prilog poznavanju suradnje lijevog krila HSS i KP u Podravini...*, n. dj., str. 34-43., koji je bio jedan od sudionika tijekom donošenja izjave. Prema Papriki se vidi da je Miškina osuđivao ustašku politiku terora i zločina prema Židovima i Srbima te ostalim političkim protivnicima, u što se mogao i osobno uvjeriti tijekom boravka u logoru Danica te joj nije htio dati podršku i pokriće, s čime su se složili i ostali članovi koprivničkog rukovodstva HSS-a.

³⁰ Potrebno je i ovdje reći da su vodeći ljudi HSS-a, kao i njegovo članstvo, vjerovali u pobjedu Saveznika i obnavljanje jugoslavenske države u kojoj će Hrvatska imati svoje mjesto na temelju sporazuma o Banovini Hrvatskoj iz 1939., što im je, do povoljnog trenutka za ostvarenja tog cilja, nalagalo oprez i neuključivanje u političku borbu, odnosno »čekanje«, bez obzira na pritiske s desna i lijeva.

³¹ Tako je Zlatko Prica pušten iz logora Danica u listopadu 1941. s jednom skupinom »komunista, kamufliranih HSS-ovaca). Zlatko Prica, *Slikar u borbi, Revolucionarni omladinski pokret u Zagrebu 1941. - 1945.*, knjiga II., Zagreb, 1984., str. 53. Većina istaknutijih komunista upućena je u logor Jasenovac, kao primjerice ona skupina od 15. XII. 1941. u kojoj su neki članovi CK KPH te okružnih komiteta KPH. (HDA, RSUP SRH SDS, br. I-102/402.)

U to vrijeme imamo i na koprivničkom području, sukladno odlukama i aktivnostima rukovodstva KPJ (i KPH, kao njegova dijelu), izraženiju aktivnost lokalnih rukovodstava KPH na organiziranju Narodnooslobodilačkog pokreta (NOP-a) i pokretanju oružanog ustanka »*protiv okupatora i njihovih domaćih pomagača*«, kako su sami isticali, a to znači protiv NDH i ustaškog režima, ali i politike »čekanja« vodstva bivšeg HSS-a na čelu s dr. V. Mačekom, što će znatno utjecati na daljnje odnose ustaša i bivšeg HSS-a, koji se počinje podvajati i na svoj treći dio, onaj koji će se opredijeliti za NOP.³² Tamošnje rukovodstvo KPH nastojalo je svojom upornom i dugotrajnom političkom i ostalom aktivnošću te borbom stanovništva »*otrgnuti ispod utjecaja HSS-a i uključiti ga u NOP*«. U tom smislu bile su akcije prikupljanja pomoći za logoraše Danice, uključivanje pojedinih članova HSS-a u partizanske grupe na terenu, širenje promidžbenog materijala (kao primjerice letak CK KPH od 5. rujna 1941. upućen članovima i organizacijama HSS-a kojim se pozivaju u NOP³³) i povezivanje s pojedinim istaknutijim lijevo orijentiranim članovima bivšeg HSS-a kako bi ih se pridobilo na suradnju s NOP-om. Nakon prvih partizanskih akcija (oružanog izgređa dvojice partizana na skupu ustaške mladeži u Koprivnici 5. listopada 1941. i posebno napada partizana na općinsku zgradu u Novigradu Podravskom 27./28. studenoga 1941.) uslijedila su brojna uhićenja od nekoliko stotina osumnjičenih osoba, većinom seljaka, među kojima je bilo i prijašnjih članova HSS-a (dio uhićenih dospio je i u logor Danicu), zatim mučenja tijekom istraga te osude i strijeljanja 20 sudionika akcije i njihovih suradnika komunista i partizana, a dio ih je ostao i dalje u zatvoru ili je bio upućen u logore, a preostali pušteni izazvali su osudu kod koprivničkog stanovništva zbog takvog postupka ustaških vlasti.³⁴ To je utjecalo na to da su se tada 1941. i pojedini članovi koprivničkog lijevog krila HSS-a, uz svu kritičnost, pridružili NOP-u, kao primjerice Tomina Gaži. I među koprivničkim ustašama nastalo je razilaženje, ali i pojačana borba za vlast. Pojedini ugledni i utjecajni koprivnički ljudi, kao primjerice župnik Stjepan Pavunić, intervenirali su nekoliko puta kod ustaškog vrha u Zagrebu da se zatvorenici u Koprivnici puste, u čemu su većinom i uspjeli.

4. Odnos ustaša prema HSS-u od početka 1942. na koprivničkom području u vezi sa stvaranjem i djelovanjem Hrvatskog državnog sabora

Pavelićeva odredba od 24. siječnja 1942. o »*Hrvatskom državnom saboru*« (HDS), njegovoj uspostavi, sastavu i vremenu rada ponovno su ozbiljno postavili problem odnosa ustaškog vodstva i HSS-a. Kod uspostave Sabora Pavelić se pozivao na »*hrvatsko poviesno državno pravo*«. Tako u Sabor ulaze živi hrvatski narodni zastupnici posljednjeg Hrvatskog sabora od 1918., oni koji su izabrani na izborima 1938. uz osnivače i doživotne članove Glavnog odbora HSS-a te oni iz Stranke prava izabrani 1918., zatim doglavnici, poglavni pobočnici i povjerenici GUS-a HOP-a te dva predstavnika njemačke manjine. No, postojala je bitna ograda, a to je da članovi HDS-a *ne mogu biti osobe koji su se ogriježile o probitke NDH ili povrijedile čast i ugled hrvatskoga naroda*, o čemu je prosuđivao Pavelić. Tako Miškina, iako narodni zastupnik HSS-a i poznati seljački književnik, koji je od izbora 1935. postao najveći podravski politički i moralni

³² Opširnije o strukturi organizacija KPH (kao dijelu KPJ) na području Koprivnice i Podravine te njihovim aktivnostima tijekom 1941. vidi: Z. Dizdar, *Djelovanje organizacija KPH ...*, n. dj., str. 7-31.

³³ HDA, Fond: KP-3/4. Letak CK KPH upućen HSS-u, »*svim njenim kotarskim organizacijama i pristašama! Hrvatskoj seljačkoj i građanskoj zaštiti*« s pozivom da se uključe u jedinstvenu narodnooslobodilačku frontu u borbi za nezavisnost i oslobođenje naroda Hrvatske i svih naroda Jugoslavije.

³⁴ Tako se u povodu tih strijeljanja i uhićenja u izvješću sekretara OK KPH Bjelovar upućenog početkom 1942. CK KPH navodi: »*...Reakcija ovdje likuje zbog tih strijeljanja. Napredniji ljudi a i građanstvo općenito negoduje, samo kod mnogih se primjećuje strah. /.../ Seljaci su hapšeni na osnovu denuncijacije seoskih ustaša. Oni su pohapšeni kao ljevičari i predani priekom sudu zbog pomaganja partizana iako nije bilo konkretnih dokaza. Mnogim seljacima su pohapšene žene i djeca i otjerani u konc. logor. Zaplijenjena im je i sva imovina*«. HDA, KP-43/19.

autoritet, nije bio pozvan, iako je imao pravo.³⁵ Pozvani su s koprivničkog kotara Stjepan Pavu- nić kao narodni zastupnik HSP iz 1918., Mijo Bzik kao poglavni pobočnik, Andrija Betlehem kao doglavnik te Ivan Kraljić kao član Glavnog odbora HSS-a i dr. Rudolf Horvat kao bivši zas- tupnik HSS-a, a iz đurđevačkog kotara pozvani su bivši zastupnici HSS-a *Petar Maderić* iz Virja i *Adolf Slunjski* iz Đurđevca. HDS je održao prvo zasjedanje 28. veljače, zatim u travnju u povodu godišnjice proglašenja NDH i u prosincu 1942. na posljednjem zasjedanju kad je bio i raspušten. Iz skupine bivšeg HSS-a pozvane su 93 osobe, a odazvalo ih se 60. Iz sastava pozvanih vidljivo je da su bile isključene vodeće ličnosti HSS-a. No, pokazalo se već na prvom zasjedanju HDS-a da su i oni vijećnici koji su se odazvali pozivu uglavnom ostali vjerni HSS-ovoj politici kad je skupina njih izašla s predstavkom u kojoj su istaknuli da je Mačekovo uhićenje bilo pro- tuzakonito i tražili da im se kaže gdje se nalazi i namjerava li ga vlada NDH pustiti na slobodu. Odgovorio im je Pavelić da se Maček nalazi na »*prisilnom boravku*«, kako ne bi dolazio u dodir s ljudima koji održavaju veze s inozemstvom, odnosno s predstavnicima HSS-a u emigrantskoj vladi Kraljevine Jugoslavije. Čini se da je predstavka ipak imala određeni učinak jer je Maček sredinom ožujka 1942. pušten iz logora Jasenovac te interniran na svoje imanje u Kupincu.

Početkom 1942. na području Koprivnice, s obzirom na strahovit porast cijena, nezaposlenost, smanjene prihode, velika porezna i druga opterećenja, nedostatak hrane i slično, znatno se pogor- šalo gospodarsko stanje naroda, posebno radnika i siromašnih seljaka. Pokušaji radnika da takvo stanje poprave i izbore se za povišenje nadnica i plaća (primjerice štrajkovima rudara Mirne ili akcijama poljoprivrednih radnika) vlasti su rješavale represijom, kao i neodazivanje vojnim po- zivima u domobranstvo. Sve to utjecalo je i na opće političko raspoloženje te odnos većine sta- novništva, najvećim dijelom članova i simpatizera bivšeg HSS-a, prema ustaškom pokretu.³⁶ Istodobno komunisti na tome području, na poticaje i uz pomoć viših partijskih rukovodstava, koristeći takvo stanje poduzimaju mjere da obnove svoje redove te organiziraju političku, pro- midžbenu i ostalu aktivnost među stanovništvom, uključujući sve više bivše pripadnike HSS-a. I ustaški prvaci i vlasti pratili su kretanja na terenu. Tako je u ožujku 1942. Mijo Bzik, poglavni pobočnik, nakon boravka u Koprivnici i prikupljenih podataka od povjerljivih osoba, izvijestio Ustašku nadzornu službu (UNS) o potajnoj djelatnosti »*već poznatih protuustaških i protunarod- nih tipova koji se na raznim mjestima grada Koprivnice sastaju slušaju i dalje šire neprijateljske krugovalne vijesti*« (kao kod »*poznatog bivšeg prvaka HSS-a ... Stjepana Prvčića*«), a sumnja se i u njihovu umiješanost u sabotaže i partizanske aktivnosti na kotaru. Bzik dalje navodi da za »*te tajne djelatnosti i sastanke u skupinama tokom noći, naši pouzdani ljudi obtužuju: Miškinu, Mra- za, Krstu Hegeđušića /za potonjeg se sumnja da daje smjernice/, Alojza Sabadija, Gjuru Čikovi- ća, Husnjaka Vinka, Stevu Petrovića...*«.³⁷ Početkom travnja 1942. vodstvo ustaških vlasti na tom području informiralo je izaslanika Pavelića da »*funkcioneri HSS povučeni rade negativno*« te da »*ne žele surađivati*«, zbog čega je opravdana »*sumnja da su neskloni oportuni*« te da »*priželjku- ju Eng. Rusiju*«. ³⁸ Sve to je, bez obzira na poduzete mjere vlasti NDH (kao pr. pojačan politički rad preko ustaških organizacija i ljudi, pojačane oružničke postaje i vojne posade u Koprivnici /te

³⁵ Opširnije vidi: *Miškina - život i djelo, Kaj*, časopis za kulturu i prosvjetu, Zagreb, God. XX, br. I-II, Zagreb, 1987., koji je u cijelosti posvećen ovom istaknutom koprivničkom političaru i književniku.

³⁶ Opširnije vidi: Zdravko Dizdar, *Pregled razvitka narodnooslobodilačkog pokreta u Podravini 1942. godine, Podravski zbornik 82.*, Koprivnica, 1982., str. 30-57. Za radništvo i seljaštvo tamošnje vlasti NDH konstatiraju da je »*pojačano njihovo slabo materijalno stanje, naročito oskudjevanje u hrani, a i nestašici obuće i odjele*«, zbog čega smatraju »*Ustaški pokret je seljaku kao i drugim širim narodnim slojevima stran i nepristupačan*«, te da je narod »*sklon zelenom kadru i po selima se govorka da rade ide u šumu negoli u Bosnu, Kordun i u Rusiju*« (str. 33, naglašeni dijelovi su u originalu).

³⁷ HDA, R SUP SDS, br. I-76/775-775.

³⁸ Z. Dizdar, *Pregled ...*, n. dj., str. 39.

u Bjelovaru i Varaždinu/), pogodovalo raznovrsnom radu komunista, oživljavanju i zamahu NOP-a, povezivanju partizanskih grupa i osnivanju te akcijama Kalničke partizanske čete u ožujku 1942. godine. Josip Broz Tito, sekretar CK KPJ i vrhovni zapovjednik partizanske vojske, u uputama CK KPH početkom 1942. ističe da moraju otvoreno osuditi Mačekovu politiku »čekanja«, ne samo kao štetnu, nego i kao izdajničku te da pristaše HSS-a moraju biti uvučeni u NOB, kako bi se omasovile partizanske jedinice, postavljajući to za najvažniji zadatak partizanskih boraca Hrvatske. Sukladno tim smjernicama i rukovodstva KPH na koprivničkom području poduzet će izvjesne aktivnosti. No, vlasti NDH žestoko su tada reagirale sa snažnim vojnim i oružničkim snagama protiv kalničkih partizana, ali i komunista te organizacija NOP-a te njegovih suradnika i simpatizera na terenu. Kalnička partizanska četa je potkraj travnja 1942. razbijena, a u to vrijeme bilo je uhićeno nekoliko stotina ljudi, članova KPH i suradnika te simpatizera NOP-a, među kojima je bilo dosta članova bivšeg HSS-a. Već do 4. travnja 1942. bilo je u koprivničkom zatvoru 74 uhićenih. Samo nekolicina uhićenih, čini se nebitnih za istragu, završilo je u logoru Danica (odakle su članovi KPH i njihovi suradnici te simpatizeri već bili premješteni u logor Jasenovac i Staru Gradišku, a u Danici su uglavnom ostali oni »zbog krivičnih prijestupa«). Ostali uhićenici odvedeni su u Varaždin i Bjelovar na istražni postupak, gdje je dio bio osuđen i otpremljen u logore (većinom u logor Jasenovac), dio pušten, a dio ih je dospio u Zagreb, gdje su uglavnom osuđeni na smrt i strijeljani. Nakon što su smatrale da su se obračunale s partizanskim pokretom na tom području vlasti NDH su se u svibnju 1942. okrenule prema HSS-u nastojeći ih neutralizirati i zaplašiti te utjecati na njih da su uključe u ustaški pokret. Prvi na udaru našao se Mihovil Pavlek Miškina, narodni zastupnik i najpoznatiji među bivšim Kotarskim rukovodstvom HSS-a Koprivnica. Njega je 9. svibnja 1942. u njegovoj kući u Đelekovcu uhitio Stjepan Blažeković, izaslanik UNS-a iz Zagreba, voditelj istrage nad uhićenima s područja Velike župe Bilogora, »zbog prokomunističke djelatnosti« te više »prijava jedne grupe ustaša iz Podravine« (Bzik, Nemec, Kraljić) i odveo u Bjelovar bez znanja lokalnih vlasti. Pavlekovu sinu Vladimiru rekao je da Miškina »ima poći u Zagreb na neke pregovore i da će po tom odmah biti pušten kući«. Možemo pretpostaviti da je Blažeković pokušao nagovoriti Miškinu da uđe u Hrvatski državni sabor te tako iskaže priznanje Paveliću, što je on kategorički odbio. Miškina je, naime, 10. svibnja iz Bjelovara bio odveden na ustaško redarstvo u Zagreb s uhićenim Oskarom Kućanom, bivšim predsjednikom Mjesnog i tajnikom Općinskog odbora HSS-a Čazma i tadašnjim članom Kotarskog komiteta KPH Čazma.³⁹ Vjerojatno Pavelićevo imenovanje ustaških dužnosnika na području Ustaškog logora Koprivnica baš 9. svibnja 1942., među kojima je bilo i prijašnjih članova HSS-a, nije slučajnost. Tako je, primjerice, za logornog pobočnika Ustaškog logora Koprivnica tada imenovan Alojzije Sabadi, bivši zapovjednik Zaštite. Prije Miškinina uhićenja Ante Dobrila, predstavnik Okružnog komiteta KPH Bjelovar, sukladno navedenim smjernicama viših partijskih rukovodstava, kontaktirao je (preko koprivničke veze - Mije Šimeka, pripadnika lijevog krila HSS-a i člana KPH) s predstavnicima bivšeg Kotarskog odbora HSS-a Koprivnica (Stjepanom Prvčićem te Tomom i Franjom Gažijem), koji su se načelno izjasnili o svom pristupanju NOP-u pa je moguće i to utjecalo na uhićenje Miškine. Njegovo uhićenje posebno je odjeknulo u Podravini, ali i šire. Tako Oružnička postaja Đelekovec u svom izvješću od 12. svibnja 1942. upućenom Kotarskoj oblasti u Koprivnicu navodi uhićenje »glavnog vođe HSS« - M. P. Miškine i ističe da su njegovim »uhićenjem 100% Đelekovčani postali neraspoloženi« te da u »ustaški pokret neće se upisivati pristalice HSS, osobito oni starijih godišta«, nego su ostali »i dalje još tvrdi u svojoj organizaciji«.⁴⁰

³⁹ Dnevno izvješće UNS-ova Ureda ustaškog redarstva za grad Zagreb i Veliku župu Prigorje od 10. V. 1942. upućeno Zapovjedništvu UNS-a, kserokopija u posjedu autora.

⁴⁰ HDA, Arhiva NDH, dok. inv. br. 244/2.

Prema Eugenu Kvaterniku, za Miškinu su intervenirali neki članovi Vlade NDH i zastupnici HSS-a te je u dogovoru s Pavelićem on izdao nalog da ga se pusti na slobodu. No, to se nije dogodilo jer je, prema doglavniku Andriji Beltehemu, koji je došao kod Pavelića za Miškinu intervenirati, Pavelić obećao da će ga pustiti, ali je nakon izlaska Betlehema iz sobe telefonom zapovjedio da se Miškina ima odmah likvidirati, što je Betlehem osobno čuo. Miškina je tako likvidiran u lipnju 1942. u jasenovačkom logoru.⁴¹ To je utjecalo na novo daljnje raslojavanje u bivšem HSS-u općenito, pa i na koprivničkom području. Tako se sve više nižih funkcionara HSS-a sve jasnije distancira od ustaškog režima, ali i od vodstva HSS-a s Mačekom na čelu, koje je ostalo u stavu iščekivanja, dok ih se dio opredjeljuje i uključuje u NOP, a s njima i sve više hrvatskih seljaka članova i pristaša bivšeg HSS-a.

Oživljavanje NOP-a u drugoj polovici 1942. na području Koprivnice i njezine šire okolice (pr. Kalnik i Bilogora), kada dolazi do obnavljanja i osnivanja organizacija i rukovodstava KPH, SKOJ-a, NOO-a i AFŽ-a te posebno intenzivne aktivnosti Kalničkog NOP odreda (od kolovoza 1942.) te uključivanja u NOP sve više tamošnjih članova i rukovodilaca te pristaša bivšeg HSS-a dovode do daljeg zaoštavanja odnosa između ustaša i HSS-a. Vlasti NDH pojačavaju represiju gotovo nakon svakog partizanskog pothvata na terenu uhićenjima i upućivanjima u logore članova NOP-a (prije svega komunista i suradnika partizana), uključujući i one iz bivšeg HSS-a. Tada Okružni komitet KPH Bjelovar (pod čiju nadležnost je ulazilo i područje Koprivnice) održava »vezu s nekim lijevim HSS-ovcima« s kojima se nastoji organizacijski povezati, a čiji je rezultat i odnos HSS-a prema NOP-u na okrugu koji je bio »povoljan«.⁴² U rujnu 1942. bivša Kotarska organizacija HSS-a Koprivnica na sastanku s predstavnikom OK KPH Bjelovar izjasnila se za NOP, tj. da se »prikluči borbi koju vodi Partija i da nema što čekati i odlagati, jer će ih ustaše i tako potući kao što su Miškinu«.⁴³ Tako su zasigurno uhićenje i smrt Miškine te represivne mjere ustaških vlasti definitivno opredijelile lijevo krilo HSS-a Koprivnice i Podravine za NOP-u, što će se realizirati 1943. godine. U NOP-u ih je nekolicina potom imala istaknute funkcije (pr. članovi ZAVNOH-a bili su Stjepan Prvčić te Tomo Čiković /koji je postao ministar/ i Franjo Gaži /postao potpredsjednik Narodne vlade Hrvatske/, a Miškinin sin Stjepan Pavlek, inače član lijevog krila Mjesne organizacije HSS-a Đelekovec, bio je član Kotarskog NOO-a Koprivnica). To je imalo za posljedicu i opredjeljenje za NOP mnogih članova bivšeg HSS-a na koprivničkom i okolnim podravskim područjima te se 1944. i mogla osnovati partizanska Brigada »Mihovil Pavlek Miškina«. U NOP-u su mnogi stradali, a prema nepotpunim podacima tijekom rata (1941. - 1945.) stradao je 1301 Koprivičanac, i to njih 343 izgubili su život kao partizanski borci, a njih 958 bili su »žrtve fašističkog terora«, bez također brojnih onih »s druge strane« koji su izgubili život tijekom rata i porađa od partizanske strane, među kojima su najbrojniji upravo bili bivši članovi HSS-a.⁴⁴ Očito

⁴¹ Zanimljivo da je Mijo Udbinac, koprivnički ustaški logornik, u svom izvješću i podacima o Mihovilu Pavleku Miškini, upućenom 22. II. 1943. Ustaškom stožeru Bilogora u Bjelovaru, na kraju napisao »iznosim svoje mišljenje, da Miškina Jasenovca nije zaslužio i da bi ga trebalo svakako na slobodu pustiti«. To navodi na zaključak da Udbinac nije znao ili nije vjerovao da je Miškina već ubijen u Jasenovcu, a moguće je UNS to držao u tajnosti ili negirao da je ubijen. Miškinine kolege iz vrha HSS-a različito su reagirale na vijest o njegovoj smrti. Većina ih je odlučno osuđivala njegovo ubojstvo, no bilo je i onih, kao primjerice dr. Ivan Pernar, bivši zastupnik ludbreškog kotara, koji je izjavio »Prav mu budi, bil je komunist, fakin«. F. Jelić-Butić, HSS ..., n. dj., str. 90-91 i 99.

⁴² Z. Dizdar, Pregled ..., n. dj., str. 44 i 55.

⁴³ F. Jelić-Butić, HSS ..., n. dj., str. 156-157.

⁴⁴ Gornji podaci uzeti su iz knjige: Vladimir Žerjavić, Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu, Zagreb, 1989., str. 165. Opširnije o kretanjima tijekom rata vidi: Ante Dobrila Pepo, Prilozi za povijest NOB-a koprivničkog kraja od 1941. do 1944. godine, Koprivnica, 1983. Stjepan Dolenc objavio je u nekoliko nastavaka po koprivničkim mjestima poimenične popise ratnih i poratnih žrtava II. svjetskog rata »pripadnika HOS-a i civila« pod naslovom: »Stradanje Hrvata u Koprivničko-križevačkoj županiji« u mjesečniku »Političkom zatvoreniku«, Glasilu Hrvatskog društva političkih zatvorenika, God. VIII, br. 70-80, siječanj-prosinac 1998. U brojevima od 82 pa dalje tijekom 1999. su uglavnom njegovi takvi popisi s područja đurđevačkog i križevačkog područja.

je oživljavanje i akcije NOP-a na Kalniku, Bilogori te području Bjelovara, Đurđevca, Ludbrega i Koprivnice te sve veće opredjeljenje stanovništva za NOP, posebno članova i rukovodstva te simpatizera bivšeg HSS-a, utjecalo na vlast NDH da u rujnu 1942. raspusti logor Danicu iz kojega su preostali logoraši bili upućeni u Zagreb ili druge zatvore i logore, a nekolicina ih je bila puštena.

PRILOG: DOKUMENTI

Pismo Stjepana Radića iz Beča od 26. veljače 1924. upućeno Komunističkoj internacionali u Moskvi o Hrvatima, hrvatskome narodu te ustroju i brojnom stanju Hrvatske republikanske seljačke stranke

Opće je poznato da je već 1924. Hrvatska republikanska seljačka stranka (HRSS) sa Stjepanom Radićem na čelu, tj. 20 godina nakon njezina osnivanja, izrasla ne samo u najjaču hrvatsku političku stranku, što su pokazali i izbori iz 1923., nego je prerasla u hrvatski nacionalni pokret, a njezin predsjednik u vođu hrvatskog naroda.⁴⁵

Godine 1918. S. Radić zastupao je stajalište o stvaranju samostalne hrvatske države s potpunim državnim suverenitetom i bio je spreman za njezino ujedinjenje sa Srbijom i Crnom Gorom, ali na temelju potpune i stvarne ravnopravnosti. Zbog toga je njegovo nastojanje da se ne ide u Beograd »kao guske u maglu« dok se točno ne dogovori izgled nove države i prava Hrvatske u njoj. Bez obzira na njegova nastojanja i upozorenja, manjina na čelu sa Svetozarom Pribićevićem, bez potrebne punomoći Hrvatskoga sabora, srušila je hrvatsku državu te pristala na ujedinjenje i stvaranje 1. prosinca 1918. *Kraljevstva Srba Hrvata i Slovenaca*, a da o ujedinjenju hrvatski narod nitko nije pitao. Tako je Hrvatska na samom početku dovedena u neravnopravan položaj u Kraljevini SHS. Radić je jasno govorio da Hrvati ne žele kralja, niti centralističku državu, nego saveznu federativnu republiku, ujedinjenu s ostalim krajevima u ravnopravnu zajednicu naroda. Zbog toga je i stranku od pučke pretvorio u republikansku te je govorio da neće »veliku srpsku državu« na čelu sa »srpskim kraljem«, kako to žele beogradski vlastodršci. Tako je počela njegova borba poslije 1918. u Kraljevini SHS za samostalnu Hrvatsku.

Nova monarhistička država iskazala se od prvoga dana i kao okrutna militaristička država, čija je vlast bila mnogo teža za Hrvate nego u bivšoj Austro-Ugarskoj Monarhiji. To se iskazalo kroz obračun s demonstrantima za hrvatsku republiku, u obračunu s pobunjenim narodom pri vojničkim nasiljima tijekom žigosanja stoke te tijekom poziva na vojnu vježbu i regrutacije s mnogo mrtvih i ranjenih Hrvata te kroz nepoznato batinanje hrvatskih seljaka i građana, besprijernu gospodarsku otimačinu i pljačku koja se posebno iskazivala kroz prevaru s promjenom novčanica kuna (i do 4) za 1 novi dinar, u protupravnom ubiranju carina i poreza i političke manipulacije u provođenju agrarne reforme u čisto hrvatskim područjima u koje se preseljavaju gotovo isključivo Srbi, režimski ljudi. Tako je nestalo hrvatske vojske - domobranstva, kao i policije i žandarmerije, bila je ukinuta hrvatska zemaljska vlada te se sve rješavalo odozgor iz Beograda, kralj je nametnuo Privremeno narodno predstavništvo od 296 predstavnika (u kojem su Hrvatska i Slavonija dobile samo 62 predstavnika, a Radićeva stranka dobila je samo dva mjesta) te su počeli brojni progoni Hrvata. Stjepan Radić je za ono što se tada početkom 1919.

⁴⁵ O Stjepanu Radiću (*Trebarjevo Desno, kraj Siska, 11. lipnja 1871. - Zagreb, 8. kolovoza 1928.*), jednom od najvećih hrvatskih političara postoji brojna literatura. Za razdoblje koje se ovdje obrađuje dovoljno je navesti knjigu Ivana Mužića, Stjepan Radić u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (Zagreb, 1990.).

događalo u Hrvatskoj govorio kako to nije nikakvo samoodređenje naroda, nego nametanje tuđe sile, tj. okupacija, da je to vlada bezbožnih tirana, da je u ime narodnog jedinstva pogaženo ljudsko dostojanstvo batinanjem ljudi, što je »sistem srpske kraljevske vlade, koju ne možemo nipošto nazvati svojom narodnom vladom«. Nasuprot ovakvoj monarhističkoj i militarističkoj (u osnovi velikosrpskoj) državi Radić je isticao republikanstvo i mirotvorstvo. Smatrao je da se ovako centralistički uređena monarhija neće održati te je zahtijevao potpunu suverenost naroda, hrvatsku republiku i konstituantu te odbio otići u »srpsku Aziju«, u Beograd. Zato nimalo ne čudi što se Radić ubrzo našao prvi na listi državnih neprijatelja. Uslijedila je zabrana stranačkog lista *Dom*, progon rukovodećih ljudi stranke, a i sam je Radić uhićen 25. ožujka 1919. i ostaje u zatvoru jedanaest mjeseci, dok se, u strahu od proglašenja hrvatske republike, vrhovni srpski kadar i snažne vojne postrojbe premještaju u Hrvatsku, Zagreb je pod opsadom, a vojska, uz žandarmeriju, preuzima stvari u svoje ruke. U takvoj situaciji, vodeći računa o mogućim stvarnim posljedicama koje bi se dogodile nenaoružanom narodu, a nastojeći upozoriti svjetsku javnost što se događa u sklopu Kraljevine SHS s hrvatskim narodom, Radić se iz zatvora obratio Memorandumom (koji je krišom slao u dijelovima) Mirovnoj konferenciji u Parizu. Uz Memorandum prikupljeno je i 157.000 potpisa za peticiju poslanu američkom predsjedniku Thomasu W. Wilsonu u Pariz. U peticiji se potpisani zauzimaju »za neutralnu hrvatsku seljačku republiku te za hrvatski tisućljetni državni narod«. No, taj Radićev pokušaj nije uspio. Tada je Kraljevina SHS doživjela još jedan od međunarodnih neuspjeha, a za Hrvate jako bitan, a to je Rapalski ugovor s Italijom te gubitak Istre (bez općine Kastav), Zadra te otoka Lošinja, Cresa, Lastova, Suska i Palagruže, a ubrzo i Rijeke, uz ogorčenje hrvatskoga naroda. Nije ni potrebno isticati kako su vlasti hvatale, premlaćivale i zatvarale sakupljače potpisa za peticiju, kao i mnoge od potpisnika, uglavnom članove i pristaše HRSS-a. Radić je u zatvoru pisao i dalje razrađivao politiku svoje stranke te je i dalje vjerovao međunarodnoj zajednici. Tako u lipnju 1919. on piše: »Kad nikako ne možemo sa Srbijom nego samo pod Srbijom, a to nećemo, onda hoćemo da živimo bez Srbije, a Savez Naroda će nam pomoći da ne moramo živjeti protiv Srbije.« U rujnu konstatira da je Hrvatska tada »sva pod Srbijom«, a u studenome piše »Onima u Beogradu«, gdje im poručuje da ako misle »narodno jedinstvo i jedinstvenu državu provesti silom« da će »se sili oduprijeti do potrebe silom«, a ako neće da se mogu složiti, naznačujući pod kojim uvjetima. Upravo na zahtjev dr. Rudolfa Horvata banu Matku Luginji S. Radić je 26. veljače 1920. pušten iz zatvora. Nastavio je odlučno raditi na programu stranke iako pod stalnim policijskim nadzorom. Rezultati su se pokazali već tijekom prvih izbora za Ustavotvornu skupštinu 28. studenoga 1920. godine. Tada je Radićeva stranka, bez obzira na režiranu izbornu geometriju, na svom republikanskom programu i borbi za nezavisnu Hrvatsku dobila 230.000 glasova i 50 izbornih mjesta u skupštini. Ona je na području Hrvatske i Slavonije, gdje su se birala 93 narodna zastupnika, dobila apsolutnu većinu te je promijenila i naziv u HRSS. Bio je to narodni plebiscit za republiku Banske Hrvatske koja na taj način formalno i postoji. Zato su Radić i vodstvo te izabrani zastupnici stranke odlučili tu svoju dragu i svetu domovinu Hrvatsku urediti kao seljačku republiku, na temelju prava narodnog samoodređenja, ali u sporazumu s ostalim južnoslavenskim narodima. To je iskazano i kroz Ustav neutralne republike Hrvatske kao države, što ga je Radić u proljeće 1921. izradio, a vodstvo HRSS-a prihvatilo. Zastupnici HRSS-a nisu htjeli ići u prvu Ustavotvornu skupštinu Kraljevine SHS u prosincu 1920. te su apstinirali do 1925. jer bi morali položiti prisegu kralju i monarhiji, ali isto tako su njezin sastav smatrali neprihvatljivim. Naime, u Skupštini su, od ukupno 419 zastupnika, Srbi dobili 272 zastupnika ili dvije trećine i mogli su provoditi majorizaciju nad nesrbima. Istodobno nesrbi, iako su činili apsolutnu većinu stanovništva Kraljevine SHS, dobili su samo 147 zastupnika (od kojih Hrvati 87 i Slovenci 38 zastupnika). Tako je velikosrpska vladajuća elita (u sklopu koje je Pašićeva Narodna radikalna stranka činila najveći

njezin dio⁴⁶), oslanjajući se na dvor, srpsku vojsku i policiju, na Vidovdan 28. lipnja 1921. iznudio nezakonito Ustav, bez predstavnika hrvatskoga naroda te bez kvalificirane većine zastupnika, kako je bilo predviđeno Ženevskim dogovorom i potom »Naputkom« delegatima za Beograd. Taj Vidovdanski ustav potvrdio je monarhiju, dao kralju neograničena prava te ozakonio centralizam i unitarizam (u duhu jedan narod - jedna država). Kraljevina SHS (kako se otada službeno zove) podijeljena je na 33 oblasti, s velikim županima na čelu koje postavlja kralj, a kojima je namjerno razbijena cjelovitost hrvatskih zemalja te je počelo oduzimanje hrvatskog teritorija (tako je Boka kotorska ušla u Zetsku oblast i zauvijek odijeljena od Dalmacije, a time i od Hrvatske). Ustav je pridonio daljnjem jačanju velikosrpske hegemonije u zemlji. Tako su Hrvati, osim što su izgubili državnost, bili izvrgnuti odnarođivanju te su onemogućavani u političkom, gospodarskom i kulturnom pogledu. Zato su hrvatske političke stranke nastavile borbu protiv centralizma. U obrani svoje političke volje, cjelovitosti pa i samog opstanka hrvatski se narod još više okupljao oko Radićeva HRSS-a koji je 1922. proširio djelatnost i u južnu Hrvatsku (Dalmaciju) te u Bačku i Bosnu i Hercegovinu. Radić je postao sinonim hrvatskog nacionalnog pokreta u borbi za ravnopravnost naroda, za uspostavu republike i federacije. Zato su se on i HRSS našli pod posebnim udarom vlasti, proganjani i zatvarani, pod optužbom da rade na rušenju države. No, njihov ugled je rastao, a to su pokazali i izbori 1923. te porast broja glasova i mandata HRSS-a na njima, što Radić u dokumentu koji donosimo i navodi. Da bi ojačao otpor Hrvatske prema Beogradu osnovan je 1921. Hrvatski blok, koji su činili HRSS, Hrvatska zajednica i Hrvatska stranka prava.

Vlasti su još zabrinjavali komunisti koji su se zalagali za republiku u kojoj bi sva vlast pripadala »radničkim i seljačkim sovjetima« po uzoru na Rusiju. Naime, komunisti su na izborima 1920. dobili 198.736 glasova i 58 mandata te zauzeli treće mjesto u zemlji (odmah iza Demokratske stranke sa 92 i Radikalne stranke sa 91 mandatom). KPJ je u Hrvatskoj dobila 31.000 glasova i 7 mandata te je iza Radićeve stranke bila druga politička stranka. Ove dvije stranke bile su najžešća oporba velikosrpskom sustavu nametnutom iz Beograda. Režim će se nastojati najbrutalnije obračunati s jednim i drugima. Zato je vladajući režim, mjesec dana nakon izbora, »Obznanom« zabranio rad KPJ, poništivši i mandate njezinih zastupnika pa tako oni nisu ni sudjelovali u donošenju Ustava i otada pa do rata 1941. djelovali su ilegalno.

Radić je stalno mislio pridobiti inozemno javno mišljenje pa je njegovao odnose s inozemstvom. Tako je 14. siječnja 1922. Hrvatsko narodno zastupstvo (63 narodna poslanika Hrvatskog bloka) prihvatilo tekst nazvan Memorandum Hrvatskog bloka namijenjen Međunarodnoj konferenciji u Ženevi. U njemu se poziva na hrvatsko državno pravo i ističe hrvatska državnost nagla-

⁴⁶ Tako su radikali, uz ostalo, tražili da ime zajedničke države bude »Srbija - Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca«, a oporbenim, prvenstveno hrvatskim strankama poručivali: »Mi jedino znamo, da je Banat, Bačka, Srem, Baranja, Slavonija, Bosna i Hercegovina, Lika i Sjeverna Dalmacija, Dubrovnik (od Neretve) i Boka vječno spojena sa Srbijom i da nema te sile koja se može tome usprotiviti. Ovo je naša velika i najveća Srbija i teško onome ko u nju takne« (*Srpska riječ*, glasilo Radikalne stranke, god. XVIII, br. 35. i 106., /Sarajevo, 22. II. i 28. V. 1921/). Radikali su od 1922. stalno prijetili amputacijom (kao i drugi predstavnici režima i najvećih režimskih velikosrpskih stanaka) ne samo naprijed spomenutih područja, nego i ostalih hrvatskih područja, pomičući zapadnu granicu zamišljene buduće tzv. velike Srbije na crtu Ludbreg - Križevci - Sisak - Karlovac te južno na granicu sa Slovenijom ostavljajući velikodušno Hrvatskoj samo prostor zapadno i sjeverozapadno od te crte, i to preostali dio Pokuplja, Prigorja i Hrvatskog zagorja, s gradovima Zagrebom, Krapinom i Varaždinom, tj. dio (tada osnovane na osnovi Vidovdanskih ustava) Zagrebačke oblasti. Te svoje namjere oni su kartografski iskazivali i javno obznanjivali, kao što je primjerice učinio Nikola Pašić, predsjednik vlade i predsjednik Narodne radikalne stranke u vezi s prijedlogom kralju amputacije Hrvatske. Nacrt s kartom objavljen je i kao brošura, a karta s Pašićevim prijedlogom amputacije Hrvatske potom je prenošena u nizu drugih brošura i knjiga. Prema toj karti zapadna granica tzv. velike Srbije išla bi crtom Koprivnica, Bjelovar, Sisak (rijekom Kupom), Karlovac i slovenska granica. (Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb, Fond: Kartografska zbirka, sig., Hrvatska - upravne karte, inv. br. A 110 a. Nacrt vlade g. Nikole Pašića /1925./).

šavajući da je sav hrvatski narod u opoziciji jer vlada u Beogradu produljuje svoju politiku divljačkog nasilja i brutalne sile protiv svega što nije srpsko i pravoslavno, pod firmom jugoslaven-skog narodnog jedinstva, a posljedica te sile je balkanizacija Hrvatske, upozoravajući da se time otvara opasnost za mir u Europi. Zbog političke situacije u kojoj su glavne europske države (Engleska, Francuska) bile za održanje Jugoslavije, ostvarenje istinske suverenosti Hrvatske ili priznanje hrvatske države traži se u zajedničkim granicama međunarodne zajednice Srba, Hrvata i Slovenaca. U povodu same međunarodne konferencije u Ženevi Hrvatski je blok uputio i rezoluciju, uz zahtjev da na konferenciji bude zastupana i Hrvatska. No, od svega toga nije bilo ništa. Na srpskoj je strani tada 1922. iznesen zahtjev o amputaciji Hrvatske, čije bi ostvarenje svelo Hrvatsku na nekadašnje »ostatke ostataka« iz turskoga doba. Hrvatsko narodno predstavništvo u kolovozu 1922. uputilo je Društvu naroda u Ženevi poseban Memorandum u kojem se konstatira da je stvarno stanje u Kraljevini SHS za hrvatski narod protupravno, što se zatim argumentirano obrazlaže. Izbori 1923. i uspjeh HRSS-a s tolikim brojem glasova pokazali su svijetu homogenizaciju hrvatskoga naroda, ali i da mu pripada neograničeno pravo narodnog samoodređenja. Radić je nakon izbora poručio N. Pašiću da su on i zastupnici HRSS-a spremni doći u beogradsku Narodnu skupštinu i u Vladi surađivati s radikalima pod uvjetom da Hrvatska ima poseban autonomni položaj u državnoj zajednici u kojoj bi Hrvatska i Srbija činile konfederaciju - savez ravnopravnih država, dok bi prema inozemstvu bili jedna država, koja bi se mogla zvati Srbija i Hrvatska. Hrvatska bi imala svoj ustav, vladu i emisijsku banku. No, odgovor beogradskog režima bio je prekid i odbijanje pregovora te nastavak još žešćeg terora i najava primjene »Obznane« i protiv HRSS-a, što će doista ubrzo i uslijediti.

U međuvremenu je S. Radić nastojao u inozemstvu osobno upoznati europske političare o situaciju u Kraljevini SHS i traži pomoć za rješavanje hrvatskoga pitanja. U tome su mu pomogli članovi HRSS-a s koprivničkog područja koji su mu omogućili preko ovoga područja odlazak 21. srpnja 1923. u inozemstvo.⁴⁷ Preko Mađarske je Radić stigao u Beč i odatle odlazi u London, odakle se 24. prosinca vraća u Beč. No, Radić je u Londonu doživio politički neuspjeh te su mu preporučivali parlamentarnu borbu, iako ih je on uvjeravao da je ona u postojećim okolnostima majorizacije i represije nemoguća. Zato se razočarao u englesku i francusku politiku. Jedino je uspio informirati izvjestan broj ljudi u Engleskoj o hrvatskim prilikama i zainteresirati ih za hrvatsko pitanje, no ništa više. U Beču Radić nastavlja s aktivnošću. Uspostavio je vezu sa Seljačkom internacionalom u Moskvi te je tada i nastao dokument koji ovdje donosimo⁴⁸ te potom međusobna prepiska.⁴⁹ Krajem veljače 1924. dr. V. Maček i dr. J. Krnjević ilegalno dolaze u Beč, gdje Radića informiraju o situaciji u zemlji, a on ih je informirao o neuspjehu svoje misije u London. Uputio ih je da uspostave vezu s parlamentarnom opozicijom u Beogradu (s Davidovićevim demokratima) i opet pokušaju sporazumom rješavati hrvatsko pitanje. Potom su svi zastupnici HRSS-a, osim S. Radića i ing. A. Košutića, predali svoje punomoći Narodnoj skupštini u Beogradu i zatražili verifikaciju mandata. No, Pašićeva vlada nije odmah htjela sve mandate verificirati (verificirani su tek 27. svibnja). Vidjevši da Davidović neće moći sastaviti novu vladu te da se velikosrpski režim makinacijama želi održati na vlasti, iako uvjereni antikomunist Radić se odlučuje na put u Moskvu gdje se sastao sa sovjetskim političarima, a u ime HRSS-a 24. lipnja

⁴⁷ Mira Kolar-Dimitrijević, Radićevi podravski pomagači na putu traženja pomoći u Europi 1923. godine, *Podravina*, vol. 3, br. 6., Koprivnica, prosinac, 2004., str. 5-15.

⁴⁸ Arhiv Jugoslavije, Beograd, Srbija i Crna Gora, Fond: Koministička internacionala (KI) 1924/13. Tekst je pisan rukom i na ruskom jeziku.

⁴⁹ Mira Kolar-Dimitrijević, Prepiska između Stjepana Radića i Seljačke internacionale u Moskvi 1924. godine, *Časopis za suvremenu povijest* (ČSP), br. I., Zagreb, 1972. Dokument koji ovdje donosimo se u radu spominje, ali se njegov tekst ne donosi.

1924. potpisao je pristupnicu Međunarodnom seljačkom savezu (tzv. Zelenoj internacionali), kojem je sjedište bilo u Moskvi.⁵⁰ Napravio je to radi pritiska na Beograd i kako bi istaknuo aktualnost rješavanja hrvatskog pitanja, a ne zato da bi prihvatio komunističku ideologiju, kako su to tumačili Pašić i ostali Radićevi politički protivnici. No, taj su njegov potez i neki stranački kolege, kao primjerice dr. R. Horvat, ocijenili velikom političkom pogreškom koja će omogućiti režimu da proglasi HRSS komunističkom strankom i pokušaju njezino uništenje. U Moskvi je Radić ostao oko dva mjeseca te se vratio u Beč. Tu ga je posjetio Maček kojemu je Radić o rezultatima posjeta Moskvi odgovorio: »Ništa! ... Komunisti ne žele saveznike nego samo sluge.« Radić se u kolovozu 1924. bez putovnice vratio u Zagreb, podnio vodstvu HRSS-a izvješće o svom boravku u Sovjetskom Savezu i nastavio s političkom djelatnošću. Nakon spoznaja da ne može računati na pomoć ni na Zapadu ni na Istoku, preostalo mu je samo sporazumijevanje s Beogradom i teška borba parlamentarnim putem za rješenje hrvatskoga pitanja, koju je on prakticirao, za što je platio i najvišu cijenu - vlastiti život. Pašić-Pribićevićeva vlada potkraj 1924. donijela je odluku da se »Obznana« i Zakon o zaštiti države primjene i na HRSS, koji je odmah zabranjen, a njezin predsjednik Stjepan Radić te mnogi drugi njezini prvaci i članovi bili su uhićeni.

***»Hrvati i hrvatski narod
kao organizirana snaga pacifičkog seljaštva revolucije***

*Duhovni razvitak, društvena i ekonomska sredina, politička zrelost i organizacija,
sposobnost da se osnuje i zadrži seljačka država i vlada.*

Duhovni razvitak hrvatskog naroda nije nikad bio pod jarmom rimskog klerikalizma (papizma), ortodoksnog (»pravoslavnog«) bizantizma i divljeg turskog militarizma. Zbog toga rimski papa nije na hrvatsko društvo mogao da vrši politički utjecaj kao na ostale katoličke Slavene (Poljake, Čehe, Slovake, Slovence), religija se nije spojila s narodnošću kao kod pravoslavnih Slavena na Balkanu i pojam »junak« gotovo nije mogao da se postovijeti sa pojmom »hajduk«. Zato je Hrvatska krajem XVII vijeka imala Jurja Križanića⁵¹ koji se od papinog izaslanika pretvorio u propovjednika oslobođenja duhovnih snaga Rusije, zbog čega ga je car Aleksandar poslao u Sibir, gdje je proživio 15 godina i napisao djelo Politika,⁵² koje je u mnogo čemu nadvisilo sva slična djela onoga vremena. Dva stoljeća kasnije Hrvati su dali Europi Strossmayera⁵³ koji je na Vatikanskom saboru u Rimu (1871. godine) ustao protiv papine nepogrešivosti, koji je osnovao Akademiju nauka (1867.)⁵⁴ i Hrvatsko sveučilište (1874.) u Zagrebu.

⁵⁰ Vidi: Mira Kolar-Dimitrijević, Put Stjepana Radića u Moskvu i pristup HRSS u Seljačku internacionalu, ČSP br. II., Zagreb, 1972.

⁵¹ Juraj Križanić (1618., Obvrh kod Ozlja - 1683., Beč), hrvatski katolički svećenik, misionar u Poljskoj i Rusiji, mislilac, polihistor i panslavist. Želio je izmiriti Ruse s Rimom. Tvorac zamisli o općeslavenskom jeziku (od crkvenoslavenskog, ruskog i hrvatskog i njime pisao sva svoja djela), otvorenom dijalogu s pravoslavnima, jedinstvu kršćanskih crkava, oslobođenju od Turaka i njemačkog utjecaja intervencijom Rusije. Njegovi naumi se uglavnom nisu ostvarili. Pridružio se Janu Sobjeskom koji je pošao u pomoć opkoljenom Beču od Turaka i poginuo pod Bečom.

⁵² »Politika ili razgovori ob vladateljstvu« gdje se zalaže za veliku slavensku državu pod vodstvom Rusa kao protutežu germanstvu.

⁵³ Josip Juraj Strossmayer (1815., Osijek - 1905., Đakovo) bio je biskup đakovački od 1850. pa do svoje smrti. Slogan mu je bio: »Sve za vjeru i za domovinu.« Bio je veliki mecena i osnivač mnogih hrvatskih kulturnih i znanstvenih ustanova, od kojih neke Radić spominje u pismu, ali i poznati onodobni hrvatski političar.

⁵⁴ Bila je to Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti (JAZU), današnja Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti (HAZU).

Iako je hrvatsko seljaštvo bilo stoljećima pod strašnim jarmom svirepog feudalnog plemstva, iako je od polovice XIX vijeka moralo da osjeti pritisak austro-njemačkog činovništva, ono duhovno nije porobljeno jer ni jednog trenutka nije smatralo vlastodržce svojim dobrotvorima. Naprotiv! Hrvatsko seljaštvo je u tijeku više od sto godina (od 1573. do kraja 17. stoljeća) podizao čitavi niz buna, među kojima hrvatsko-slovenačka seljačka buna 1573. godine ima sve odlike društvene revolucije.

Dobivši 1848. godine dio svoje zemlje kao svoju svojinu,⁵⁵ a 1861. godine neka politička prava, hrvatsko seljaštvo je postalo nepomirljiv neprijatelj kako Bečkog njemačkog centralizma, tako i Budipeštanskog mađarskog centralizma i smatralo je izdajnicima sve hrvatske političare koji su prenosili centar hrvatskog narodnog života u Beč ili Budimpeštu.

Pri svemu tome najvažnija je pojava da je slobodna hrvatska seljačka misao postala potpuno svjesna da »gospoda« (upravljajući, vlastodržci) svih naroda čine tabor »trutova«, a seljaštvo tih istih naroda drugi tabor »pčela radilica«. U svakodnevnom razgovoru tabor gospode i danas se naziva »oni«, a seljački tabor »mi«. Zahvaljujući ovom dubokom društvenom saznanju, hrvatsko seljaštvo pretpostavlja pravu revolucionarnu sredinu u najboljem smislu ove riječi. I ono se ponosi time!

Društvena i ekonomska sredina hrvatskog naroda odlikuje se time što seljaštvo koje čini devet desetina društva, već stoljećima smatra sebe narodom, uključujući u narod i sve društvene slojeve, ali isključujući iz naroda svu »gospodu«, znači, sve one koji upravljaju narodom bez njegove suglasnosti i koji žive samo na račun svoje proizvoljne vlasti. Tako se dogodilo da seljaštvo čini jedan jedini sloj, tako da nema nikakve društvene razlike između bogatih i siromašnih seljaka, ili između seljaka i njihovih slugu i slučajnih radnika. Svi oni jedu zajedno za istim stolom. Uvijek govore »vi« starome služi. Svi zajedno se među sobom zabavljaju i među sobom žene, svi se potpuno jednako oblače i svi se najviše hvale time što nitko od njih ne živi na tuđ račun, što svatko od njih vlastitim radom zarađuje svoj komad kruha.

Što se tiče zemljišne svojine ona izgleda ovako:

U polovici Hrvatske sva zemlja je u rukama seljaštva. U jednoj četvrtini veći, ali zato gori dio zemlje pripada seljacima, dok manji dio zemlje prelazi postupno iz ruku sitnog plemstva u ruke seljaštva. Posljednju četvrtinu čine velika imanja, koja su agrarnom reformnom trebala da prijeđu u ruke onih »koji obrađuju zemlju«, ali to se nije dogodilo i umjesto agrarne reforme beogradski vlastodržci nastavljaju sa sablažnjavanjem javnog mnijenja skandalima velikog podmićivanja, kako se zemlja ne bi podijelila seljacima.⁵⁶ Na manifest tamošnjeg regenta Aleksandra⁵⁷ 6. I. 1919. da će »pokloniti zemlju svim svojim vjernim podanicima« CK⁵⁸ seljačke partije je izjavio da zemlja pripada isključivo radnom narodu i da samo on ima pravo da upravlja njome. Ova izjava je objavljena i priložena zajedno s drugim dokazima uz memorandum koji je upućen Svjetskoj konferenciji u Parizu 5. svibnja 1919. godine. Potpisalo se 167.667 neustrašivih hrvatskih seljaka, zahtijevajući od Konferencije da prizna puno pravo na samoopredijeljenje hrvatskog naroda.

Veliki dio Hrvatske je na visokom stupnju poljoprivrede i seoskog zadrugarstva. U stočarstvu Hrvatska je dostigla Dansku i Holandiju. U sjeverozapadnoj Hrvatskoj naselje-

⁵⁵ Bio je to Jelačićev proglas o ukinuću kmetstva.

⁵⁶ Opširnije vidi: Zdenka Šimončić-Bobetko, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1918. - 1941.*, Zagreb, 1997.

⁵⁷ Aleksandar Karađorđević, nakon smrti oca Petra I. 1921. postao kralj Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca od 1929. nazvane Kraljevina Jugoslavija i vladao do ubojstva 1934. u Marseilleu, u Francuskoj.

⁵⁸ Centralni komitet - odnosi se to na Glavni odbor.

nost je tako gusta i obitelji tako brojne (8-16 članova) da se u ovom kraju razvija intenzivna unutrašnja kolonizacija u istočnu Hrvatsku na taj način što čitave obitelji relativno skupo prodaju sve osim stoke, alata, namještaja i rublja i relativno jeftino kupuju čitava imanja sa stokom i poljoprivrednim mašinama. Seljaci se koloniziraju ne samo bez podrške beogradske vlade, nego i usprkos svim preprekama s njezine strane.

Politička zrelost hrvatskog naroda je takva da je sav narod (seljaštvo, radništvo, građani) i veliki dio inteligencije duboko uvjeren:

1. Pacifisti, ali nikako plašljivci, defetisti;
2. Seljački republikanci, t.j. zakleti protivnici ne samo monarhije, već i kapitalističke republike (Francuska), vojne (Portugalija) i gradsko-demokratske (Sjedinjene države Sjeverne Amerike). Najoduševljeniji članovi seljačke republike su žene i djevojke, starci i djeca, jer je cio pokret stihijan;
3. Federalisti, tj. pristalice jugoslavenske federacije po balkanskoj, a vremenom balkansko-podunavskoj Uniji prvog stupnja. Prvi praktičan korak ka Jugoslavenskoj federaciji treba da bude svrgavanje Pašića⁵⁹ od strane federalističkog bloka (HRSS + Slovenci⁶⁰ + Bosna⁶¹). Prvi stupanj ovoj Uniji treba da bude priznavanje potpuno samostalne neutralne seljačke republike Hrvatske. Hrvatski se partija naziva: Hrvatska republikanska seljačka stranka - HRSS.⁶²

Evo kakva je politička organizacija Hrvatske republikanske seljačke stranke.

1. Mjesnih organizacija sa 200 - 1000 članova ima više od 4.000; u Hrvatskoj Podunavskoj 3.200; u Bosni 600; u Primorskoj Hrvatskoj (u Dalmaciji) 300; u Bačkoj 150; ukupno jedan i po milijun članova.
2. Općinskih organizacija 578
3. Kotarskih organizacija 112
4. Izabranih poslanika 71, koji su dobili (18.ožujka 1923. godine) 480.000 glasova. Od njih su 49 seljaci - zemljoradnici.⁶³
5. Centralni komitet⁶⁴ koji rukovodi partijom ima 214 članova, od kojih 190 seljaka - zemljoradnika. Na prvim slijedećim izborima hrvatski seljački republikanci dobit će oko 100 poslaničkih mjesta. Sa svojim saveznicima u Sloveniji, Bosni, Srbiji i Mađarskoj oni će dobiti jednu većinu 170-180 od 313 poslanika u Beogradskoj skupštini, dok su za narod oni već sad jedini i nesavladivi predstavnici ljudske (društvene) pravičnosti i seljačke republičke slobode.

Beč, 26. veljače 1924. god. Stjepan Radić
predsjednik HRSS⁶⁵

Radić, predsjednik Hrv. Rep. Selj. Stranke«

⁵⁹ Nikola Pašić (1846. - 1926.) jedan od najpoznatijih srpskih političara, predsjednik Narodne radikalne stranke i više je puta bio predsjednik vlade Kraljevine SHS pa i tada, šesti puta, od 27. ožujka do 21. svibnja 1924. godine.

⁶⁰ Slovenska ljudska stranka.

⁶¹ Jugoslavenska muslimanska organizacija iz Bosne i Hercegovine.

⁶² HRSS se tako zove od 8. prosinca 1920. Stranka se prije toga od osnivanja 1904. zvala Hrvatska pučka seljačka stranka (HPSS), dok se od 27. ožujka 1925. naziva Hrvatska seljačka stranka (HSS).

⁶³ Prema službenim podacima HRSS je tada na izborima dobila 473.733 glasa i 70 zastupničkih mjesta. Vidi: *Statistika izbora narodnih poslanika*, Beograd, 1924.

⁶⁴ Bio je to Glavni odbor HRSS-a.

⁶⁵ Navedeni potpis i funkcija napisani su latinicom hrvatski.

ZAKLJUČAK

Odnosi ustaša prema HSS-u na koprivničkom području uoči rata u Kraljevini Jugoslaviji (1929. - 1941.) te u NDH 1941./42. i u ustaškom logoru Danica kraj Koprivnice odvijali su se u složenim i različitim političkim položajima tih stranaka u društvu i državi, sukladno odnosima njihovih rukovodstava, te su se kretali kroz više etapa, i to od međusobne suradnje pa do međusobnih konfrontacija i stradanja njihovih članova.

Od 1929. do 1941. godine u Koprivnici i na području koprivničkog kotara je vrlo složeno i vrlo teško razdoblje u gospodarskom i političkom pogledu. To je razdoblje gospodarske krize koja pod kraljevom diktaturom i represijom državnog terora dovodi do vrlo teških uvjeta života i rada s jedne te do političke diferencijacije i radikalizacije odnosa s druge strane. U političkom procesu dolazi do bitne polarizacije na dva osnovna bloka. S jedne strane imamo *jugoslavenske* (uglavnom velikosrpske) režimske stranke, organizacije i državni aparat vlasti, koji se većim dijelom oslanja i na lokalno srpsko stanovništvo, a s druge strane imamo *hrvatski politički oporbeni blok* okupljen najvećim dijelom oko *HSS-a*, najveće hrvatske političke stranke, ali dijelom i oko novoosnovanog *ustaškog pokreta* (te još nekih stranaka i organizacija). Od 1929. do 1935. godine rad političkih stranaka bio je zabranjen te se odvija ilegalno, osim režimskih (JNS, JRZ). Tada na koprivničkom području imamo pojavu prilično brojnog i dobro organiziranog ustaškog pokreta koji i terorističkim akcijama nastoji srušiti režim diktature te proglasiti neovisnu hrvatsku državu. HSS nastoji zadržati ljude na okupu te pritiscima prisiliti jugoslavenski režim na obnovu parlamentarnog života te se parlamentarnim putem boriti i izboriti za rješenje hrvatskog pitanja u sklopu Kraljevine Jugoslavije. Tako su se tada koprivnički ustaški pokret i članovi HSS-a našli na zajedničkoj crti otpora režimu diktature te međusobne suradnje, ali do one mjere dokle su ih odredila njihova stranačka vodstva sukladno svojim ciljevima. I ilegalna KPJ, koja u to vrijeme obnavlja organizacije i pojačava aktivnost na koprivničkom području, podržava aktivnost ustaša jer i sama zagovara rušenje Kraljevine Jugoslavije i stvaranje neovisnih republika, među kojima i »Sovjetske Hrvatske«, ali nastoji u svoje redove uvući lijevo orijentirane članove HSS-a. No, režim je represijom i terorom razbio ustaške organizacije i organizacije KPJ na koprivničkom području te se njihovi preostali članovi, suradnici i pristaše od 1935. uključuju u organizacije HSS-a koje se obnavljaju te udruge i društva pod njihovim okvirom i u njima ilegalno djeluju.

Od 1935. do 1939. godine HSS, koji obnavlja i osniva organizacije i udruge u gotovo svim mjestima, prerasta u općehrvatski nacionalni pokret koji, prema tadašnjim policijskim procjenama, okuplja i do oko 95% hrvatskog koprivničkog stanovništva, a to potvrđuju i rezultati izbora 1935. i 1938. godine. No, to je i vrijeme pojačane diferencijacije u HSS-u na njegovo najbrojnije i najjače *lijevo krilo*, što je jedna od specifičnosti Koprivnice i manje brojno *desno krilo* HSS-a. U sklopu njih bilo je moguće ilegalno djelovanje članova KPJ/KPH (čije se organizacije obnavljaju od 1935.) i pripadnika ustaškog pokreta (čije se organizirano djelovanje obnavlja od 1937.), no njihovi članovi i organizacije, s obzirom na broj i aktivnosti, u odnosu na HSS uglavnom su bili marginalni, ali konstantno prisutni.

Odnosi između ustaša i HSS-a zaoštrili su se od 1939. do 1941. kada HSS u novoosnovanoj *Banovini Hrvatskoj* obnaša vlast. S obzirom i na pogoršanje gospodarskih prilika te političke situacije uoči rata, HSS je sve jače zahvaćao proces diferenciranja na njegovo dominantno lijevo i na desno krilo. Istodobno to koriste ustaše i komunisti stupanjem u brojne legalne organizacije i udruge HSS-a na terenu (od političkih, gospodarskih, kulturnih, prosvjetnih, zabavnih, sportskih do sindikalnih), pojačavaju svoje djelovanje, nastoje pridobivati mase u svakodnevnim aktivnostima na crti svojih političkih programa te u mnogima od njih stvaraju svoja uporišta. Ustaše napadaju vodstvo HSS-a i njegova predsjednika Mačeka da stvaranjem Banovine Hrvatske i

dobivanjem »sićušne autonomije« nisu u potpunosti riješili hrvatsko pitanje, nego da su time, pridonoseći unutarnjem sređivanju i jačanju Kraljevine Jugoslavije, izdali ideju stvaranja Hrvatske kao samostalne i neovisne države izvan Jugoslavije, za što se oni zalažu. Kako je zbog takvih stajališta i djelovanja bilo uhićenja i kažnjavanja pojedinih članova ustaškog pokreta, uslijedile su i prijetnje s te strane članovima HSS-a.

Taj odnos ustaša prema HSS-u na koprivničkom kotaru izmijenio se i radikalizirao nakon 10. travnja 1941. i uspostave NDH, kada ustaše preuzimaju vlast, sukladno odnosima njihovih vodstava. Ustaše nastoje likvidirati HSS i potom privući njegove članove u ustaški pokret. Njima ubrzo pristupaju mnogi pripadnici desnog krila HSS-a, ali je zato pojačan pritisak prema pripadnicima lijevoga krila HSS-a da i oni to učine, posebno nakon 11. lipnja 1941. kada je HSS-u zabranjen rad i kada počinje ustaški političko-ideološki obračun s njim. Tada se i veća skupina pripadnika i rukovodioca bivšeg HSS-a (svih orijentacija - od jugoslavenske, lijeve /s Mihovilom Pavlekom Miškinom na čelu/ do komunističke) našla u zatvoru te u novoosnovanom koprivničkom ustaškom logoru Danica. Ustaše je na to potaknuo negativan *odjek njihova terora* (posebno višestruko izraženog na koprivničkom području) i *Rimskih ugovora* (kojima je Italiji ustupljen znatan dio hrvatskog teritorija). No, i *početak pobune i oružanog ustanka* predvođenog KPJ (nakon 22. lipnja 1941. i napada nacističkog Trećeg Reicha na SSSR) protiv ustaškog režima i njihove NDH te protiv okupatora koji će prerasti u jedinstven partizanski pokret i rat i na području Koprivnice te Podravine te trajati sve do kraja rata početkom svibnja 1945. godine. Nakon *izjave od 10. kolovoza 1941.* skupine zastupnika i funkcionara HSS-a kojom se priključuju ustaškom pokretu iz logora Danica i koprivničkog zatvora pušteni su mnogi HSS-ovci. Pod pritiskom i članovi Kotarskog rukovodstva HSS-a Koprivnica dali su 7. rujna 1941. izjavu, ali različitu od svih drugih te pokazali da ustvari nisu stupili u ustaški pokret. Kako je cijela ova ustaška akcija u NDH doživjela neuspjeh, uslijedio je daljnji pritisak s uhićenjem dr. V. Mačeka i njegovim zatočenjem u logor Jasenovac, a uhićivani su i pojedini članovi pa i skupine HSS-ovaca na koprivničkom području, osobito nakon prvih većih partizanskih akcija i nastojanja komunista da ih uključe u svoj partizanski pokret. Tada se dio uhićenih opet našao u logoru Danica.

Odnos ustaša prema HSS-u još se više zaoštrio od početka 1942. i na koprivničkom području, a vezano je to za saziv i djelovanje *Hrvatskoga državnog sabora* (HDS) te *oživljavanje i pojačane akcije partizanskog pokreta* predvođenog komunistima. Tako je u HDS pozvano pet osoba s koprivničkog područja dok nije pozvan M. P. Miškina. Potom je uslijedila snažna akcija oružanih snaga i vlasti NDH protiv partizanskih postrojbi na koprivničkom području (na relaciji Kalnik - Bilogora, pa i šire) te organizacija partizanskog pokreta kojima je zadan snažan udarac. Mnogi ljudi, većinom raniji članovi HSS-a, bili su uhićeni i zatvoreni (neki i u logor Danica) te im je presuđeno i većinom su upućeni u logor Jasenovac, gdje su stradali. Tada je uhićen i M. P. Miškina, koji je također odveden u logor Jasenovac, gdje je nakon mjesec dana ubijen. Tada su imenovani ustaški dužnosnici na području Ustaškog logora Koprivnica. No, ubojstvo Miškine te postupci ustaškog režima s brojnim uhićenicima utjecali su na daljnje *raslojavanje* u bivšem HSS-u, ali i u ustaškom pokretu. Naime, sve više nižih funkcionara HSS-a sve se jasnije distancira od ustaškog režima, ali i od vodstva HSS-a s Mačekom na čelu i njegove politike čekanja, dok ih se *dio opredjeljuje i uključuje u NOP*, a s njima i sve više hrvatskih seljaka članova i pristajša HSS-a. *Oživljavanje NOP-a u drugoj polovici 1942.* na području Koprivnice i njezine okolice, uz uključivanje u njegove redove sve više članova HSS-a dovodi do daljnjeg *zaoštrevanja odnosa između ustaša i HSS-a*. Pojačane partizanske vojne akcije tjeraju i pojedine *ustaše na pasivizaciju i na povlačenje s terena* u veća središta kao što je Koprivnica, pod zaštitu većih oružanih postrojbi NDH, odakle se poduzimaju akcije protiv partizana. Pred partizanskom opasnošću u rujnu 1942. *raspušten je logor Danica*, a dio zatočenika upućen je u druge logore, dio

u zatvore u Zagrebu, dok je dio bio pušten. U isto vrijeme, zasigurno zbog svega navedenog, *lijevo krilo HSS-a Koprivnice i Podravine definitivno se opredijelilo za NOP*, što će se realizirati 1943. godine i gdje će neki od bivših koprivničkih rukovodioca HSS-a imati istaknute funkcije. To je tada bitno opredijelilo za NOP i mnoge članove bivšeg HSS-a, kako na selima tako i u gradu Koprivnici.

SUMMARY

Based on the available sources and literature, the author deals with relationship and how Ustashe treated HSS in Koprivnica area in the period 1941 - 1942, particularly toward the dominant HSS left-wing in the broadest sense, as the party members here refused to support and join the Ustashe movement. This is why the HSS party members, before and after the party had been banned, (11 June 1941) were exposed to different pressures and arrests by the Ustashe regime of the NDH, the so-called Independent State of Croatia. Some 50 former members of the HSS party leadership in local, municipal, town's and district's committees, mostly from Koprivnica, Bjelovar and Đurđevac, after arrest were deported to the concentration camp »Danica«; some ended up in other concentration camps too, but majority was eventually released, while some were murdered.

Poziv upućen podravskim HSS-ovcima o davanju podrške poglavniku Anti Paveliću

OKRUŽNOM KOMITETU K.P.H. BJELOVAR

Drugovi! Podnosim izvještaj, analogan izvještaju koji sam koncem rujna odnosno početkom listopada 1943. podnio O.K.K.P.H. u svrhu obavještenja i objašnjenja za što nijesam vremenski prije mogao doći na oslobođeni teritorij.

Na 18.IV.1941. vratio sam se sa ratišta u Bjelovar. Nakon 3 dana, a prije nego što sam bilo s kim od drugova došao u vezu, uhapšen sam, i kroz par dana otpremljen iz preko Zagreba u logor "Danica" Koprivnica. U Zagrebu sam elastavljen tako, da sam dobio upalu desne podkoljenice. Obzirom na tu upalu, a u vezi sa deformacijom desnoga kuka, koju sam imao i prije, mogao sam se nakon toga samo uz pomoć drugova i uz osjećaj velikih bolova u nazi kretati. To stanje trajalo je uz izvjesna povremena poboljšanja kroz cijelo vrijeme mog boravka u logoru, tako, da ja ni ukom slučaju nebi mogao iz logora bježati, jer sam zato bio potpuno nesposoban.

U samome logoru, bilo je mnogo drugova, koliko se danas sjećam oko 50. Izabran je bio logorski odbor i taj je rukovodio radom u logoru. Formirano je nekoliko jedinica mnogo manjih grupa od 3 do 4 druga za teorni rad. U logoru je bio među drugovima i drug Jovica Marković. Drugu Jovici Markoviću i meni bilo je stavljeno u dužnost, da načinimo plan za teoretske sastanke, što smo mi i učinili i po tome smo planu tada radili s navedenim manjim grupama, jer je rad sa većim brojem zbog stanja i pask u logoru bio nemo guš. Inače se u logoru radilo sa ostalim logorašima i sa širim krugom simpatizera. Bilo je osnovano zajedničko kolektivno gospodarstvo za 108 ljudi za koje se je zajednički kuhalo kada i ukoliko je, bilo moguće.

Logorski odbor stupio je u vezu sa drugovima u vani i tražio je vezu u cilju da se organizira bijeg iz logora. Nakon izvjesnog vremena došao je logorski odbor u vezu sa drugom Kasimom Čehajcem i taj je po navedu drugova, koji su s njim govorili donio poruku, da iz logora treba da bježe drugovi: Jovica Marković, Šabdor Kiralj i Steto Sabir. Logorski odbor je po tome zaključio, da javi drugovima iz O.K. da svi drugovi iz logora žele bježati i da traže u tome pravcu direktive. Prije nego što je stigao nato konačan odgovor bio sam ja sa još nekoliko drugova pušten iz logora i to dne 11.VIII.1941. Toga je naime dana logornik Pižeta povodom Torićevog pristupanja ustaškome pokretu na svoju ruku pustio iz logora oko 50 logoraša i to onih, koji su bili učlanjeni u HSS. Ja sam sa znanjem svoje jedinice i foruma bio učlanjen u HSS već unatrag više godina i tako sa i ja toga dana bio pušten iz logora.

Dne 11.VIII.1941. došao sam u Bjelovar. Dva do tri dana iz toga došao je do mene jedan drug, koji mi je saopćio, da ću za kratko vrijeme biti obavješten što mi je za...

U bazi Okružnog W.O.O.-a

W. Winter

J O S I P M A R I J A N O V I Ć sin Petra i Jane rođj. Silaj, rkt. vjere, rodom iz Velike Soline gdje i živim, rođen 12.III.1905, državljan Hrvatski, oženjen otac 3 djece, pismen, ratar, vlasnik 5 r zemlje, iz političkih razloga 1936 godine sa 3 godine zatvora već kažnjen po sudbenom stolu u Petrinji, koji ~~xxx~~ zatvor sam i odgledio:

Ja sam po zanimanju seljak i nisam se bavio nikada politikom i to naročito politikom koja bi išla protiv Hrvatskog naroda. Uvijek sam se osjećao Hrvatom i bio sam organizirani član Hrvatske seljačke stranke sve od početka, te sam bio i predsjednik mjesne prosvjetne seljačke organizacije u mom mjestu. Godine 1931, 1932 i 1933 bio sam u Južnom Americi u Monte Videu gdje sam bio član organizacije Hrvatski Domobran i svaki put sam prisustvovao sjednicama dok članarine nisam plaćao jer koliko se još sjećam da od nas mladjih se ne ubire članarine. Kući u domovinu sam došao 1933 god i to pod konac i od toga vremena sam bio organiziran član Hrvatske seljačke stranke. God. 1936 došlo je do pobune u mom mjestu radi sadjenja duhana, jer su seljaci sadili duhan što je bilo zabranjeno pa je došlo do toga da su dva seljaka po žandarima bili ubijeno, pa se dijelo cijelo selo radi toga, ~~xxx~~ a jer žandari nismo mogli naći drugog izlaza optužili su nas radi komunizma tako, da sam bio među ostalima sudjen po po sudbenom stolu u Petrinji po zakonu o zaštiti države radi komunizma na tri godine robije i ako ja nisam nikada bio komunista niti su pretragom mog stana našli žandari bilo kakvih ~~xxx~~ komunističkih brošura, nego su samo našli dva kalendara iz god. 1923 i 1924 što ih je izdao pok. Stjepan Radić. Ja sam svoju kaznu izdržao u Lepoglavskoj kaznionici iz koje sam izašao 1939 g. Svoju kaznu sam izdržavao u Lepoglavskoj kaznionici među Hrvatskim političkim kažnjenicima, te sam bio u odjelu sa političkim kažnjenicima sa Jucem Rukavinom, Vulićem Stjepanom, Tomešićem, Barekovićem. Nakon ~~xxx~~ sam izašao iz kaznionice organiziran član organizacije Hrvatskih političkih osudjenika u Zagrebu, pa se i po tome vidjelo da nisam komunista niti sam radio protiv Hrvatskog naroda i njene Države. Nakon što sam bio uhapšen nisam bio do sada presuđen, a niti mi je bilo saopćeno radi čega sam uhapšen.

pp. tako je.

Iz izvješća Franka Wintera o uhićenju, boravku u logoru Danica te puštanju iz logora s drugim HSS-ovcima 11. kolovoza 1941. te saslušanje Josipa Marijanovića u logoru Danica 1941. prije puštanja

RAVNATELJSTVO ZA JAVNI RED I SIGURNOST
NEZAVISNE DRŽAVE HRVATSKE.

Prs.broj: 2042-II-1941. U Zagrebu, dne 11 kolovoza 1941.
Predmet: Pristalice H.S.S. -
puštanje na slobodu.

VELIKIM ŽUPAMA - S v i m a .

REDARSTVENIM RAVNATELJSTVIMA: ZAGREB, SARAJEVO i
BARNA LUKA .

Poslije jučerašnjeg izvršenog čina pristupanja narodnih zastupnika i prvaka bivše Hrvatske Seljačke Stranke i ostalih organizacija Hrvatskog seljačkog pokreta-Ustaškom pokretu i položene prisage vjernosti i odanosti Poglavniku, sve pristalice i funkcionere bivše Hrvatske Seljačke Stranke, a koji se nalaze u zatvorima na tamošnjim područjima, u koliko nisu izraziti i opasni ljevičari, odmah pustiti na slobodu.

Na temelju ovoga naloga, Naslov neka obavijesti sve područne vlasti radi izvršenja.-

Za Dom spremni!

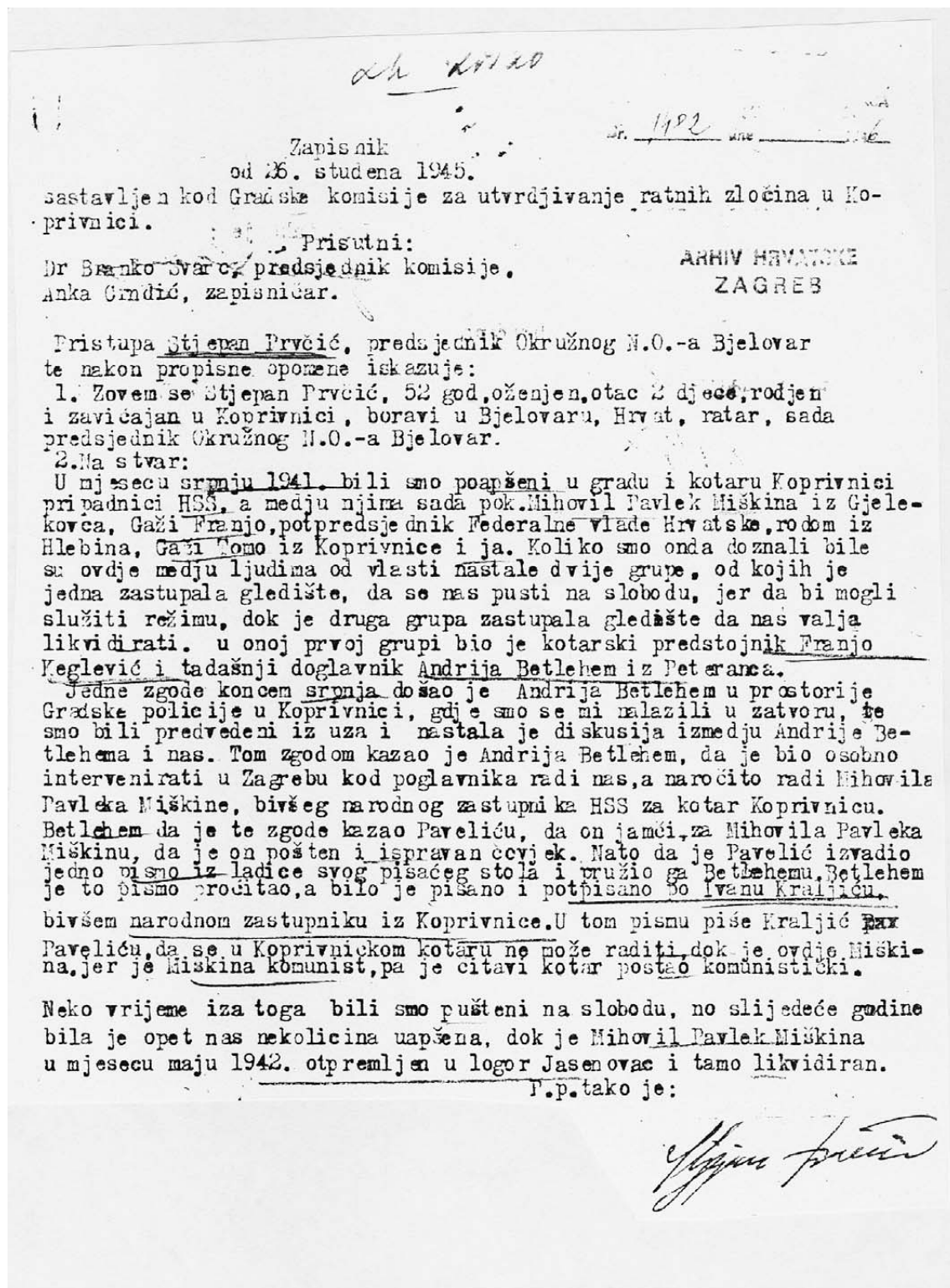

Ravnatelj -Državni tajnik:
Eugen Kvaternik, v.r.

NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA
VELIKA ŽUPA DILO GORA
BJELOVAR

Primitljeno dne 19/8. 1941.
Broj 528 - prilozi

Zapovijed RAVSIGUR-a NDH od 11. VIII. 1941. o puštanju pristalica HSS-a na slobodu, na osnovu koje su pušteni i HSS-ovci iz logora «Danica» te koprivničkog zatvora.

Zapisnik Stjepana Prčića od 26. studenoga 1945. pred Gradskom komisijom za utvrđivanje ratnih zločina u Koprivnici o uhićenju pripadnika HSS-a u srpnju 1941. te o uhićenju 1942. kada je Mihovil Pavlek Miškina odveden u logor Jasenovac, gdje je i stradao

OSVRTI U TISKU U POVODU SMRTI MONS. DR. FRANA BARCA

THE ECHO OF THE DEATH OF THE MONSIGNORE DR. FRAN BARAC IN CONTEMPORARY PRESS

Dr. sc. Ivica Zvonar

Odsjek za povijesne znanosti HAZU

Strossmayerov trg 2

HR-10000 Zagreb

Republika Hrvatska

izvonar@yahoo.com; zvonar@hazu.hr

Primljeno: 1. 10. 2005.

Prihvaćeno: 20. 11. 2005.

Rad ima dvije pozitivne recenzije.

UDK/UDC 72.034 (497.5-3)

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

SAŽETAK

Autor u radu donosi kratak životopis hrvatskog svećenika, sveučilišnog profesora, teologa i političara mons. dr. Frana Barca. Posebna je pozornost posvećena prikazu osvrta i nekrologa objavljenih u tisku u povodu njegove smrti 1940. godine. U njima su Barčevi suvremenici, suradnici, kolege i prijatelji rezimirali najvažnije elemente njegova plodnog djelovanja na raznim područjima. Vrijednost nekrologa ogleda se u tome što donose manje poznate, a dijelom i nepoznate podatke o Barčevu životu i radu, posebno na političkom polju.

Ključne riječi: Fran Barac, nekrolozi, životopis

Key words: Fran Barac, necrologies, biography

OSNOVNI PODACI IZ ŽIVOTOPISA

Hrvatski svećenik, sveučilišni profesor, teolog i političar Fran Barac rođen je u Šemovcima kraj Virja (u Podravini) 26. kolovoza 1872. godine. Opću pučku školu pohađao je u rodnom mjestu i obližnjem Virju, a potom je nastavio školovanje u Požegi i Zagrebu, gdje je 1890. položio ispit zrelosti. Bogosloviju u Zagrebu završio je 1894. godine te je potom zaređen za svećenika. Od početka 1895. do kraja 1909. bio je gimnazijski kateheta i prefekt kolegija u Požegi, gdje je ostavio snažan trag kao vjeroučitelj koji je kod svojih učenika poticao kulturu dijaloga i učio ih kritičkom pristupu stvarima. Od 1900. do 1904. godine Barac je povremeno odlazio na studijsko usavršavanje na sveučilište u Fribourgu i Louvainu. Na Bogoslovnom fakultetu u Zagrebu je 1902. bio promoviran u zvanje doktora teologije, a 1907. godine habilitirao je radnjom »O modernoj katoličkoj apologetici«. Nakon odlaska iz Požege u Zagreb kratko je bio kateheta gornjogradske gimnazije te privatni docent na Bogoslovnom fakultetu. Na tom je fakultetu je od 1913. djelovao kao redovni profesor apologetike i opće dogmatike, a dva je puta (1913./14. i 1922./23.) obnašao dužnost dekana fakulteta. Tijekom školske godine 1915./16. bio je rektor Sveučilišta u Zagrebu. Zbog svojih političkih aktivnosti i stavova dr. Barac bio je sputavan u napredovanju te je 1924. na prijedlog ministra prosvjete Svetozara Pribićevića nasilno umirovljen. No, već sljedeće godine bio je ponovno vraćen na Bogoslovni fakultet. Nadbiskup Bauer ga je 1925. zbog zasluga za doprinos razvoju institucija Katoličke crkve, ali i u znak protesta zbog umirovljenja, imenovao kanonikom Prvostolnog kaptola zagrebačkog.

Za srednje škole Barac je napisao udžbenike »Liturgika ili nauka o bogoštovnim obredima Katoličke crkve« (Zagreb, 1908.) i »Katolička dogmatika ili nauka o vjerskim istinama, katoličkim napose« (Zagreb, 1909.). Suradivao je u *Katoličkom listu*, kojemu je bio urednik od 1914. do 1919., te u *Bogoslovskoj smotri* koju je uređivao zajedno s dr. Josipom Pazmanom od 1912. do 1918. godine. U crkvenom pedagoškom časopisu *Kršćanska škola* objavio je više stručnih članaka i recenzija iz područja katehetike i pedagogije, kao i niz teoloških rasprava u kojima obrađuje pitanja vezana uz apologetiku i povijest religija. Barčeve rasprave, a osobito habilitacijska radnja, unijele su živost u razvoj hrvatske filozofske i teološke misli unutar neoskolastičkog pokreta krajem 19. i početkom 20. stoljeća. Članke o političkim prilikama objavljivao je u listovima *Srijem*, *Hrvat*, *Hrvatska sloga*, *Graničar*, *Obzor* i drugdje. Svojim priložima i aktivnim sudjelovanjem nastojao je pomoći razne dobrotvorne akcije te popularizirati znanstveni rad i javna predavanja.

Osobito važnu ulogu Barac je imao u osnivanju Hrvatske bogoslovne akademije, u kojoj je od 1923. do 1935. godine obnašao službu potpredsjednika, a nakon smrti don Frane Bulića izabran je za predsjednika. Zbog zasluga u podizanju i gradnji Nadbiskupskog dječjačkog sjemeništa na Šalati papa Pio XI. imenovao ga je 1929. svojim kućnim prelatom. Naime, Barac je vodio gradnju te je bio prvi rektor Sjemeništa od 1928. do 1937. godine.

Osim aktivnosti na crkvenom, pedagoškom i znanstvenom području, Barac je pokazao i zamjetan interes za politička gibanja. Njegova politička djelatnost bila je važna tijekom Prvog svjetskog rata, kada je kao pristaša Starčevićeve stranke prava održavao vezu između predstavnika političkih stranaka u zemlji i političara u emigraciji. Posebno su bili važni njegovi kontakti s predsjednikom Jugoslavenkog odbora dr. Antom Trumbićem i šefom Srpskog presbira Božom Markovićem u Švicarskoj. Barac je imao zapaženu ulogu i na sjednicama Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu u jesen 1918. godine, odnosno tijekom pregovora o stvaranju jugoslavenske države. Na Mirovnoj konferenciji u Parizu 1919. sudjelovao je kao ekspert Kraljevstva SHS. Njegovo političko djelovanje bilo je zapaženo i kroz članstvo u Privremenom narodnom predstavništvu u grupi Narodnog kluba, u kojem je sudjelovao kao pripadnik Hrvatske zajednice (HZ). Kada je Trumbić 1926. godine utemeljio Hrvatsku federalističku seljačku stranku, Barac je postao njezin potpredsjednik.

Zbog iscrpljenosti tijekom obavljanja profesorske službe na Bogoslovnom fakultetu i kaničke službe u katedrali i ordinarijatu te dugogodišnjeg političkog djelovanja i bolesti Barac je početkom 1938. na vlastiti zahtjev umirovljen. Nakon toga se povukao iz javnog života. Umro je 20. rujna 1940. godine u Zagrebu, gdje je i pokopan 23. rujna na Mirogoju. Javnost ga je ispratila s priznanjem i zahvalnošću za doprinos na znanstvenom, političkom i crkvenom polju.¹

KRATKI PREGLED OSVRTA I NEKROLOGA

U raznim domaćim novinama i časopisima su u povodu smrti mons. dr. Frana Barca bili objavljeni nekrolozi. U njima su Barčevi suvremenici, suradnici, kolege i prijatelji rezimirali najvažnije elemente njegova plodnog djelovanja na raznim područjima. Vrijednost nekrologa

¹ O raznim segmentima života i djelovanja mons. dr. Frana Barca usp. Ivica ZVONAR, »Prinos poznavanju političkog djelovanja dr. Frana Barca«, *Časopis za suvremenu povijest*, 34/2002., br. 2, 409-433, te *Isti*, »Dr. Fran Barac - svećenik, teolog i političar«, *Podravski zbornik*, 28/2002., 176-186, *Isti*, »Fran Barac i ujedinjenje Hrvatske bogoslovne akademije sa Staroslavenskom akademijom i Leonovim društvom«, *Senjski zbornik*, 30/2003., 351-362, i *Isti*, »Članci Frana Barca u *Graničaru*«, *Zbornik u čast Hrvoja Matkovića: u povodu 80. godine života*, Zagreb 2005., 377-385.

ogleda se u tome što donose manje poznate, a dijelom i nepoznate podatke o Barčevu životu i radu, posebno u vezi s djelovanjem na političkom polju. Zato ću u daljnjem tekstu u osnovi u kronološkom slijedu ukratko prikazati glavne naglaske iz nekrologa.

U vijesti o smrti dr. Barca zagrebački *Jutarnji list* je 21. rujna 1940., među prvim, u osnovnim crtama istaknuo važnost njegova znanstvenog i pedagoškog rada te političkog djelovanja tijekom Prvoga svjetskog rata.²

Posebnu vrijednost među nekrolozima dr. Barcu zauzimaju dva *Obzorova* nekrologa u kojima su spomenuti javnosti nepoznati podaci o njegovu političkom djelovanju. *Obzor* se u nekrologu dr. Barcu od 21. rujna sažeto osvrnuo prije svega na pokojnikov politički rad. Tom je prigodom, uz ponavljanje osnovnih biografskih elemenata iz Barčeva života, istaknuto da njegovom smrću »nestalo je iz hrvatskog javnog života zaslužne i ugledne ličnosti, koja je ustrajno radila za slobodu i dobro hrvatskog naroda«.³ Dr. Barac se tijekom rata, piše *Obzor*, »založio za prava i slobodu hrvatskog naroda« jer je preko Švicarske održavao »tajne veze između Supila i dra Trumbića u inozemstvu i užeg kruga hrvatskih političara u Zagrebu, u prvom redu pok. dra Lorkovića«.⁴ U vezi daljnjeg Barčeva političkog angažmana napominje se da je uzeo učešće u radu Narodnog vijeća SHS te se ističe da je ubrzo nakon utemeljenja jugoslavenske države »konstatirao, da su se događaji nakon prevrata razvijali drugačije nego što je očekivao hrvatski narod za vrijeme rata«.⁵ Zato je prešao u opoziciju i počeo djelovati kao član Hrvatske zajednice.⁶ *Obzor* drži da je Barac bio dosljedan u svojem političkom djelovanju te da nije mijenjao stanovište prema trenutačnom razvoju prilika. Od posebne važnosti za rekonstrukciju Barčeva političkog djelovanja je *Obzorova* informacija o njegovim aktivnostima u vrijeme diktature kralja Aleksandra, gdje se tvrdi: »Dr. Fran Barac se osobito izlagao za vrijeme autoritativnog režima. Njegova je kurija na Kaptolu bila mjesto, gdje su se sastajali u najtežim časovima politički predstavnici Hrvata. U tom je domu održan 1929. prvi zajednički sastanak između dra Mačka, pok. dra Trumbića, ing. Košutića, dra Krnjevića, pok. dra Španića i dra Žanića. Na tom su sastanku raspravljena važna politička pitanja u vezi sa tadašnjim stanjem hrvatskog naroda. Malo vremena nakon tog sastanka emigrirali su ing. Košutić i dr. Krnjević. I kasnije bio je često dom dra Frana Barca mjesto, gdje su se održavali povjerljivi i važni sastanci hrvatskih narodnih prvaka. Osim toga nije bilo akcije za hrvatsku stvar, koju dr. Fran Barac nije pomagao onoliko, koliko su mu dopuštala njegova sredstva. I u najtežim danima političkog terora dr. Fran Barac vjerovao je duboko u ljepšu budućnost hrvatskog naroda. No on se nije volio isticati i relativno malen krug njegovih prijatelja i znanaca znao je ono, što je dr. Fran Barac radio za narodnu stvar. A radio je mnogo i o tome moći će se opširno tek s vremenom pisati.«⁷ Od sredine dvadesetih godina 20. stoljeća Barac je bio zauzet raznim aktivnostima na crkvenom planu, a stranke u kojima je djelovao doš-

² »Umro sveuč. prof. dr. Fran Barac«, *Jutarnji list* (Zagreb), br. 10.295, 21. IX. 1940., 7.

³ »Dr. Fran Barac«, *Obzor* (Zagreb), br. 219, 21. IX. 1940., 3.

⁴ *Isto*. U tom opasnom poslu Barcu je pomagao Josip Turić, koji je tada bio asistent na visokoj tehničkoj školi u Zürichu. Usp. Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Arhiv Jugoslavenskog odbora, Josip Turić, 55/32, 55/33 pul. 1, 2. U održavanju veza između hrvatskih političara u domovini i emigraciji uz Barca je sudjelovao i dr. Svetozar Rittig. Usp. Ante MANDIĆ, *Fragmenti za historiju ujedinjenja: Povodom četrdesetogodišnjice osnivanja Jugoslavenskog odbora*, Zagreb 1956., 24, 57-58. J. Horvat navodi da je prve veze između političara u emigraciji i domovini vršila spisateljica Adela Milčinović. Usp. Josip HORVAT, *Politička povijest Hrvatske*, Zagreb 1936., 459.

⁵ »Dr. Fran Barac«, *Obzor*, br. 219, 21. IX. 1940., 3.

⁶ O Barčevu radu u sklopu Hrvatske zajednice usp. Hrvoje MATKOVIĆ, »Hrvatska zajednica: Prilog proučavanju političkih stranaka u staroj Jugoslaviji«, *Istorija XX veka : zbornik radova*, VI/1963. Beograd 1963., 5-136.

⁷ »Dr. Fran Barac«, *Obzor*, br. 219, 21. IX. 1940., 3. Informaciju *Obzora* o sastanku hrvatskih političara u vrijeme šestosiječanjske diktature u Barčevoj kuriji potvrđuje i V. Raić. Usp. Vlaho A. RAIĆ, *Hrvatska i Srbija: Prilog srednjoj Podunavsko-jadransko-balkanskoj sektora*, Buenos Aires 1953., 66.

le su na marginu političkog života te su stoga podaci o njegovu političkom angažmanu u razdoblju diktature rijetki. Osim toga, dokumenti iz Barčeve ostavštine, smješteni u Biskupijskom arhivu u Đakovu, svjedoče o određenoj samozatajnosti dr. Barca. U svojem političkom radu on nikad nije posebno isticao vlastiti doprinos i ulogu. Zato su informacije koje *Obzor* donosi vrlo važne za rekonstrukciju njegova političkog rada krajem dvadesetih i početkom tridesetih godina 20. stoljeća.

Detaljniju ocjenu Barčeva političkog djelovanja *Obzor* je donio u članku od 23. rujna 1940. godine. Tu je vrlo precizno i pažljivo analiziran njegov rad. Barac je prikazan vrlo pozitivno, kao častan čovjek i borac za Hrvatsku, jer je bio »upravo tipičan primjer razočaranog hrvatskog narodnog čovjeka i javnog radnika koji je uložio mnogo truda i napora pa je i riskirao svoju egzistenciju, da se ostvari državna zajednica Srba, Hrvata i Slovenaca, a morao je odmah nakon prevrata vidjeti, da je politička zbilja bila drugačija od njegovih očekivanja«. ⁸ *Obzor* smatra da je dr. Barac, razočaran razvojem situacije u jugoslavenskoj državi, došao ubrzo »nakon prevrata u političkom pogledu gotovo u tragičnu situaciju« jer su se gotovo preko noći srušile »njegove političke sanje«. ⁹ On je još za ratnih dana bio oprezan pa je pri razgovoru s dr. Trumbićem u Švicarskoj 1917. naglašavao potrebu da se u novom državnom okviru osigura Hrvatskoj poseban državnopravni položaj, ali »njegovo gledište nije žalibože u ono vrijeme imalo jačeg odjeka u redovima Hrvata, članova Jugoslavenskog odbora, koji su bili poglavito pod dojmom ratne situacije, a nijesu mogli biti u neposrednom dodiru s hrvatskim narodom« kako bi mogli u potpunosti i jasno sagledati situaciju. ¹⁰ »Dr. Barac se dao sklonuti, da odustane od svojih zahtjeva, sa kojima se je potpuno identificirao i pok. dr. Ivan Lorković. Uopće dr. Barac najuže je suradjivao sa drom Lorkovićem, odkad se ovaj bio razišao sa Hrvatsko-srpskom koalicijom. Događaji su dali pravo dru Lorkoviću i dru Barcu, ali je već bilo kasno, kad su i brojni drugi hrvatski javni radnici nakon prevrata uvidjeli, da je politička zbilja drugačija od osobnih želja i pojednostavljanja tolikih problema, koji su se postavljali u životu između hrvatskog naroda i srpskog naroda. Premda duboko razočaran, dr. Fran Barac se nije povukao sa političkog poprišta nakon prevrata. Naprotiv, on je smatrao svojom narodnom dužnošću, da u novoj situaciji uloži sve svoje umne i fizičke sile za uspjeh hrvatske stvari. Polazeći sa tog gledišta, dr. Barac je svojim političkim prijateljima, a posebno pok. dru Trumbiću, često govorio, da treba popraviti ono, što se u dubokoj vjeri pokvarilo. I tako je dr. Barac pošao putem borbe, suradjujući sa pok. drom Lorkovićem, pok. drom Trumbićem, pok. drom Papratovićem, pok. drom Španićem, drom Žanićem, drom Lukšićem i nizom drugih hrvatskih intelektualaca, koji su mahom bili razočarani poratnom zbiljom.« ¹¹ U tom je kontekstu Barac pokušao politički djelovati u Hrvatskoj zajednici te kasnije u Hrvatskoj federalističkoj seljačkoj stranci jer je bio, ističe *Obzor*, među onim »borbenim elementima, koji nijesu pravili kompromis sa svojim političkim stanovištem«, ¹² nego je pretpostavljao opće narodne interese posebnim stranačkim i osobnim pogledima. »I kadgod je beogradski režim pokušao frontalnim udarcem oslabiti hrvatski narodni otpor, dr. Barac je bio među onima, koji su najuvjerljivije zagovarali suradnju sa Stjepanom Radićem, odnosno sa drom Mačkom, i osni-

⁸ [»Obzor«, *Obzor*, br. 220, 23. IX. 1940., 3.

⁹ *Isto*.

¹⁰ *Isto*. O razgovorima F. Barca s A. Trumbićem i B. Markovićem u Švicarskoj 1917. godine usp. Milada PAULOVÁ, *Jugoslavenski Odbor: (Povijest jugoslavenske emigracije za svjetskog rata od 1914. do 1918.)*, Zagreb 1925., 352-355.

¹¹ [»Obzor«, *Obzor*, br. 220, 23. IX. 1940., 3. O Barčevu nezadovoljstvu političkom i gospodarskom situacijom u zemlji zorno svjedoče članci koje je od 1920. do 1922. objavljivao na stranicama dnevnog tiska (*Novo doba*, *Srijem*, *Hrvat*, *Hrvatska Sloga*, *Graničar*).

¹² [»Obzor«, *Obzor*, br. 220, 23. IX. 1940., 3.

vanje općeg hrvatskog narodnog pokreta. Tako je dr. Barac bio na strani Stjepana Radića prilikom proglašenja 'Obznane', pa je zato od tadašnjeg režima bio uklonjen sa hrvatskog sveučilišta. Kad su hitci Puniše Račića odjeknuli u beogradskoj skupštini i pokosili živote hrvatskih narodnih zastupnika, dr. Fran Barac bio je opet uz Stjepana Radića, kao što su to bili svi čestiti i rodoljubni hrvatski intelektualci. Ti su hitci međjutim za dra Frana Barca značili i jednu duboku političku preorijentaciju, kojoj je on ostao vjeran do smrti. Dr. Fran Barac, poučen iskustvom, govorio je svojim prijateljima i znancima, da nova politička zbilja nameće i novu orijentaciju hrvatske politike.¹³ Barac je, tvrdi se na stranicama *Obzora*, »mnogo radio i mnogo se izlagao za narodnu stvar u godinama diktatorskog režima« u Jugoslaviji.¹⁴ »Bio je u tom pogledu neustrašiv, ali je, kao pravi narodni borac i uman čovjek, radio bez buke, u krugu samo svojih prijatelja. Njegova duboka vjera u ljepšu budućnost hrvatskog naroda često je elektrizirala sve one, koji su s njime suradjivali. U tom pogledu je dr. Fran Barac bio jedna od najsimpatičnijih ličnosti među hrvatskim javnim radnicima, koji se nikada nijesu htjeli ni formalno odreći svoje narodne individualnosti. Iz toga je dr. Fran Barac izvodio zaključak, da je dužnost hrvatske inteligencije poći putevima, koje je obilježila volja hrvatskog naroda, to prije što je ona u suglasju sa čitavom našom narodnom prošlošću. Mnogo je radovala dra Barca činjenica, da se nakon rata silno razmahala hrvatska nacionalna svijest i da je okupila stvarno u jedno kolo sve Hrvate od Subotice do Jadrana i od Drine do Čakovca. U toj je činjenici on nalazio potvrdu nerazorive samobitnosti Hrvatsva i jamstvo za bolju budućnost.«¹⁵ Iako je bio zaokupljen raznim obvezama na političkom području, Barac je, piše *Obzor*, »znao uskladiti svoj položaj crkvenog velikodostojnika sa političkim radom za hrvatski narod«.¹⁶ Kao svećenik bio je »duboko odan katolicizmu i katoličkoj crkvi, ali ga to kao pravog rodoljuba nije ni najmanje smetalo, da obuhvati jednakom ljubavlju kako katoličke tako i islamske Hrvate«, pa je naglašavao »da su katolički i islamski Hrvati sudbinski povezani i da se hrvatsko pitanje ne može riješiti, ako ne bude uredjen položaj Bosne i Hercegovine«.¹⁷ Unatoč zdravstvenim problemima, nastojao je pratiti razvoj prilika te je pokazivao stalni interes za položaj hrvatskog naroda u jugoslavenskoj državi, jer se nadao da će se nakon svjetskog rata ostvariti bolja budućnost za hrvatski narod. *Obzor* smatra da je Barac kao političar bio realan te je posjedovao određenu dozu samokritičnosti. »Uvjerivši se nakon prevrata, da je njegov dotadašnji politički pravac pogriješan, dr. Fran Barac se nije povukao ili pošao protunarodnim putem, već se, priznavši da je u dobroj vjeri griješio, primio odlučno posla, da u novim prilikama pomogne hrvatskom narodu i poradi za ostvarenje njegovih prava i zahtjeva. I upravo u ovoj činjenici se očituje najizrazitije rodoljublje dra Frana Barca.«¹⁸

Kerubin Šegvić je 22. rujna u *Hrvatskoj straži* u povodu smrti svojeg dugogodišnjeg političkog suradnika Frana Barca napisao osvrt na njegov život i rad. Šegvić je čitateljstvu pružio kratki biografski prikaz Barčeva životnog puta, a posebno je spomenuo njegov znanstveni rad, doprinos razvoju crkvenih institucija te političko djelovanje. U kontekstu Barčeva doprinosa na crkvenom području je istaknuo: »Već vrlo rano počeo se (Barac, op. I. Z.) baviti znanstvenim radom pa je u stručnim bogoslovskim časopisima napisao veliki broj rasprava. U *Katoličkom*

¹³ Isto.

¹⁴ Isto. Tako u Barčevoj ostavštini ima raznih dokumenata sa sudskih procesa osobama koje su nakon proglašenja šestosiječanjske diktature bile optužene da rade na rušenju Jugoslavije. Može se pretpostaviti da je on u nekoj mjeri pokušao pomoći tim ljudima. Usp. Biskupijski arhiv Đakovo, Fran Barac, sv. IV. (Politika - razno), Razni dokumenti sa sudskih procesa.

¹⁵ [»Obzor«], *Obzor*, br. 220, 23. IX. 1940., 3.

¹⁶ Isto.

¹⁷ Isto.

¹⁸ Isto.

listu počeo je surađivati 1895. god., a u *Bogoslovskoj smotri* od 1910. i u *Kršćanskoj školi* od 1899.«¹⁹ Šegvić smatra da »najviše njegovom zaslugom osnovana je i Bogoslovska Akademija, kojoj je on i dugo godina predsjedao i razvio u njoj vrlo plodan rad.«²⁰ Barčeva »glavna i trajna djelatnost bila je, obrađivanje teoloških nauka, gdje je stekao lijepih zasluga i kao pisac i kao odgojitelj bogoslovске mladeži i kao predsjednik Bogoslovске akademije.«²¹ U znanstvenom radu Barac se pokazao kao »vrlo učen dogmatik i vrlo vrstan predavač.«²² Zbog velikog doprinosa u gradnji Dječackog sjemeništa nadbiskup Bauer imenovao ga je prvim rektorom, a »za zasluge oko gradnje sjemeništa kao i za ostali rad na dobro Crkve u Hrvatskom narodu bio (je, op. I. Z.) imenovan kućnim prelatom Nj. Sv. Oca Pape Pija XI.«²³ Osobito je vrijedan Šegvićev prikaz političkog djelovanja dr. Barca jer spominje neke manje poznate podatke koji predstavljaju vrijedan prilog boljem razumijevanju Barčeva političkog rada. U tom kontekstu Šegvić piše: »Dr. Fran Barac je zagazio u politiku tek u vrijeme rata. Do onda nije pripadao ni Starčevićancima, ni Frankovcima, ni Madžaronima. Simpatizirao je s Drom Ivanom Lorkovićem lično, kasnije sa srpsko hrvatskom koalicijom, ali dalje ništa.«²⁴ Tijekom rata je zbog zdravstvenih razloga boravio u Švicarskoj, »gdje se je približio pok. Dru Trumbiću i postao neka veza između njega i nas Starčevićanaca u domovini.«²⁵ Sličnu vezu je tada održavao i dr. Rittig. »Kad je u vrijeme rata Dr. Lorković ostavio srpsko-hrvatsku koaliciju i približio se Starčevićancima, Barčeve simpatije skrenuše prema Starčevićancima. Kad je nastao slom Monarhije, Barac je zagazio dublje u politiku. Ušao je u Narodno vijeće iz kojega smo mi stariji Starčevićanci i nepomirljivi pravaši na želju Svetozara Pribićevića bili istisnuti. Glavnu ulogu u tom Nar. Vijeću su igrali uz dva brata Pribićevića, Svetozar i Valerijan, Dr. Rittig, Dr. Barac i Dr. G. Angjelinović. Dr. Ante Pavelić, zubar, premda prvi podpredsjednik je bio samo reprezentativna ličnost. Dr. Barac je bio jedan od sastavljača adrese na kralja Aleksandra, koju je Dr. Pavelić pročitao u Beogradu 1. XII. 1918.«²⁶ Na izborima za ustavotvornu skupštinu Barac se kandidirao na listi HZ-a u srijemskoj župi, ali nije bio izabran. »Slijedio je sve peripetije Hrvatske Zajednice. Kad je pok. Dr. Trumbić stupio u Hrvatsku Zajednicu i stvorio Hrvatsku federalističku seljačku stranku, Dr. Barac bi proglašen podpredsjednikom.«²⁷ Tako je nastavio politički djelovati u uskoj suradnji s Trumbićem.

¹⁹ D. K. Š. [Don Kerubin ŠEGVIĆ], »Dr Fran Barac †«, *Hrvatska straža* (Zagreb), br. 216, 22. IX. 1940., 3. Ovdje valja napomenuti da izgleda da dio teksta u članku nedostaje.

²⁰ Isto.

²¹ Isto.

²² Isto.

²³ Isto.

²⁴ Isto.

²⁵ Isto.

²⁶ Isto. Šegvićevu tvrdnju da je Barac bio u odboru koji je sastavio adresu potvrđuje i S. Budisavljević. Usp. Srđan BUDISAVLJEVIĆ, *Stvaranje države Srba Hrvata i Slovenaca*, Zagreb 1958., 171. U nekim drugim dokumentima isto se tvrdi da je Barac bio jedan od sastavljača adrese, npr. usp. Kaptolski arhiv Zagreb (dalje: KAZ), Dodatak podacima o zagrebačkim kanonicima. Također, uredništvo *Katoličkog lista* tvrdi da je dr. Barac »bio i u odboru koji je sastavio historijsku adresu 'Nar. Vijeća' od 1. prosinca 1918.«, a njegov glas se u Narodnom vijeću »mnogo cijenio«. Usp. [Uredništvo], »†Mons. Dr Fran Barac«, *Katolički list* (dalje: KL), 91/1940., br. 39, 464.

²⁷ D. K. Š. [D. K. ŠEGVIĆ], »Dr Fran Barac †«, *Hrvatska straža*, br. 216, 22. IX. 1940., 3. Da je Barac bio potpredsjednik HFSS-a tvrdi se u: »Barac, Fran«, *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 1, Zagreb 1983., 435., i »†Dr. Fran Barac«, *Alma mater Croatica: glasnik Hrvatskog sveučilišnog društva u Zagrebu* (dalje: AMC), IV/1940., br. 2, 93. Treba napomenuti da Lj. Antić u svojoj studiji o Hrvatskoj federalističkoj seljačkoj stranci ne spominje dr. Barca kao potpredsjednika HFSS-a. Usp. Ljubomir ANTIĆ, »Hrvatska federalistička seljačka stranka«, *Radovi (Zavod za hrvatsku povijest)*, vol. 15/1982., 163-222. S druge strane, leksikon *Ko je ko u Jugoslaviji* objavljen 1928. piše da je dr. Barac »član predsjedništva Hrv. Seljačke Federalističke Stranke«. Usp. *Ko je ko u Jugoslaviji*, Beograd-Zagreb 1928., 12. Također, F. Mirošević, pak, spominje da su uz I. Lorkovića u vodstvu stranke bili dr. F. Barac, dr. M. Žanić, dr. F. Papratović, dr. A. Trumbić i bivši članovi HRSS-a T. Jalžabetić, S. Uroić, F. Jelasić i S. Kruhan. Usp. Franko MIROŠEVIĆ, *Počelo je 1918. ...: Južna Dalmacija 1918-1929.*, Zagreb 1992., 181.

Barac je, smatra Šegvić, kao iskreni rodoljub radio »za uskrснуće Hrvatske i očekivao taj dan nepokolebivom vjerom, da će brzo svanuti«.²⁸

Jutarnji list se 22. rujna, također, u nekrologu dr. Barcu ponajviše osvrnuo na njegovo političko djelovanje. U tom smislu ističe se da je Barac tijekom Prvoga svjetskog rata u razgovorima u Švicarskoj (1915., 1917. i 1918.) »stekao uvjerenje da Srbi ne će provoditi nikakvu majorizaciju, da će se sva pitanja rješavati sporazumom, da će država biti uređena federalistički, da će se poštivati hrvatske tradicije«.²⁹ U tom kontekstu se iznosi i ocjena da je Barac svoje političko djelovanje »provodio kao dobar hrvatski patriota, a negativni rezultati jamačno su donijeli njemu lično mnogo razočaranje«.³⁰

Matija Kovačić je na stranicama *Hrvatskog lista* u nekrologu Barcu naglasio da on nije bio samo svećenik, nego i priznata i cijenjena javna osoba. Budući da je bio i politički aktivan, »nalazio [je, op. I. Z.] vremena i volje da s punom intenzivnošću prati i sudjeluje u poprištu borbe i da u njega u najboljoj vjeri unosi svoje sposobnosti« jer je pripadao u »onaj razred hrvatskih javnih radnika prijeratne i poslijeratne epohe, koji su naoko živjeli razmjerno povučeno, a zapravo su i te kako aktivno sudjelovali u narodnoj borbi«.³¹ Dr. Barac je, smatra Kovačić, bio jedan od onih Hrvata u domovini koji je radio na tome »da hrvatski narod poslije rata dođe u bolji položaj, da hrvatska državnost dođe do punog izražaja«.³² Krajem 1918. godine, u kritičnim vremenima opće pomutnje, Barac je bio, smatra Kovačić, »najbliži po shvaćanju i držanju Stjepanu Radiću i Dragutinu Hrvoju«.³³ Na političkom polju je usko surađivao s dr. Trumbićem. Moralno je uvijek bio čvrst, a pogledi su mu sezali »daleko izvan okvira stranačke politike«.³⁴ Pomagao je potrebite te je rado svoje sposobnosti stavljao na raspolaganje za dobrobit svojega naroda. Bio je plemenit čovjek pun vjere i poletnog duha, dobar govornik i profesor, ističe se u *Hrvatskom listu*.

U nekrologu objavljenom 24. rujna u *Hrvatskom dnevniku*, dan nakon pogreba mons. dr. Barca, pokojnika se spominjalo kao »dugogodišnjeg rektora hrvatskog sveučilišta, poznatog teološkog pisca i političara«.³⁵ Sprovod je bio velik, a govornici su se o Barcu vrlo pohvalno izrazili. Također, i *Jutarnji list* piše da je Barčevu sprovodu prisustvovalo mnogo ljudi, a u govorima je istican njegov znanstveni i politički rad te zauzetost za sudbinu hrvatskog naroda.³⁶ Zagrebačka *Hrvatska straža* izvještava da je sprovod dr. Barca privukao »mnogo svijeta, što je najbolji dokaz, koliki je ugled uživao pokojnik među velikim brojem prijatelja, znanstvenih radnika i svojih

²⁸ D. K. Š. [D. K. ŠEGVIĆ], »Dr Fran Barac †«, *Hrvatska straža*, br. 216, 22. IX. 1940., 3.

²⁹ »Dr. Fran Barac: hrvatski političar i sveučilišni profesor«, *Jutarnji list*, br. 10.296, 22. IX. 1940., 12. U tom kontekstu stoji teza Milade Paulove da je razgovor članova JO i srbijanskog predstavnika Bože Markovića s dr. Barcem 1915. išao za tim »da se profesor Barac uvjeri i da se zagrije za ideal stvaranja države zajedno sa Srbijom«. Usp. M. PAULOVÁ, n. dj., 108.-109. No, Barac je nakon razgovora vođenih 1915. godine u Švicarskoj, donio u Hrvatsku sliku koja nije odgovarala zbilji, jer nije znao kakav je bio odnos B. Markovića i srpske vlade (npr. B. Marković je o svojim razgovorima izvještavao Nikolu Pašića, ali mu on na izvještaje nije odgovarao), a nije poznavao ni razlike koje su postojale u Srbiji između opozicije i intelektualaca s jedne te radikala s druge strane. Tako je Barac stekao pogrešan dojam da su stajališta B. Markovića ujedno i stajališta srpske vlade.

³⁰ »Dr. Fran Barac: hrvatski političar i sveučilišni profesor«, *Jutarnji list*, br. 10.296, 22. IX. 1940., 12.

³¹ *Isto*.

³² *Isto*.

³³ *Isto*.

³⁴ *Isto*.

³⁵ »Sprovod dra Frana Barca«, *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), br. 1582, 24. IX. 1940., 7.

³⁶ »Svečani pogreb zagrebačkog kanonika i sveučilišnog profesora dra Frana Barca«, *Jutarnji list*, br. 10.298, 24. IX. 1940., 15.

političkih suradnika«. ³⁷ Sprovodu je prisustvovalo mnoštvo svećenika među kojima je »pokojnik bio posebno poštivan i kao svećenik i kao intelektualac i solidan učenjak«. ³⁸ Od uglednika iz crkvenog te političkog i društvenog života nazočni su bili: biskupi dr. Franjo Salis-Seewis i dr. Josip Lach, rektor đakovačkog sjemeništa prečasni Ilija Anaković, rektor Sveučilišta u Zagrebu dr. Stjepan Ivšić, političko vodstvo je zastupao dr. Janko Reberski, a gradsku općinu Zagreb Mato Starčević, u ime Jugoslavenske akademije bio je dr. Albert Bazala, kanonički zbor na čelu s dr. Lovorom Radičevićem, predstavnici senjskog i đakovačkog kaptola, glavni urednik Hrvatske enciklopedije Mate Ujević, u ime Matice hrvatske prof. Filip Lukas i dr. Mile Starčević, muški i ženski redovi, profesorski zbor Nadbiskupske gimnazije te daci i poglavari Dječackog sjemeništa, brojni sveučilišni profesori i pokojnikovi prijatelji. Sprovod su vodili zagrebački nadbiskup dr. Alojzije Stepinac, msgr. Milan Beluhan, preč. dr. Pavao Lončar, Krešimir Pečnjak i Mirko Kapić. Nad grobom dr. Barca se u ime Sveučilišta oprostio rektor dr. Ivšić, koji je naglasio »kako se pokojnik svojom velikom obrazovanošću daleko isticao iznad svoje okoline«, te da je uvijek bio među onima »koji su se borili za autonomiju Hrvatskog sveučilišta«. ³⁹ Potom je govorio dekan Bogoslovnog fakulteta u Zagrebu dr. Stjepan Bakšić koji je pokojnika prikazao kao »odličnog pedagoga i dubokog učenjaka, koji je uvijek bio na pomoć crkvenoj hijerarhiji«. ⁴⁰ Posebno je istaknuo da je Barac odgojio »generacije svećenika katoličkoj crkvi i hrvatskom narodu« te da je bio jedan od osnivača HBA, a »pružio je dragocjenu pomoć borcima za ostvarenje hrvatskih narodnih težnja«. ⁴¹ Dr. Bakšić je naglasio da je Barac rado »pomagao hrvatske narodne i crkvene ustanove«. ⁴²

Sarajevski *Katolički tjednik* je krajem rujna 1940. u sjećanju na dr. Barca napisao da je bolovao »dugo, teško i s velikom strpljivošću, primajući redovito svete sakramente«. ⁴³ Osobito je ovom prigodom istaknuto da njegovom smrću »gube zagrebačka nadbiskupija, katolički javni život i hrvatski narod jednoga od svojih najzaslužnijih radnika« jer je bio »čovjek velike inteligencije, tvrda karaktera, fina takta i, osobito, plemenita srca«. ⁴⁴ U domaćoj i inozemnoj javnosti te među klerom bio je rado viđen. »Dosta je radio i znanstveno, i književno, i politički, uvijek u hrvatskom duhu.« ⁴⁵

Đakovački kanonik Andrija Spiletak napisao je nekrolog dr. Barcu u *Glasniku biskupija bosanske i srijemske*. Prijateljski ton i birane riječi svjedoče da je dobro poznao pokojnika. To govori i način na koji ga je oslovio: »Dragi prijatelju, čestiti svećeniče, žarki rodoljube, uvaženi učenjače, a osobito značajni čovječe«. ⁴⁶ Spiletak je Barcu zahvalio »za puni decenij neumornog i uzornog rada« kojim je zadužio zagrebačku nadbiskupiju i đakovačku biskupiju svojim radom, »kod izgradnje i uređenja veličanstvenog Dječackog Sjemeništa na Šalati«, koje je »najveći zavid u našim krajevima za odgoj svećeničkog podmlatka«. ⁴⁷ Barčev doprinos u izgradnji i orga-

³⁷ »Sprovod dra Frana Barca«, *Hrvatska straža*, br. 217, 24. IX. 1940., 8. Također, usp. Državni arhiv u Zagrebu, D-25, Nadbiskupska klasična gimnazija u Zagrebu, 25.042 Ljetopis 1938-1947. Tu je istaknuto da su na pogrebu dr. Barca te na svečanim zadušnicama bili prisutni i učenici Nadbiskupske klasične gimnazije.

³⁸ »Sprovod dra Frana Barca«, *Hrvatska straža*, br. 217, 24. IX. 1940., 8.

³⁹ *Isto.*

⁴⁰ *Isto.*

⁴¹ *Isto.*

⁴² *Isto.*

⁴³ »†Dr. Fran Barac«, *Katolički tjednik* (Sarajevo), XVI.(XIX.)/1940., br. 39 (29. IX. 1940.), 5.

⁴⁴ *Isto.*

⁴⁵ *Isto.*

⁴⁶ Andrija SPILETAK, »Uspomeni † Dra Frana Barca«, *Glasnik biskupija bosanske i srijemske* (Đakovo), 68/1940, br. 18, 30. IX. 1940., 146-147.

⁴⁷ *Isto.*

nizaciji Sjemeništa je Spiletak osobito cijenio pa je zato napisao: »Svojim pronicavim okom i svojim rodoljubnim srcem shvatio si, da će novo Sjemenište kroz buduća stoljeća služiti najuzvišenijem idealu, najvećoj potrebi hrvatskog naroda, uzgoju onih, koji će svoj život posvetiti Bogu i hrvatskom narodu. ... Izmoren dugim i tako napornim radom, bio si spreman, da svom Metropolitu kažeš: Nunc dimitte servum tuum!«⁴⁸ Nadbiskup Bauer je nakon gradnje zgrade trebao nekoga tko će sjemenište voditi - izabrati nastavnike i odgojitelje te paziti na odgoj đaka. U vezi s tim Spiletak napominje: »A za sve to trebalo je vješto i prokušano oko vrsnog pedagoga, kakvim je Metropolita Tebe poznavao kao najspособnijega. I stoga nije htjeo ni da čuje o Tvojim ostavci. A Ti si njemu za ljubav, sve skoro do pred njegovu smrt, ostao kao rektor zavoda, posvetio mu sve svoje duševne i fizičke sposobnosti i vodio zavod ljubavlju oca prema gojencima, starijeg i iskusnijeg brata među profesorima i starješinama.«⁴⁹ Barac je, ističe Spiletak, pravedno prosuđivao da će te ako netko nije bio za sjemenište, isključio ga je bez obzira na intervencije sa strane. Od profesora i odgojitelja tražio je da savjesno obavljaju svoju dužnost, a sporove je rješavao s mnogo takta i odlučnosti. Sporovi među vodstvom i profesorima Nadbiskupskog dječakog sjemeništa su opterećivali Barca,⁵⁰ a o tome jasno govori i A. Spiletak: »U posljednjim godinama tako napornog rada više puta si mi se prijateljski i povjerljivo jadao, da Te 'led bije, odakle bi sunce imalo da Te grije'. Ali si izdržao kao hrabar vojnik Kristov, za ljubav Metropolite, na korist Hrvatske. ... Mnogo je još toga, i u vjerskom i u domovinskom životu, protiv čega si se Ti, za života, ne žaleći ni rada ni žrtve, otvoreno borio.«⁵¹ Barčev značaj i rad bit će, smatra Spiletak, »budućim naraštajima kao uzor svećeničkog života, karakternog patriotizma, iskusnoga slugu u službi Bogu i hrvatskoj domovini.«⁵² Po njegovu sudu, Barac je u svojem političkom radu držao »uvijek ravnu hrvatsku nacionalnu liniju i pred očima mu je uvijek lebdio jedan te isti nacionalni ideal: sloboda i uskrnuće Hrvatske.«⁵³

Svoj osvrt i ocjenu na djelovanje dr. Barca dali su i časopisi koje je on svojedobno uređivao. *Bogoslovska smotra* je u opširnom osvrtu na život i djelovanje dr. Barca istaknula da je pokojnika hrvatska javnost ispratila s poštovanjem, pohvalama i priznanjima za požrtvorni rad u teškim trenucima hrvatske povijesti. Na stranicama *Bogoslovske smotre* je dr. Andrija Živković, bliski Barčev suradnik, iscrpno prikazao njegov život i rad. Posebno je obradio pokojnikov doprinos na području apologetike te uopće na teološkom planu.⁵⁴ *Bogoslovska smotra* je, također, donijela i izvještaj s pogreba dr. Barca te izvijestila o komemoraciji Odbora Hrvatske bogoslovske akademije u povodu Barčeve smrti.⁵⁵

Uredništvo zagrebačkog *Katoličkog lista* se, također, prisjetilo svojeg nekadašnjeg urednika mons. dr. Frana Barca. U opširnom je nekrologu, uz osnovne biografske podatke, vrlo sustavno prikazano Barčevo djelovanje na pedagoškom i crkvenom planu, s posebnim naglaskom na njegovu uredničkom i znanstvenom radu. U izvještaju sa sprovoda donesen je govor mons. dr. S.

⁴⁸ Isto.

⁴⁹ Isto.

⁵⁰ O određenim neslaganjima i podjelama u Sjemeništu usp. Stjepan RAZUM, »Nadbiskupsko dječako sjemenište i Nadbiskupska klasična gimnazija u prvih 30 godina djelovanja (1920. - 1950.)«, *Tkalčić: Godišnjak Društva za povijesnicu Zagrebačke nadbiskupije*, br. 8/2004., 329-345.

⁵¹ A. SPILETAK, »Uspomeni † Dra Frana Barca«, *Glasnik biskupija bosanske i srijemske*, 68/1940, br. 18, 30. IX. 1940., 146-147.

⁵² Isto.

⁵³ Isto.

⁵⁴ Andrija ŽIVKOVIĆ, »†Dr. Fran Barac«, *Bogoslovska smotra* (dalje: BS), XXVIII/1940., 322-332.

⁵⁵ »Pogreb i komemoracija †Dra Frana Barca«, BS, XXVIII/1940., 387-396.

Bakšića, učenika i bliskog suradnika dr. Barca, koji je toplim riječima i s dubokim poštovanjem prikazao pokojnikov život i djelovanje.⁵⁶

U listopadu 1940. je na stranicama glasnika Hrvatskog sveučilišnog društva u Zagrebu, *Alma mater Croatica*, objavljen nekrolog dr. Barcu. Sažeto i vrlo pregledno, u podjednakom opsegu, prikazani su svi segmenti njegova raznovrsnog djelovanja.⁵⁷

Zagrebački tjednik *Nedjelja* smatra da je smrću dr. Barca hrvatski narod izgubio »još jednog svog uzornog svećenika, odličnog učenjaka, istaknutog političara i nepokolebivog rodoljuba«.⁵⁸ Na stranicama *Nedjelje* ukratko je prikazan čitateljstvu pokojnikov životni put, a posebno je bilo napomenuto da je Barac za svećenika bio zaređen još 1895. godine pa je na blagdan »sv. Triju Kralja ove godine u tišini proslavio 45-godišnjicu svoga misništva«.⁵⁹ Istaknut je i Barčev pedagoški rad jer »pisanjem prvorazrednih školskih udžbenika i ostalih znanstvenih djela stekao je velike zasluge i za odgoj naših laika«.⁶⁰ Osim toga, napominje se da je pokojnik u crkvenoj službi bio kanonik Prvostolnog kaptola zagrebačkog i njegov arhidakon turopoljski te kućni prelat Njegove Svetosti. *Nedjelja* je u ocjeni Barčeva političkog rada naglasila da je on »u političkoj borbi hrvatskog naroda za oslobođenje od tuđina u vrijeme rata odigrao osobito značajnu ulogu« jer je »održavao vezu između hrvatske emigracije i domovine«.⁶¹ U održavanju tih veza on »nije prezao ni pred kakovim bojaznima, jer je smatrao da je dobro cijeloga naroda preče i od njegovog vlastitog života«.⁶² Po svojem uvjerenju bio je »oduševljeni pristaša starčevićanstva«. Također, *Nedjelja* ukazuje da je Barac bio »velika socijalna duša« jer je prema svojim mogućnostima rado i obilno »potpomagao dobru stvar, te je velike sume uložio u karitativne akcije, za katoličku štampu i katoličke organizacije«.⁶³ Kao rektor Dječjačkog sjemeništa u Zagrebu stekao je »neprocijenjivih zasluga za svoju Crkvu i za čitav hrvatski narod«.⁶⁴ Nakon njegove smrti, »opširno i toplo« je o njegovu radu pisao i 'liberalni tisak', ističe se u nekrologu na stranicama *Nedjelje*.⁶⁵

U božićnom broju *Nedjelje* Ivan Škreblin se posebno osvrnuo na pedagoški rad svojeg nekadašnjeg profesora. Tako je istaknuo da je Barac u Požegi našao »veliko polje rada, ali i divnih uspjeha« jer je imao »kod omladine veliki ugled i povjerenje«.⁶⁶ To je, prema njegovu sudu, za-

⁵⁶ [Uredništvo], »†Mons. Dr Fran Barac«, KL, 91/1940., br. 39, 463-466.

⁵⁷ »†Dr. Fran Barac«, AMC, IV/1940., br. 2, 92-93.

⁵⁸ »† Dr. Fran Barac«, *Nedjelja: Tjednik za katolički rad, socijalni život i prosvjetu* (Zagreb), XII/1940., br. 39, 29. IX. 1940., 1.

⁵⁹ Isto. Treba upozoriti da se podaci o tome kada je i kako Barac bio zaređen u pojedinim izvorima razlikuju. Primjerice, u dokumentu Dodatak podacima o zagrebačkim kanonicima navodi se da je Barac zaređen 1895. godine. Usp. KAZ, Dodatak podacima o zagrebačkim kanonicima. Također, i u dokumentu iz Nadbiskupskog arhiva se tvrdi da je Barac zaređen 1895. godine. Usp. o tome Nadbiskupski arhiv Zagreb, Matica umrlih svećenika. S druge strane, Lj. Ivančan navodi da je Barac za svećenika bio zaređen »16. svibnja 1892. po posveć. biskupu Janku Pavlešiću, kapitularnom vikaru«. Usp. KAZ, Ljudevit Ivančan, Podaci o zagrebačkim kanonicima, III., Fran Barac, 1062 c.

⁶⁰ »† Dr. Fran Barac«, *Nedjelja*, XII/1940., br. 39, 29. IX. 1940., 1. Udžbenici koje je Barac napisao doživjeli su jedno, odnosno dva izdanja, a pobudili su interes stručne javnosti. O njihovoj vrijednosti se ubrzo nakon objavljivanja vodila rasprava ponajviše na stranicama *Kršćanske škole, Katoličkog lista i Bogoslovske smotre*.

⁶¹ Isto.

⁶² Isto.

⁶³ Isto. Kada je uslijed jakog potresa, koji je 27. ožujka 1938. pogodio Podravinu, znatne štete pretrpjela kapela Sv. Križa u Šemovcima, Barac je kao rođeni Šemovčan, darom od 5000 dinara pomogao popravak crkve. Trošak popravka je, prema navodima G. Kuzmića, iznosio 10.000 dinara. Usp. Gustav KUZMIĆ, *Spomenica župe Virje: Virje u dvadesetom stoljeću*, Virje 1999., 26. S druge strane, P. Cvekan tvrdi da je trošak popravka crkve iznosio 20.000 dinara. Usp. Paškal CVEKAN, *Virje : povijesno-kulturni prikaz postanka i razvoja mjesta i župe Svetoga Martina prigodom 350. godišnjice prvog spominjanja Prođavića kao Virja. : 1626. - 1976.*, Virje 1976., 104.

⁶⁴ »† Dr. Fran Barac«, *Nedjelja*, XII/1940., br. 39, 29. IX. 1940., 1.

⁶⁵ Isto.

⁶⁶ I. Š. [Ivan ŠKREBLIN], »Veliki prijatelj omladine«, *Nedjelja*, XII/1940., br. 51-52, 25. XII. 1940., 4. O Barčevu radu u Požegi usp. *Požeška kolegija: spomenica o stogodišnjici 1835-1935*, Slav. Požega 1935., 127-129., 146-151.

služio svojim »velikim sposobnostima uma i srca, neumornim radom, neprisiljenom ljubaznošću, ali i odmjerenom ozbiljnošću«. ⁶⁷ U radu s mladima mnogo je od njih tražio, ali je uvijek nastojao »da sam najviše podade za njihov uzgoj«. ⁶⁸ O njegovu pedagoškom radu govore »najpohvalnije njegovi nekadanji učenici«, od kojih su neki kasnije postali cijenjeni sveučilišni profesori. ⁶⁹ Barac je napisao i niz vrijednih znanstvenih rasprava te nekoliko vjeronaučnih knjiga pa u tom kontekstu Škreblin naglašava: »I da msgr. dr. Barac nije ništa više učinio u svom životu, nego samo to, njegov tako odličan rad za hrvatsku srednjoškolsku omladinu morao bi mu pribaviti ime velikoga dobročinitelja omladine.« ⁷⁰ Upravo su mu veliki »napori i uspjesi odličnog odgojitelja i vjeroučitelja na znanstvenom radu« omogućili kasniju sveučilišnu karijeru. ⁷¹ Tijekom Prvoga svjetskog rata ne zaboravlja mlade, nego za njih piše članke i organizira akcije za pomoć onima u potrebi. ⁷² »Želi spojiti sve činioce odgoja, da jednoliko i jedinstveno usmjere svoju djelatnost oko spasavanja omladine od ćudorednog razvrata i propasti. Potiče svećenike, župnike, katehete, kapelane, da se približe omladini. Govori im o načinu kako će najbolje pomoći omladini.« ⁷³ Kao ravnatelj Dječackog sjemeništa pomagao je siromašne đake jer je za one najsiromašnije i najvrednije jedan dio plaćao nadbiskup dr. Bauer, a dio od 250 dinara plaćali su sami đaci za stan, opskrbu i školarinu. »I križarska je organizacija češće u teškom pomanjkanju novčanih sredstava primila od njega razmjerno veoma velike pomoći. Nije se kratio dati. Obično bi znao tek pitati: koliko trebate ... Nije se žacao pomoći omladinu, u kojoj je gledao doskorašnje nove radnike, koji će svi- jesni, požrtvovni, iskreni i postojani vršiti teške dužnosti svoga zvanja, a da kod toga ne izdaju ni Boga, ni hrvatski narod.« ⁷⁴ Svećenik poput dr. Barca, zaključuje Škreblin na kraju, bio je mladima, ali i odraslima »kao svjetionik na uzburkanoj pučini današnjice«. ⁷⁵

Gospina krunica u prosincu 1940. piše da je Barac bio »kućni prelat Njegove Svetosti i umirovljeni profesor apologetike i fundamentalne dogmatike«. ⁷⁶ Bolovao je nešto više od dvije godine, a umro je »okrepljen svetim otajstvima u svojoj 69. godini života«. Odgoj mladeži bila je »njegova ljubav već u mladim godinama« javnoga rada, ističe se na stranicama *Gospine krunice*. ⁷⁷ »Na tome je području radio i pisanjem i praktičnim djelovanjem. Međutim ipak ime dra Barca najviše će se spominjati i u buduću radi njegovog stručnog apologetskog naučnog rada.« ⁷⁸ Treba ovdje napomenuti da je činjenica da je upravo Barac među prvima istaknuo važnost apologetike za bogoslovlje te je napisao prvu apologetiku na hrvatskom jeziku. ⁷⁹ Svojom habilitacijom je hrvatsku teološku misao pokušao povezati s tadašnjim suvremenim europskim teološkim i filozofskim promišljanjima. No, on u kasnijem profesorskom radu nije napisao sveučilišni udžbenik iz područja svoje habilitacijske radnje.

⁶⁷ I. Š. [I. ŠKREBLIN], »Veliki prijatelj omladine«, *Nedjelja*, XII/1940., br. 51-52, 25. XII. 1940., 4.

⁶⁸ *Isto*.

⁶⁹ *Isto*.

⁷⁰ *Isto*.

⁷¹ *Isto*.

⁷² Na stranicama *Katoličkog lista* Barac je objavio niz članaka o potrebi zaštite mladeži i obitelji u ratnom vremenu. Usp. npr. F.[Fran] B.[BARAC], »Za organizaciju karitativnog rada«, *KL*, 66/1915., br. 50, 563-565.; *Isti*, »Čuvajmo mladež«, *KL*, 67/1916., br. 15, 167-169.; *Isti*, »Rat i mladež«, *KL*, 67/1916., br. 19, 211-213.; *Isti*, »Djeca za odrasle, odrasli za djecu«, *KL*, 67/1916., br. 30, 323-324.; *Isti*, »Konferencija za zaštitu mladeži«, *KL*, 67/1916., br. 31, 335-338. Također, usp. Fran BARAC, *Rat i vjera*, Zagreb 1916.

⁷³ I. Š. [I. ŠKREBLIN], »Veliki prijatelj omladine«, *Nedjelja*, XII/1940., br. 51-52, 25. XII. 1940., 4.

⁷⁴ *Isto*.

⁷⁵ *Isto*.

⁷⁶ »† Mons dr. Fran Barac«, *Gospina krunica* (Zagreb), XXV/1940., br. 12, 373.

⁷⁷ *Isto*.

⁷⁸ *Isto*.

⁷⁹ Usp. Fran BARAC, *O modernoj katoličkoj apologetici*, Požega 1907.

ZAKLJUČNO RAZMATRANJE

Gotovo svi članci napisani u povodu smrti mons. dr. Frana Barca donose osnovne podatke iz njegova života. Većina nekrologa napisana je u rujnu 1940. godine, a u pristupu se razlikuju prema tome je li težište stavljeno na crkveno, pedagoško i znanstveno, humanitarno ili pak političko djelovanje dr. Barca. Iz nekrologa, u kojima su ukratko navedeni najvažniji elementi Barčeva plodnog djelovanja, vidljivo je da je on u očima javnosti uživao ugled i poštovanje. Mnogi suvremenici i suradnici su visoko cijenili njegov doprinos na crkvenom, pedagoškom, znanstvenom i političkom području. Prožimanje tih sfera je kod Barca višeslojno, a to jasno govori o njegovoj golemoj životnoj energiji i raznovrsnim sposobnostima. Uistinu je Barac pokazao zavidan stupanj upornosti, borbenosti i osobne hrabrosti da, unatoč nizu prepreka (zdravstvenih, političkih i drugih), ostane dosljedan u nastojanjima da ideje i uvjerenja za koje se zalagao provede u djelo. Naravno, pojedine patetične ocjene ili pak (ne)kritički izrečeni sud, na koji se mjestimično može naići, ne treba doslovno shvatiti. Nekrolozi imaju određenu subjektivnu crtu te predstavljaju osobna sjećanja na učitelja, prijatelja i suradnika. Cilj tih prikaza nije bio, kako su njihovi autori napomenuli, davanje krajnjih i konačnih ocjena djelovanja dr. Barca.

SUMMARY

Fran Barac (1872-1940) was priest, theologian and politician. Barac was professor at the Faculty of Theology (from 1910 to 1938), dean of the Faculty of Theology (1913/1914 and 1922/1923) and head of the University of Zagreb (1915/1916). He was involved in the cultural and educational work. In the ecclesiastical life of Croatia Barac was an important factor, because he was involved in the work of Croatian Divinity Academy (*Hrvatska Bogoslovska Akademija*), and the archdiocesan seminary, and played an important role in the development of Catholic press in Croatia. Barac was a Pope's chamberlain, canon and monsignor. His political activity is very important. During the war from 1914 to 1918, he was a partisan of the party *Starčevićeva Stranka prava* (Starčević Party of Right). Fran Barac also maintained relations with political organizations *Jugoslavenski Odbor* (Yugoslav Committee) and *Srpski presbiri* (Serbian Press-Bureau). Also, he was a member of the *Hrvatska Zajednica* (Croatian Union) and member of the parliament of the *Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca* (Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes). From 1925 to 1929, Barac was a member of the party *Hrvatska federalistička seljačka stranka* (Croatian Federal Peasant Party). He fought for the equality of Croatian national interests and the democratization of political life. A large number of newspapers and journals published necrologies on the occasion of Barac's death. His life and work has been described relatively in detail. Several necrologies were of great importance, because they tell us about unknown facts of Barac's work.

POZNOBRONASTODOBNI JEZIČASTOROČAJNI SRP IZ VELIKEGA BUKOVCA

LATE BRONZE AGE SICKLE FROM VELIKI BUKOVEC

Mag. sc. Primož Pavlin

Inštitut za arheologijo ZRC SAZU

Novi trg 2

SI-1000 Ljubljana

Republika Slovenija

primoz.pavlin@zrc-sazu.si

Primljeno / Received: 1. 4. 2006.

Prihvaćeno / Accepted: 20. 4. 2006.

Rad ima dvije pozitivne recenzije.

UDK/UDC 572.781 (497.5)

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

IZVLEČEK

V članku je obravnavan srp, ki so ga našli pri kopanju peska ob Dravi pri Velikem Bukovcu. Na podlagi analogij je datiran v mlajšo žarnogrobiščno dobo (Ha B1) oz. v depojski horizont Hajdúböszörmény (Miljana). Koncentracija depojev s podobnimi srpi kaže na njihov izvor v srednjem Potisju.

Ključne besede: Hrvaška, Podravina, Drava, pozna bronasta doba, mlajša žarnogrobiščna doba, srp

Key words: Croatia, river Drava, Late Bronze Age, Urnfield culture, sickle

NAJDIŠČNE OKOLIŠČINE IN OPIS

Pri kopanju peska ob Dravi pri Velikem Bukovcu, so neznanega leta našli bronast jezičastoročajni srp. Leta 1999 ga je Gradske-mu muzeju v Varaždinu poklonil Krešo Filippec. V zbirko Arheološkega oddelka GMV je bil uveden pod inv. št. A 6520.

Srp (*sl. I: 1a, 1b*) je ohranjen praktično v celoti. Ulit je bil v dvodelnem kalupu, mesto ulivanja je na izrastku. Na ročaju ima tri rebra. Notranje (levo) in srednje ročajno rebro tekoče preideta v rezilni rebri, ki tečeta vzporedno s hrbtnim rebrom. Pred konico srpa zavijeta v hrbtno rebro. Srednje ročajno rebro je nad trikotno izrezano osnovo ročaja razcepljeno. Zunanje (desno) ročajno rebro tekoče preide v hrbtno rebro. Notranje in zunanje rebro, ki sta širši in višji od srednjega rebra, sta okrašeni s poševnimi zarezi; prav tako tudi začetek hrbtnega rebra nad izrastkom. Dolžina (pravokotnica od konice do zunanje rebra): 16

CIRCUMSTANCES OF THE FIND AND DESCRIPTION

A bronze sickle with tongue-shaped handle was found while digging for sand at river Drava near Veliki Bukovec some unknown year. Krešo Filippec donated it to the »Gradski muzej« (City Museum) in Varaždin, Croatia in 1999. It carries the inventory number A 6520 in the Department of Archaeology at GMV.

The sickle (*fig. I: 1a, 1b*) is almost entirely preserved. It was cast in a two-part mould; the casting hole was positioned on the outgrowth. Three ribs are on the handle. The inner (left) and central handle rib stem into blade ribs that run parallel to the back rib. They curve into the back rib just before the tip of the sickle. The central handle rib splits in two above the triangularly cut out handle base. The outer (right) handle rib forms into the back rib. The inner and outer ribs, which are wider and higher than the central rib, are decorated with slanting inci-

cm; višina (pravokotnica od osnove ročaja do vrha hrbta): 10,3 cm; širina ročaja: 2,4 cm; teža 97 g.

ČASOVNA OPREDELITEV

Najboljše primerjave za srp iz Velikega Bukovca najdemo v depojih Bingula-Divoš¹ (*sl. 1: 2*), Špálnaca II² (*sl. 1: 3*) in Nádudvar-Halomzug³ (*sl. 1: 4*).

Zelo blizu navedenim primerkom sta tudi srpa iz depojev Polgár-Folyás-Szilmeg⁴ (*sl. 1: 5*) in Tiszakarád II⁵ (*sl. 1: 6*). Oba imata na ročaju še poševna rebra, ki pri prvem tvorijo okras smrekove vejice, pri drugem pa črko X. Poleg poteka rezilnih in hrbtnih reber sta vsem srpom skupna še trikotno izrezana osnova ročaja in mesto ulivanja, ki je na izrastku.

Depo Bingula-Divoš je datiran v fazo oz. horizont II,⁶ depo Špálnaca II v sočasno stopnjo Suseni (Ha A1).⁷ Depoji Nádudvar-Halomzug, Polgár-Folyás-Szilmeg in Tiszakarád II so mlajši, datirani so v horizont Hajdúböszörmény (Ha B1).⁸

Srpa iz starejših depojev sta večja od srpov iz mlajših. Njuni višini sta 12,4 in 12,6 cm, širini ročajev pa 3 in 2,6 cm. Višina srpov iz mlajših depojev se giblje med 7,8 in 10 cm, širina ročaja

sions; the beginning part of the back rib has the same decoration above the outgrowth. The length (perpendicular from the tip to the outer rib) measures 16 cm; the height (perpendicular from the handle base to the top of the back) measures 10.3 cm; the width of the handle measures 2.4 cm; the weight is 97 g.

CHRONOLOGICAL CLASSIFICATION

The best analogies for the sickle from Veliki Bukovec are found in the hoards from Bingula-Divoš¹ (*fig. 1: 2*), Špálnaca II² (*fig. 1: 3*) and Nádudvar-Halomzug³ (*fig. 1: 4*).

The two sickles from the Polgár-Folyás-Szilmeg⁴ (*fig. 1: 5*) and Tiszakarád II⁵ (*fig. 1: 6*) hoards are also very similar to the above-mentioned examples. Both have additional slanted ribs on their handle; they form a pine branch decoration on the former example and the letter X on the latter. In addition to the course of the blade and back ribs, all sickles share a triangularly cut out handle base in common, as well as a casting point positioned on the outgrowth.

The Bingula-Divoš hoard dates to the phase or horizon II,⁶ while the Špálnaca II hoard dates to the contemporary Suseni level (Ha A1).⁷ The Nádudvar-Halomzug, Polgár-Folyás-Szilmeg and Tiszakarád II hoards are younger and they are attributed to the Hajdúböszörmény horizon (Ha B1).⁸

The two sickles from the earlier hoards are larger than those that were found in the later hoards. Their heights are 12.4 and 12.6 cm; the widths of the handles measure 3 and 2.6 cm. The heights of the sickles from the later hoards range

¹ Vinski Gasparini 1973, 177, t. 84-87.

² Petrescu-Dîmbovița 1978, 127 ss, t. 140B-158; Zsigmond 1888, 10 ss, t. 1-6.

³ Mozsolics 2000, 57 ss, t. 56-60.

⁴ Mozsolics 1967, U 16; Mozsolics 2000, 66, t. 74, 75.

⁵ Mozsolics 2000, 85, t. 108.

⁶ Vinski Gasparini 1973, 177; Garašanin 1983, 694.

⁷ Petrescu-Dîmbovița 1978, 127 ss.

⁸ Mozsolics 2000, 57 ss, 66, 85.

¹ Vinski Gasparini 1973, 177, t. 84-87.

² Petrescu-Dîmbovița 1978, 127 ss, t. 140B-158; Zsigmond 1888, 10 ss, t. 1-6.

³ Mozsolics 2000, 57 ss, t. 56-60.

⁴ Mozsolics 1967, U 16; Mozsolics 2000, 66, t. 74, 75.

⁵ Mozsolics 2000, 85, t. 108.

⁶ Vinski Gasparini 1973, 177; Garašanin 1983, 694.

⁷ Petrescu-Dîmbovița 1978, 127 ss.

⁸ Mozsolics 2000, 57 ss, 66, 85.

med 1,8 in 2,3 cm. Po dimenzijah je torej srp iz Velikega Bukovca bližje mlajšim primerkom. Podatek o teži je znan samo za srp iz depoja Bingula-Divoš - 219 g;⁹ torej je več kot dvakrat težji od srpa iz Velikega Bukovca (97 g).

Enak potek ročajnih in hrbtnih reber, nizko razcepljeno srednje rebro ter mesto ulivanja na izrastku so tudi na srpu iz depoja Márok¹⁰ (sl. 1: 7), ki pa ima vbočeno osnovo ročaja. Na srpih iz depojev Uioara de Sus¹¹ (sl. 1: 8) in Draßburg¹² (sl. 1: 9) je osnova ročaja ravna, pri slednjem je mesto ulivanja je na hrbtu. Depoji so sočasni, datirani so v horizont Kurd oz. stopnjo Suseni oz. Ha A 1. Tudi ti srpi so večji od srpov iz mlajših depojev - njihova višina se giblje od 11,4 do 13 cm, širina ročaja pa od 2,7 do 2,8 cm. Podatki o težah niso znani.

Na osnovi zgoraj povedanega, predlagam datacijo srpa iz Velikega Bukovca v mlajšo žarnogrobiščno dobo (Ha B1) oz. v depojski horizont Hajdúböszörmény (= horizont Miljana).

RAZPROSTRANJENOST

Na karti razprostranjenosti (sl. 2) so obravnavani srpi razširjeni praktično po celi Panonski kotlini. Pomenljiva je koncentracija mlajših depojev, ki vsebujejo manjše srpe s trikotno izrezano osnovo (Nádudvar-Halomzug, Polgár-Folyás-Szilmege, Tiszakarád II) v srednjem Potisju, ki kaže na poreklo srpa iz Velikega Bukovca.

ZAHVALE

Darku Periši se zahvaljujem za prve informacije o srpu, Marini Šimek za detaljne podatke, Ljerki Šimunić za dovoljenje za objavo, Dragici Knific Lunder za risbo srpa in Dragu Valohu za pripravo slik.

between 7.8 and 10 cm; the width of the handles measure between 1.8 and 2.3 cm. According to its dimensions, the Veliki Bukovec sickle is more similar to the later examples. The weight datum is only known for the sickle from Bingula-Divoš hoard - 219 g;⁹ it is more than twice heavier than sickle from Veliki Bukovec (97 g).

The sickle from the Márok¹⁰ (fig. 1: 7) hoard also have this same type of handle and back ribs, a low split central rib and a casting hole on the outgrowth; however, the handle base is concave. The sickles from the Uioara de Sus¹¹ (fig. 1: 8) and Draßburg¹² (fig. 1: 9) hoards have handle bases that are straight. The casting point of the Draßburg sickle is on its back. These hoards are all contemporary with each other, dated to the Kurd horizon or the Suseni level or Ha A1. These sickles, with the exception of the example from the Uioara de Sus hoard, are also larger than the sickles from the later hoards - their heights measure between more than 11.4 and 13 cm, and the handle widths measure between 2.7 and 2.8 cm. The weight data are not known.

On the basis of above-said I suggest a dating of the sickle from Veliki Bukovec to the late bronze age Hajdúböszörmény horizon (= Miljana horizon).

DISTRIBUTION

The distribution map (fig. 2) incorporates all sickles distributed practically throughout the entire Pannonian basin. The concentration of later hoards in the central Tisa region (Nádudvar-Halomzug, Polgár-Folyás-Szilmege, Tiszakarád II), with smaller sickles having triangular cut out bases, is also significant and indicates the origin of the sickle from Veliki Bukovec.

Translation: Rachel Novšak

⁹ Vasić 1994, 33.

¹⁰ Mozsolics 1985, 146 ss, t. 90-95.

¹¹ Petrescu-Dîmbovița 1978, 132 ss, t. 160E-209A.

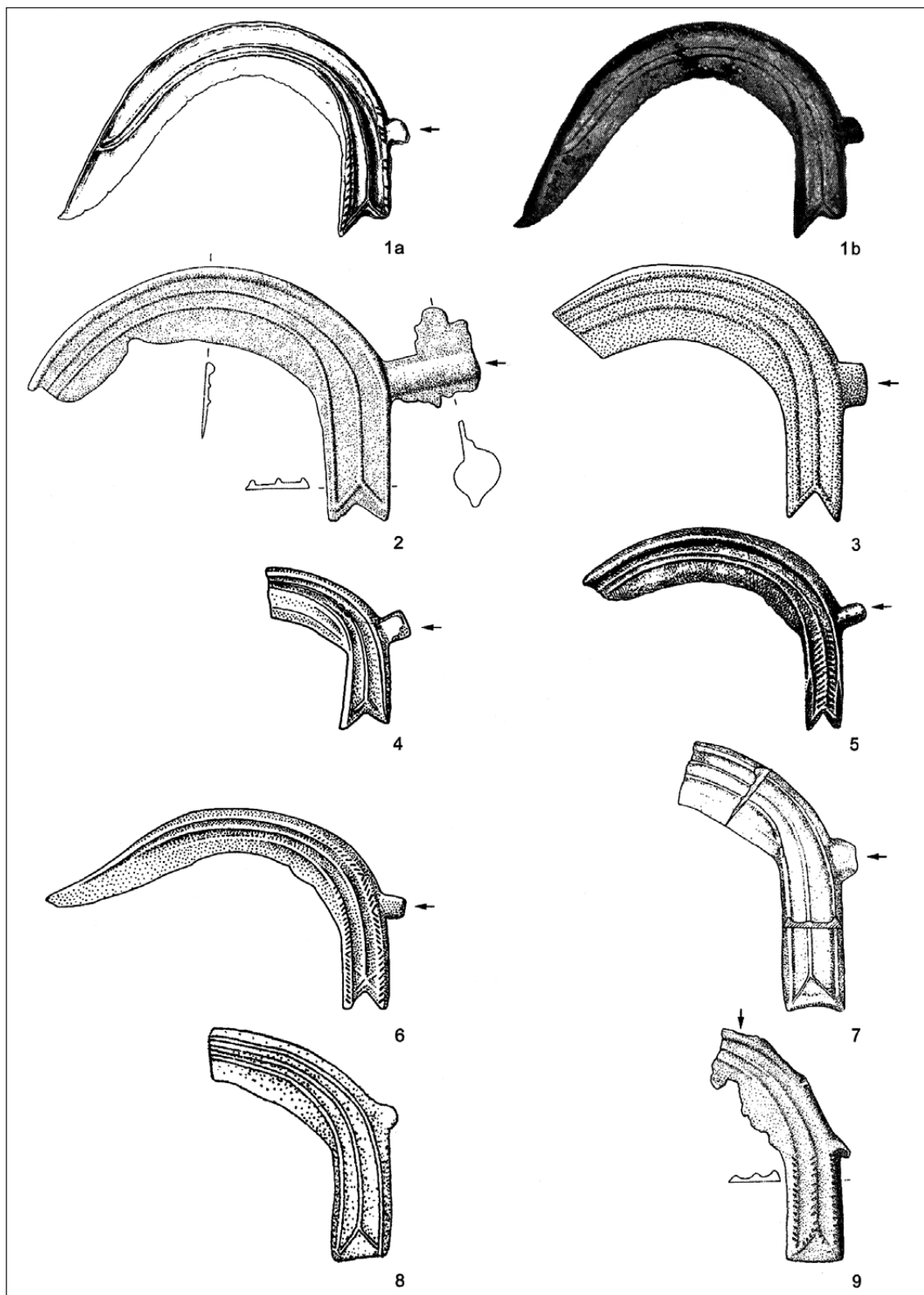
¹² Pittioni 1954, 411, sl. 285, 286.

⁹ Vasić 1994, 33.

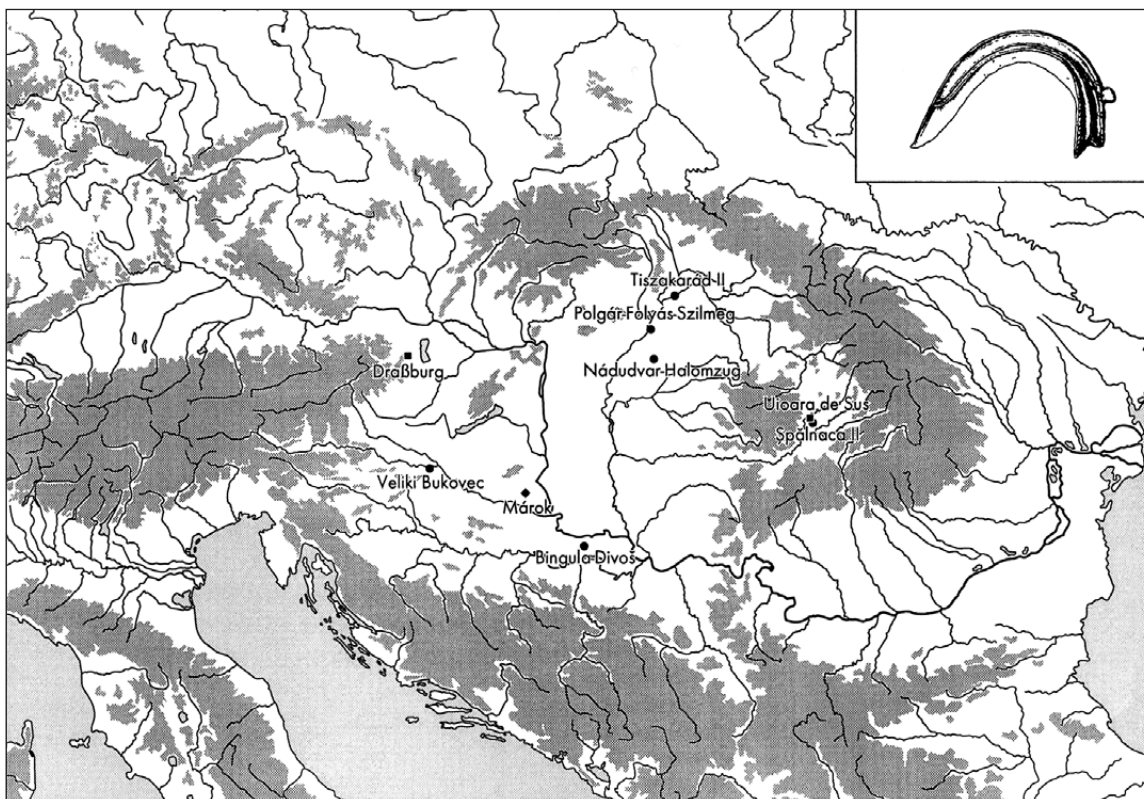
¹⁰ Mozsolics 1985, 146 ss, t. 90-95.

¹¹ Petrescu-Dîmbovița 1978, 132 ss, t. 160E-209A.

¹² Pittioni 1954, 411, sl. 285, 286.

Slika / Figure 1: 1a, b Veliki Bukovec (fotografija / photograph: Arhiv Gradskog muzeja Varaždin; foto / photo: Davor Putar), 2 Bingula-Divoš (po / after Vasić 1994, t. 16: 206), 3 Špálnaca II (po / after Petrescu-Dîmbovita 1978, t. 146: 232), 4 Nádudvar-Halomzug (po / after Mozsolics 2000, t. 57: 20), 5 Polgár-Folyás-Szilmege (po / after Mozsolics 1967, U 16/2: 19), 6 Tiszakarád II (po / after Mozsolics 2000, t. 108: 1); 7 Márok (po / after Mozsolics 1985, t. 94: 3), 8 Uioara de Sus (po / after Petrescu-Dîmbovita 1977, t. 236: 8), 9 Draßburg (po / after Primas 1986, t. 31: 537). M. / Scale = 1:3.

Slika / Figure 2: Karta razprostranjenosti / Distribution map. • trikotno izrezana osnova ročaja / triangularly cut out handle base, ♦ vbočena osnova ročaja / concave handle base, ■ ravna osnova ročaja / straight handle base.

LITERATURA

- GARAŠANIN, M. 1983, Ostave perioda polja sa urnama u jugoistočnoj Panoniji i sjevernoj Srbiji. - V: *Praistorija jugoslavenskih zemalja* 4, 685 ss, Sarajevo.
- MOZSOLICS, A. 1967, *Spätbronzezeitliche Depottfunde aus Ungarn*. - Inventaria Archaeologica. Ungarn 2, U 9 - U 18 und Einzelfund.
- MOZSOLICS, A. 1985, *Bronzefunde aus Ungarn. Depottfundhorizonte von Aranyos, Kurd und Gyermely*. - Budapest.
- MOZSOLICS, A. 2000, *Bronzefunde aus Ungarn. Depottfundhorizonte Hajdúböszörmény, Románd und Bükkzentlászló*. - Prähistorische Archäologie in Südosteuropa 17.
- PETRESCU-DÎMBOVIȚA, M. 1977, *Depozitele de bronzuri din România*. - Biblioteca de arheologie 30.
- PETRESCU-DÎMBOVIȚA, M. 1978, *Die Sicheln in Rumänien mit Corpus der jung- und spätbronzezeitlichen Horte Rumäniens*. - Prähistorische Bronzefunde 18/1.
- PITTIONI, R. 1954, *Urgeschichte des österreichischen Raumes*. - Wien.
- PRIMAS, M. 1986, *Die Sicheln in Mitteleuropa 1. (Österreich, Schweiz, Süddeutschland)*. - Prähistorische Bronzefunde 18/2.
- VASIĆ, R. 1994, *Die Sicheln im Zentralbalkan (Vojvodina, Serbien, Kosovo und Mazedonien)*. - Prähistorische Bronzefunde 18/5.
- VINSKI-GASPARINI, K. 1973, *Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj*. - Monografije 1.
- ZSIGMOND, R. 1888, *Az ispánlaki bronzlelet*. - *Archaeologiai értesítő* 8, 10 ss.

PÉCS, A HISTORICALLY CHANGING MULTICULTURAL CITY PEČUH, POVIJESNE PROMJENE MULTIKULTURNOG GRADA

Dr. sc. Zoltán Hajdú

Centre for Regional Studies
of Hungarian Scientific Academy, Pécs
hajdu@rkk.hu

Primljeno / Received: 8. 3. 2006.

Prihvaćeno / Accepted: 20. 4. 2006.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

UDK/UDC 061.22 (497.5)

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

SUMMARY

The two-thousand-year history of Pécs is in many respects the history of the change of the political power, and also the history of the co-existence and interaction, sometimes opposition of the (ethnic, linguistic and religious) differences. Pécs has its »multi-character« in its past, which can be a basis on which the town can successfully join in the globalization and European unionalisation process.

Key words: Pécs, multicultural city, geography, political power, history

Ključne riječi: Pečuh, multikulturni grad, geografija, politička moć, povijest

INTRODUCTION

Among all Hungarian cities, Pécs has one of the most versatile physical geographical environments. The city is situated at the meeting point of three physical geographical units (the Mecsek Mountains, the Pécs Plain and the Baranya Hill Ridge). The built-in area of Pécs is located between 120 and 400 metres above sea level. The highest elevations of its administrative area are the Tubes (612 m) and the Misina peaks (534 m).

Pécs, one of the oldest settlements in Hungary, was born and evolved in this versatile, dynamic geographical environment. The archaeological researches have revealed a six-thousand-year, almost uninterrupted history of settlement. The »urban history« of Pécs goes back to approximately 2 000 years.

Multiculturalism is one of the most complex social science categories, its interpretation is varied in content. In our opinion, multiculturalism at settlement level can be interpreted as the experience of the differences of other groups that live in the town and show different (ethnic, linguistic, religious, residential, cultural) characteristic features. Also, beyond the experience of these differences, multiculturalism can be comprehended as a kind of definition and acceptance of a certain unit of a community.

During the changing historical times of Hungary, a characteristic feature of Pécs was the fact that in the longest periods of the history of the city, the population was versatile ethnically, and the different ethnic groups carried and created special economic, settlement and cultural characters.

In course of history, several attempts were made to »homogenise« the population of Pécs, but the success of these attempts was relative, Pécs succeeded in preserving its historical character, the universal and surviving multicultural features.

The city is facing new challenges now, and these challenges assess its historical characteristics and its possibilities in a different way. Pécs is a multicultural European city not only in its past but also in its present, and this European character is expected to strengthen in the future.

A TWO-THOUSAND-YEAR OLD CITY, WITH MANY DIFFERENT NAMES

The name of the town has changed several times during the storms of history. The first known name, Sopianae was given by the Romans (who probably took it over from the Celtic name *Su-pia, Sopia*), and since then Pécs has been one of the Hungarian towns with the largest number of names in the course of history. Even today, Pécs has four known names.

In Pécs and its surroundings, the different cultures left behind special archaeological findings. From the Bronze Age (2 000 B.C.), Thracians, Illyrians and Celts (Pannons) inhabited this region. The Celtic settlement, which was constructed of wood, gradually became the region of the high culture after the Roman conquest (1st century A.D.). The city became the administrative, economic, cultic and cultural centre of the Roman province. Infrastructure was fairly developed in the town and its surroundings: paved roads, water pipes, floor heating. In this period Pécs became one of the early centres of Christianity in Central Europe.

Starting from the 4th century A.D., the city of Pécs was exposed to external attacks. In 433, the Huns acquired Pécs and its surroundings, and the major part of the Roman population left the city, together with the receding legions. In the period of the Great Invasions, several peoples left their marks on the history of the city. In 453, the Gepidas (who have Germanic origins) took over the reign from the Huns. Later the Eastern Goths and the Longobards ruled in this region. In 568-796, Pécs belonged to the Avars, whose rule was broken by Charles the Great.

The Slavic prince called Pribina annexed Pécs to the Primateship of Salzburg. In the official documents the town had the names *Quinque Basilicae*, *Quinque Aecclesiae*, its Slavic name was *Pet Crkve*.

During the Hungarian Conquest (896), the city was conquered by the Hungarians in 899. After the foundation of the Hungarian State, the city became one of the ten episcopal sees. The episcopal cathedral was practically built on top of the ancient Christian churches and crypts. The landlord of the city was the bishop for centuries. The Southern border of Pécs Episcopate reached Sava river.

In a document from 1093, the first Hungarian name of the city can be read: *Peuche*. After several modifications (*Pechy, Peech, Pecz*), later the present version, *Pécs* became constant. The construction of the city walls was started in 1241, after the Tartar Invasion. The area of the medieval Pécs within the city walls was one of the biggest in Hungary.

In 1367, Louis the Great founded the first Hungarian university in Pécs, with the permission of Pope Urban. The university was organised on the Bolognese example, and the text of the founding document was almost the same as that of the University of Vienna. Researchers assume that the university functioned until the 1460's. Pécs was one of the intellectual capitals of the medieval Hungary, and it was awarded the title »*urbs insignior*«. Pécs became the »citadel« of the Hungarian humanism. The first public library of Hungary was opened here in 1440.

For the end on classical medieval epoch Pécs turned to be the economic, cultural, religious and partly administrative centre of South Transdanubia. It was the biggest city in the wider region of Drava Valley.

In 1544, the Turks occupied the city, and this occupation lasted for 143 years. The most important remains of the Turkish architecture in Hungary can be found in Pécs. This was the first time when Pécs became a multi-ethnic, multi-religious and multicultural city for a longer period of time. Besides the Turkish troops, different ethnic groups from the Balkan Peninsula moved in Pécs (Serbs, Bosnians, Croats). The number and proportion of the Hungarian population decreased to a large extent. The population of the Turkish Pécs in its heyday ranged from 6 000 to 10 000 people, according to estimates based on different registers.

During the Turkish rule, the reformation of the Hungarian population took place. The Presbyterian, Evangelical and Unitarian religions all appeared in Pécs. Sharp oppositions took place both within the Protestant churches, and between the Protestants and the Roman Catholics.

The coalition led by the Habsburgs (who were also the rulers of Hungary) reoccupied the city from the Turks in 1686. After the reoccupation, 4 000 inhabitants, who were considered as Turks, were allowed to move to the Turkish territories, and 800 of them became war prisoners. Despite this fact, the registrations later still mentioned a considerable number of Mohammedan population in the city of Pécs.

After the reconquest, Germans started to settle down in Pécs, and their settling down was consciously promoted. Pécs became a Catholic town with a German majority for a short while, under the name »*Fünfkirchen*«. In 1692, the Bishop swore the citizens of Pécs that they would not let anybody who is not Catholic by religion settle down within the city walls. (Later the strive for a Catholic homogeneity became less severe, but Pécs continued to be a town with Roman Catholic majority.) In 1694, the Jesuits opened a grammar school in Pécs, and the reorganisation of the Church institutions began.

Pécs was supervised by the Austrian military government for a long time, later by the Royal Chamber. In 1703, the old landlord, the bishop of Pécs took over. The public administration of Pécs was managed in three languages (Hungarian, German, Croatian) for a century. In 1780 Pécs became a free royal town, which meant a direct connection to the central administration, creating the possibilities of an independent development.

During the 18th century, the inner parts of Pécs became a genuine baroque town, as a consequence of the significant church and civil constructions. The city was divided into three parts which were relatively well separated on ethnic grounds (Hungarian, German and Croatian district). Among the geographical names of the city of Pécs we still find a large number of live German and Croatian specifications.

In 1770, the large-scale mining of black coal was started in the village called Vasas, now part of the administrative area of Pécs. In the following 200 years, coal mining was one of the determining bases of the development and socio-economic transformation of Pécs and its surroundings. In connection with the mining, a large number of Czech, Moravian and German ethnic groups settled down in Pécs and its environs.

In 1816, Pécs was completely Roman Catholic by religion (99.3%), ethnically it had a triple division (Hungarians 37.3%, Croats 31.7% and Germans 31%). It was natural among the citizens of Pécs to speak all three languages.

A theatre began to work in German language in 1800, by the foundation of a German language theatrical company. Gradually the possibility of theatre performances in Hungarian language became a reality, too. The first Pécs theatre constructed of stone was built in 1839. The last performance in German language took place in 1876, then the council of Pécs made a decision that theatre performances in the city could only be made in Hungarian language.

In 1848, the first German language daily newspaper, the »*Fünfkirchen Zeitung*« was published in Pécs. The newspaper had a short annex in Hungarian language. Hungarian language

gradually became the press language. From the 1870's, daily papers were only published in Hungarian in Pécs, but the publishing of books and religious services still took place in German language too.

By the 1870's, Hungarian language became dominant in Pécs and its environs, also, the leadership of the city (some of whom were German by ethnic origin) pressed the official use of the Hungarian language. Nevertheless Pécs never became a completely monolingual town in the later periods of time, either.

Based on the coal mining around Pécs, from the middle of the 19th century, a significant, modern industrial area with different sectors of economy was built on the Eastern and Southern edge of the city. Because of the large number of immigrating workers, the rate of those who had been born in Pécs fell back to 50%. The special districts, colonies of the craftsmen and the less qualified workers appeared.

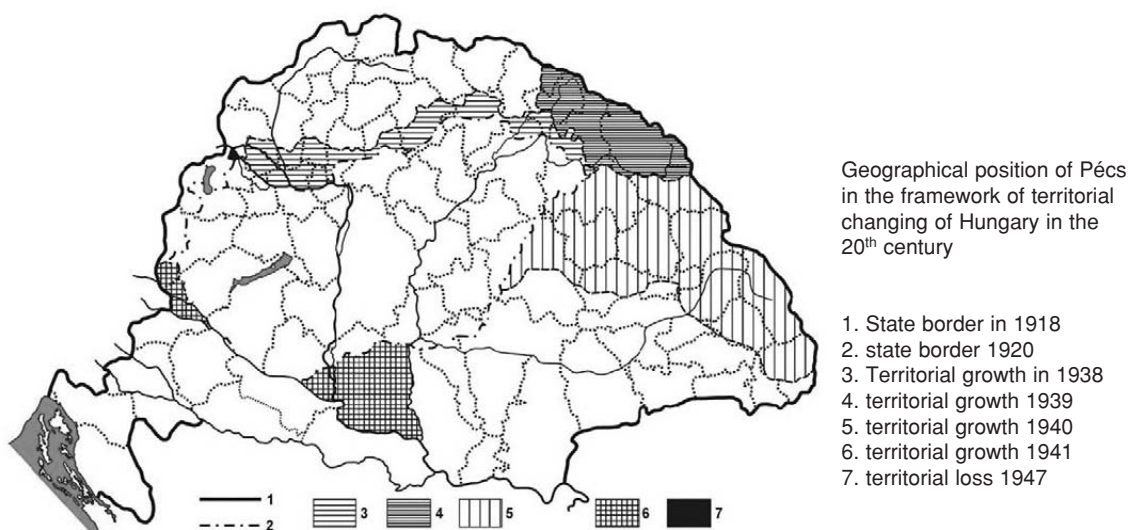
THE TRANSITIONS AND TRANSFORMATIONS OF PÉCS IN THE 20TH CENTURY

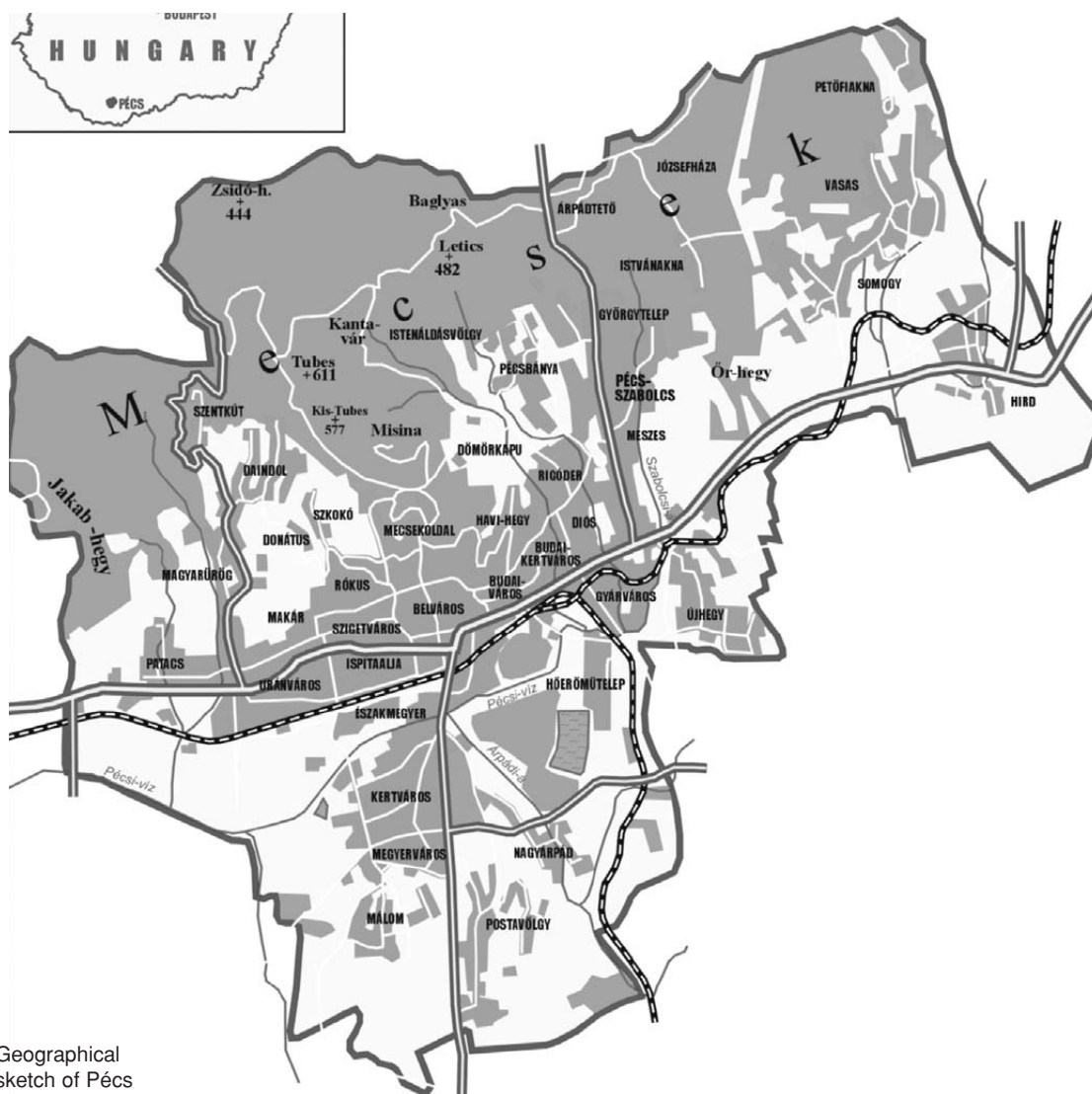
In the beginning of the century Pécs was one of the dynamically developing Hungarian towns. In the territorial structure of the Historical Hungary (Fig. 1.) Pécs was one of the cities focusing for Croatian connection.

In 1900, 43 982 people lived in the 71 km² administrative area of Pécs. (The administrative area of Pécs gradually increased, 10 surrounding villages were annexed to the town, making the present 162 km² territory.) The overwhelming majority of the population was Hungarian by mother tongue (33 000), the most significant ethnic group were the Germans (7 200 people), the number of Croats was 644. The number of foreign citizens living in Pécs exceeded 2 000.

The religious breakdown of the city was characterised by a Roman Catholic majority (33 000 people), the second largest congregation were the Israelites (3 911 persons). The different Protestant churches did not play a significant role in the life of Pécs.

Pécs was among those Hungarian towns that were small in area and had a high population density. The density of the population was just over 502 persons per km². From 1892, the water supply of the city was built out and the construction of the sewerage system in the inner city started, too. In 1913, the network of tram lines was constructed in Pécs and new factories were founded (a tobacco factory and a brewery). In other words, Pécs was modernised in all respects.

Geographical sketch of Pécs

In the circle of the citizens of Pécs, a special differentiation between »us« (with the local expression, the so-called »tüke«) and »them« (the immigrants) appeared. Those citizens were considered as »tüke« who had been born within the city and had their own vineyards on the side of the mountain. The local civil self-consciousness and mentality strengthened, and simultaneously, the differences among the districts of the town according to the income levels of the different layers appeared (rich and poor districts).

The external connections of Pécs were strongly orientated towards the South. In the early 20th century serious economic and cultural political debates went on about the vocation of Pécs to civilise the Balkans. The economy of the town was strongly connected to the markets in Croatia, and in a wider sense for the Balkan Peninsula.

After the defeat in World War I, Pécs was occupied by Serb troops. The Serb invaders attempted to annex Pécs and its environs to the Serb-Croatian-Slovenian Kingdom or to make it an independent state. Only in August 1921 became Pécs subject to Hungarian supervision again.

In the period between the two world wars, the dynamism of the former economic development stopped. The new country borders cut Pécs from its traditional markets, and most of the cultural connections ceased to exist, too. The immigration to the city increased, however, and in 1930 only 36% of the population of Pécs were born in the town.

In 1923 Pécs became a university town again, by giving home to the fleeing University of Pozsony (the now Bratislava). The cultural institutions of Pécs developed more rapidly in this period than any other sector. It was set as an objective of the cultural policy that Pécs should become the »Hungarian Heidelberg«.

In the second half of the 1930, the relationship between a minor, but very aggressive part of the German ethnic population of Pécs (the Volksbund), and the Hungarian population and the city became very tense. The majority of the Germans remained loyal to the Hungarian state, in fact, some of them were active participants in the movement called »Loyalty to the Motherland«, which resisted fascism and the imperial German efforts.

At the census of 1941, the population of Pécs was 73 000 people. The ethnic composition of the town was dominated by the Hungarians, 68000 people considered themselves Hungarian and 3 600 German. The absolute majority of the Roman Catholics continued (61 000 persons). The biggest change in the breakdown by religion was the fact that the Reformats became the second largest ethnic community (5 041 people), while the Israelites were only the third in the order with their congregation of 3 500 believers. The territorial separation of the ethnic and religious groups in the city continued.

The Soviet and Bulgarian armies took over Pécs without fights in the autumn of 1944. Pécs suffered practically no material damages during the war, but the human resources of the town were significantly changed and destroyed by the war. The Jewish population of Pécs was transported by the Germans and the majority of them were annihilated (by 1949, only 711 persons were Jewish by religion in Pécs), and after the war, the major part of the German ethnic population was deported to Germany.

Following the Communist turn in 1947, the civil society of Pécs was completely destroyed by the nationalisations and deportations. From the very beginning of the state socialist era, the intensive development of coal mining started, as did industrialisation built on coal and the large scale construction of flats and housing estates in the part of the town called Meszes. The social composition of Pécs changed to an extent never experienced before. The economic and political decisions and the direct political interventions slowly turned Pécs into a »socialist town«, the town of the immigrant industrial workers, especially after uranium mining was started in the mid-1950's.

On the Western edge of the town, the district called »Uranium City« was built from the late 1950's, as a housing estate mostly for miners. Later, from the early 1970's, the so-called »Garden City« was built in the Southern territory of Pécs. The social composition of the latter was less homogeneous.

MULTICULTURALISM IN PÉCS IN THE PERIOD OF SYSTEMIC CHANGE

On 1st January 1990, the administrative area of Pécs was 162 km², its population 170 000 people. The population of the town has been decreasing, population of the city in 2005 was 157 000. In the administrative area of Pécs, built up areas are dominant, although the traces of the former administrative unifications can still be seen, there are still several separate districts which have not integrated into the town yet (Fig. 2.).

The districts of different character (inner city - suburbs, industrialised parts - agrarian parts, densely built up housing estates - one-family house zones, poor districts - well-off areas etc.) represent different lifestyles, although it is much too early to talk about a complete homogenisation within the individual parts of Pécs. Especially in the Eastern districts of Pécs, in the former coal mining areas, the concentration of the Gypsy ethnic population has accelerated, and in some blocks of flats the segregation of the poor, partly unemployed, backward layers has started.

The former economic structure of the town got into a crisis at the time of the systemic change, coal mines were closed down (with the exception of the opencast mines), uranium mining was also stopped. The town had to get used to mass unemployment. After the reductions in the former socialist large-scale industry, the university became the largest employer in Pécs. The University of Pécs may play a significant role not only in the employment but also in shaping the future prospects and opportunities of Pécs.

Pécs has not lost its ethnic traditions, ethnic groups have not disappeared completely. In compliance with the Act on National and Ethnic Minorities, passed in 1993, ethnic self-governments could be organised. In 1997, the following ethnic minorities had sub-municipal self-governments in Pécs: the Bulgarians, the Gypsies, the Croats, the Germans and the Serbs.

The largest ethnic minority in Pécs are still the Gypsies. As the belonging to any ethnic minority is a private affair, there are no »absolutely official data concerning the number of Gypsies living in Pécs«. Different organs talk about different numbers (5 000 - 12 000 people). During the researches on the ethnic minorities, the number of Gypsies living in Pécs has not been defined in a way accepted by the society.

Pécs is the educational and cultural centre of the German population of South Transdanubia. The Regional and Ethnic Minority Editorial of the Hungarian Radio Company operates here, where regional and national programmes are made by the staff of the editorial who are German ethnically, and so does the Regional Studio of the Hungarian Television Company, which also makes and broadcasts German ethnic minority programmes. The Lenau House is the cultural and educational centre of the German ethnic population in the region. Honorary consulates of Germany and Austria work in the town.

Pécs is also the centre of the Croatian minority living in South Transdanubia. A considerable part of the educational, cultural and political institutions of the Croatian minority work in Pécs. The central radio and television operates a regional Croatian editorial and broadcasts programmes in Croatian language. One of the cultural characteristics of Pécs is the independent, Croatian speaking theatre. The Republic of Croatia has a consulate in Pécs.

SAŽETAK

Dvije tisuće godina povijesti Pečuha u mnogočemu predstavlja povijest promjena političkih snaga, ali i povijest suživota i interakcije, ponekad i suprotstavljanja (u nacionalnom, jezičnom i religijskom smislu) tih različitosti. Pečuh u svojoj prošlosti ima »višestruki karakter«, što može biti osnova na kojoj grad može uspješno ući u procese globalizacije i europskog ujedinjenja.

BIBLIOGRAPHY

- BÁNDI G. (ed.) 1979: Baranya megye története az őskortól a honfoglalásig. Pécs, Baranya Megyei Levéltár.
- CSÁNKI D. 1894: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában, Vol. II.. Budapest, MTA. Baranyavármegye, pp. 451-566.
- GYÖRFFY GY.: 1987: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Budapest, Akadémiai Kiadó. Baranyavármegye. pp. 247-409.
- HAJDÚ Z. 2001: Magyarország közigazgatási földrajza. Budapest - Pécs, Dialóg Campus Kiadó.
- KOVACSICS J. (ed.) 1997: Magyarország történeti demográfiája (896-1995). Milecentenáriumi előadások. Budapest, KSH, MTA Demográfiai Bizottsága és Történeti Demográfiai Albizottsága.

PRIKAZI NOVIH KNJIGA I ČASOPISA

REVIEWS OF NEW BOOK, MAGAZINES

JOSIP ROGLIĆ: SABRANA DJELA, I.-V., ZAGREB - SPLIT - ZADAR 2004. - 2005.

Marom Geografskog društva Split, Hrvatskoga geografskog društva Zagreb, Hrvatskog geografskog društva Zadar, Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Sveučilišta u Zadru i izdavačke kuće Meridijani tijekom 2004. i 2005. konačno su tiskana sabrana djela geografa akademika Josipa Roglića. Iako su radovi Josipa Roglića, koji su sada sabrani na jednom mjestu, nastajali od 30-ih do 70-ih godina 20. stoljeća, oni su i danas vrlo aktualni. Roglić je bio filozof geografije koji je toj znanstvenoj disciplini vratio značenje i dignitet najvažnije mosne znanosti između prirodnog i društvenog područja. Njegova saznanja i metode mogu se itekako primijeniti i na geografskom, povijesnom sociološkom i drugim poljima u istraživanju Podravine. Ovdje ćemo samo kratko podastrijeti osnovne informacije o pet izdanih knjiga.

»**Krš i njegovo značenje**« bila je prva knjiga Josipa Roglića iz nove serije sabranih djela. S obzirom na to da je rođen u krševitom Zabiokovlju, Roglić je krški reljef nosio u genima. Njegovim radom je upravo hrvatski krš ušao u svjetsku literaturu i terminologiju. Roglić je krš istražio i objasnio sa svih strana: od genetskih do geomorfoloških.

Druga knjiga nosi naslov »**Geomorfološke teme**« i ima najviše stranica od objavljenih pet (558 stranica). To je i posve logično jer je Roglić najveći dio svojih istraživanja posvetio geomorfologiji i reljefu. U uvodnom dijelu temeljito je obradio koncept i metodologiju geomorfologije, a potom se nižu vrijedni prilozi o glavnim hrvatskim regionalnim cjelinama: jadransko područje, dinarsko područje, geomorfologija kontinentalnog dijela Hrvatske. Iz te knjige i danas mogu učiti i suvremeni geomorfolozi, iako je geografska znanost i na tom polju posljednjih desetljeća ostvarila vrlo važan napredak.

»**Uvod u geografsko poznavanje karata**« treća je knjiga iz serije. Bio je to omiljen kolegij Josipa Roglića koji je plastično prezentirao studentima. Često je znao reći da je »geografija jednako karta, odnosno tko ne poznaje kartu ne može biti geograf«. Iz njegovih skripti o kartografiji i uvoda u geografiju učile su generacije studenata.

Roglićeve omiljene teme o našem primorskom pojasu sabrane su u knjizi »**Jadranske teme**«. On je uvijek naglašavao da je Hrvatska pomorska zemlja te da bez jadranske orijentacije nema napretka naše zemlje. Otuda i njegove ideje o što bržem povezivanju panonske i jadranske Hrvatske. On je prvi ozbiljnije osmislio trase suvremene autoceste Zagreb - Split i nizinske željezničke pruge Zagreb - Rijeka.

Konačno, peta knjiga Rogličevih sabranih djela nosi naslov »**Geografske regije Hrvatske i susjednih zemalja**«. Knjiga nosi i podnaslov »Geografske posebnosti i razvojni procesi«. Roglić je isticao veliku važnost regionalne geografije za ukupni razvoj ove znanosti. U objašnjavanju pojava, procesa, struktura i funkcija u pojedinoj regiji neophodno je upotrijebiti ukupna geografska znanja, dakle i iz prirodnih i iz socijalnih disciplina. U regionalnoj geografiji sreću se sve sintetičke mogućnosti kompleksne i jedinstvene geografije.

Djelo Josipa Roglića (kod kojeg sam imao sreću diplomirati) zasigurno još dugo neće nadmašiti nijedan hrvatski geograf.

Dragutin Feletar

**ZBORNİK ODSJEKA ZA POVIJESNE ZNANOSTI ZAVODA ZA POVIJESNE
I DRUŠTVENE ZNANOSTI HRVATSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI,
VOL. 23, ZAGREB 2005., 354 STR.**

U nakladi Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti objelodanjen je dvadeset i treći svezak *Zbornika Odsjeka za povijesne znanosti* kojim djelatnici Odsjeka obilježavaju 85. godišnjicu rođenja i brojne godine plodne znanstvene djelatnosti profesora Jakova Stipišića, umirovljenog djelatnika Odsjeka. *Zbornik* je koncipiran u tri osnovne cjeline. Prva cjelina počinje kratkim prikazom života i djela Jakova Stipišića kojeg je napisao Ante Gulin. Nakon osvrta na život i rad profesora Stipišića objavljuje se osam radova, od kojih su pet izvorni znanstveni radovi, dva rada uvrštena su u kategoriju prethodno priopćenje i jedan kao pregledni rad. U drugoj cjelini naslovljenoj *Grada* objavljen je samo jedan rad, a posljednja cjelina nosi naslov *Ocjene i prikazi*.

Prvi rad *Zbornika* naslovljen *Madijevci: primjer obitelji dalmatinske gradske elite u desetom i jedanaestom stoljeću* (1.-24.) napisala je Zrinka Nikolić. Autorica u radu prikazuje povijest obitelji Madijevaca koji su bili vodeća obitelj u Zadru, glavnom gradu bizantske teme Dalmacije, od kasnog 10. do kraja 11. stoljeća. Rad počinje kratkim prikazom povijesti obitelji nakon čega autorica ulazi u problematiku obiteljske strukture, politike i odnosa s Crkvom pojedinih članova obitelji. Analizom obiteljske strukture autorica otkriva da Madijevci još nisu formirani kao čvrsto strukturiran plemićki rod kao što su bili oni koji su držali vlast u dalmatinskim gradovima u idućim stoljećima. Na kraju rada na temelju sačuvanih izvora donose se i podaci o ekonomskoj osnovici moći Madijevaca.

Ivan Majnarić u radu *Plemićka obitelj Kučića - prilog poznavanju roda nadinskih Kačića krajem XIV. i tijekom prve polovine XV. stoljeća* (25.-46.) na temelju objavljene i neobjavljene izvorne građe iz Državnog arhiva u Zadru, Arhiva HAZU u Zagrebu i Znanstvene knjižnice u Zadru prikazuje podatke o pripadnicima roda nadinskih Kačića krajem 14. i tijekom prve polovine 15. stoljeća. Kao poticaj za razmatranje autoru je poslužila oporuka Ivana Butka Kučića od plemićkog roda Kačića koju je 1451. sastavio zadarski bilježnik Iohannes de Calcina. Stoga na samom početku rada autor daje pregled historiografije, a zatim je pozornost usmjerena na identifikaciji Ivanovih bliskih srodnika u vrelima. Autor u radu također raspravlja o mogućem rodoslovlju one grane roda kojoj je pripadao oporučitelj Ivan Butka. Na kraju rada autor identificira samog Ivana u vrelima i analizira njegovu oporuku. U prilogima radu donose se prijepisi dokumenata, među kojima i spomenuta oporuka.

U članku pod naslovom *Jedan od temeljnih izvora hrvatske povijesti: pozivnica zajedničkog Hrvatsko-slavonskog sabora iz 1558. godine* (47.-61.) Géza Pálffy analizira novopronađeni nacrt teksta pozivnice za prvi zajednički Hrvatsko-slavonski sabor 1558. godine, koji je sastavio podban Ambroz Gregorijanec. U povodu tog dokumenta autor istražuje proces unifikacije srednjovjekovne Slavonije i srednjovjekovne Hrvatske u jedinstveno kraljevstvo te njegov položaj unutar zemalja ugarske krune pod vlašću Habsburgovaca.

Rad Ivana Jurkovića *Socijalni status i prisilni raseljenici podrijetlom iz hrvatskih plemićkih obitelji u zemljama njihovih doseoba za trajanja osmanske ugroze* (63.-85.) analizira pitanje statusa hrvatskih plemenitih raseljenika koje je uvijek bilo u središtu pozornosti vrhovnih struktura vlasti država na čiji su se prostor naseljavali. Autor pruža pregled odnosa središnjih i lokalnih vlasti prema raseljenim plemićima s pozicije unutarnjih i vanjskih imigracija. Rad je podijeljen na tri manje cjeline. U prvoj cjelini autor utvrđuje unutarnja migratorna područja, zatim druga cjelina donosi pregled vanjskih migratornih područja. Autor zaključuje da su useljeničke države za raseljene Hrvate u 15. i 16. stoljeću dominantno bile susjedne austrijske (dio Istre, Kranjska, Koruška, Štajerska) i talijanske zemlje (osobito Mletačka Republika te Apulija i Marke). U posljednjoj cjelini rada autor pokazuje kako je selekcijska segregativnost austrijskih zemalja tijekom najkriznijeg razdoblja hrvatske raseobe zaustavila pokušaje hrvatskih plemenitih prognanika da se usele u te zemlje jer bi se morali odreći vjerskog identiteta, kao što ih je sustav

društvenog uređenja komuna mediteranskog tipa odvrćao od pokušaja useljavanja jer bi se morali odreći privilegiranog društvenog statusa.

Lovorka Čoralić u radu naslovljenom *Izbjeglištvo kao sudbina - Barani u Mlecima (XIV. - XVII. st.)* (87.-185.) na temelju izvorne arhivske građe iz mletačkih pismohrana razmatra glavne sastavnice iz povijesti iseljavanja i djelovanja pripadnika barske iseljeničke skupine od 14. do 17. stoljeća. U radu se utvrđuju područja njihova stanovanja i temeljna obilježja njihove prisutnosti u novoj sredini (svakodnevni život barskih useljenika, zanimanja, gospodarske mogućnosti i oblici poslovanja, vjerski život). Posebna se pozornost pridaje povezanosti Barana s ostalim hrvatskim sunarodnjacima i njihovoj uključenosti u Bratovštinu sv. Jurja i sv. Tripuna, koja je bila središnje mjesto okupljanja i očuvanja domovinske svijesti iseljenih Hrvata. Autorica u radu razmatra i vidove prisilnog prisustva barskih iseljenika u Mlecima. Na kraju, tragom dosadašnjih, još nepotpunih, saznanja historiografije prikazani su oblici povezanosti nekih znamenitih Barana (književnika, umjetnika i intelektualaca) s Mlecima, kao i tamošnje djelovanje barskih poslanika - predstavnika svojega grada - pred središnjim tijelima vlasti Republike Svetoga Marka. Na kraju rada donosi se i popis oporuka barskih iseljenika u Mlecima i razni slikovni prilozi vezani uz Bar i pojedine predjele Venecije.

U radu *Osmanlijski zapovjedni kadar u tvrđavama Klis, Lončarić i Kamen oko 1630. godine* (187.-214.) Krešimir Kužić donosi popis osmanlijskih vojnih zapovjednika koji su službovali u tvrđavama Klis, Lončarić i Kamen oko 1630. godine. Zbog svog nasilništva i uzurpacija seljačkih imanja te su osobe bile uzročnici ozbiljnoga graničnog sukoba između Mletačke Republike i Osmanlijskog Carstva. Autor u radu daje i kratke prikaze istaknutijih obitelji kojima su pripadali, a na kraju rada objašnjava razloge tih postupaka kao dio ukupnih gospodarskih zbivanja unutar Osmanlijskog Carstva. U prilogu rada donosi se nekoliko prijedloga za genealoške tablice obitelji Barakovića, Omerbašića, Šatorovića, Crničića i Smailagića.

Hrvoje Kekez u radu *Grbovnice (Armales) cara Leopolda I. (215.-243.)* donosi diplomatsku analizu dvanaest grbovnica koje je tijekom 17. stoljeća car Leopold I. podijelio hrvatsko-slavonskim plemićima, a koje se čuvaju u Arhivu HAZU u fondu *Armales*. Budući da su ti grbovi primjeri tipične izrade grbova u 17. stoljeću, u doba kad je nastalo najviše novih hrvatskih plemićkih obitelji, autor u radu prikazuje na koji način ti grbovi poštuju heraldička pravila, koji se likovi i boje pojavljuju na njima. Heraldčki analizirajući likove, simbole i boje na grbovima autor zaključuje da su onodobni hrvatski grbovi uz bok zapadnoeuropskoj heraldičkoj tradiciji toga doba. Članak je obogaćen kvalitetnim fotografijama grbova istih plemića iz originalnih grbovnica.

Radu Arije Kolak *Dalmatinsko-mađarski odnosi 1848./1849. Slika Mađara u Zori dalmatinskoj* (245.-255.) temeljna je odrednica analiza priloga koji se bave mađarsko-hrvatskom problematikom ili je se dotiču, a koji su izašli u *Zori dalmatinskoj* u vrijeme revolucije 1848./49. Autorica u radu pokušava rekonstruirati sliku Mađara na stranicama tog lista te stav skupine okupljene oko *Zore* prema Mađarima. Analizom priloga autorica zaključuje da su sliku Mađara u listu *Zora dalmatinska* uvelike oblikovali suradnici iz banske Hrvatske. Slika koju su oni stvarali bila je negativna, a kako se revolucija razvijala, postajala je sve lošija. No, autorica naglašava da se ipak slika Mađara postupno, tijekom revolucionarnih zbivanja, mijenjala i da nisu svi Mađari smatrani lošima i krivcima za nastalo stanje, nego je glavna krivnja, barem od veljače 1849., svaljena na mađarske velikaše i Kossutha.

Kao jedini članak u cjelini *Grada* objavljen je rad Ivice Zvonara pod naslovom *Dnevnički zapisi Ivana Kostrenčića o reviziji Hrvatsko-ugarske nagodbe (1871. - 1872.) iz Arhiva Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* (259.-271.). Autor u radu donosi prijepis i kratak komentar dnevnika koji je Ivan Kostrenčić pisao od 27. prosinca 1871. do 6. siječnja 1872. godine. Zapisi iz dnevnika pružaju uvid u događaje o pregovorima između predstavnika Narodne stranke i ugarskog ministra predsjednika Melchiora Lónyaya o reviziji Hrvatsko-ugarske nagodbe. Zapisi svjedoče i o Kostrenčićevu interesu za politička gibanja i o njegovoj zabrinutosti tadašnjim položajem hrvatskog naroda

u Monarhiji. Iz dnevnika se može iščitati i povezanost i relativno živa komunikacija među članovima »hrvatske kolonije« u Beču, kao i određeni stupanj njihove povezanosti s domovinom.

U posljednjoj cjelini *Zbornika* objavljuje se 19 prikaza stručnih knjiga, zbornika i časopisa hrvatske i strane historiografije. Uz knjige, časopise i zbornike objavljena su i dva prikaza međunarodnih znanstvenih skupova. Prvi skup održan je u Kopru u studenome 2004. godine u povodu 1200. obljetnice Rižanskog sabora, a drugi, održan u Poreču u svibnju 2005., okupio je stručnjake iz Hrvatske, Slovenije i Italije koji su raspravljali na temu »*Sacerdotes, iudices, notarii...* posrednici među društvenim skupinama«. *Zbornik* završava sjećanjem *In memoriam* na prerano preminulog mađarskog povjesničara Istvána Györgya Tótha koji je napisao Ivan Jurković.

Ovdje ukratko prikazani broj *Zbornika Odsjeka za povijesne znanosti* pokazuje usmjerenost uredništva na zastupljenost raznovrsnih historiografskih tema. *Zbornik* je i ovim brojem potvrdio svoju znanstvenu i stručnu kvalitetu.

Branka Grbavac

AKADEMIK JOSIP ROGLIĆ I NJEGOVO DJELO, SPLIT - ZADAR - ZAGREB 2006., 568 STR.

Akademik Josip Roglić (1906. - 1987.), koji je rođen u zaseoku Rogliči u Župi Biokovskoj, bez sumnje je jedan od najvećih i najvažnijih hrvatskih geografa 20. stoljeća. Svojim plodnim znanstvenim, obrazovnim i društvenim djelovanjem on je snažno djelovao na razvoj hrvatske geografije, osobito u desetljećima nakon Drugoga svjetskog rata. Njegov najvažniji prinos hrvatskoj i svjetskoj geografiji odnosi se na područje proučavanja krša te geomorfologije u cjelini. Roglić je uveo hrvatsku geografiju u njezino moderno razdoblje. Uz to, bio je obnovitelj Hrvatskog geografskog društva, pokretač geografskih znanstvenih i popularnih glasila te jedan od osnivača i dekana Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu 1946. godine.

U povodu 100. obljetnice rođenja akademika Roglića u Makarskoj je od 16. do 22. travnja 2006. održan uspješni znanstveni skup pod naslovom »Akademik Josip Roglić i njegovo djelo«. Organizatori skupa bili su zajednički Geografsko društvo Split, Hrvatsko geografsko društvo Zadar, Hrvatsko geografsko društvo Zagreb, Prirodoslovno-matematički fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Geografski odjel Sveučilišta u Zadru. Na znanstvenom skupu okupilo se stotinjak hrvatskih geografa, među kojima i vrsni poznavatelji i učenici Josipa Roglića. Uz posjet Rogličevu Zabiokovlju te otkrivanju spomen-ploče u njegovim Rogličima, na znanstvenom skupu predstavljena su 34 referata, a vođena je i plodna rasprava. Posebna je vrijednost ovoga znanstvenoga skupa što je odmah na simpoziju predstavljen i zbornik radova, što je u našim prilikama rijetkost.

Znanstveni skup, pa prema tomu i zbornik, podijeljen je na šest poglavlja. U sklopu prvoga poglavlja »O životu i djelu akademika Josipa Roglića« Mate Matas je temeljito kronološki opisao životopis Josipa Roglića te sistematizirao njegovu bibliografiju. Tu je i zanimljiv prilog Dragutina Feletara, sadašnjeg dekana PMF-a, o Josipu Rogliču kao dekane PMF-a 1947. i 1948. te jednom od osnivača PMF-a 1946. godine. Svoja sjećanja na Josipa Roglića napisao je i francuski geograf Jean Nicod.

Drugo poglavlje nosi naslov »Uloga akademika Josipa Roglića u proučavanju krša i njegova značenja«. Upravo na tom području je Roglić dao najveći znanstveni doprinos. O tomu je značajan izvjestio Andrija Bognar, a Mladen Garašić iznio je novije spoznaje o speleogenezi i kršu. U ovom poglavlju je još nekoliko vrijednih priloga. Andrej Kranjc piše o utjecaju Josipa Roglića na razvoj »krasoslovla« u Sloveniji; Joško Markotić piše o problematici polja u kršu na primjeru Jezera; Velimir Borković o »podima« Svilaje i Dinare; Srećko Božičević o geološko-speleološkim spoznajama u djelima Josipa Roglića; Neven Bočić o najdubljim speleološkim objektima u

hrvatskom kršu; Juraj Božičević o zamisli osnivanja centra za proučavanje krša; Vlado Topić i Lukrecija Butorac o šumskim ekosustavima na kršu te Ankica Čilaš Šimpraga o prilogima Josipa Roglića hrvatskoj krškoj terminologiji.

Josip Roglić je već prije četrdesetak godina promišljao i govorio o predstojećim snažnim procesima globalizacije. Stoga sljedeće poglavlje zbornika nosi naslov »Globalizacija i litoralizacija u svjetskom i nacionalnim razmjerima u novijem razdoblju«. U tom dijelu zbornika Zoran Stiperski i Jelena Lončar pišu o Rogličevim promišljanjima o globalizaciji; Damir Magaš i Robert Lončarić o procesima litoralizacije na hrvatskoj obali Jadrana; Josip Faričić o obali kao prostoru kontakta i konflikta te Nenad Pokos i Roko Mišetić o promjenama broja stanovnika hrvatskog litoralnog područja u 20. stoljeću.

Poznato je Rogličevo zauzimanje za prometno jačanje Hrvatske, posebno za povezivanje obale sa širim zaleđem. Znamenite su njegove zamisli o gradnji autoceste Zagreb - Split i nizinske pruge Zagreb - Rijeka. U tom dijelu zbornika Miroslav Sić piše o prinosima Josipa Roglića hrvatskoj prometnoj geografiji; Jakša Miličić o »zlatnoj niti« autoceste Zagreb - Split; Želimir Pašalić o vizijama Josipa Roglića o prometnoj valorizaciji Hrvatske; Adolf Malić o filozofiji prometnih vizija Josipa Roglića; Milan Ilić o prometnom sustavu Hrvatske; Srećko Favro i Iva Saganić o komparativnim prometnim prednostima nautičkog prometa; Martina Jakovčić o važnosti zračnoga prometa te Ana Rimanić i Robert Lončarić o prometnom položaju zadarske urbane regije.

Poglavlje »Regionalno-geografske teme«, koje su posebno zanimale akademika Roglića, sadrži nekoliko referata. Laura Šakaja piše o nekim dilemama suvremene regionalne geografije; Mladen Klemenčić o važnosti djelovanja Josipa Roglića za naše »novooslobođene« krajeve nakon 1945.; Rade Knežević o utjecaju turizma na litoralizaciju Istre; Hrvoje Grofelnik o procesima litoralizacije riječkog područja i Ivo Turk o dobno-spolnom sastavu stanovništva podvelebitskog primorja. Zadnje poglavlje u zborniku, pod naslovom »Kartografske teme i informacijske tehnologije«, donosi članke Snježane Haiman o geografskoj karti nekad i danas, zatim Mladena Pahernika i Marinka Lozančića o istraživanjima krša u sklopu vojnih znanosti te Irene Pilaš o evaluaciji elektroničkih informacijskih izvora iz područja poznavanja krša.

Prema prezentiranim člancima iz ovoga zbornika veliko djelo akademika Josipa Roglića još je vrlo aktualno i živi u suvremenoj hrvatskoj geografiji.

Petar Feletar

GODIŠNJAK OGRANKA MATICE HRVATSKE BELI MANASTIR, SVEZAK 2, BELI MANASTIR 2005.

Simpatičnim formatom, fotografijom Marija Romulića na naslovnici, nakladom od 300 primjeraka i uredništvom predvođenim glavnim urednikom Kristinom Peternai, drugi svezak Godišnjaka Matice hrvatske Beli Manastir se na prvi pogled bitno ne razlikuje od prvog broja iz 2004. godine. Dosljedan u uređivačkoj politici autorski je tim ponudio raznovrsne likovne, književne i povijesne priloge okupljene zavičajnim, baranjskim prostorom. No, za razliku od prvog broja, ovaj su put tekstovi lišeni tiskarskih pogrešaka, tematski strukturirani - likovnost, povijest, obrt i književnost; u zadnjem je dijelu Godišnjaka zabilježena kronologija rada Ogranka Matice hrvatske Beli Manastir u protekloj godini. Tekstove prati 17 fotografija i dvije tablice, a prava je šteta što uz neke tekstove nema pokoje karte, no loša vizualizacija teksta, istinski problem hrvatske historiografije, ne mimoilazi ni ambijentalnu baranjsku historiografiju. Napomenimo, najveći dio Godišnjaka, oko 115 od 192 stranica, ispunile su povijesne teme.

Stanko Andrić je iscrpio temu o samostanu Svetog Mihovila od njegova (dvojbenog) prvog spomena u ispravama u 11. stoljeću pa do kraja 13. stoljeća, kada mu se u ispravama gubi svaki trag. Razlozi gašenja samostana ostaju zagonetkom. Autor uvjerljivo objašnjava pripadnost sa-

mostana benediktinskom redu unatoč tome što se u ispravama to izrijekom ne spominje. Baveći se samostanom, koji je naselju nastalom oko njega dao ime, autor je usputno dao mnoštvo podataka o utvrdi Baranyavar, o vlastelinima iz rodova Moysz, Čeminski i Gisingovaca te još nekim temama iz srednjovjekovne povijesti Baranje.

Srpska okupacija Baranje od 1918. do 1921., rad Sandora Pápa, oslikava nastojanja srpske strane da demarkacijsku liniju s Mađarskom utvrđenu nakon Prvoga svjetskog rata učini, u jeku sklapanja mirovnog ugovora s Mađarskom, državnom granicom kojom bi se cijela Baranja priključila Srbiji, odnosno novonastalom Kraljevstvu SHS. Mirovnim govorom iz 1920. godine, sklopljenim u Trianonu, paragrafom 27 Baranja je podijeljena umjetnom granicom: veći sjeverniji pripao je Mađarskoj, dok je manji dio (današnja »hrvatska« Baranja) dodijeljen Kraljevstvu SHS te se našao u sastavu Srbije, odnosno Vojvodine, s administrativnim središtem u Somboru.

Vladimir Geiger je u kratkom radu *Hrvatska Baranja u podunavskošvapskoj historiografiji i publicistici* naveo neka djela iz podunavskošvapske historiografije koja obrađuju doseljavanja Nijemaca u Baranju u 18. i 19. stoljeću, njihovih običaja, svakodnevnog i vjerskog života u Baranji te njihove sudbine potkraj i nakon Drugoga svjetskog rata.

Zlata Živaković-Kerže je u radu *Počeci sporta u Baranji (1924. - 1933.)* pokušala prikazati početke sporta u nekim mjestima u »hrvatskoj« Baranji. Rad pruža podatke o osnivanju mnoštva ŠK-a i ŠD-a (pretpostavljam športskih klubova i športskih društava, s obzirom na to da autorica to ne objašnjava) i RŠK-a (radničkih športskih klubova?) u mjestima Baranje. Osim nekoliko sokolskih udruženja (u Belom Manastiru, Kneževu, Branjinu Vrh i Torjancima) i Streljačke družine u Dardi, većina sportskih klubova koje autorica navodi (osim onih u Kneževu i Branjinu Vrh), imala je samo nogometnu sekciju pa autorica revno navodi sve nogometne utakmice koje su ti klubovi odigrali od njihova osnutka pa do 1933. i njihove rezultate pa cjelokupni rad više nalikuje jednom sportskom almanahu.

U Godišnjaku su se našli i tekstovi Ana-Marije Koljanin i Vladimira Kusika o umjetničkoj koloniji u Baranji, potom intervju s Katom Mijatović, likovnom umjetnicom angažiranom na Baranjskoj umjetničkoj koloniji, i Danielom Astalošom, lončarom iz Suze. Razgovore su vodili Delimir Rešicki i Julijana Vladetić. Dubravka Brunčić osvrnula se na pjesnički opus Saše Benčeka.

Drugi svezak Godišnjaka Matice hrvatske Beli Manastir, hvale vrijedan uradak ekipe predvođene glavnom urednicom Kristinom Peternai, potvrdio se kao vodeći regionalni časopis koji je ponovno okupio afirmirana imena pojedinih struka, ali i one koji skrbe o svom zavičaju. Nadam se da će sljedeći broj biti bolje vizualiziran te da će imati tematski raznovrsnije priloge.

Denis Detling, III. gimnazija Osijek, Kamila Firingera 14, Osijek

ALEKSANDER ŽIŽEK, NAŠIM ZVESTIM, LJUBIM CELJSKIM MEŠČANOM (KAREL VI. POTRDI CELJSKE MESTNE SLOBOŠČINE), ZGODOVINSKO DRUŠTVO CELJE, CELJE 2004., 208 STR.

U propitivanju hrvatsko-slovenskih veza i odnosa u srednjem vijeku, odnosno hrvatske Podravine i slovenskih regija, već pri prvoj misli nameće se povezanost savinjske i podravske regije. Povezivala ih je obitelj Celjskih koja je gospodarila velikim dijelom današnjih područja Hrvatske i Slovenije. Upravo je obitelj Celjski, povezivala grad Koprivnicu, kao središta Podravine, s njihovom »prijestolnicom« Celjem. Veze između Koprivnice i Celja nisu istraživane, a upravo komparativna povijest ova dva srednjovjekovna grada može biti lijep početak.

U sklopu vjerojatno skorih istraživanja koprivničko-celjskih odnosa i veza može pomoći nova knjiga o celjskom gradskom privilegiju. Mladi slovenski povjesničar Aleksander Žižek objavio je vrlo važan dokument, tj. potvrdu gradskih privilegija koje je Celju dao Fridrik II. Celjski. Po-

tvrdi je 1717. dao car Karlo VI. (1685. - 1740.), posljednji muški vladar iz obitelji Habsburg i otac Marije Terezije.

Autor uvodno daje kratki pregled povijesti gradske samouprave Celja, a toj historiografskoj cjelini daje provokativan naslov »Celje - grad brez mesta?«, slijedi studija o značenju potvrde gradskih privilegija iz 1717. godine te objašnjenje metodologije transkripcije. Središnji dio knjige zauzima reprodukcija originalnog teksta potvrde gradskih privilegija, njihova transkripcija na njemački jezik te prijevod na slovenski jezik. Knjizi je pridodan i sažetak na engleskom jeziku.

Lako je moguće složiti se s riječi recenzenta prof. dr. Janeza Cvirna: »Pričujoča objava vsebuje faksimile originalne listine, transkripcijo (original je namreč v kurentni gotici), prevod v slovenščino ter spremno študijo s pregledom najvažnejših etap razvoja mestne samouprave v predmodernom Celju. S kritično objavo omenjenega vira skušamo popraviti »krivico«, ki jo je zgodovina vede ali nevede delala Celju kot tipični srednje- in novoveški samoupravni komuni s tem, ko je mesto reducirala na »spremljevalni pojav« vzpona Celjskih grofov in knezov, ki jih tudi zato poznamo mnogo bolj kot naše neposredne prednike - celjske rokodelce, trgovce in posesnike, ki so ta vzpon s svojimi dajatvami ter poslovno pobude dejanski omogočali.« Nadamo se da će i Koprivnica nastaviti s objavljivanjem izvora za svoju povijest po uzoru na Celje.

Hrvoje Petrić

VLADIMIR KALŠAN, PRIBISLAVEC 1367. - 2005., PRIBISLAVEC 2005., 181 STR.

Vladimir Kalšan istaknuo se svojim radom na povijesnim temama vezanim uz lokalnu povijest Međimurja i međimurskih naselja. Dosad je objavio knjige *Gradansko društvo u Međimurju, Iz vjerskog života Međimurja*, monografije *Pedeset godina Aerokluba Čakovec* te *Mihovljan 1203-2003*; sudjelovao je u radu na brojnim drugim monografijama na međimurske teme te objavio mnoge stručne i znanstvene članke u stručnim časopisima i zbornicima. Njegove nedavno objavljene knjige o Pribislavcu i općini Donji Kraljevec, kojima autor popravlja neadekvatno pokrivenu problematiku međimurske povijesti, nastavak su dosadašnjeg plodonosnog rada.

Monografija »Pribislavec 1367. - 2005.« bavi se prikazom povijesti mjesta Pribislavec od najranijeg spomena 1367. godine do danas. U prvom dijelu knjige autor donosi pregled povijesti mjesta s osvrtom na širi međimurski kontekst događaja koji su imali utjecaja na razvoj mjesta. Ističe važnost Pribislavca u feudalnoj organizaciji vlastelinstva Međimurje te najvažnije feudalne gospodare Pribislavca - Zrinske, Althane i Feštetiće, ne zanemarujući pritom ni manje moćne plemiće koji su u Pribislavcu ostavili traga. Posebno je važan prilog tekstu cjelovit prijepis urbara Pribislavca iz 1768. godine. Taj izvor (str. 18-26) te popis podložnika Pribislavca iz iste godine čine ovu monografiju osobito važnim prilogom za proučavanje dosad zapostavljane međimurske i hrvatske povijesti 18. stoljeća te će nesumnjivo poslužiti kao vrijedno pomagalo budućim istraživačima. Tekst se nastavlja prikazom povijesti Pribislavca u 19. i prvoj polovini 20. stoljeća, mađarske uprave i njezina sloma 1918. godine te agrarnu reformu koja je bila vrlo važna za područje Pribislavca, na kojem je dotad bio smješten centar međimurskih posjeda obitelji Feštetić. Dotad jedinstven posjed je likvidiran i najvećim dijelom predan seljacima, a obitelj Feštetić, posljednji feudalni gospodari ovog područja, napustila je Pribislavec i Međimurje. Zatim je obrađen Drugi svjetski rat i mađarska okupacija okončana 1945., period socijalističke Jugoslavije i konačno Pribislavec u samostalnoj Republici Hrvatskoj. Povijesni pregled prošlosti Pribislavca okončan je prikazom izdvajanja naselja Pribislavec iz sastava čakovečke općine i formiranje zasebne općine Pribislavec 2002. godine.

Drugi dio knjige posvećen je društvenom, kulturnom i gospodarskom životu suvremenog Pribislavca, pri čemu autor iznosi i brojne vrijedne podatke o razvoju pojedinih društava i aktiv-

nostima pojedinaca osobito važnih za razvoj i unapređenje života u Pribislavcu. Uz aktivnosti Općine Pribislavec, bavi se i drugim udrugama - vatrogasnim, umirovljeničkim, udrugom veterana te zanimljivim pokušajem promicanja prava građana preko društva Juš urbariana koje je jedinstvena pojava na prostoru Međimurja. Obrađena je i romska zajednica koja obitava u Pribislavcu. Posebno mjesto u monografiji posvećeno je sportu u Pribislavcu gdje su pobrojena sva sportska društva koja su postojala ili su i danas aktivna u Pribislavcu, kao i istaknuti pribislavski sportaši. Autor obrađuje i tijek izgrađivanja komunalne infrastrukture mjesta, koje se sustavno provodi od kraja Drugoga svjetskog rata, a kulminira 60-ih godina 20. stoljeća.

Monografiju Pribislavca dopunjava i prikaz razvoja gospodarstva u drugoj polovini 20. stoljeća. Prikazana je poljoprivreda i obrtništvo te okrupnjavanje proizvodnje i formiranje uspješnih poduzeća koja su danas osnova razvoja mjesta i općine. Djelo se nastavlja prikazom kulturnih spomenika i znamenitosti Pribislavca, od kojih je najvažniji kaštel obitelji Feštetić sagrađen 1870. godine te aktivnih kulturno-umjetničkih društava, a završava kratkim pregledom pribislavskih zanimljivosti. Monografija je opremljena pregledom korištenih izvora i literature te brojnim slikama i fotografijama koje predložuju postupni razvoj mjesta od najranijeg razdoblja do sadašnjosti.

Goran Hutinec

VLADIMIR KALŠAN, OPĆINA DONJI KRALJEVEC, DONJI KRALJEVEC 2005., 329 STR.

Monografija Vladimira Kalšana posvećena općini Donji Kraljevec po strukturi se razlikuje od one o Pribislavcu. Za razliku od Pribislavca, gdje jedno naselje istodobno čini i općinu, općina Donji Kraljevec sastoji se, uz istoimeno naselje, i od Donjeg Hrašćana, Donjeg Pustakovca, Hodošana, Palinovca i Svetog Juraja u Trnju. Autor se odlučio da, uz općenito uvodno poglavlje u kojem obrađuje povijest cjelokupnog prostora današnje općine, funkcioniranje lokalne uprave u posljednjih desetak godina te društvene organizacije koje djeluju na razini općine, svako od spomenutih naselja obradi i u zasebnom poglavlju.

Donjem Kraljevcu je, s obzirom na to da je riječ o najvećem naselju i središtu same općine, posvećeno najviše prostora - gotovo trećina ukupnog broja stranica (58-162). Uz podatke o najstarijoj povijesti mjesta, navodi i brojne druge informacije iz kojih izvire slika tipičnog donjomeđimurskog mjesta koje je slijedom okolnosti, a osobito zbog važnih prometnica u neposrednoj blizini - željezničke pruge u 19. i autoceste u 20. stoljeću - s vremenom preraslo u središte općine prema kojem gravitiraju i okolna naselja. Nisu zanemareni ni drugi aspekti života - od gospodarstva, komunalne infrastrukture i sportskih društava do vjerskog života i kulturnih spomenika. Velika je pozornost posvećena i važnim pojedincima koji su ostavili najdublji trag u povijesti naselja.

Donji Hrašćan (163-182), Donji Pustakovec (183-210), Hodošan (211-254), Palinovec (255-295) i Sveti Juraj u Trnju (296-322) obrađeni su istom metodom. Iako se na taj način ponekad mogu iz vida izgubiti interakcije pojedinih mjesta koja čine općinu, a koje sežu mnogo dalje u prošlost od vremena formiranja zajedničke općine, metoda koju Kalšan koristi ima mnoge važne prednosti. Prije svega, sva mjesta u općini dobila su mini monografiju, za čije financiranje sama vjerojatno ne bi bila sposobna. Uz to, u ovako strukturiranoj knjizi lakše je moguće prepoznati povijesna kretanja dugog trajanja koja su u geografski bliskim mjestima imala posve različite posljedice. Iako su sva mjesta u vrijeme Marije Terezije podvrgnuta istim modernizacijskim utjecajima, brzina modernizacije i njezini konačni rezultati nisu podjednaki. Važnost suvremenih prometnica i pravodobna izgradnja komunalne infrastrukture, koja potiče gospodarski razvitak i sprečava depopulaciju, očita je na primjeru naselja općine Donji Kraljevec. Ona naselja koja su prije povezana okolinom putem modernih prometnica i koja su ranije investirala u elektrifikaciju,

plinifikaciju i izgradnju druge infrastrukture uspješnije se bore sa suvremenom pojavom depulacije i odumiranja sela.

Uz razlike, Kalšanova knjiga ističe i osobine zajedničke ne samo mjestima općine Donji Kraljevec, nego i gotovo cijelog Međimurja. Duga i pažljivo čuvana tradicija dobrovoljnog vatrogastva proistekla iz stalne potrebe sprečavanja požara koji su u prošlosti često harali drvenim donjomeđimurskim mjestima, ustrajno čuvanje narodnih običaja i sustava vrijednosti seoskog puka, kao i brojna sportska društva prisutna u svakom od obrađenih mjesta svjedoče o jedinstvenoj društvenoj osnovici sela donjeg Međimurja i općine Donji Kraljevec.

Treba istaknuti i bogatstvo slikovnih priloga iz javnih i privatnih izvora kojima je knjiga opremljena. Ne samo da je iz njih moguće rekonstruirati živu sliku postupnog rasta i preobrazbe općine, nego one mogu poslužiti i kao važan izvor za buduća povijesna, sociološka i etnografska istraživanja. I ova je knjiga opremljena popisom korištenih izvora i literature te predstavlja vrijedan doprinos poznavanju općine Donji Kraljevec i cijelog donjeg Međimurja.

Goran Hutinec

**MESTO V OBJEMU VODA, POPLAVE V CELJU V 20. STOLETJU,
UR. BOJANA ARISTOVNIK, ZGODOVINSKI ARHIV CELJE,
CELJE 2005., 103 STR.**

Vrlo aktivni Zgodovinski arhiv Celje, predvođen mladim i agilnim direktorom mr. sc. Bojanom Cvelfarom, osim temeljne arhivske djelatnosti organizira i niz sadržaja za stanovnike Celja. U Zgodovinskom arhivu Celje se redovito organizira po nekoliko izložbi vezanih uz savinjsku regiju i grad Celje. Time je ovaj arhiv postao jednim od glavnih središta kulturnog života područja na kojem djeluje. U sklopu tih aktivnosti arhiv u Celju ima i relativno bogatu nakladničku djelatnost. Jedna od najnovijih knjiga je monografija o poplavama u Celju. Uz monografiju je objavljen i istoimeni CD-ROM.

U knjizi »Mesto v objemu voda« objavljeno je sedam tematskih članaka. Bojana Aristovnik i Tatjana Kač autorice su studije »Nezadržno čez bregove strug« u kojem daju pregled poplava u Celju. Bela Bukvič napisala je članak »Hudinjina noć«, a Milan Natek napisao je tekst o geografskim osnovama poplava u Celju. Slijedi prilog Mriana Trontelja »Poplave in mesečna količina padavin« s kartama i izvrsnim ilustracijama. Na kraju su članci Janka Franetiča »Zaščita, rešavanje in pomoč ob naravnih in drugih nesrečah« te Jederta Vodopivca »Rešavanje poplavljenog arhivskega in knjižničnega gradiva«. Svi objavljeni tekstovi predstavljaju ne samo solidan doprinos poznavanju povijesti Celja, nego i prilog poznavanju odnosa ljudi, jednoga grada i rijeke na primjeru Celja i Savinje.

Na kraju je najbolje dodati riječi Bojana Cvelfara iz predgovora: »Voda. Potrebujemo jo za življenje. Brez nje ni človeka. Tako nujna, navadno krotka, nedolžna in prijetna, a vedno znova maščevalna do ljudi. Zaradi našega ravnanja z naravo, z njo samo? Že tisočletja si človek skuša podrediti naravo in s tem ukrotiti tudi vodo, jo nekako spraviti pod svoj nadzor. A mu vedno znova, vsake toliko časa, pokaže zobe, ga opomni, da to ne gre. Vsaj brezpogojno ne. Včasih le grozi, opozori, od časa do časa pa se popolnoma predrami, stopi iz strug ter človeku da vedeti, kdo je v resnici gospodar.«

Knjiga o poplavama u Celju u 20. stoljeću je hvalevrijedan nakladnički prilog boljem poznavanju odnosa ljudi i okoliša. Ona se u velikoj mjeri podudara s konceptom ekohistorije ili povijesti okoliša. Zbog toga ona može biti i uzor kako pisati slične monografije u Republici Hrvatskoj, ali i komparativni materijal za usporedno istraživanje povijesti hrvatskog i slovenskog okoliša.

Hrvoje Petrić

IZVORI ŽIVOTA: NASELJAVANJE SVETOIVANJSKOG KRAJA OD NEOLITIKA DO DANAS / ANTUN TONI ŠRAMEK. IZDANJE OPĆINE SV. IVAN ŽABNO 2005., 224 STR., SA SLIKAMA U BOJI

Knjiga »Izvori života« nova je knjiga Antuna Tonija Šrameka. Autor je već otprije dobro poznat povijesnoj i etnografskoj znanstvenoj javnosti. Već niz godina ovaj nas neumorni učitelj iz Sv. Ivana Žabna svojim vrijednim izdanjima podsjeća na važnost mikrohistorijskih i regionalnih istraživanja. Osobito su važni njegovi radovi s područja regionalne i gospodarske povijesti svetoivanjskoga kraja. Nakon njegove knjige »100 godina vatrogasnog društva i vatrogastva u Svetom Ivanu Žabnu, Križevačkoj Poljani, Cirkveni i Rovišću« objavljene 1991., već sljedeće godine autor izdaje još jedno zapaženo djelo iz područja gospodarske povijesti »Hrvatska marvogojska udruga Sv. Ivan Žabno«, čije je drugo izdanje upravo u pripremi. Godine 1995. objavljuje zapaženu knjigu »Slike prošlosti: Sveti Ivan Žabno i okolica« u kojoj prikazuje razvoj Sv. Ivana Žabna i njegove okolice s težištem na demografski i gospodarski razvoj ovoga kraja. Svojevrstni nastavak te knjige je upravo izašla knjiga »Izvori života«. U prvom dijelu knjige autor nas uvodi u geografske i opće povijesne okvire razvoja Sv. Ivana Žabna, da bi nas u nastavku kroz 20-ak poglavlja proveo kroz procese demografskih promjena kroz koje je prolazilo Žabno kao vojnokrajiško naselje na zapadnom rubu Varaždinskog generalata, a zatim i kao važno agrarno naselje u sastavu sjeverozapadne Hrvatske iz kojeg su potekle mnoge inovacije na području ratarske i stočarske proizvodnje. Posebnu pozornost autor posvećuje naseljavanju Čeha te njihovu utjecaju na gospodarski razvoj svetoivanjskoga kraja. Osim Čeha, autor obrađuje i kolonizacijske procese Židova, Mađara, Nijemaca, kao i naseljavanje stanovnika iz područja Bosne, Primorja, Hrvatskog zagorja, Turopolja, Gorskog kotara i Like. Tako, primjerice, danas malo ljudi zna da je poznata obitelj industrijalaca Moster, osnivači tvornice Penkala te Tvornice boje i lakova (kasnije »Chromos«) u Zagrebu, živjela upravo Sv. Ivanu Žabnu gdje je pokrenula prvu industrijsku proizvodnju. Starosjediocima Sv. Ivana Žabna autor posvećuje posebno poglavlje u kojem se bavi prezimenima svojih sumještana, kao i povijesti gospodarskih zadruga te njihovu utjecaju na razvoj i gospodarstvo naselja. Knjigu završava poglavljem o važnim osobama svetoivanjskoga kraja stvarajući svojevrstni biografski leksikon tog područja.

Knjiga se temelji na relevantnim povijesnim izvorima i literaturi. O tome svjedoči bogat popis literature, ali i arhivskih i muzejskih fondova iz kojih Šramek crpi podatke za svoj rad. Autoru su podjednako dobro poznati župni arhivi, fondovi muzeja u Bjelovaru i Križevcima, kao i arhivska građa u Državnom arhivu Bjelovar. No, njegovu knjigu ne odlikuje samo strog znanstveni pristup. On piše i iz osobne perspektive kao jedan od živućih svjedoka povijesnih mijena kroz koje je prolazilo Žabno bilježeći brojna sjećanja i objavljujući rijetke fotografije, vadeći ih nerijetko i iz obiteljskih albuma. Zabilježio je i mnoga kazivanja svojih sumještana, iz kojih iščitavamo brojne događaje 20. stoljeća koji su odredili sudbinu cijeloga kraja, kao i povijest svakodnevice koja danas u historiografskim istraživanjima zauzima posebno mjesto.

Na kraju, autoru možemo poželjeti da, usprkos godinama i teškoćama s kojima se susreće kao neumorni umirovljenik koji sve svoje slobodno vrijeme ulaže u bilježenje povijesti svoga rodnog kraja, nastavi objavljivanje povijesnih izvora svetoivanjskog područja. Očuvanje povijesnog identiteta naših naselja u vrijeme opće globalizacije jedan je od temeljnih zadataka istraživača, kao i struktura lokalne samouprave bez čije pomoći i razumijevanja ovakve knjige nikad ne bi ugledale svjetlo dana.

Dr. sc. Mirela Slukan Altić, Institut društvenih znanosti »Ivo Pilar«

DRAGUTIN FELETAR I SURADNICI, DISTRIBUCIJSKO PODRUČJE ELEKTRA KOPRIVNICA - RAZVOJ ELEKTRIFIKACIJE PODRAVINE, U POVODU 80. OBLJETNICE KOPRIVNIČKE MUNJARE, HEP I MERIDIJANI, KOPRIVNICA 2005., 157 STR.

Gospodarska povijest Koprivnice i Podravine objavljivanjem monografije o elektrifikaciji Podravine postala je bogatija za još jedan segment. Autor prof. dr. sc. Dragutin Feletar uspio je svladati vrijednu građu o problematici elektrifikacije. To je u suvremeno doba važno jer danas nitko više ne može zamisliti život bez korištenja električne energije. Dragutinu Feletaru su pomagali suradnici Tomo Galić, Ivan Gregur, Petar Kopričanec, Andrija Kovač, Vladimir Lovas i Ivan Špiranec. Koautor teksta o koprivničkoj električnoj centrali je Eduard Kuzmić. Autori fotografija su Dražen Eisenbeiser, Goran Pakasin i Tomislav Sinjeri, a dio je fotografija korišten iz arhive Elektre te autora i suradnika.

U predgovoru, koji su zajednički napisali Tomo Galić i Ivan Gregur, uz ostalo piše: »Osnovni nositelji instaliranja prvih električnih agregata bile su mlinarske i drvene manufakture, bilogorski i kalnički ugljenici te, dakako, gradske električne centrale (munjare). Te su agregate »tjerali« strojevi na paru, plin i nafta, a i poneka rječica. Za rasvjetu gradskih ulica neki magistrati dali su u početku prednost gradnji plinara. Tako se dogodilo da su električne žarulje zasvijetlile prije u Čakovcu (1893.) nego u Zagrebu. Gradske munjare grade se potom i u Varaždinu (1919.), Koprivnici (1925.), Prelogu (1925.), Ludbregu (1936.) i drugdje.«

Slijedi opis razvoja elektrifikacije i električne energije u Podravini do 1949. godine u kojem su obrađene prve pojave električne rasvjete, a napose koprivnička munjara. Nakon toga je središnji dio knjige u kojem je razrađen razvitak Elektre Koprivnica od 1949. do 2005. godine, a na kraju su dodani sažeci na engleskom i njemačkom jeziku te popis osnovnih izvora i literature.

Hrvoje Petrić

PODRAVSKI ZBORNIK 2005., BR. 31, MUZEJ GRADA KOPRIVNICE, KOPRIVNICA 2005., 445 STR.

S korica *Podravskog zbornika* 2005. gledaju nas Generalićeve »krave pod Eifelovim tornjem« iz 1972. godine. Vrlo dobar odabir u godini kada je prvi put jedan Podravac, župan Josip Frišić, postao predsjednik Hrvatske seljačke stranke, ali i kada problemi sela zauzimaju sve istaknutije mjesto u pregovorima Hrvatske s Europskom unijom jer treba očuvati i spasiti naše selo koje nema velikih posjeda, ali ima vrijednu etnokorelacijsku baštinu.

U takvom vremenu s velikom smo radošću dočekali 31. veliki godišnjak koji sadržajem potvrđuje punu opravdanost svog izlaženja, a urednik Dražen Ernečić obavijestio nas je da je objavljena i elektronska Bibliografija zbornika u prvih trideset godina objavljivanja te će radovi zbornika iz područja ludbreške, koprivničke i đurđevačke Podravine na taj način lakše naći mjesto u hrvatskom znanstvenom, stručnom, književnom i kulturološkom obzorju.

Radovi su podijeljeni po sličnoj shemi kao u Zborniku prethodne godine. U bloku »suvremene teme« Željko Krušelj analizira lokalne izbore u općini i gradu Koprivnici od 1990. do 2005. godine, tj. izbore 1990., 1993., 1997., 2001. i 2005. godine, pri čemu nijednom nije pobijedila ista stranka ili identična koalicija, a 1999. je izbila i kriza koja je riješena bez izbora. Do sada je to najpotpuniji pregled izabranih vijećnika po strankama, ali ne donosi nikakve subjektivne sudove o uspješnosti ili neuspješnosti pojedinaca na izborima niti objašnjava fenomen Zvonimir Mršić, koji je kao član SDP-a gradonačelnik od 2001. do 2005. godine. Na temelju vlastitih bilježaka i zapažanja Zdravko Šimunić piše o ekološkoj zaštiti na području centralnih plinskih stanica pogona Molve koji plinom na početku 21. stoljeća pokriva 75-80 posto domaće proizvodnje.

Budući da samo pogon Molve proizvede godišnje više od milijardu prostornih metara čistog plina, bilo je potrebno zbog šuma, lova i ribolova očuvati zdrav okoliš te sagraditi objekte koji utječu na smanjivanje emitiranja štetnih plinova. U istu skupinu treba ubrojiti i rad mr. sc. Mladena Matice iz Županijskog zavoda za prostorno uređenje u Koprivnici o održivu razvoju ruralnog prostora uz rijeku Dravu, tj. od ušća rijeke Mure u Dravu pa sve do Križnice kod Pitomače. U prvom dijelu rada prikazana je depopulacija, zaštita okoliša i nekontrolirana eksploatacija šljunka i pijeska, a u drugom dijelu se, u skladu s međunarodnim spoznajama, prikazuje održivi razvoj kroz poticanja ekoturizma za koji postoje neobično bogati prirodni i kulturni potencijali, a koji se njeguju uz prezentaciju kulturne baštine i naivnog slikarstva te kroz Dravsku ligu kao nevladinu organizaciju koja je osnovana 2001. godine radi zaštite rijeke Drave s ciljem uspostave biosfernog rezervata Drava - Mura u sklopu UNESCO-ova projekta *Čovjek i biosfera* kroz nevladine udruge. Posebno je zanimljiv osvrt na sedam prekodravskih »oaza« koje su nastale zbog nemirne čudi i hirovitosti Drave te koje okružene vodom i kopnenim teritorijem Mađarske predstavljaju idealna mjesta za razvoj ekoturizma. Franjo Peti obradio je problem etažnog vlasništva poslije 1991. godine i nakon kraćeg pregleda povijesti vlasništva nad nekretninama kroz povijest prikazao mogućnosti upisa posebnih dijelova nekretnina u gruntovnicu i problem izrade projekta etažiranja. Koristan rad za pravosudnu struku, koji je u široj verziji objavljen u časopisu Hrvatskog društva sudskih vještaka *Vještak*. Zadnji rad u ovoj skupini je studija dr. sc. Miroslava Belobrka iz Koprivničko-križevačke županije o problemima i potrebama starijih osoba s područja županije kojih ima 16,4 posto iznad 65 godina, a za koje treba planirati i izvršiti pokušaj njihove prilagodbe s posebnim osvrtom na lokalne, odnosno regionalne prilike. Autor zaključuje da je kvalitetu života starijih osoba moguće podići i malim ulaganjima jer najveći problem leži u usamljenosti, kako je to pokazalo anketiranje, te polaže mnogo nade u geronteologiju kao znanstvenu disciplinu koja će pomoći starijim osobama u ublažavanju tog problema.

Gotovo sedamdeset stranica ovog godišnjaka pripada poglavlju koje govori o zaštiti spomenika kulture, čime se potvrđuje da se na ovom području mnogo radi upravo na prevenciji, restauraciji i obnovi spomenika kulture. Konzervatorsko-restauratorski radovi provode se u Restauratorskom centru Ludbreg i Jelena Spevec konkretizirala je poslove u 2004. i 2005. godini. Maja Vrtulek piše o nastavku obnavljanja misnog ruha iz zbirke sakralne umjetnosti smještene u kape li Sv. Križa u dvoru Batthyany u Ludbregu, a Ada Vrtulek-Gerić o izradi postolja za tekstilne predmete te zbirke. Venija Bobnjarić-Vučković piše o konzervatorsko-restauratorskim radovima na dijelovima ženske narodne nošnje iz etnografske zbirke Muzeja grada Koprivnice, a Velimir Ivezić o istraživanjima i radovima na obnovi dijela artefakata zbirke sakralne umjetnosti Muzeja grada Koprivnice u 2005. godini. Tri se rada bave zgradarstvom. Draženka Jalšić-Ernečić, ravnateljica Muzeja grada Koprivnice, daje povijesni osvrt na zgradu današnjeg muzeja koji je najstariji očuvani zidani objekt u gradu, a koji se koristio kao magistrat u 17. i 18. stoljeću, zatim kao podžupanija, pa Kotarski sud sa zatvorom, prostor UNHCR-a, Službe društvenog knjigovodstva da bi tek od 1963. u objekt bio smješten Muzej koji danas zauzima cijeli prostor. Usprkos nizu pregradnji, zgrada je objekt spomeničke vrijednosti te bi trebalo provesti smišljenu obnovu. Želimir Laszlo iz muzejsko dokumentacijskog centra u Zagrebu upotpunio je prethodno razmatranje kao konzervator i muzeolog, navodeći što bi sve trebalo učiniti da se u njoj muzealizira starija povijest Koprivnice, dok bi za noviju povijest trebalo naći ili još bolje sagraditi drugi prostor. Laslo, međutim, daje Muzeju u zadatak da izradi prijedlog vlastitog razvoja i osmišljavanja muzeološke cjeline. Odličan rad Loranda Klemenčića sintetizira višegodišnja promišljanja o gradnji nove gradske tržnice zamišljene kao moderno-suvremeni višenamjenski zatvoreni trgovinski prostor koji bi uključivao u širi okvir i bivše zemljane i vodene fortifikacije koprivničke tvrđave otvarajući tako mogućnost apsolutnog iskorištavanja tog prostora. Svjestan naših mogućnosti autor predlaže ostvarenje tog plana u četiri etape. Vrlo mi je drago da je Franjo Vrtulek objavio rad o Ludbrežaninu Vladi Mađariću koji je u socijalističkom vremenu postigao

zavidnu političku karijeru, ali je kao povjesničar umjetnosti iskoristio svoju društvenu poziciju spašavajući mnoge kulturne spomenike, pri čemu ne treba zaboraviti da je zadužio svoje rodno mjesto i kao urednik voluminozne monografije *Ludbreg* (1985.). Mislim da bi se konzervatorsko-restauratorski centar u Ludbregu trebao zvati njegovim imenom. Silno je volio svoj kraj pa je u Ludbregu i pokopan.

Blok »Hlebinska slikarska škola« obuhvaća šest radova. Vladimir Crnković piše o slici Ivana Generalića »Smrt Viriusa«. Svjetlana Sumpor objavljuje rad o slikama Ivana Generalića na kojima razlivene vode i poplave imaju gotovo simboličko značenje. Istaknuta hrvatska književnica posvetila je svoj prekrasan rad Ivanu Večenaju u povodu 85. obljetnice života tog istaknutog klasika hlebinske škole te nam na jedan način dala svestrani profil ovog zaljubljenika u rodni kraj u kojem bi trebalo ostvariti želju slikara, ali i književnika i otvoriti galeriju njegovih »bezzvremen-skih slika« koja bi postala važna točka na podravskoj kulturnoj magistrali. Vladimir Milak dao je odličan pregled života i rada mnogo mlađeg, ali isto tako velikana hlebinske slikarske škole Mije Kovačića u povodu 70-godišnjice života. Usprkos svojoj osamljenosti, kroz bajkovite drav-ske pejzaže najvišu kvalitetu uspio je filzofski, razmišljajući o čovjeku u vremenu, uhvatiti i naše teško vrijeme slikom »Povratnici«, ali i obradom vječno aktualnih i stalno obnavljanih bi-blijskih motiva. Milan Sigetić piše o nepoznatim detaljima iz života Ivana Lackovića Croate i Josipa Generalića Jožeka, koji su obojica umrli 2004. prerano s obzirom na svoj stvaralački dar i veličinu. Branko Begović objavio je prvi dio svog rada o donacijama Ivana Lackovića Croate Kalinovcu, pokušavajući napraviti inventar tih donacija i ocijeniti njihovu važnost.

Blok »Povijest i kulturna povijest« vrlo je raznolik. Dr. med. Milivoj Kovačić daje cjelovit pre-gled djelovanja Družbe sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskog u koprivničkoj bolnici od 1888. godine nadalje. Koristeći dokumentaciju, Kovačić je kroz rad ovih sestara dao i kratak presjek kroz rad ove bolnice, opisavši i što su doživljavale u poslijeratnom razdoblju te je i zadnja 1957. napusti-la koprivničku bolnicu otišavši raditi u bolnicu u Banju Luku. Među rijetke radove o podružnicama Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva spada odlično dokumentirani rad Vladimira Miholeka o podružnici društva u Đurđevcu od 1891. do 1907. godine. Raspolažući arhivom podružnice, Miho-lek je otkrio dragocjene privrednike o imenima đurđevačkog područja u vremenu za koje nemamo arhivskih dokumenata ni novina. Ključni dio rada je izložba iz 1893. u Starom gradu u vrijeme od-ličnog kotarskog načelnika Brezinščaka i učitelja Milana Poljaka. Vrlo su zanimljiva sjećanja Dra-gutina Kokše na Molvarca dr. Jurja Mađerca koji je od 1928. bio rektor Zavoda sv. Jeronima u Rimu, ali koji je uvijek vodio brigu o svom rodnom kraju pa je tako napisao i knjigu *Majka Božja Molvar-ska* (1957.), a dr. Barica Lukačin podigla je poprsje Mađercu i Kokši. Branko Begović i Tomislav Jakupec objavljuju prvi nastavak o povijesti lovstva u Pitomači do 1952. godine. Mira Kolar-Dimi-trijević ukazuje na povezanost pjesnika Đure Sudete s bratom Matom i njegovom suprugom Zlatom te ih tretira kao trolist, od kojih je svaki obogatio baštinu virovskog i koprivničkog područja, a orga-nizirano učiteljstvo pomagalo je Sudetine. Franjo Vrtulek piše o nogometu u Ludbregu od 1919. do 2005. godine, ali je dao i pregled početaka nogometa u Hrvatskoj. Članak Stjepana Mraza o počeci-ma rada Saveza komunista - Pokreta za Jugoslaviju, koji je osnovan 19. studenoga 1990. u beograd-skom Sava centru pod okriljem Jugoslavenske narodne armije, a koji je rađen na temelju proglasa i plakata pronađenih u Podravini nakon odlaska JNA svakako će pridobiti pozornost.

Odličan mladi znanstvenik dr. sc. Tvrtko Zebec iz Instituta za etnologiju i folkloristiku iz Zagreba objavljuje sintetski rad o najplodnijem hrvatskom etnokoreologu i koreografu dr. Ivanu Ivančanu koji je rođen u Molvama 1927. godine, a koji je, prikupivši veliki materijal, pomogao kvalitetnom održavanju Međunarodne smotre folkloru u Zagrebu, prenoseći plesnu kulturu mla-dima u zemlji i inozemstvu. U ovoj skupini etnologije i etnografije Marija Mesarić, koja je pri-redila u Koprivnici u sklopu projekta »Stara umijeća i znanja« izložbu »Šeširi Nade Kobali«, piše o koprivničkim klobučarima i kitničarkama koji su bili relativno brojni za mjesto gdje baš i nije bilo mnogo žena koje su nosile šešire.

U grupi arheologija Marina Šimek iz Gradskog muzeja Varaždin objavljuje nove podatke o antičkom naselju Joviji koje se nalazilo na užem području današnjeg Ludbrega. Građevinski radovi otkrili su keramiku i nešto drugih nalaza. Davor Bešvir iz Restauratorskog centra Ludbreg izvještava o arheološkim istraživanjima crkve Sv. Križa u Križovljanu gdje plemićki posjed živi od 13. do 16. stoljeća pa je svaki predmet iz ovog vremena vrlo vrijedan i zanimljiv.

U područje muzejske pedagogije treba ubrojiti rad Smiljane Šafarić, Luke Bunića i Astrid Pavlović o likovnim radionicama u Muzeju i Galeriji grada Koprivnice koje su bile vrlo uspješne i poticajne, a i raznolike, pokazujući veliku inventivnost i organizatora i sudionika.

Prirodoslovlju pripadaju dva rada. Dr. sc. Janko Križanić piše o iznimno vrijednom naslijeđu Podravine: domaćim podravskim jabukama. Mnogo toga možemo saznati o vrstama jabuka koje uspijevaju u Podravini, kao i što se čini te što bi trebalo činiti da se isplati takva proizvodnja. Branko Sobota objavljuje rad o šumarstvu na području općine Pitomača od 1885. kada je osnovana državna šumarija sa 4695 hektara pod šumom pa do danas.

Josipa Strmečki obradila je knjige koje nose etikete Ex libris dr. Leander Brozović, a koje su izdvojene kao posebna zbirka u Knjižnici i čitaonici »Fran Galović« u Koprivnici. Objavljen je popis knjiga koje su tiskane od 1931. pa do 1940. godine, podijeljenih u decimalnu klasifikaciju. Vrlo koristan rad.

I kao i obično u *Podravskom zborniku* književni prilozi. Ovaj je blok najveći i ima 120 stranica. Iako nije podijeljen, sastoji se od dva dijela. Prvi dio je ponovno objavljeno »Pismo iz Koprivnice« Miroslava Krleže. Marina Krleža piše o fantastici - neutaživoj moći ljudskih instinkta. Đuro Vidmarović, predsjednik Povijesnog odjela Matice hrvatske, objavljuje svoja sjećanja na suradnju s hrvatskom književnicom Boženom Loborec, ali i dio njezine zaostavštine koji se našao u njegovu posjedu, čime nas je obogatio određenim spoznajama o njoj, ali i o sebi. Zaslužni voditelj televizijskih spomendana tijekom 30 godina Vladimir Fučijaš piše o Podravini u putopisima Matka Peića. Iako sam poznavala Peićeve putopise, uvijek mi je drago prisjetiti ih se. Mislim da je istina kada je napisao da Podravinom ne možeš lađom kao Posavinom, jer da Drava nije Sava te da Podravinu može upoznati samo putovanjem njezinim starim putovima i crnom zemljom. Iako Peić nije volio Podravinu kao Slavoniju, mislim da je Fučijaš pogodio kada je napisao da je Peić opisao Podravinu sredine 20. stoljeća onako kako nitko drugi nije bez obzira što Peić nije bio zaljubljen u nju. No, ne smijemo zaboraviti Varaždinca Ivu Strahonju koji nam je također ostavio izvanredne zapise o Podravini. Drugi dio sadrži književnu produkciju. Slavko Fijačko objavljuje priču *Multimedijska senzacija*. Peri Pernjaku tiskana je priča *Konji*. Zdravko Seleš posegnuo je za biografijom književnika, pjesnika i esperantista Đure Rašana s izvodima pojedinih kajkavskih pjesama, a to je izlaganje održano na okruglom stolu u sklopu Tjedna kajkavske kulture u Krapini u rujnu 2004. godine. Srećom se nije ispunilo ono što je Rašan mislio da će se dogoditi, tj. da će *kaikaviana* nestati. Dr. Krešimir Švarc objavio je *Hommage mojem otati* i *O obitelji Hiršl iz Dubovca* upotpunjujući time svoje *Štiklece iz stare Koprivnice*. S puno srca napisan je i rad *Odsjaji djetinjstva* Radovana Kranjčeva koji se što više vrijeme odmiče više prisjeća djetinjstva i svojih prvih susreta s prirodom. Mirjana Matiša objavila je esej *Priču o izgubljennoj pjesmi*, a Marijan Horvat intimnu priču *Svevišnji je tako htio*. Martin Mihaldinec priča *Priču stare vrbe*, a Petar Ivegeš iznosi svoje opservacije o povijesnom razvoju i budućnosti Koprivnice sa stanovišta malog čovjeka. I na kraju pjesme *Ljetni dir* Enerika Bijača, *Hrvatski grobograd (I)* Žarka Marjanovića, *Nezaboravljena uspomena Boženi Loborec* Mace Jambrešić Štefanić, *Si sveci f Kalnovcu* Ivana Goluba, pjesme *Selo Gola*, *Majka* i *Nema više stare Gole* Ivana Večenaja, pjesma *Vu srcu znam* Marije Hegedušić i konačno pjesma *Beli jelen* Milana Frčka. I to je sve. Dosta za čitanje i svatko tu može naći nešto što ga zanima pa bi *Podravskom zborniku* i trebalo biti osigurano mjesto u svakom podravskom domu.

Prof. dr. sc. Mira Kolar-Dimitrijević

**CRIS, ČASOPIS POVIJESNOG DRUŠTVA KRIŽEVCI,
VOL. VII., BR. 1., KRIŽEVCI 2005., 186 STR.**

Zahvaljujući entuzijazmu članova Povijesnog društva Križevci, a napose mr. Tatjane Tkalčec, glavne urednice časopisa, izašao je sedmi broj časopisa »Cris«. Ovaj broj sadrži čak devet izvornih znanstvenih radova. Prvi izvorni znanstveni rad pod naslovom *Križevačko područje u kasnom brončanom dobu i proizvodnja brončanih predmeta u sjeverozapadnoj Hrvatskoj* govori o tipološkim i kronološkim nalazištima kasnog brončanog doba na području Križevaca. Autorica Snježana Karavanić na temelju analize tih nalazišta uspoređuje ih s drugim nalazištima na području sjeverozapadne Hrvatske.

Iz Koprivnice dolazi drugi izvorni znanstveni članak autora Ranka Pavleša pod naslovom *Topografija dvaju posjeda križevačkih redova u dolini Glogovnice*. Članak opisuje dva srednjovjekovna imanja križevačkih redova uz gornji tok potoka Glogovnice. Posjedi su obrađeni s gledišta povijesne topografije, za što su korišteni svi dostupni topografski podaci iz izvora, literature i topografskih karata, uključujući dosad provedena arheološka istraživanja.

Treći je izvorni znanstveni članak Zorislava Horvata *Križevci - crkva sv. Križa* koji donosi nove poglede na arhitekturu te crkve. Autor iznosi povijesne podatke o crkvi, ali se i osvrće na njezina arhitektonsko-umjetnička rješenja. Autor donosi i bogat slikovni materijal.

Stalni suradnik časopisa »Cris« se ovaj put javlja člankom *Jalša ili Joha - toponomastičke teme*. Na temelju toponomastičkih i leksigrafskih podataka od 13. stoljeća naovamo analizira se položaj jezičnih inačica »jalša« i »joha« u hrvatskom jezičnim prostoru. Autor donosi i niz zanimljivijih kartografskih priloga.

Hrvoje Petrić, također stalni suradnik časopisa, u članku *Postanak slobodnjaka u križevačkoj županiji* ustvrdio je da se prve skupine slobodnjaka javljaju u izvorima 1480. godine. Njihov je položaj bio drukčiji nego položaj kasnijih nasljednih slobodnjaka u 17. stoljeću. Položaj slobodnjaka se u 18. stoljeću još više promijenio te je došlo do daljnjeg smanjenja njihovih izvornih povlastica.

Maja Katušić u radu *Prilog poznavanju obitelji Koritić de Mrazovec - obiteljski fond Koritić u državnom arhivu* na temelju izvorne arhivske građe iznosi osnovne genealoške podatke o obitelji Koritić de Mrazovec koja potječe iz križevačke županije. U prvom dijelu rada opisan je obiteljski fond Koritić, a u drugom se iznose osnovni podaci o obitelji, počevši od najranijih članova do Gustava Koritića.

Člankom *Križevački statuti u kontekstu razvoja hrvatske vinske kulture* Tanja Baran nas je upoznala s Križevačkim statutima koji imaju istaknuto mjesto u razvoju hrvatske vinske kulture. Te su regule kruna ranijih raznolikih oblika slavljenja kulta vina kroz narodnu pjesmu, vinska bratstva i zdravicu.

Mira Kolar-Dimitrijević u članku *Prilog biografiji Milutina Mayera, učitelja u Svetoj Heleni i pisca povijesnih romana* donosi nove biografske podatke o tom piscu. Milutin Mayer završio je zagrebačku učiteljsku školu, zaposlio se u Svetoj Heleni kraj Križevaca i ondje počeo pisati povijesne romane u kojima opisuje događaje iz hrvatske povijesti, a uvijek s namjerom da sadržaj tih romana djeluje poučno u odgoju mlade generacije.

Posljednji izvorni znanstveni rad *Agrarni odnosi i poljoprivredna proizvodnja u Bjelovarsko-križevačkoj županiji krajem 19. i početkom 20. stoljeća* autora Milivoja Redžepa, Miroslava Žugaja i Ksenije Vuković govori o analizi odnosa i agrarnoj proizvodnji u Bjelovarsko-križevačkoj županiji na prijelazu iz 19. u 20. stoljeća. Autori tvrde da je cjelokupna proizvodnja ratarstva, vinogradarstva i stočarstva bila na razini tadašnjih elemenata potrebnih za brži razvoj.

Ovaj broj časopisa »Cris« objavljuje i dva pregledna rada. Rad Ivana Peklića *Posjed Dijankovec od 14. do kraja 18. stoljeća* daje prikaz vlasnik posjeda Dijankovec tijekom 400 godina, a posebno je iscrpno na temelju pavlinskog arhiva istraženo vlasništvo obitelji Zakmardi.

Drugi pregledni rad je Zorana Homena *Marcel pl. Kiepach zaboravljeni izumitelj na polju elektrotehnike*. Obitelj Kiepach se u Križevce doselila u prvoj polovici 19. stoljeća, boraveći u tom gradu do kraja Drugoga svjetskog rata, a želio se u ovom članku valorizirati izumiteljski rad mladog Marcela Kiepacha.

Objavljena su i dva stručna rada. Rad Đure Škvorca *Župa Svetog Petra Apostola u Svetom Petru Orehovcu* o povijesti te župe i rad Ottonea Novosela *Prilog povijesti gradske limene glazbe* o nastanku i djelovanju gradske limene glazbe u Križevcima.

Od ovoga broja časopis »Cris« objavljuje i povijesnu građu. Tako su objavljena Senekina pisma Luciliju u prijevodu Tvrtka Milunovića. Pobune u križevačkom kraju 1755. godine prema zapisima suvremenik Ivana Josipovića u prijevodu Ljudevita Plačka te Crtice iz života Židova u Križevcima u redakciji Ivan Peklića. U časopisu je objavljen i prikaz novoizašlih knjiga i časopisa.

Ivan Peklić

JAROSLAV VENCALEK: MORAVSKOSLEZSKY KRAJ - GENIUS LOCI, OSTRAVA 2005., 288 STR.

Jaroslav Vencalek, redoviti profesor na Geografskom odjelu Prirodoslovnog fakulteta u češkoj Ostravi, dugogodišnji je prijatelj Hrvatske i vrstan poznavatelj regionalne geografije (stoga je od početka pokretanja časopisa »Podravina« član njegova Uredničkog vijeća). Njegova specijalnost je socijalna geografija i demogeografija, ali kroz primjenu na određenim regionalnim područjima. O tome je napisao nekoliko knjiga te mnogo članaka, a uvelike je pridonio kontinuiranoj i dugogodišnjoj suradnji hrvatskih i čeških geografa.

U proučavanju sustava regionalizacije pojedinih prostora Vencalek polazi i od karakterističnih uvjeta homogenosti pa i od nodalno-funkcionalnih cjelina i gravitacijskih zona. Međutim, da bi se neke uže regije afirmirale kao lokalne posebnosti, one moraju imati još nešto specifično. To specifično Vencalek je nazvao - genius loci. Dakle, riječ je o prirodnim i osobito društvenim (socijalnim) specifičnostima koje neki geografski prostor izdvajaju kao manju zasebnu regiju. Tu svoju osnovnu tezu uspješno je primijenio na regionalizaciji, osobito sjeverne Moravske, odnosno šlesko-sjevernomoravskog područja Češke.

Njegova nova knjiga o lokalnim specifičnostima i regionalizaciji moravsko-šleskog kraja može poslužiti kao model ovog specifičnog pristupa regionalizaciji. Njegova je ideja da se usporo regionalno-geografski prikaže genius loci ostravskog područja u Češkoj i Podravine u Hrvatskoj. Stoga je u časopisu »Podravina« već objavljen usporedni tekst o češkoj Koprivnici (sa sjedištem znamenite tvrtke Tatra) i hrvatske Koprivnice (sa sjedištem prehrambene kompanije Podravka). Vjerujem da će upornost prof. Vencaleka uroditi jednom temeljitom analizom regionalizacije sjevernomoravskoga kraja i sjeverozapadne Hrvatske.

U moravsko-šleskom kraju, koji je temeljito regionalno prikazan u ovoj knjizi, Vencalek lociranjem posebnosti malih lokalnih regionalnih cjelina pronalazi više specifičnih regija. Taj kraj sjeverne Moravske s opravdanjem i dokumentiranošću posebnosti on dijeli na čak 22 manje regionalne izdvojene cjeline. To su Krnavsko, Opavsko, Kravarsko, Hlučinsko, Bilovecko, Ostravsko, Bohuminsko, Orlovsko, Havirovsko, Karvinsko, Českotešinsko, Trinecko, Jablunkovsko, Frídecko-Mistecko, Fridlantsko, Frenštatsko, Koprivničko, Novojičinsko, Odersko, Vitkovsko, Bruntalsko i Rimarvsko. Svaka od tih manjih regija ima svoj genius loci - ima nešto što je za tu mikroregiju zasebno i specifično te što je odvaja od drugih. Upravo tim specifičnostima te se regije mogu natjecati s drugima i računati na uspjeh u meganatjecanju s drugim regijama Europske unije.

Dragutin Feletar

MEĐUNARODNI ZNANSTVENI SKUP »HRVATSKA 1755. - DRUŠTVENE I GOSPODARSKE PROMJENE IZMEĐU LEGALNIH PRAKSI I NASILJA«, VELIKI RAVEN I KOPRIVNICA, 16. I 17. PROSINCA 2005.

U povodu 250. obljetnice seljačkih buna organiziran je međunarodni znanstveni skup »Hrvatska 1755. - Društvene i gospodarske promjene između legalnih praksi i nasilja«. Ovu konferenciju zajednički su organizirali međunarodni istraživački projekt Triplex Cofinium (izvedbeni projekt Podravsko višegraničje), odnosno Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu kao svoju treću projektnu konferenciju te Povijesna društva Koprivnica i Križevci u Velikom Ravenu i Koprivnici 16. i 17. prosinca 2005. godine.

Prigodom otvaranja skupa u Područnoj školi Veliki Raven uvodno su govorili predsjednik znanstvenog odbora konferencije predsjednik znanstvenog odbora prof. dr. sc. Drago Roksandić, predsjednik organizacijskog odbora Hrvoje Petrić, zamjenik predsjednika organizacijskog odbora Ivan Peklić, predstavnik Povijesnog društva Križevci Terezija Horvat i predsjednica Povijesnog društva Koprivnica Ružica Špoljar.

Prof. dr. sc. Drago Roksandić, voditelj projekta Triplex Confinium, svoja je istraživanja predstavio priopćenjem »Godina 1755. u hrvatskoj povijesti: historiografske kontroverze«. Nakon njega je Hrvoje Petrić imao referat »Seljaštvo u Provincijalu i Vojnoj krajini sredinom 18. stoljeća: statusi, socioekonomska demografija, okoliš i naselja«.

Prvi dan skupa (16. prosinac 2005.) u Velikom Ravenu su bila i sljedeća priopćenja: dr. sc. Zrinka Blažević (Filozofski fakultet, Zagreb) »Velika seljačka buna 1755. godine u svjetlu narativnih izvora«, mr. sc. Ivana Horbec (Hrvatski institut za povijest, Zagreb) »Misera plebs contri-buens u politici bečkog dvora i reorganizacija kraljevske uprave nakon bune 1755.«, prof. dr. sc. Drago Roksandić i mr. sc. Kristina Milković (Filozofski fakultet, Zagreb) »Prava Vojne krajine« (1754.) i »Potežčice« varaždinskih krajišnika od 25. siječnja 1755. godine u komparativnohistorijskoj perspektivi«, Goran Vreš »Razvoj vlaških prava u Varaždinskom generalatu u prvoj polovici 18. stoljeća«, Silvija Pisk (Filozofski fakultet, Zagreb) »Usporedba krajiškog i civilnog seljaštva Moslavine sredinom 18. stoljeća - društvene i gospodarske promjene između legalnih praksi i nasilja«, Mario Šipek »Kmetovi u Varaždinskoj županiji i buna u Biškupcu 1755. godine« i Branko Čičko »Pritisak refeudalizacije i seljački otpor. Ekonomski i socijalni položaj seljaštva na vlastelinstvima sjeverozapadne Hrvatske sredinom 18. stoljeća«.

Referati su bili podijeljeni na dvije cjeline »Hrvatska 1755. - Temeljna problematika i izvori« i »Hrvatsko staleško društvo, marijaterezijanske reforme i agrarna problematika«. Bila je organizirana i stručna ekskurzija po mjestima oko Velikog Ravena gdje se odvijala buna 1755. godine, a sudionici su najviše vremena proveli proučavajući stare kleti u tzv. Ilici u Obrežu Kalničkom. Vodiči su bili Ivan Peklić, prof. dr. Dragutin Feletar, prof. dr. Valentin Puževski, Melita Habdija i Hrvoje Petrić.

U Područnoj školi Veliki Raven učenici su predstavili kulturno-umjetnički program, a gradonačelnik Križevaca Branko Hrg i prof. dr. Drago Roksandić na školskoj su zgradi otkrili spomen-ploču u povodu 140 godina školstva i 250. obljetnice seljačke bune.

Drugi je dan (subota, 17. prosinca 2005.) konferencija bila održana u Koprivnici, u prostorijama Pučkog otvorenog učilišta (veleučilišta). Uvodno je priopćenje imao dekan PMF-a i odgovorni urednik časopisa »Podravina« prof. dr. Dragutin Feletar s referatom »Velikootočka buna - Seljački nemiri u Podravini 1755. godine«.

U Koprivnici su bila predstavljena priopćenja podijeljena na dvije cjeline: »Bune 1755. - izabrani primjeri« i »Komparativna iskustva - susjedna područja sredinom 18. stoljeća«. Održana su sljedeća priopćenja: Ivan Peklić »Buna seljaštva zapadnog dijela Križevačke županije 1755. i Veliki Raven sredinom 18. stoljeća«, mr. sc. Željko Holjevac (Institut društvenih znanosti »Ivo Pilar«) »Nemiri u Moslavini 1755./56. godine«, mr. sc. Milan Vrbanus (Hrvatski institut za po-

vijest) »Buna u Slavoniji 1755. godine - prekretnica u društvenoekonomskom razvoju«, doc. dr. Andrej Hozjan (Univerza v Mariboru, Slovenija) »O življenjskih razmerah podložnih slojev v Prekmurju v 2. polovici 18. stoletja«, dr. sc. Robert Hajsan (Panonski institut, Austrija) »O seljaštvu vlastelinstva Novi Grad (Güssing) sredinom 18. stoljeća - na primjeru Pinkovca« i mr. sc. Vladimir Kalšan (Muzej Međimurja, Čakovec) »Položaj seljaštva u Međimurju sredinom 18. stoljeća«.

U sklopu znanstvenog skupa bile su održane dvije manifestacije. Prva je bila predstavljanje knjige Hrvoja Petrića »Koprivnica u 17. stoljeću - okoliš, demografske, društvene i gospodarske promjene u pograničnom gradu«, o kojoj su govorili prof. dr. Drago Roksandić i doc. dr. Andrej Hozjan. Druga je manifestacija bila predstavljanje 8. broja multidisciplinarnog časopisa »Podravina«, o kojem su govorili njegovi urednici prof. dr. Dragutin Feletar i Hrvoje Petrić.

Slijedila je stručna ekskurzija na relaciji Koprivnica - Kuzminec - Križančija - Veliki Bukovec - Veliki Otok - Legrad - Mali Otok - Zablatje - Imbriovec - Koprivnički Ivanec, a vodič je bio Hrvoje Petrić.

Članovi znanstvenog odbora skupa bili su prof. dr. Drago Roksandić (predsjednik), prof. dr. Mira Kolar, prof. dr. Dragutin Feletar, doc. dr. Andrej Hozjan i dr. Robert Hajsan. Organizaciju skupa proveo je organizacijski odbor u sastavu: Hrvoje Petrić (predsjednik), Ivan Peklić (zamjenik predsjednika), prof. dr. Drago Roksandić, prof. dr. Dragutin Feletar i Ružica Špoljar. Održavanje ovoga znanstvenoga skupa omogućili su Grad Koprivnica, Grad Križevci, Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske te izdavačka kuća Meridijani.

Predsjednik znanstvenog odbora skupa prof. dr. Drago Roksandić izjavio je: - Ove godine navršava se 250. obljetnica niza društvenih i gospodarskih kriza u Hrvatskoj koje su izravno pogodile velik dio i civilnog i vojnokrajiškog područja te otvorile mogućnost uvođenja serija dvorskih reformi - prosvijećene apsolutističke inspiracije - neovisno o volji i interesima hrvatskih staleža. U hrvatskoj povijesti ranoga novog vijeka bila je to uistinu jedna od nekoliko najpresudnijih godina, jedna od onih čije se posljedice do danas osjećaju. Iako je tema »Hrvatska 1755. godine« historiografski otvorena prije jednog stoljeća, ona je do danas samo marginalno stručno apsolvirana, a najveći dio arhivalija - naročito onih u Beču i Budimpešti - praktično je u nas nepoznat. Epicentri ovih kriza bili su u Križevačkoj županiji i Varaždinskom generalatu, što je bio glavni razlog da Međunarodni istraživački projekt Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu Triplex Confinium: hrvatska višegranica u euromediterranskom kontekstu - u suradnji s Povijesnim društvom Križevci i Povijesnim društvom Koprivnica - pripremi Međunarodni znanstveni skup Hrvatska 1755. godine: društvene i gospodarske promjene između legalnih praksi i nasilja u Križevcima, Velikom Ravenu i Koprivnici 16. i 17. prosinca 2005. godine. Danas se u hrvatskoj historiografiji više istraživača - napose mlađih - s različitim disciplinarnih i problemskih stajališta bavi hrvatskom poviješću sredine 18. stoljeća. Većina ih pritom koristi arhivsku građu koja dosad ili nije bila korištena ili je to samo vrlo ograničeno bio slučaj. Uočljive su i teorijske i methodske inovacije (posebno komparativnohistorijske!) u njihovim pristupima i profesionalnim praksama, a sve su to bili razlozi da projekt Triplex Confinium, napose njegov izvedbeni projekt Podravsko višegranice, organizira ovaj međunarodni znanstveni skup. Mišljenje je priređivača skupa da nije slučajno da su se upravo u ovom, sjeverozapadnom dijelu hrvatskog prostora - najotvorenijem i prema Beču i prema Budimu te s druge strane najosjetljivijem na dugoročnije posljedice potiskivanja Osmanlija iz srednje Europe 1699. godine - interesi hrvatskih staleža najjasnije očitovali, ali i interesi novih, poduzetnički orijentiranih slojeva i pojedinaca. Civilno-vojnokrajiško dvojstvo ovdje se najteže podnosilo takvo kakvo je bilo stvoreno poslije od 1578. do 1630. godine. Hrvatska 1755. godine velika je otvorena tema hrvatske historiografije i priređivači ovoga međunarodnog skupa nadaju se će njegov rad imati višestruke pozitivne znanstvene i kulturne učinke.

Hrvoje Petrić

IN MEMORIAM

Dr. sc. ANTUN MIJATOVIĆ
(1939. - 2005.)

Antun Mijatović rođen je 2. svibnja 1939. godine u Zagrebu. Osnovnu školu je pohađao i završio u Koprivnici. Srednju školu završio je u Zagrebu i potom se zaposlio u Karlovcu, gdje je radio do upisa na studij Pedagoškog fakulteta u Rijeci. Prvo radno mjesto nastavnika obnašao je u Školi za učenike u privredi u Koprivnici, a nakon odsluženja vojnog roka zaposlio se u tadašnjem Metalском školskom centru u Zagrebu gdje je radio do 1971. godine.

Godine 1971. primljen je na rad u tadašnji Republički zavod za unapređivanje stručnog obrazovanja na radno mjesto savjetnika za stručne škole. Radeći na spomenutom radnom mjestu, kao i na drugim radnim mjestima u Zavodu, temeljito upoznaje probleme i organizaciju srednjeg obrazovanja u Hrvatskoj.

Zahvaljujući mogućnostima usavršavanja u Zavodu, usmjerava se na teorijska pitanja školskog sustava i znanstveni rad. U to vrijeme objavio je brojne stručne i znanstvene radove, a 1973. godine upisao je poslijediplomski studij na matičnom fakultetu u Rijeci i magistrirao 1976. godine. Na istom fakultetu je prijavio, izradio i obranio doktorsku disertaciju i stekao akademsko zvanje doktora pedagoških znanosti.

Nakon završena magisterija tadašnji Sekretarijat za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SRH upućuje ga na rad u veleposlanstvo u Stockholmu, i to na poslove obrazovanja djece naših građana u Švedskoj gdje je radio od 1976. do 1982. godine. Baveći se ovom u cijelosti novom prosvjetnom problematikom, stekao je brojna dragocjena iskustva i imao prilike sustavno pobliže izučiti obrazovne sustave europskih, a osobito skandinavskih zemalja. Vrijedno je istaknuti da je, osim izučavanja svih aspekata odgoja, obrazovanja i izobrazbe, istraživao demokratski ustroj parlamentarne kraljevine, što je u to vrijeme bilo od iznimne vrijednosti za razumijevanje suvremenih problema i odnosa u Europi i svijetu.

Nakon povratka iz Švedske postavljen je za pomoćnika ministra tadašnjeg ministarstva, tj. Republičkog komiteta za prosvjetu i kulturu SRH, gdje je neposredno radio na poslovima predškolskog odgoja, osnovnog obrazovanja, obrazovanja djece naših građana u svijetu, kao i međunarodne kulturne i prosvjetne suradnje. U to je vrijeme obavljanje tako raznovrsnih poslova, uz sudjelovanje u radu brojnih radnih tijela i delegacija te putovanja u mnoge države, omogućilo stjecanje iznimno vrijednih iskustava koja, nažalost, kasnije nisu iskorištena.

U proljeće 1986. godine Skupština grada Zagreba izabrala ga je za predsjednika Komiteta za prosvjetu, kulturu i znanost grada Zagreba. Na tom je mjestu bio u vrijeme priprema i održavanja Univerzijade, na kojoj je obnašao brojne dužnosti i vodio mnoge operativne programe.

Nakon društvenih promjena 1990. godine, a po isteku mandata i promjene vlasti primljen je na rad u Muzejsko-galerijski centar gdje je radio sve do odlaska na bojišnicu.

Kao dragovoljac u ZNG-u i kasnije HV-u obnašao je brojne zapovjedne dužnosti na bojišnici, a potom je premješten u MORH gdje je krajem 1992. godine podnio ostavku na rukovodnoj dužnosti. Otada radi na Odsjeku za pedagogiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Znanstveni i nastavni rad obavlja na katedri za sistematsku pedagogiju. Bio je pročelnik odsjeka i voditelj pedagoško-didaktičke izobrazbe studenata na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Najvažnija područja njegova znanstvenog rada su primjena opće teorije sistema u obrazovanju, pitanja politehničkog

obrazovanja, fenomenologija i epifenomenologija obrazovnih sustava, reformologija, poredbeno istraživanje curriculuma, obrazovanje i kultura, interkulturalna/multikulturalna pitanja, metodologijska pitanja izrade curriculuma, dokimološka pitanja suvremene škole i evaluacija, teorijska pedagogija i sustavi izobrazbe učitelja itd. Objavio je mnogo esejističkih, stručnih i znanstvenih radova. Sudjeluje na domaćim i inozemnim znanstvenim skupovima. Osim stručne publicistike, bavio se žurnalizmom te je objavio brojne komentare, prikaze, kritike, kolumne i druge kratke forme u novinama, na radiju i televiziji. Autor je objavljenog prijedloga, tzv. OSNOVA za utvrđivanje koncepcije promjena u hrvatskom školstvu. Objavio je desetak knjiga, među kojima treba izdvojiti dvije koje su, kao i ova knjiga, iz područja reformologije, a to su:

a) Osnove ustroja školskog sustava, »Školske novine«, Zagreb, 1994.

b) Obrazovanje za stoljeće znanja - 21. stoljeće, HPKZ, Zagreb, 1998.

Antun Mijatović sudjelovao je u nekoliko važnih znanstvenoistraživačkih projekata (Geneologija i transfer multikulturalnih modela, Školski curriculum i obilježja hrvatske nacionalne kulture, Kritične točke razvoja tranzicijske demokratizacije, Socijalna re/integracija invalida Domovinskog rata, Demokratske promjene i kulturni razvoj). Član je nekoliko domaćih i inozemnih nevladinih udruga, a bio je i član Uredničkog vijeća časopisa »Podravina« od njegova osnivanja. Umro je u Zagrebu 15. prosinca 2005. godine.

UPUTE SURADNICIMA

A WORD TO ARTICLES' CONTRIBUTORS

Časopis »Podravina« objavljuje članke koji se recenziraju i one koji ne podliježu recenzentskom postupku. Članci koji se kategoriziraju kao znanstveni i stručni moraju imati dvije pozitivne recenzije.

Recenzirani radovi kategoriziraju se na sljedeći način:

1. Izvorni znanstveni članci, kratka priopćenja, prethodna priopćenja i izlaganja sa znanstvenog skupa sadrže neobjavljene rezultate izvornih istraživanja u potpunom ili preliminarnom obliku. Oni moraju biti izloženi tako da se može provjeriti točnost rezultata istraživanja.

2. Pregledni radovi sadrže izvoran, sažet i kritički prikaz jednog područja ili njegova dijela u kojemu autor i sam aktivno sudjeluje. Mora biti naglašena uloga autora izvornog doprinosa u tom području u odnosu na već objavljene radove, kao i iscrpan pregled tih radova.

3. Stručni rad sadrži korisne priloge iz područja struke i za struku, koji ne moraju predstavljati izvorna istraživanja. Časopis objavljuje i tekstove koji spadaju u grupu »građa« koja sadrži, prema pravilima za objavljivanje, pripremljene izvorne dokumente.

Kategoriju **članak** predlažu dva recenzenta, a u slučaju njihova neslaganja konačno mišljenje donosi uredništvo. Kategorizacija se navodi i objavljuje u zaglavlju članka.

Uredništvo i urednici pridržavaju pravo na manje izmjene teksta, lekture i grafičkih priloga, ali tako da to bitno ne utječe na sadržaj i smisao članka.

Uredništvo ne odgovara za navode i gledišta iznesena u pojedinim priložima. Časopis izlazi u pravilu dva puta godišnje, a rukopisi se ne vraćaju.

Osim recenziranih članaka, časopis »Podravina« objavljuje recenzije i prikaze knjiga te periodike, a prema potrebi obavijesti, bilješke, reagiranja i slično.

Jednom prihvaćeni članak obvezuje autora da ga ne smije objaviti na drugom mjestu bez dozvole uredništva časopisa koje je članak prihvatilo, a i tada samo uz podatak o tome gdje je članak objavljen prvi put.

Prilozi za časopis »Podravina« moraju biti pisani na računalu, u jednoj od verzija programa MS Word (od 6.0 nadalje) ili iznimno u nekom od programa koji su kompatibilni s MS Word. Svi tekstovi moraju biti snimljeni u formatu MS Word dokumenta (*.doc). Potrebno je koristiti font Times New Roman. Veličina slova je 12, a prored 1,5. U bilješkama je veličina slova 10, a prored jednostruki (single).

Uredništvu treba dostaviti jedan ispis teksta i disketu (ili CD).

Članci se mogu predati osobno uredniku ili se šalju na adrese (s naznakom: Za časopis »Podravina«):

- odgovorni urednik prof. dr. sc. Dragutin Feletar, Trg mladosti 8, 48000 Koprivnica
- Meridijani, Obrtnička 17, 10430 Samobor, meridijani@meridijani.com
- urednik Hrvoje Petrić, Trg kralja Zvonimira 8, 48000 Koprivnica, h.petric@inet.hr

Članci ne bi smjeli prelaziti opseg od dva arka (32 kartice), a autori dobivaju besplatno primjerak časopisa »Podravina« te prema mogućnostima i do deset primjeraka separata.

Tablice, grafički prilozi (crteži, karte i dr.) i fotografije moraju imati numeraciju i takav raspored u tekstu da ih je moguće uvrstiti paralelno s tekstom. Grafički prilozi se prilažu u origina-

lu, svaki na posebnoj stranici, formata do A4. Naslov tablice (skraćeno Tab.) stavlja se iznad, a izvor ispod nje. Izvorni znanstveni članci u pravilu ne smiju koristiti grafičku dokumentaciju drugih autora. Ako se koristi takva dokumentacija, obvezno treba citirati autora. Kod objavljiivanja starih karata i grafika treba navesti autora, izvor ili ustanovu gdje se grafički prilog čuva te signaturu ako postoji.

Svaki je autor dužan dostaviti sljedeće podatke o članku i sebi:

- a) naslov članka
- b) ime(na) autora
- c) naziv i adresu ustanove u kojoj autor radi
- d) za članke koji se recenziraju potrebno je priložiti sažetak, a on treba sadržavati opći prikaz teme, metodologiju rada, rezultate i kratki zaključak. Treba ga pisati u trećem licu i izbjegavati pasivne glagolske oblike, a optimalan opseg sažetka je tekst koji ima oko 250 riječi
- e) ključne riječi na jeziku članka.

Članci se objavljuju u pravilu na hrvatskom, njemačkom, slovenskom i engleskom jeziku.

CITIRANJE I PISANJE BILJEŽAKA

Prezime autora piše se velikim tiskanim slovima (verzal), a ime običnim slovima (kurent). Naslov članka se piše običnim slovima, a naslov djela udesno nagnutim slovima (kurziv). Kod citiranja članka se može, ali i ne mora staviti »str.« ili »s.« Najbolje je samo napisati broj stranice. Kada se isto djelo ponovno navodi u članku na drugome mjestu, treba upotrijebiti skraćeni naziv, a navodi se samo prvo slovo imena autora i prezime te prvih nekoliko riječi djela ili članka i broj stranica.

Drugi način ponovna citiranja sadrži prezime autora, prvo slovo imena verzalom, godina izdanja i broj stranice. Ako je isti autor iste godine napisao dva ili više teksta, onda se citira godina s dodatkom malog slova po abecedi, 1991.a, 1991.b, 1991.c itd.

Na kraju članka se može, ali i ne mora priložiti popis literature i izvora, i to abecednim redom.

